KNJIŽNICA ZA UČITELJE.

IZDAJE

HRVATSKI PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNI ZBOR.

KNJIGA XXXVIII.

IVANA AMOSA KOMENSKOGA

VELIKA DIDAKTIKA.

U ZAGREBU.

KNJIGOTISKARA C. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).

1900.

IVANA AMOSA KOMENSKOGA

VELIKA DIDAKTIKA.

PREVEO IZ LATINSKOGA

DR. JULIJE GOLIK,

GIMN. PROFESOR.

ZAGREB.

NAKLADA HRV. PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOGA ZBORA.

1900.

PREDGOVOR.

Francuzi se diče svojim Rousseauom, Nijemci svojim Pestalozzijem, Englezi svojim Lockeom. Mi Hrvati nemamo doduše takvih velikana na pedagoškom nebu, ali kao Slaveni imamo razloga dičiti se i ponositi se velikanom J. A. Komenskim; jer ako ne nadilazi veličinom svojom velikane drugih plemena, a ono im se barem može dostojno o bok postaviti. Budući da smo grana velikoga stabla slavenskoga, to plodovi ostalih grana djelomice pripadaju i nama, a naša je upravo sveta dužnost, da te plodove rođenoga stabla prije i bolje upoznamo, nego plodove tuđih stabala, pogotovu kad plodovi naši nijesu gori od tuđih. Zato je po mojem skromnom mišljenju dužnost svakoga hrvatskog učitelja, da mimo sve ostale pedagoge poznaje Komenskoga, da ga izučava i svetim žarom njegovim ogrije srce svoje za uzvišeno svoje zvanje — odgajanje djece narodne. Vrijedni je hrvatski pedagoško-književni zbor, tako se meni čini, i sam bio toga mišljenja, te je izdao jur god. 1871. didaktiku Komenskoga, prevedenu iz češkoga jezika. Ali kako je taj prijevod u jednu ruku rasprodan, pa osobito mlađemu naraštaju nepristupačan, a u drugu je ruku od

tada u pedagoškom svijetu pretegnula didaktika u prijevodima iz latinskoga jezika, to se slavni pedagoško-književni zbor riješio, da izda ponovno didaktiku u prijevodu iz latinskoga jezika, a taj je posao prevođenja povjerio meni. Sam sam već odavna zavolio Komenskomu i živo želio, da na hrvatski prevedem njegova pedagoška djela, ali mi u jednu ruku nijesu dopuštali drugi poslovi, a u drugu nijesam znao, kamo bi s prijevodom. S toga nije čudo, da sam upravo sa zahvalnošću prihvatio ponudu slavnoga pedagoško-književnoga zbora.

Radeći nastojao sam, da prijevod bude što vjerniji, a opet gladak i razumljiv. Kako sam u svojem nastojanju uspio, neka sude blagi sudije uzevši na um, da je lakše prevoditi klasična pisca rimskoga nego Komenskoga, koji se od rimskih pisaca razlikuje i posebnom dikcijom i sintaksom, a i stvarnim sadržajem. Pripomenuti mi je, da sam prevodio po izdanju: J. A. Comenii Magna Didactica. Ex editione Amstelodamensi anni 1657. omnes libros didacticos complectente nunc primum separatim edidit Fridericus Carolus Hultgren. Lipsiae Sumpt. Sigismund et Volkening 1894.

Budući da se didaktika češkim jezikom napisana gdješto razlikuje od latinske, spomenut ću ovdje najglavnije razlike. Latinska je obradba u detalju preglednija i zgodnije razređana. Češki

rukopis nema paragrafovanja, a vlastito Komenskovo kazivanje sadržaja postrance nije do kraja provedeno. Glava XXVIII. u češkom izdanju obrađena je u latinskom u glavama XXVII.—XXXI., gdje se napose govori o svakoj vrsti škola. Češko izdanje ima patrijotičnih razmatranja, kako bi se škole mogle osnivati po novoj metodi, i opomenu, da se taj savjet primi. Tu opomenu nalazimo u jednostavnijem i kraćem obliku u glavi XXXIII. latinske didaktike, koja sadržaje u glavi XXXII. u kratko sve o savršenstvu škola i poređenje škola s tiskarstvom, a to manjka u češkom izdanju. Prema tomu obuhvata češka didaktika 30 glava, a latinska 33 glave, koje su većim dijelom poslije sastavljene. Tragovi neposrednim pobudama za to djelo i njegova izravna domoljubna svrha u latinskoj su obradbi bljeđi, ili su posve izginuli, jer je latinsko izdanje za sve narode bilo određeno.

Budući da je hrv. pedagoško-književni zbor godine 1892. izdao »Život i rad J. A. Komenskoga«, držim, da nije potrebno ovdje govoriti o životu i djelima slavnoga pedagoga, nego ću samo spomenuti, što je Komenski namjeravao, kad je stao pisati didaktiku. U jednu je ruku htio podati didaktiku, sistematski uređenu, koja bi sadržavala svakolika potrebna pravila i upute. To su već prije njega i drugi pedagozi bili po-

kušali, a nekoji, kao Sturm u Strasburgu, u tom i znatne uspjehe postigli. Ali Sturm je svoju metodu upotrebljavao u svojoj školi, a drugi su opet, kao Ratke, svoju metodu čuvali kao tajnu sa sedam pečata zapečaćenu, dok je Komenski u drugu ruku htio, da njegova didaktika bude od koristi svima učiteljima, školama i svoj djeci. Nema sumnje, da je Ratke stekao bio toliki glas najviše zaradi toga, što je svoju metodu zaodijevao u neku tajinstvenost, obećavao svijetu mnogo, a malo otkrio, a poznato je, da najviše draži, što je tajinstveno, te se sakriva. Komenski je bio prepošten i odveć uvjeren o uzvišenosti svojega posla, nego da bi se mogao upuštati u onakav posao, koji veoma zaudara šarlatanstvom. Komenski je doduše također obećavao nešto novo, a to ga je i oduševljavalo, ali je u svojoj didaktici, osnovanoj na prirodnim zakonima, koji su u tančine i pojedinosti provedeni, zaista pružio nešto novo, te je u njoj već sasvim označena i ocrtana pučka škola, kakvu je stvorilo tek devetnaesto stoljeće. Da nije Komenskoga nesreća tako teško zadešavala, to bi današnja pučka škola jamačno u njemu slavila svoga začetnika, bila bi gotovo dva stoljeća starija, a prema tomu i naprednija.

Držim, da mi je dužnost spomenuti već ovdje još samo jedno. Komenski (gl. XVII. 8. 9. III.) veli, da bi bilo nespretno, kad ne bismo kod

zrelijih dječaka i mladića započinjali ćudorednim uzgajanjem, a na drugom mjestu (gl. XXX. 6.) kaže, da moramo mladež učiti prije znanostima o prirodnim stvarima, nego nauku o ćudorednosti, pa da imaju pravo, koji hoće, da se prirodne znanosti obrađuju na prvom mjestu. Mogao bi tko pomisliti, da su te dvije tvrdnje u protivurječju; ali protivurječja nestaje, ako pomislimo, da Komenski na prvom mjestu govori o ćudorednom uzgajanju, a na drugom o etici kao predmetu, koji pripada znanostima.

Uvijek vedra i blaga duša Komenskoga, ljubav njegova k ljudskomu rodu, sveta vatra oduševljenja za učiteljsko zvanje bili i nama uzor! Na kraju posla osjećam veselje i živo želim, da ovaj moj čedni, a gdjegdje možda i nedostatni posao bude od koristi revnomu hrvatskom učiteljstvu, kojemu taj prijevod u znak poštovanja i ljubavi prikazujem.

Prevodilac.

VELIKA DIDAKTIKA,

koja obuhvata opću umjetnost obučavati sve ljude u svem,

ili

siguran i promišljen način, kako bi se u svim općinama kršćanskoga kraljevstva, u gradovima i na selima podigle takve škole, te se mogne sva mladež obojega roda, da se nitko ne zanemari, poučavati u znanostima, oplemenjivati u vladanju, napuniti ljubavlju prema Bogu i tako prije godina zreloće pripraviti za sve, što treba za ovaj i za budući život,

u kratko, veselo i temeljito.

Pri tom se za sve, što se svjetuje,

temelji vade iz same prirode,
valjanost dokazuje sasvim sličnim primjerima mekaničkih umjetnosti,
slijed razdjeljuje na godine, dane i mjesece,
i najposlije se kazuje lahak i siguran put, da se to srećno i obavi.

1657.

Našoj didaktici neka bude početak i svršetak:

Potražiti i naći način, kako bi učitelji manje obučavali, a učenici više naučili; da bi u školama bilo manje buke, dodijavanja, bezuspješna rada, a više tišine, veselja i sigurna napretka; da bi kršćanski svijet imao manje tmine, pomutnje i nesloge, a više svjetla, reda i mira.

Bože, budi nam milostiv i blagosiljaj nas! Obasjavaj nas licem svojim, da bi se znao na zemlji put Tvoj, po svima narodima spasenje Tvoje (Psal. 67. 1. 2.)

Čitaocima zdravo!

1. Didaktika znači umjetnost obučavanja. Nju su nedavno neki izvrsni ljudi, koji su žalili Sizifovo [1]) kamenje u školama, stali istraživati kao što s nejednakom smjelošću, tako i s nejednakim uspjehom.

2. Neki su težili za tim, kako bi kraće i lakše učili samo ovaj ili onaj jezik. Drugi su pokušali kraće putove, da bi brže ulili ovu ili onu znanost, ili ovu ili onu umjetnost. Drugi opet drugo; gotovo svi s pomoću nekih vanjskih opažanja, sakupljenih lakšim nastavnim postupkom, t. j. „a posteriori", [2]) kako kažu.

3. Mi se usuđujemo obećati „Veliku Didaktiku", t. j. opću umjetnost sve ljude učiti sve. I to učiti sigurno, da nužno bude uspjeha. I spretno učiti, dašto da ne bude nikako dosade ni dodijavanja učiteljima ni učenicima, nego radije na obadvije strane najveće veselje. I učiti temeljito, ne površno za oko, nego dovoditi ih do pravoga znanja, miloga vladanja i najusrdnije ljubavi prema Bogu. Najposlije dokazujemo sve to „a priori",

---

[1]) Sizif, sin Eolov, brat Salmonejev, bijaše razbojnik na zlu glasu. Ubio ga Tezej. Za kaznu mora u podzemnom svijetu na brijeg valjati kamen, no kako ga na brijeg dovalja, sruši mu se nizbrdo. Ovdje znači: težak i bezuspješan posao.

[2]) „A posteriori" je filozofski izraz, da se njim izreče podrijetlo spoznaja, koje stječemo iskustvom. Znanje, stečeno iskustvom, smatra se ovdje kao „kasnije" (posterius), a njemu se meće u opreku pojmovno znanje, t. j. ono, što ga ljudski duh sam iz sebe stvara, kao „prije" (prius). Spoznaje ove druge ruke, o kojima se dašto sumnja, da postoje, zovu se „a priori".

t. j. iz same nepromjenljive prirode, kao što iz živoga izvora vodimo nepresušne potočiće, a sabirući ih opet u jednu rijeku gradimo u neku ruku opću umjetnost, kako bi se podizale opće škole.

4. Za cijelo je mnogo, što se obećava, i veoma vrijedno, da se poželi; no lako je predvidjeti, da će se gdjekojemu činiti više sanjarija nego prikazivanje sigurne stvari. Ustavi ipak, tko si, da si, svoj sud, dok ne saznaš, što je s tim, a tada će ti biti slobodno ne samo sud stvoriti, nego ga i izreći. Jer ne želim, nekmo li da žudim, da naše uvjeravanje koga povuče, te pristane uz stvar slabo ispitanu, nego tkogod dođe ovamo kao gledalac, čvrsto ga sjećam, opominjem i zaklinjem, da sa sobom ponese svoja osjetila, i to izoštrena, koja se ne dadu nikakvim čarom mnijenjâ zaslijepiti.

5. Predmet je zaista sasvim ozbiljan, pa kao što treba, da ga svačija želja želi, tako valja da ga i svačiji razbor prosudi i sjedinjeni rad sviju nasporuje, jer se tiče općega dobra cijeloga ljudskog roda. „Kakav bismo veći ili bolji dar mogli državi dati, nego ako poučavamo i obrazujemo mladež? Po gotovu kakvo je danas vladanje i kakva su vremena, u koja je tako pala, da je po svačijem mišljenju valja stegnuti i obuzdati;“ kako veli Ciceron.[1]) Filip je pak Melanhton napisao, da mladež valjano uzgajati vrijedi malo više nego osvojiti Troju. Amo pripada i ona rečenica Grgura Naziazenskoga: [2]) τεχνὴ τεχνῶν ἄνθρωπον ἄγειν, τὸ πολυτροπώτατον καὶ τὸ ποικιλώτατον τῶν ζώων, t. j. umjetnost je nad umjetnosti uzgajati čovjeka najprevrtljiviju i najšarovitiju životinju.

6. Učiti dakle umjetnost nad umjetnostima stvar je veoma mučna i zahtijeva osobit sud, i to ne jednoga

[1]) U spisu De divinatione (o proricanju) II. 2.

[2]) Biskup carigradski u četvrtom stoljeću, crkveni otac.

čovjeka, nego mnogo ljudi; jer jedan nije nigda tako oštrovidan, da njegovu oku ne bi mnogošta uteklo.

7. Stoga spravom tražim od čitalaca svojih, pače ih sve, koji će to moći vidjeti, zaklinjem spasom ljudskoga roda, da prije svega ne smatraju drskošću, što se našao, koji je smislio tako veliku stvar ne samo pokušati nego i obećati, budući da je to učinjeno u sasvim spasonosnoj nakani. Za tim da odmah ne klonu duhom, ako prvi pokušaj smjesta ne uspije i preduzeće zamišljeno po želji ne dotjeramo do potpune savršenosti. Potrebno je, da stvari imadu najprije sjeme, a onda neka postupno rastu. Bilo dakle to naše djelo nepotpuno i ne dostiglo još određen cilj, sama će nas stvar poučiti, da je neki viši stupanj, koji je bliži cilju, nego li se dosele mislilo. Najposlije molim čitaoce, da sa sobom donesu takvu pažnju, revnost, te ne samo slobodu suđenja nego i oštrinu, kako je i potrebno za stvari veoma znamenite. Moja će biti dužnost, da i pobudu svojega preduzeća u kratko napomenem, kao što i glavne stvari novoga, što sam ga našao, veoma jednostavno prikažem; za tim pak da s punim pouzdanjem ono prepustim iskrenosti, a ovo daljnomu istraživanju sviju, koji pravo sude.

8. Ova umjetnost: obučavati i učiti se, na onom stupnju savršenosti, na koji se čini, da će se sada uzdići, bijaše prijašnjim vijekovima ponajviše nepoznata; stoga i bijaše književnost puna muka i dosade, nesigurnosti i sanjarija, bludnja i pogrješaka, pune bijahu škole; te su se tako samo oni, kojima je zapala božanska darovitost, mogli probiti do sigurnije obrazovanosti.

9. Ali nedavno je započeo Bog nekom novomu vijeku na pomol tako reći naprijed slati zoru, potaknuvši u Njemačkoj nekoliko valjanih ljudi, koji su stali razmišljati o nekom lakšem i kraćem putu učenja jezika i umjetno-

nosti [1]), kad im je dodijala zapletenost metode, obične u školama; dašto jedni za drugima, i za to jedni s većim uspjehom od drugih, kako se razbira iz njihovih didaktičnih knjiga izdanih na svijet i iz njihovih pokušaja.

10. Mislim ljude kao što su Ratke, Lubin, Helvik, Riter, Bodin, Glaum, Vogel, Wolfstirn i Ivan Valentin Andreä, [2]) kojega bih najprije bio morao spomenuti (koji je u svojim zlatnim spisima izvrsno otkrio bolesti svagdje, i u crkvama, u državama i u školama, te amo tamo i lijekove pokazao), i oni, kojih možda dosele nijesam vidio. No i Francuska je počela taj kamen valjati, otkad je Jan Cecilij Frey izdao u Parizu god. 1629. lijepu didaktiku (s natpisom: Ad divas Scientias Artesque et Linguas Sermonesque extemporaneos nova et expeditissima via. [3])

[1]) Pod „umjetnostima" razumijevamo danas samo vještine stvarati lijepo (slikarstvo, glazbu i. t. d.); ali lat. riječ „artes" znači sve duševne radnje, koje imaju uređenu teoriju, obuhvata dakle i ono što mi danas zovemo „znanosti" (matematiku, filozofiju i. t. d.) U tom širem znamenovanju treba riječ uzeti ovdje, a kadšto i inače.

[2]) O Ratkeu por. Basariček Pedagogija IV. dio.

Eilhard Lubin (1565.—1621.) profesor u Rostoku. Komenski spominje u uvodu §. 17. njegovu didaktiku.

Krsto Helvik, profesor grčkoga jezika i orijentalista u Gisenu. Bio među onima, koji su 1612. podnijeli izvještaj o Ratkeovoj metodi. On ju je silno slavio.

Franjo Ritter, matematik.

Elija Bodin, u prvoj polovini 17. stoljeća, pisao o didaktici.

Vogel pisao o metodi latinskoga jezika i obećao, da će učenika u godini dana za dva sata obuke na dan naučiti latinskomu jeziku.

Glaum i Wolfstirn inače nepoznati.

Ivan Valentin Andreä, za kojega veli Spener, da bi ga htio uskrsnuti od mrtvih, kad bi mogao. Rodio se 1586. Protivio se mehaničnomu učenju u latinskom jeziku i u katekizmu. Komenski je njegove spise upotrebljavao.

Jan Cecilij Frey bio je liječnik, a zanimao se osobito filozofijom.

[3]) Nov i veoma lahak put k božanskim znanostima, umjetnostima, jezicima i govorima smjesta bez priprave.

11. Kad sam stao listati sve pisce, gdje god mi se pružila zgoda, nevjerojatno je reći, koliku sam oćutio slast, koja je najviše ublaživala moje boli radi propadanja domovine i radi veòma kukavnih prilika u cijeloj Njemačkoj. Ponadao sam se naime, da providnost najvišega božanstva ne udešava to bez razloga, da u isto vrijeme padaju propast starih škola i nacrti novih po novim idejama (uzorima). I doista onaj, koji se zakanio, da podigne novu zgradu, poravna najprije tlo, pače i poruši prijašnju zgradu, koja je bila manje zgodna, te se već htjela srušiti.

12. To je razmišljanje, velim, u meni budilo dobru nadu, koja se družila s veseljem; ali sam poslije opazio, da pomalo iščezava, kad sam pomišljao, da se tako znamenitu stvar ne raspravlja dosta temeljito.

13. Želeći dakle da se u nekim stvarima bolje poučim, a na nešto i upozorim, pisao sam i jednomu i drugomu i trećemu od tih ljudi, no uzaman, u jednu ruku s toga, što gdjekoji odviše čvrsto čuva svoja otkrića, a u drugu, što su listovi došli k meni natrag bez odgovora, budući da se nijesu mogli naći, kojima sam ih bio poslao.

14. Jedan od njih, veoma znameniti J. V. A. [1]) ljubazno mi odgovori, da „meni predaje zublju", [2]) te me je nešto i ohrabrio, da se odvažim. Tim tako reći podboden stao je moj duh češće o tom razmišljati i najposlije me je strasna želja za općim napretkom nagnala, da tu stvar s temelja pokušam.

15. Kad sam dakle tuđa otkrića, razmišljanja, opa-

[1]) Ivan Valentin Andreä.

[2]) T. j. „on se ostavlja ovoga rada i predaje ga meni." Slika potječe iz grčkih igara, u kojima bi mladić s gorućom zubljom pred drugim bježao k meti, a kad bi opazio, da je ne će onamo donijeti, a ona da još gori, predao bi je onomu, koji je za njim išao. Tu vrstu trčanja s bakljom opisuje Komenski u malenom spisu: „Predaja zublje".

žanja i opomene uklonio sa svoje staze, primio sam se posla, da sâm iznova promatram predmet; te uzroke, odnošaje, načine i ciljeve „Discentiae" [1]) (kako je smijem zvati s Tertulijanom [2]) ispitam.

16. Odatle je postala ova rasprava, koja kako se nadam, prikazuje stvar jasnije i potpunije; zamišljena najprije u materinjem jeziku za porabu mojemu narodu, sada je pak na poticanje vrsnih ljudi napisana latinskim jezikom, da općeno koristi, ako uzmože.

17. Jer ljubav kršćanska nalaže, da ne prikratimo ljudski rod za ono, što je Bog pokazao za spasenje ljudskomu rodu (tako govori D. D. Lubin u svojoj didaktici), nego da to razložimo čitavomu svijetu. To je naime narav svega, što je dobro (nastavlja isti pisac), da ga možemo sa svima podijeliti, jer što ga više razdijelimo što većem broju ljudi, to ga obilnije i više dostaje svima.

18. Pa i zakon je čovjekoljublja, ako tko znade kakvu pomoć nevoljama bližnjega, da bez oklijevanja pomogne, osobito kad se ne radi o jednom čovjeku, nego o mnogim ljudima, no ne samo ljudima nego i gradovima, pokrajinama, kraljevstvima, pa i o čitavom ljudskom rodu, kao što se radi u ovom preduzeću.

19. No ako se ipak nađe kakva čangrizalica, te misli, da se ne slaže sa zvanjem teologa raspravljati o školskim prilikama, neka znade, da sam o toj sumnji iz dubine srca svojega promišljao, no vidio sam, da se tomu ne mogu drukčije oteti, nego da poslušam Boga, te se brinem općim dobrom svime, što mi je božansko nadahnuće dalo.

20. Dopustite, molim vas, da s vama nešto pouzdanije govorim, vi kršćanska srca! Znadu me, koji me izbliže poznaju, da sam čovjek slabo darovit i gotovo ni malo učen, koji ipak plače rane našega doba, i živo želi, da naše praznine, ako je ikako moguće, ispuni sad svojim, sad tuđim otkrićima (a ova ipak mogu svagdje samo od milostivoga Boga doći).

[1]) Discentia = nauka o učenju = Lernkunst.
[2]) Crkveni otac u 2. stoljeću.

21. Ako je dakle i ovdje što zgodno otkriveno, neka ne bude moja zasluga, nego onoga, koji je privikao sebi steći hvalu iz ustiju nevine djece, pa da bi se pokazao zaista vjeran, istinit i dobrostiv, daje onomu, koji ište, otvora onomu, koji kuca, daje onomu, koji traži (Luk. 11.), da tim i mi darove, nama dane, rado dademo drugima. Moj Isus znade, da je moje srce tako priprosto, te za mene nema razlike između učiti i učiti se, opominjati i biti opomenut, biti učitelj učiteljima (ako bi kako moguće bilo), i učenik učenicima (gdje bih se mogao nadati kakvu napretku).

22. Stoga, što mi je Bog dao, te sam opazio, eto mećem u javnost, neka bude opće dobro.

23. Ako tko nađe bolje, neka radi to isto; da ne bi, kad bi svoju minu[1]) zavezao u ubrus i čuvao, bio radi zločina optužen od Gospodina, koji hoće, da njegove sluge trguju, pa da mina svakoga pojedinca dana u mjenjačnicu donese druge. (Luk. 19.)

Mnogo tražiti je slobodno, bilo je slobodno i uvijek će biti, a posao započet u Gospodinu nije uzalud.

[1]) Mina je grčki novac. Srebrna vrijedila je od prilike 70 Kruna, a zlatnoj bila je vrijednost peterostruka.

---

*

Svima poglavarima ljudskih prilika, vladaocima država, crkvenim pastirima, upravljačima škola, roditeljima i skrbnicima djece milost i mir od Boga i oca Gospodina našega Isusa Hrista u svetom Duhu!

1. (Dva najkrasnija djela stvorenja, raj i čovjek.) Kad je Bog u početku stvorio čovjeka od praha, metnuo ga je u raj naslade, što ga je bio zasadio na Istoku, ne samo da ga čuva i radi (Gen. 2. 15.), nego da sam bude vrt naslade Bogu svojemu.

2. (Poređenje čovjeka s rajem.) Kao što je naime raj bio najdražesniji dio svijeta: tako je bio i čovjek najraskošniji među stvorovima. Raj bijaše nasađen prema Istoku, čovjek na sliku onoga, čije je podrijetlo od početka, od dana vječnosti. U raju nikoše iz zemlje svakojaka drveta, lijepa za gledanje i dobra za jelo od svih, što ih ima svagdje zasijano po čitavoj zemlji; u čovjeku je sakupljena svaka svjetska tvar i svi oblici i stupnjevi oblika, da se prikaže cijelo umjetno djelo božanske mudrosti.*) Raj je imao drvo od znanja dobra i zla; čovjek ima um, da raspoznaje i volju da bira, štogođ je gdje dobra ili zla. U raju bijaše drvo od života; u čovjeku je samo drvo od besmrtnosti: mudrost naime božja, koja je u čovjeka pustila vječno korijenje (Ecclesiastic. 1. 14.) Rijeka je tekla iz mjesta naslade natapajući vrt i ondande se dijelila u četiri rijeke (Gen. 2. 10.); u srce čovječje teku različni darovi duha svetoga, da ga natapaju; a opet iz njegova tijela

*) Komenski misli na grčki naziv čovjeka „mikrokozmos", t. j. svijet u malenom. Svemir je „makrokozmos", „veći svijet", kako ga Komenski dalje i zove.

teku rijeke žive vode (Ivan 7. 38.), t. j. u čovjeka i po čovjeku razlijeva se različna mudrost božja tako reći u rijekama, koje se posvuda dijele. To isto svjedoči apostol veleći, da se kroz crkvu obznanjuje poglavarstvima i vlastima na nebu mnogorazlična premudrost božja. (Efež. 3. 10.)

3. Zaista je dakle svaki čovjek raj slasti Bogu svojemu, ako je ondje, kamo je postavljen. Slično se i crkva sama, koja je skup ljudi, odanih Bogu, u svetom pismu češće poređuje s rajem, vrtom, vinogradom božjim.

4. (Gubitak obojega raja.) Ali jao naše nesreće! Izgubili smo raj tjelesnih slasti, u kojem smo bili: a ujedno smo izgubili i raj duševnih slasti — a to smo bili mi sami. Izagnani smo u pustinje zemaljske: i sami smo postali pustinja i ružna i prljava pustoš. Nezahvalni smo zaista bili onim stvarima, kojima nas je Bog obilno bio u raju opskrbio s obzirom na tijelo i na dušu: s pravom smo dakle lišeni i jednoga i drugoga, a naša duša i naše tijelo izvrgnuti nevoljama.

5. (Bog se tuži na to.) Čujmo o tom proroka, koji*) govori oholomu i na kaznu odsuđenomu kralju Tirskomu ovako: *Bio si u slastima vrta božjega, pokrivalo te je svako drago kamenje: sarad, topaz, dijamanat, hrizolit, onih, jaspid, safir, karbunkul, smaragad i zlato; onaj dan, kad si se rodio, načinjeni ti biše bubnji tvoji i svirale. Ti si bio hiruvin, pomazan, da zaklanjaš (gospodar ostalim stvorovima): i otkad te postavih, ti bješe na svetoj gori božjoj, hođaše neprestano posred kamenja ognjenoga. Savršen bješe na putovima svojim od dana, kad se rodi, dokle se ne nađe bezakonje na tebi. Od*

*) Komenski piše: in persona . . . regis „u osobi kralja", a to ne daje smisla. Možda je pred tim ispalo, de nobis „o nama", onda bi bilo: „koji o nama govori u osobi . . ."

množtva trgovine svoje napunio si se iznutra nasilja, i griješio si; zato ću te baciti kao nečistoću s gore božje, i zatrt ću te između kamenja ognjenoga, heruvine zaklanjaču! Srce se tvoje ponese ljepotom tvojom, ti pokvari mudrost svoju svjetlošću svojom; bacit ću te na zemlju itd. (Ezek. 28. 13.) Bacio nas je, jao, i razbacao u pravednom svojem gnjevu, te premda smo bili tako reći vrt Edem, sad smo regbi pustoš pustinje.

6. (Iznova smo stekli raj naš milošću božjom.) Slava ipak i hvala i čast i blagoslov neka bude u vijeke vijekova Bogu, koji se na nas smiluje, i ako nas je za čas i ostavio, nije nas ipak ostavio u vječnoj pustoši; šaljući pače mudrost svoju, kojom je stvoreno nebo, zemlja i sve, milosrđem je svojim opet učvrstio ostavljeni raj svoj, ljudski rod; da bi obamrlim i poluuvelim drvetima srdaca naših, kad ih je podsjekao i ogulio sjekirom, pilom i strugom, ucijepio nove mladice iz raja nebeskoga, pa da mogu pustiti korijenje i rasti; natopio ih je svojom krvi i ne prestaje ih zalijevati različnim darovima svojega svetoga Duha tako reći potočićima žive vode: šalje i radnike svoje, duševne vrtlare (voćare), koji bi se oko novoga nasada božjega vjerno brinuli. Tako naime govori Bog Izaiji, a po njemu i drugima: *Ja ti metnuh u usta riječi svoje i sjenom ruke svoje zaklonih te, da utvrdim nebesa i osnujem zemlju, i rečem Sionu: ti si moj narod.* (Iz. 51. 16.)

7. Zeleni se dakle opet vrt crkve, naslada božjega srca, kako opet govori kod Izaije (51. 3.): *Jer će Gospod utješiti Sion, utješit će razvaline njegove, i pustinju njegovu učinit će kao vrt naslade i pustoš njegovu kao vrt Gospodnji. Radost će se i veselje nalaziti u njemu, zahvaljivanje i pjevanje.* A kod Salamuna: *Ti si vrt zatvoren, sestro moja, nevjesto; izvor zatvoren, studenac zapečaćen. Bilje je tvoje voćnjak od šipaka s voćem krasnim, od kipra i narda* itd. (Cant. 4. 12. 13.) Njemu odgovara nevjesta crkva: *Izvore vrtovima, studenče vode žive, koja silno teče s Libanona! Ustani, sjevere, i hodi, juže, i duni po vrtu mom, da kaplju mirisi njegovi! Neka dođe dragi moj u vrt svoj i jede krasno voće svoje* (isto 15. 16. 17.)

8. (Zatim ipak po malo vene.) Nu ipak, uspijeva li dosta po želji ovaj novi nasad raja? Rastu li sve klice srećno? Nose li sva drveta novoga nasada nard, ili šafran, ili cimet, ili miru, ili mirise i krasno voće? Čujmo glas božji, koji govori crkvi svojoj: *Ja te posadih lozu izabranu, sve sjeme istinito, pa kako mi se promijeni i izmetnu se odvoda od tuđe loze?* (Jer. 2. 21.) Eto tako se tuži Bog, da se i ovaj novi nasad raja izvrgao!

9. Takvih je tužbi puno sv. pismo, pune su smetnja svakovrsnih oči sviju, koji su igda preduzeli promatrati prilike ljudske ili ća same crkve. Najmudriji čovjek, Salamun, kad je pomnjivo u duši razmišljavao o svem, što se pod suncem zbiva, pa i o svojim vlastitim mislima, riječima i djelima, stao je tužiti: *I gle sve je taština i muka duhu: što je krivo, ne može se ispraviti; i nedostaci ne mogu se izbrojiti.* (Eccl. 1. 15.) *Jer gdje je mnogo mudrosti, mnogo je brige, i tko umnožava znanje, umnožava muku* (isto 18.)

10. (Zašto svijet za to ne mari.) Jer kao što ne liječi bolest svoju, koji je ne poznaje; tko ne osjeća boli, ne uzdiše, tko ne vidi pogibli, ne zgraža se, pa ako ga i postavimo nad ponor ili kakvu vrlet, tako nije čudo, da se ne prima ni onoga, koji ne razmišlja o neredu, koji izjeda ljudski rod i crkvu. Ali tko vidi, da je i on sam, a i drugi da su puni pogrješaka; tko opaža, da se rane i čirovi i njegovi i tuđi sve više gnoje, a nos im je pun teškoga smrada, što izlazi; tko vidi sebe i druge postav-

ljene u najpogibeljnije virove i spilje, hodati između mreža, koje su svagdje postavljene, pače ići po neprestanim ponorima i vidi sad ovoga sad onoga strmoglaviti se, teško mu je ne prestrašiti se, odrveniti i od boli umrijeti.

11. (I n d u k t i v a n d o k a z, d a j e s v e, š t o j e n a š e, n a o p a k o i p o k v a r e n o.) Jer najposlije, je li što u nas i u našim stvari na svojem mjestu ili stanju? Nigdje ništa. Naopako i u neredu sve ili leži ili se ruši. Mjesto r a z b o r i t o s t i, kojom bismo morali biti ravni anđelima, u većine je tolika tupoća, da poput zvijeri ne znadu stvari, koje je veoma potrebno znati; mjesto p a m e t i, kojom bismo se, određeni za vječnost, morali za vječnost pripravljati, toliki je nemar ne samo za vječnost, nego i za smrtnost, da se predavaju zemaljskim i prelaznim stvarima, pače i najočitijoj smrti. Mjesto nebeske m u d r o s t i, po kojoj bi nam bilo slobodno najboljega među najboljima spoznati, častiti i veoma ga slatko uživati, najgadnije je odvraćanje od onoga Boga, u kojem živimo, mičemo se i jesmo, i najluđe draženje njegove presvete volje. Mjesto uzajamne l j u b a v i i b e z a z l e n o s t i uzajamne mržnje, neprijateljstva, ratovi i ubistva. Mjesto p r a v e d n o s t i zloća, nepravda, nasilja, krađe, grabež. Mjesto č i s t o ć e nečistoća i gnjusoba u mislima, govorima i djelima. Mjesto p r o s t o t e i i s t i n i t o s t i laži, prijevare i pletke. Mjesto p o n i z n o s t i oholost i nadutost jednih prema drugima.

12. (I d a s m o m i s a s v i m p r o p a l i.) Jao tebi, nesrećni rode, koji si se tako izvrgao! „*Gospod pogleda s neba na sinove čovječje, da vidi, ima li koji razuma, traži li koji Boga, ali svi su zašli, svi se pokvarili; nema nikoga dobro da tvori, nema ni jednoga.*“ (Ps. 14.) I oni, koji se grade, da su vođi drugima, zlo prednjače i zavode; koji bi morali biti svjetlonoše, ponajviše šire

tminu. Gdje je pak što dobra i istine, krnje je, bez snage, rastrgano: pače je samo sjena i tlapnje, ako porediš s onim, što bi zaista u nas moralo biti. Tko to ne opaža, neka znade, da trpi od vrtoglavice; pametni ljudi, koji ne promatraju ni svoje ni tuđe prilike na naočare običnih mnijenja, vide, što vide.

13. (D v o j a k a u t j e h a. 1. V j e č n i r a j.) Ipak nam ostaje dvojaka utjeha. P r v o, što je Bog za odabranike svoje priredio vječni raj, kamo će se opet vratiti savršenost, i to potpunija i stalnija od one prve, sada izgubljene. U taj raj rastao se Hrist s tijelom (Luk. 23. 43.), a Pavao bi odnesen (2. Kor. 12. 4.), a slavu njegovu vidje Ivan (Otkriv. 2. 7. 11. 10.)

14. (2. O b n o v a r a j a c r k v e k a t k a d i o v d j e.) D r u g a j e u t j e h a, da Bog običava i ovdje katkad obnoviti raj crkve i njezine pustoši pretvoriti u vrt naslade, kako pokazuju božanska obećanja, malo prije spomenuta. Svečano smo vidjeli, da se to već gdjekoji put zbilo: poslije pada, poslije potopa, poslije toga, kad je narod uveden u zemlju Kanaan; za Davida i Salamuna; poslije povratka iz Babilona i ponovnoga sagrađenja Jeruzolima: poslije uzašašća Isusova u nebo i navijještanja evanđelja narodima, za Konstantina i drugda. Pa ako nas možda i sada poslije bijesa tako okrutnih ratova i velikih opustošenja zemlje stane Otac milosrđa gledati milostivijim licem, dužni smo, da zahvalno idemo Bogu u susret, pa i samim našim prilikama pomognemo načinima i putovima, koje će nam pokazati on sam, premudri Bog, koji svim upravlja po svojim putovima.

15. (N a j u s p j e š n i j e s e m o ž e o b n o v i t i v a l j a n i m o b u č a v a n j e m m l a d e ž i.) Prije svega nas pak sveto pismo uči, da pod nebom nema drugoga uspješnijega puta, da se poprave mane ljudske, od valjana obu-

čavanja mladeži. Jer Salamun, pošto je lutao po svim zapletenim putovima ljudskih bludnja i stao tužiti, da se ne može ispraviti, što je krivo, a nedostaci se ne mogu izbrojiti, obraća se najposlije k mladeži i zaklinje je, da se u danima mladosti svoje opominje Stvoritelja svojega, boji ga se i drži zapovijesti njegove, jer to je sve čovjeku (Ekl. 12. 13.) A drugdje veli: *Uči dijete prema putu, kojim će ići, pa ne će odstupiti od njega, ni kad ostari* (Prov. 22. 6.) Stoga David: *Hodite, djeco, poslušajte me, naučit ću vas strahu Gospodnjemu.* Ali i sam nebeski David i pravi Salamun, vječni sin božji, poslan s neba, da nas obnovi, pokazao nam je isti put tako reći pruženim prstom veleći: *Pustite djecu, neka dolaze k meni, i ne branite im; jer je takovijeh carstvo božje* (Mar. 10. 14,) A nama je ostalima govorio: *Ako se ne povratite i ne budete kao djeca, ne ćete ući u carstvo nebesko* (Mat. 18. 3.)

16. (Nijesu djeca samo predmet zgodan za pravu obnovu, nego su i uzor.) Kakav je to govor! Čujte i pažljivo razmislite svi, što to učitelj sviju i Gospodin kaže, kako objavljuje, da su samo maleni vrijedni carstva božjega, pače baštinici istoga carstva, i dopušta, da su dionici baštine, koji postanu slični malenima. O da biste, ljubljena djeco, razumijevali to naše nebesko pravo! Eto vaše je, što je još našemu rodu preostalo ljepote ili prava na nebesku domovinu! Vaš je Hrist, vaše posvećenje Duha, vaša milost božja, vaša baština budućega života; vaše je sve to, osobito i nepogrješno i pripada vama, pače jedino vama, van da se tko vrati i bude kao vi. A gle nas odraslih, koji držimo, da smo samo mi ljudi, a vi da ste majmunčići, samo mi mudri, a vi ludi, samo mi rječiti, vi bez govora; pa sad nas šalju u vašu školu! Dali nama vas za učitelje, a djela vaša za primjer i uzor našima!

17. (Zašto Bog toliko cijeni malene.) Ako bi tko htio ispitati, zašto Bog toliko cijeni i slavi malene, ne bi našao boljega uzroka od toga, što je u djece sve priprostije i zgodnije, da prime lijek, koji božansko milosrđe kukavnim prlikama ljudskim nuđa. Dašto da je pokvarenje, koje potječe od pada Adamova, proniknulo svu tvar našega roda; no još je ipak drugi Adam, Hrist, na novo zasadio u sebe drvo života, ljudski rod, te nije nitko isključen, ako se sam ne isključi nevjerjem svojim (čega u djece još nema) (Mark. 16 16.), radi toga se proglašuju djeca, koja se još nijesu na novo okaljala grijesima i nevjerjem, jedini baštinici carstva božjega, ako samo umiju čuvati se u milosti božjoj, koju su već dobila, i ostati neokaljana od svijeta. Pa i učiti se mogu lakše djeca nego drugi, jer ih još nijesu osvojile zle navike.

18. (Zašto nas odrasle upućuje na njih.) Stoga koće Hrist, da se mi odrasli povratimo, da budemo kao djeca, t. j. da se odučimo zlu, što smo ga crpli iz nevaljala obučavanja i naučili iz zlih primjera svijeta, te se povratimo na prijašnji stupanj bezazlenosti, blagosti, poniznosti, čistoće i poslušnosti. Ali jer nije ništa teže nego odučiti se, čemu si obiknuo (jer nauka je druga narav: narav ćeš pak istjerati i silom, no uvijek će se vratiti, *) slijedi odatle, da nije ništa teže nego čovjeka, zlo podučena, povratiti. Jer kako je drvo poraslo, vitko ili nisko, dobro raširenih ili skrivljenih grana, tako će ostati, kad je odraslo; promijeniti se ne da. Naplatak, svinuto drvo točka, koje je u tom položaju otvrdnulo, prije će se slomiti nego povratiti, da bude ravno, kako je iz iskustva poznato. To isto govori Bog o ljudima, naviklim raditi zlo: *Može li Etiopljanin promijeniti kožu svoju i ris šare svoje, možete li vi činiti dobro naučivši se činiti zlo?* (Jer. 13. 23.)

*) Horacije Epist. I. 10. 24.

19. (Obnova crkve treba da se započne od djece.) Odatle slijedi nužno: Ako treba protiv pokvarenosti ljudskoga roda upotrebiti lijekove, treba da to u prvom redu bude opreznim i brižljivim uzgajanjem mladeži. Pa kao što, ako tko hoće da obnovi vrt, treba da ga zasadi novim stabalcima, a kad ih je zasadio, da se pomnjivo brine oko njihova vesela rastenja, budući da je sila umjetnosti preslaba, da stara stabla presađuje i čini plodnima. Stoga su bezazleni umovi, koji još nijesu tašti svjetski pojmovi ni navike osvojile ni okaljale, za Boga najprikladniji.

20. To očituje Bog kod proroka, gdje, tužeći se na opću pokvarenost: *koga će učiti mudrosti i koga će uputiti, da razumije nauku,* — javno svjedoči: *djecu, kojoj se više ne daje mlijeko, koja su odbijena od sise* (Jer. 28. 29.*)

21. (Isusovo odlično djelo.) A to isto čini se, da je Gospodin htio pokazati u slici, kad je na putu u Jeruzolim zapovjedio, da mu dovedu magaricu i magarčića, a ipak nije jahao na magarici, nego na magarčiću. A evanđelista dodaje: da je Gospod zapovjedio, da mu dovedu takvo magare, na koje nikakav čovjek nigda nije usjedao. (Luk. 19. 30.) Hoćemo li pomišljati, da se to uzaman zbilo i napisalo? Ni iz daleka: sve, što je Isusovo, i najveće i najmanje, riječi i djela, kao i sve crte svetoga pisma sadržavaju tajne za naše obučavanje. Tako neka bude pouzdano: premda Hrist zove k sebi i starce i mladiće, i rado ih i jedne i druge vodi sa sobom u nebeski Jeruzolim, to su ipak mlađi, kojih svijet još nije podjarmio, prikladniji, da se priviknu jarmu Hristovu, od

*) Tako u izdanju, ali pogrješno, jer se taj citat nala u Izaije 28 9.

onih, na koje je svijet navalio svoje terete, te ih tim slomio i okaljao. Pravo je dakle, da mladost našu vodimo k Hristu; na nju metnuti blagi svoj jaram i sebe samoga to je Hristu veselje (Mat. 11. 30)

22. (Što znači: mladež brižno uzgajati.) Brižno pak mladež uzgajati znači nastojati, da se duša njezina sačuva od iskvarenja svijeta, a sjeme poštenja, koje joj je usađeno, da se izvabi čistim i neprestanim opomenama i primjerima, da srećno nikne; najposlije da se um njezin opremi pravom spoznajom Boga, sebe same i različnih stvari, da se privikne u svjetlu božjem gledati svjetlo i Oca svjetla nada sve ljubiti i štovati.

23. (A koji je plod tomu.) Kad bi to bilo, pokazalo bi se, da je zaista istinito, što psalmista pjeva: *U ustima male djece i koja sisaju, činiš sebi hvalu nasuprot neprijateljima svojim, da bi učinio da zamukne neprijatelj i nemirnik* (Psal. 8. 2), t. j. da smete sotonu, koja da se osveti, što je osuđena, ubija ova stabalca božja, mladost, različnim ranama svojih veoma himbenih zasjeda, ili ih od korijena okužuje paklenim otrovom (primjerâ različne bezbožnosti i pokvarenih nagona), da se ili sasvim posuše, ili barem uvenu i sagnjiju te postanu nekorisna.

24. I radi toga dao je Bog djeci i anđele čuvare (Mat. 18. 10.) i postavio im roditelje hranitelje i hoće, da ih gaje u nauci i strahu Gospodnjemu (Efež. 64.); a ozbiljno nalaže i svim drugima, da zlim primjerima ne sablažnjuju i ne kvare mladež, i obećaje vječne muke onima, koji drukčije rade (Mat. 18. 6. 7.)

25. (Kako da to činimo: po primjeru patrijarka.) No kako ćemo to učiniti u tako velikom potopu svjetskih zabluda? Kad su za vrijeme patrijarka oni sveti ljudi, odijelivši se od svijeta, za sebe sami stanovali i sami u svojim obiteljima bili ne samo ocevi obitelji, nego i sve-

ćenici, majstori i učitelji, posao je bolje uspijevao. Jer odijelivši djecu svoju od zla društva, a prednjačeći joj dobrim primjerom kreposti vodili su sa sobom svoje blagom opomenom, poticanjem, a ako je ustrebalo, i ukorom. Da je tako Abraham radio, svjedoči sam Bog veleći: *Jer znam, da će zapovjediti sinovima svojim i domu svojemu nakon sebe, da se drže putova Gospodnjih i da čine, što je pravo i dobro* (1. Genez. 18. 19.).

26. (Danas kvare mladež zla društva) Ali sada stanujemo svi zajedno, dobri pomiješani sa zlima: a broj je zlih kud i kamo veći od dobrih. A primjeri njihovi tako vuku za sobom mladež, te obučavanje u njegovanju kreposti, koja se daje kao ustuk zlu, nema nikakve snage, ili ima samo neznatnu.

27. (Ni roditelji se ne brinu i ne znaju, da se zlu opru.) A što? Ne daju li se i one pouke u krepostima rijetko? Malo ima roditelja, koji bi mogli svoju djecu naučiti čemu dobru, bilo što sami nijesu što takva naučili, bilo što to zanemaruju, zabavljeni drugim stvarima.

28. (Ni svi učitelji.) Malo ima i učitelja, koji bi umjeli u mladež uliti dobro. Ili ako i jest gdjekoji, odvuče ga koji velikaš, da se u njegovoj kući trudi oko njegovih, a narod nema od njega koristi.

29. (Stoga sve divlja i sreće na gore.) Tako biva, da ostala mladež odraste bez nužne njege poput šume, koju nitko ne sadi, ne natapa, ne obrezuje i ne ravna. Zaradi toga osvajaju divlji i neukroćeni običaji i nauke svijet, sve gradove, trgovišta i sve kuće i sve ljude, čija su i tjelesa i duše posvuda pune samih bludnja. Kad bi danas oživjeli Diogen,*) Sokrat, Seneka i Salamun, te se vratili k nama, ne bi drukčije našli, nego što je nekoć bilo. Kad bi nam Bog s neba progovorio, ne bi drukčije rekao, nego što je kazao, *da su svi pošli, svi se pokvarili, svi su gadni u svim svojim nastojanjima* (Ps. 14. 3.).

30. (Stoga treba da se za opće dobro svi svjetuju, ili nam je čekati strijele božje.) Stoga, ako je igdje na svijetu tko, koji bi mogao dati ili izmisliti kakav savjet, ili jecanjem, uzdisanjem, plačem i suzama od Boga isprositi, kako bismo se mogli za mladež, koja za nama raste, što bolje pobrinuti, neka ne šuti, nego svjetuje, razmišlja, moli. *„Proklet da je, koji bi zaveo slijepca s puta“*, veli Bog (5. Mojs. 27. 18.) Proklet dakle da je i onaj, koji bi mogao slijepca natrag dovesti, kad zaluta, pa ga ne dovede. *„Jao onomu, koji sablazni jednoga od ovijeh malijeh,“* veli Hrist. (Mat. 18. 6. 7.) Jao dakle i onomu, koji bi mogao sablazan ukloniti, pa je ne ukloni. Ne će Bog, da magarca ili vola, koji po šumama i poljima luta, ili je pao pod teretom svojim, ostaviš, nego da mu pomogneš, bilo da ne znaš, čiji je, bilo da znaš, da je neprijatelja tvojega (2. Mojs. 23. 4.; 5. Mojs. 22. 1.), pa bi li mu milo bilo, kad bismo bezbrižno mimo išli, a ne bismo pomogli videći, kako ne luta nerazumna marva nego razuman stvor, ne jedan ili drugi, nego cio svijet? Nipošto, nipošto!

31. (Protiv zabluda treba trgnuti mač.) *„Proklet bio, tko nemarno radi djelo Gospodnje i proklet, tko usteže mač svoj od krvi babilonske* (Jer. 48. 10), a smijemo li se nadati, da smo bez krivnje trpeći mirne duše gadni Babilon naših zabluda? Ah, trgni mač, tkogod ga imaš za pojasom, ili znadeš, gdje je u koricama za-

*) Diogen iz Sinope, glasovit cinik, t. j. pristalica filosofske škole, potekle od Sokrata, koja je kao uzor svih kreposti smatrala nezavisnost, a za najveću sreću držala nemati nikakvih potreba. Poznat je radi svojega jednostavnog života i čudnoga vladanja, kojemu ljudi nijesu vični bili, pa su mu dali nadimak Kyon, t. j. pas.

taknut! Pa da budeš blagosloven od Jehove, podupri uništenje Babilona.

32. (Državne oblasti.) Prionite uz djelo Gospodnje oblasti i sluge najvećega Boga, i mačem, koji vam je opasao Gospodin, mačem pravednosti uništite neurednosti, kojima se svijet puni i Boga vašega razdražuje.

33. (I sluge crkvene.) Prionite i vi, crkveni dostojanstvenici, vjerni sluge Isusa Hrista, i mačem na obadvije strane oštrim, koji vam je povjeren, mačem ustiju iskorijenite zlo! Jer ste za to postavljeni da *istrebljujete i obarate, zatirete i raskapate zlo, a gradite i sadite dobro* (Jer. 1. 10, Ps. 101. 5, Rimlj 13. 4 itd.). Već ste prije razabrali, da se uspješnije ne može opirati zlu u ljudskom rodu, nego li da mu se opirete u prvoj dobi; uspješnije se ne mogu saditi stabalca, koja će trajati do vijeka, nego da se sade i goje mlada; uspješnije se ne može na mjesto Babilona sagraditi Sion, nego da se stanac kamen božji, mladež, zarana lomi, kreše, gladi i nebeskoj gradnji priljubljuje. *Ako dakle hoćemo, da su dobro uređene i da cvatu crkva, država i kućanstvo, uvedimo prije svega škole i dajmo, da procvatu, da budu prave i žive radionice ljudske obrazovanosti i sjemeništa crkve, države i kućanstva. Tako ćemo tek postići cilj naš, drukčije nigda.*

34. (Sada treba izložiti i pravi način za to.) Kako ćemo se pak toga prihvatiti i željenom uspjehu privesti, to eto postavljamo pred oči mi, čiji je duh potaknuo Gospodin. Što je to, gledajte, čujte i pazite, kojima je Bog dao oči, da vide, a uši, da čuju, a razum, da sude.

35. (Što valja činiti, vidio tko ovdje novo svjetlo, ili ne vidio.) Ako komu zasja svjetlost dosele neviđena, neka dade Bogu čast, i ne zakrati novomu doba ovaj novi sjaj. Ako pak opaziš na svjetlosti kakav nedostatak svjetla, pa i najmanji, ili ga dopuni ili očisti

ili opomeni, da se može očistiti: više oči vidi više, nego jedno oko.

36. (Ovdje mogu revni čekati nagradu.) Tako ćemo se među se pomagati, da složno činimo djelo božje; tako ćemo se osloboditi prokletstva, koje je obećano onima, koji djelo Gospodnje nemarno vrše; tako ćemo se najbolje starati za najdragocjenije blago svijeta, za mladež; tako ćemo biti dionici svjetlosti, koja je obećana onima, koji druge uče pravednosti (Dan. 12. 3.)

Bog nam bio milostiv, da u svjetlosti njegovoj vidimo svjetlost! Amen.

Korist didaktike.

Da se sagradi valjana didaktika, od koristi je:

1. Roditeljima, koji su dosele ponajviše nesigurni bili, što im valja iščekivati od djece. Najmili bi učitelje, molili ih, milovali ih darovima, i mijenjali, tako često uzaman, kao i s nekim uspjehom. Ali kako metoda obučavanja dođe do nepogrješive sigurnosti, morat će s pomoću božjom biti i uspjeha.

2. Učiteljima, među kojima većina nije ni malo bila upućena u umjetnosti obučavanja, a namučili se i iscrpili svoje sile u mučnoj marljivosti htijući zadovoljiti svojoj dužnosti: ili su mijenjali metodu tražeći uspjeh sad ovako, sad onako, s mrskim gubitkom vremena i rada.

3. Učenicima, da ih mogu voditi bez teškoće, dodijavanja, vikanja i bijenja, gotovo u igri i šali, do vrhunca znanosti.

4. Školama, koje će se moći, kad se metoda popravi, ne samo u snazi trajno uščuvati, nego i bez kraja umnožati. Bit će naime u istinu igrališta,*) dom naslade i draži. Pa kako će zarad nepogrješivosti metode od svakoga učenika postati učitelj (više ili manje), ne će nigda manjkati vrsnih upravljatelja škola, a nauke će moći cvjetati.

5. Državi po svjedočanstvu Ciceronovu, što je prije spomenuto. S tim se podudara i ona rečenica Pitagorovca

*) Ludi — igrališta, lat. riječ za školu.

Diogena kod Stobeja:*) Što je temelj cijeloj državi? Uzgajanje mladeži. Jer nigda ne će loza donijeti koristan plod, ako se dobro ne njeguje (ne obrađuje).

6. Crkvi, jer se samo valjanim uređenjem škola može postići, da ne bude crkva bez obrazovanih učitelja, a obrazovani učitelji bez vrsnih slušalaca.

7. Najposlije je od koristi nebu, da se škole poprave, da mogu revno i općeno njegovati duše, da se naime sjajem božanske svjetlosti lakše izbave tmine oni, koje ne može probuditi zvuk božanske trublje. Jer evanđelje se dašto svagdje propovijeda, te će se, kako se nadamo, propovijedati do kraj svijeta; no kako se zna dogoditi kod pučke svečanosti, na sajmu ili u gostionici, da ne slušaju samo onoga, ili najviše onoga, koji iznosi na vidjelo, što je najbolje, nego jedan drugoga svojim šalama drži i zabavlja, kako se jedan na drugoga namjere, ili jedan do drugoga stoje ili sjede; tako biva i u svijetu. Vršili sluge riječi dužnost svoju kakogod mu drago revno, govorili, zvali, opominjali, zaklinjali, veći ih dio ljudi ipak ne sluša. Mnogi pak pohađaju svete zborove samo kakvim slučajem, drugi opet, ako i dolaze, dolaze samo sa zatvorenim očima i ušima, jer zabavljeni u sebi drugim stvarima, ponajviše slabo paze, što se zbiva. Najposlije neka i paze i razumiju, kamo smjeraju svete opomene, ipak ih se zacijelo ne prime i ne dojme tako krepko, kako bi trebalo da bude, jer im obična duševna tromost i poprimljeno stanje mana slabe, osvajaju i otvrđuju razum, da se ne mogu osloboditi onoga uspavanja. Tako ostaju u običnoj sljepoći i grijesima svojim kao okovima okovani, te ih iz propasti, koja se ukorijenila, ne može nitko izbaviti nego

*) Stobej je napisao djelo, u kojem je iscrpao do 500 grčkih pjesnika i pisaca, te tako o mnogima sačuvao vijesti. Diogen, što ga on spominje, potječe iz Apolonije, i nazivali su ga fizik.

samo Bog, kako je i netko od crkvenih otaca rekao, da je gotovo čudo, ako se okorjeli grješnik povrati k pokajanju. Kako pak i inače znači Boga kušati, kad tražimo čudesa, gdje nam Bog daje sredstva, valja reći, da je i ovdje tako.

Držimo dakle, da je naša dužnost razmišljati o sredstvima, kojima se sva kršćanska mladež življe potiče k duševnoj krepkoći i ljubavi prema nebeskim stvarima. A ako to postignemo, vidjet ćemo, da će nebo silu svoju raširiti kao i nekoć. Nitko neka dakle ne odvraća svoje misli, želje, sile i sredstva od tako svetoga preduzeća. Tko nam je dao: htjeti, dat će nam i: izvršiti. To treba bez iznimke od božjeg milosrđa molbama isprositi i u nadi iščekivati; jer se ovdje radi o spasu ljudi i o slavi Najvišega. Iv. Val. Andreae.*)

Nije časno očajati radi uspjeha, a nepravedno je prezirati tuđe savjete.

*) Glasoviti teolog. već prije spomenut.

DIDAKTIKE

GLAVA I.

Čovjek je posljednji, najsavršeniji i najodličniji stvor.

1. (Pomišljalo se, da je s neba došla riječ: „Poznaj samoga sebe.“) Kad je Pitak*) izustio svoju riječ: Poznaj samoga sebe (γνῶθι σεαυτόν), s tolikim su odobravanjem mudraci prihvatili tu misao, te su, da bi je mnoštvu preporučili, ustvrdili, da je s neba pala, i dali su je zlatnim slovima napisati na hram delfskoga Apolona (kamo se sila svijeta stjecala). To bijaše razborito i pobožno; ono bijaše doduše izmišljeno, ali sasvim prema istini, a to je danas nama jasnije nego njima.

2. (Zaista je s neba pala.) Jer što veli drugo glas, koji s nebesa odjekuje u svetim spisima, nego: *Poznaješ li, čovječe, mene, poznaješ li sebe? Mene, izvor vječnosti, mudrosti i blaženstva; sebe, djelo, priliku i slast moju?*

3. (Uzvišenost ljudske prirode.) *Jer sam tebe odredio za druga vječnosti, za tvoje sam uživanje priredio nebo i zemlju, i što je u njima; tebi sam jedino dao sve skupa, što sam ostalim stvorovima dao pojedince: bitstvo, život, osjećanje i um. Tebe sam postavio gospodarom nad djelima ruku svojih, sve sam metnuo pod noge tvoje, ovce i volove i divlje zvjerinje, ptice nebeske i ribe morske i tako sam te vjenčao slavom i čašću* (Psal. 8.) *Tebi sam najposlije, da ništa ne uzmanjka, dao samoga*

*) Pitak iz Mitilene, jedan između sedam grčkih mudraca. živio je u 6. stoljeću pr. Hr.

sebe u ličnoj svezi vežući za uvijek svoju prirodu s tvojom; to nije zapalo nijednomu stvorenju, vidljivu ni nevidljivu. Može li se naime koje stvorenje na nebu ili na svijetu dičiti, da se Bog javio u tijelu, a pokazao se anđelima. (1. Tim. 3. 16.)? Za cijelo ne, da samo gledaju i čude se onomu, koga su željeli vidjeti (1. Petr. 1. 12.), nego i štuju Boga, koji se je javio u tijelu, naime sina božjega i čovječjega (Žid. 1. 6, Iv. 1. 51, Mat. 4. 10.) Spoznaj dakle, da si savršeni vršak mojih djela, divni izvadak i zamjenik, Bog među njima, kruna slave moje.

4. (To treba da svi ljudi imadu pred očima.) O da ne bi to sve bilo uklesano na vratima hramova, na natpisima knjiga, a napokon ni na jezicima, očima i ušima svih ljudi, nego u srcima! Oko toga treba dakle da svakako porade svi, koje vrše djelo obrazivanja ljudi, da uče sve, kako bi živjeli opominjući se ovoga dostojanstva i odlikovanja, i da sva sredstva navrnu, kako bi postigli cilj te uzvišenosti.

GLAVA II.

Čovječja je konačna svrha izvan ovoga života.

1. (Najveći među stvorovima treba da ima i najvišu svrhu.) Sam nam um kaže, da je tako odličan stvor određen za odličniju svrhu od svih ostalih stvorova, naime da združen s Bogom, vrškom svake savršenosti, slave i blaženstva, zajedno s njim do vijeka uživa najpotpuniju slavu i blaženstvo.

2. (To se vidi.) Premda se to jasno iz sv. pisma razbira, a mi čvrsto vjerujemo, da je tako, to ipak ne znači tratiti trud, ako se samo i letimice dotaknemo, na koliko je načina nama Bog u ovom životu pokazao: „Više s one strane."

3. (I. Iz povjesnice stvorenja.) I to prvo u samom stvorenju. Jer nije dao, da čovjek jednostavno postane kao ostale stvari, nego je poslije svečanoga razmišljavanja tijelo njegovo tako reći vlastim prstima učinio, a dušu mu je sam iz sebe udahnuo.

4. (II. Iz sazdanja našega.) Sazdanje naše pokazuje, da nam ne dostaje, što imamo u ovom životu. Trojak naime život živimo ovdje: vegetativni (poput bilja), životinjski, i umni ili duševni; prvi se tiče samo tijela, drugi se proteže od djelovanja osjetila i gibanja do predmeta, treći može i sam za se stajati, kako se vidi u anđela. No jer se očigledno ovaj najviši stupanj života od prijašnjih jako potamnjuje i sprečava, to slijedi nužno, da će doći vrijeme, kad će se dovesti do visine (napona).

5. (III. Iz svega, što ovdje radimo i trpimo.) Sve, što u ovom životu radimo i što trpimo, pokazuje, da ovdje ne postignemo konačnu svrhu, nego da sve, što je naše, a i mi sami drugamo težimo. Jer sve, što smo, što radimo, mislimo, govorimo, snujemo, stječemo i imamo, samo je u neku ruku postupnost, jer napredujući dalje i dalje uspijemo se doduše uvijek na više stepenice, no najviše nigda ne nađemo. S početka naime nije čovjek ništa, kao što od vječnosti ne bijaše ništa; tek u majčinoj utrobi počinje se njegov početak, od kapi očeve krvi. Što je dakle čovjek s početka? Tvar bez oblika i života. Tada zadobije crte malena tijela; no ipak bez osjećanja i gibanja. Poslije se počinje gibati i silom prirode prodre na vidjelo, i po malo mu se otvoraju oči, uši i ostala osjetila. S vremenom pokazuje se i unutrašnje osjetilo, kad postane svijestan, da vidi, čuje i osjeća. Razum se ukazuje poslije, kad opaža razlike među stvarima; najposlije poprimi volja službu upravljanja pristajući uz neke predmete, a odvraćajući se od drugih.

6. (I u svem se tom pokazuje postupnost, no bez kraja.) Ali i u pojedinim onim djeiovanjima očita je postupnost, jer se spoznaja stvari pomalja polagano kao sjaj zore, koji se diže iz duboke tmine noći, i dok života traje, pristupa k njemu uvijek više svjetla (van da tko bude sasvim tup) sve do same smrti. Pa i naš rad upravo je tako najprije slab, neznatan, nevješt i odviše neuređen, za tim se pomalo sa snagom tjelesnom razvijaju i duševne vrline, te dok smo živi (van koga spopane najveća ukočenost i živa ukopa), imamo, što da radimo, što naumljujemo, što snujemo: *a sve to u plemenitoj duši teži sveđer na više, no ipak bez kraja. Jer u ovom životu ne možeš nikako naći završetak u našim željama ni preduzećima.*

7. (Sve to pokazuje iskustvo.) Kamo se god tko okrene, spoznat će to po iskustvu. Ako tko zavoli blagu i bogatstvu, ne će naći, čim bi glad svoj zasitio, pa da ima i vascijeli svijet, kako se razbira iz primjera Aleksandrova. Ako tko plane željom za častima, ne će se moći smiriti, ni da mu se sav svijet klanja. Ako se poda nasladama, da mu i neke slasti teku po svim osjetilima, ipak će svega nestati, a požuda će od jednoga prelaziti na drugo. Ako se tko posveti nastojanju oko mudrosti, ne će naći nigda kraja, jer tko što više zna, razbira, da mu to više manjka. Pravo naime kaže Salamun: *Oko se ne može nagledati, niti se može uho naslušati.* (Eccl. 1. 3.).

8. (4. Ni smrt ne dokrajčuje naše prilike.) Ali da ni smrt ne donosi skrajnju granicu života, uče primjeri onih, koji umiru. Tko je naime svoj život dobro proveo, veseli se, da će ući u bolji; tko se pak potopio u ljubavi k ovom životu, kad vidi, da mu ga je ostaviti i drugamo seliti, počne drhtati, i pomiri se s Bogom i s ljudima, ako samo još ikako može. I premda je tijelo, satrto od boli, izmučeno, osjetila potamne, a život sam izdiše, ipak obavlja duša svoje poslove življe nego igda određujući za se, za obitelj, baštinu, državu itd. pobožno, ozbiljno, oprezno, tako da onaj, koji vidi pobožna i mudra čovjeka umirati, misli, da vidi, kako se zemaljsko blato raspada, a tko ga čuje, misli, da čuje anđela, te mora priznati, da se ovdje ništa drugo ne zbiva, nego da se gost sprema izići; budući da će se koliba doskora srušiti. To su spoznali i sami neznabošci, te su stoga Rimljani po svjedočanstvu Festovu*) zvali smrt odlaskom, a Grci često upotrebljavaju οἴχεσθαι, a to znači otići u mjesto „poginuti“ i „umrijeti“. Zašto? Samo za to, jer su razbirali, da se smrću drugamo ide.

9. (Primjer Hrista čovjeka uči, da čovjek pripada vječnosti.) Ali jasnije je to nama kršćanima, jer je to posvjedočio primjerom svojim Hrist, sin Boga živoga, koji je bio poslan s neba, da u nama popravi pokvarenu sliku božju. Jer začet i porođajem došavši na svjetlo boravio je među ljudima; a za tim umr'o, uskrsnuo je i sašao na nebesa, i smrt nema više vlasti nad njim. A on se zove i jest *naš preteča* (Žid. 6. 20), *prvorođeni među braćom* (Rimlj. 8, 29/), *glava svojih udova* (Efes. 1. 22.), *uzor svih, koji imadu biti po obličju božjem* (Rimlj. 8. 29.). Kako dakle on sam nije bio ovdje, da bude ovdje, već da prevalivši put prijeđe u vječni stan; tako i nama, drugovima njegovim, nije ostati ovdje, nego drugamo seliti.

10. (Čovječji je boravak trojak.) Trojak je dakle život i boravak života određen svakomu nas: *majčina utroba, zemlja, nebo.* Iz prvoga prelazimo u drugi

*) Izdanje rječnika, što ga je izdao Otfried Müller, a spominje se pod imenom Festovim, str. 380.

rađanjem, iz drugoga u treći smrću i uskrsnućem, a iz trećega do vijeka nikuda. U prvom dobivamo samo *život* s početkom gibanja i osjećanja; u drugom *život, gibanje, osjećanje sa zamecima razuma;* u trećem *neograničeno obilje svega.*

11. (I trojak mu je život.) Onaj prvi život priprava je za drugi, drugi za treći, a treći je sam za se bez kraja. Prijelaz je iz prvoga u drugi, i iz drugoga u treći uzak i bolan i na obadva mjesta treba skinuti svlak (ili ljuske, ljupine) (ondje pometina, ovdje samo zglobljavanje tijela), kao kad iz razbite ljuske iziđe pile. Prvi dakle i drugi boravak jednaki su radionicama: u jednoj se gradi tijelo za potrebu potonjega života, u drugom se obrazuje razumna duša za potrebu vječnoga života, a treći će boravak donijeti savršenost i uživanje obiju.

12. (Slika su za to Izraelićani.) Tako su se Izraelićani (neka bude slobodno za to zgodnu i sliku uzeti) u Egiptu rodili, a odavle su kroz uzine gore i Crvenoga mora došli u pustinju i sagradili šatore, naučili se zakonima, pobijali se s različnim neprijateljima; najposlije prešavši Jordan određeni su za baštinike zemlje Kanaana, kojom teče med i mlijeko.

GLAVA III.

Ovaj je život samo priprava za vječni.

1. (Svjedočanstva za to.) Da taj život, budući da drugamo teži, nije život (pravo govoreći), nego uvod pravomu životu, koji će uvijek trajati: bit će jasno najprije opet po svjedočanstvu nas samih, zatim svijeta, a najposlije svetoga pisma.

2. (1. Mi sami.) Ako promatramo sami sebe, vidimo, da sve naše postupno napreduje, da ono pređašnje

uvijek krči put potonjemu. Na priliku: Naš je život najprije u majčinoj utrobi. Ali rad šta? Zar radi sebe? Nipošto; tu se radi samo o tom, da se tjelešce zgodno razvije u stan i oruđe za valjanu porabu u potonjem životu, koji uživamo pod suncem. Kako je to dovršeno, prodremo na svjetlo, jer u toj tmini ne bi od nas ništa više moglo biti. Tako je dakle ovaj život pod suncem samo priprava za vječni, da naime duša s pomoću tijela pribavi sebi, što će biti korisno za budući život. A kako to bude gotovo, selimo odavle, jer nemamo, što bismo još ovdje radili. Gdjekoji budu dašto nepripravljeni ugrabljeni ili bolje reći, bačeni u propast, kao što se i pometnuti plod različnim slučajevima iz utrobe pometne, ne za život nego za smrt, a to se i jedno i drugo događa doduše s dopuštenjem božjim, ali ipak ljudskom krivnjom.

3. (2. Vidljivi svijet, koji je stvoren samo za rasadnik, hranilište i školu ljudima.) Sam vidljivi svijet, s koje ga god strane promatrali, svjedoči da nije stvoren za drugu svrhu, nego da bude

za rasplođivanje
za othranjivanje } ljudskomu rodu.
za obrazivanje

Jer se naime nije Bogu svidjelo, da u isti mah stvori sve ljude, kako se dogodilo s anđelima, nego samo muško i žensko davši im snage i blagoslov, da se rađaju i umnažaju; to je bilo potrebno dati vrijeme, koje je nužno za to polagano umnažanje, a dano je nekoliko tisuću godina. A da ono vrijeme ne bude smeteno, gluho i slijepo, rasprostr'o je nebesa, urešena suncem, mjesecom i zvjezdama i zapovjedio je, da okrećući se naokolo odmjeruju satove, dane, mjesece i godine. U drugu ruku, jer je čovjek morao da bude tjelesno stvorenje, kojemu treba mjesto, da na njemu stanuje, prostor, da diše i da se kreće, hrana, da

raste, i odjeća, da se iskiti, razastr'o je Bog (na dnu svemira) čvrsto tlo, zemlju, opkolio je uzduhom i natopio vodama i učinio, da nikne svakojako bilje i životinje, ne više samo za potrebu, nego pače i za nasladu. A budući da je stvorio čovjeka po obličju svojem, te ga nadario razumom, to je, da ne bi razumu manjkalo hrane, koja ga ide, rastavio stvorenja na svakojake vrste, da mu ovaj vidljivi svijet bude kao najsjajnije ogledalo beskonačne moći, mudrosti i dobrote božje, čije će ga promatranje trgnuti, da se divi Stvoritelju, uzdići ga do spoznaje njegove i domamljivati k ljubavi prema njemu; jer nam naime nevidljiva i u dubljini vječnosti sakrivena čvrstoća, ljepota i krasota svagdje svijetli iz onih vidljivih stvari te nam se nameće, da je pipamo, gledamo i kušamo. Svijet dakle ovaj nije drugo nego naš rasadnik, othranilište naše, naša škola. Prema tomu postoji neko: dalje prijeko, kamo ćemo prestupiti, otpušteni iz razreda ove škole, naime u vječnu akademiju. Po razumu se dakle zna, da je tomu tako, a još se jasnije zna po proroštvima božjim.

4. (3. Bog sam u riječi svojoj) Svjedoči sam Bog kod Osije: *Nebesa će se odazvati zemlji, zemlja žitu, vinu i ulju, a to čovjeku* (Os. 2. 22.). *Sve je dakle zaradi čovjeka, pa i samo vrijeme. Jer svijetu se ne će dopustiti dulje trajanje, nego da se navrši broj odabranih* (Otkriv. 6. 11.). *I kad se to svrši, nebo će i zemlja proći, i ne će se naći mjesto za njih* (Otkriv. 20. 7.). *Tada će izići novo nebo i nova zemlja, gdje će pravda živjeti* (Otkriv. 21. 1., 2. Petr. 3. 23.). *Najposlije pokazuju nazivi, koje sv. pismo daje ovomu životu, da je samo priprava za drugi život.* Zove ga naime: *put, polaženje, vrata, iščekivanje,* a nas *putnicima, došljacima, tuđincima, onima, koji čekaju drugu državu,* i to trajnu (pogledaj 1. Mojs. 47. 9., Psal. 39. 13., Job. 7. 12., Luk. 12. 34.).

5. (4. Iskustvo.) A to nas sve uči i sama stvar i stanje svih nas, koje je pred očima sviju ljudi. Jer tko od svih, koji su se rodili, nije opet iščeznuo, kad se pojavio, dok smo ipak određeni za vječnost? Kad dakle pripadamo vječnosti, nužno je, da samo k njoj bude prijelaz. S toga veli Hrist: *Budite gotovi, jer ne znate, u koji će čas doći Sin čovječji* (Mat. 24. 44.). A to i jest razlogom (i to doznajemo iz sv. pisma), zašto Bog gdjekoje i u prvoj dobi života odavde pozove, naime kad vidi, da su već gotovi, kao Enok (1. Mojs. 5. 24.; vidi Sap. 4. 14.). A zašto nasuprot Bog docni protiv zlih? Jer naime ne će da koga zateče nepripravna, nego da dođe u pokajanje (2. Petr. 3. 9.). Ako ipak tko nastavi zlorabiti strpljivost božju, dade ga ugrabiti.

6. (Završetak.) Kao što je dakle sigurno, da je boravak u majčinoj utrobi priprava za život u tijelu, tako je sigurno i to, da je boravak u tijelu priprava za onaj život, koji će ovaj sadašnji nastaviti, te će trajati do vijeka. Srećan, tko je iz majčine utrobe donio udove lijepa oblika! Tisućputa srećniji, koji odavde odnese dobro obrazovanu dušu!

GLAVA IV.

Tri su stupnja priprave za vječnost: upoznati sebe (i sve drugo), vladati sobom i k Bogu se navraćati.

1. (Po čem se poznaju sporedne svrhe čovječje, koje su onoj najvišoj (vječnosti) podređene?) Očigledno je dakle, da je posljednja svrha čovjeka *vječno blaženstvo s Bogom,* a koje su podređene svrhe, i koje služe samo ovomu prelaznomu životu, razbira se iz riječi razmišljavanja božjega, kad je bio nakan da stvori čovjeka: *Da načinimo* (reče) *čovjeka po svojem*

obličju, kao što smo mi, koji će biti gospodar od riba morskih i od ptica nebeskih i od stoke i od cijele zemlje, i od sviju životinja, što se miču po zemlji (1. Mojs. 1. 26.).

2. (Trojaka je dakle, naime da: 1. razumom misli o svem, 2. bude svoj gospodar, 3. naslada Bogu.) Odatle se naime vidi, da je čovjek postavljen među vidljiva stvorenja za to, da bude

I. stvorenje razumno:

II. stvorenje gospodar stvorenja;

III. stvorenje, slika svojega Stvoritelja i naslada njegova.

Te su tri stvari tako među se vezane, da nije dopušteno odijeliti nijednu od njih, jer se na njima osniva temelj i sadašnjemu i budućemu životu.

3. (Što znači: biti razumno stvorenje?) *Biti razumno stvorenje znači*: *promatrati, imenovati sve stvari i o njima misliti,* t. j. *poznati* sve, što vascijeli svijet ima, *moći to imenovati i razumjeti,* kako je to očito (1. Mojs. 2. 19.). Ili kako Salamun izbraja (Sap. 7. 17. i sl.): znati, kako je svijet načinjen, silu elemenata; početak, konac i sredinu vremena: kako dan raste i pada; kako se dobe godine mijenjaju, tečaj godine, položaj zvijezda, narav pitomih i divljih životinja, silu duha i misli ljudske, različne biljke i snagu korijenja; u kratko sve, što je sakriveno i jasno itd. Isto tako pripada ovamo znanje zanata i vještina razgovora, da ne bude (kako veli Isus Sirak) ni u kojoj stvari, bila velika ili malena, što nepoznato (Eccl. 5. 18.). Jer tako će tek čovjek zaista moći sačuvati ime razumnoga bića, ako upozna odnošaje sviju stvari.

4. (Što znači biti gospodar stvorenja?) *Biti gospodar stvorenja* znači: određujući sve prema određenoj svrsi, korisno upotrebiti za svoju probitačnost; među stvorenjima se pokazivati svagdje kraljevski, t. j. ozbiljno i dostojanstveno (pripoznavajući dašto samo onoga Stvoritelja nad sobom, koga treba štovati, a anđele njegove, svoje sudrugove u službi, pored sebe, a ostalo sve daleko pod sobom), znati čuvati dostojanstvo, koje mu je dano, ne podvrći se ni kojemu stvorenju, pa ni svojemu mesu; slobodno sve upotrebiti za službu; gdje, kad, kako i dokle se može sve pojedino upotrebiti; gdje, kad, kako i dokle se može bližnjemu po volji činiti. Riječju: moći razborito upravljati gibanjem i djelovanjem, izvanjim i unutrašnjim, svojim i tuđim.

5. (Što znači biti slika božja?) Najposlije *biti slika božja* znači: živo prikazivati savršenost svojega uzora, kako sam veli: *Budite sveti, jer sam ja svet, Bog vaš* (3. Mojs. 19. 2.).

6. (Ovo se troje raspada u: I. obrazovanost, II. krepost, III. pobožnost) Odatle slijedi, da su prave potrebe čovječje, da 1. zna sve, 2. bude gospodar stvari i sebe, 3. da sebe i sve navraća k Bogu, izvoru svega. Ako to troje izrazimo trima riječima, koje su općeno poznate, bit će:

I. Obrazovanost (obučavanje),

II. Krepost ili kreposno vladanje,

III. Pobožnost ili strah Gospodnji.

Pod riječju obrazovanost razumijemo poznavanje sviju stvari, umjetnosti i jezika; pod vladanjem ne samo izvanjsku pristojnost, nego i sve izvanje i unutrašnje smirivanje poremetnja ćudi (afekata); pod pobožnošću (religijom) pak ono unutrašnje strahopoštovanje, kojim se čovječja duša veže*) i spaja s najvišim božanstvom.

*) Rimljani su izvodili riječ „religio“ ili od glagola religare = vezati, ili od relegere = pomno promatrati. Komenski pristaje ovdje uz ono prvo izvođenje.

7. (To troje je čovjeku u životu sve; sve ostalo je samo dodatak.) U tom trojem se sastoji sve odlikovanje čovječje, jer je samo to temelj i sadašnjemu i budućem životu; ostalo (zdravlje, jakost, ljepota, blago, dostojanstvo, prijateljstvo, srećni uspjesi u radovima, dug život) nije ništa drugo, nego ili dodaci ili izvanji nakiti života, ako ih komu Bog dade, ili zališna taština, beskoristan teret i štetna zapreka, ako ih tko, jer ih živo želi, sam od svoje volje potraži, te se njima natrpa i zaspe zanemarivši ono znatnije.

8. (To se osvjetljuje primjerom: 1. ure.) To osvjetljujem primjerima. Ura (sunčana ili koja se sama kreće) je lijepa sprava, potrebna za mjerenje vremena; njezin se opstanak ili bitnost sastoji u umjetnom skladu svih dijelova. Preobuka, što je dodana, rezbarije, slika, pozlata sporedne su stvari, koje dodaju nešto ljepoti, ali dobroti ništa. Kad bi tko volio lijepu, nego dobru takvu spravu, smijali bismo se njegovu djetinjenju, koje ne pazi na ono, što najviše donosi korist. — (2 konja.) Tako je vrijednost konju u njegovoj snazi, koja je spojena s ponosom ili brzinom i spremnošću, da zakrene (zavije) na mig konjanika; pa premda rep širok il svezan u čvor, i griva počešljana i naježena, pozlaćene uzde, izvezen popokrovac i kakavgod rât povećavaju nakit, ipak bismo proglasili ludim onoga, koga bismo vidjeli, da vrsnoću konja mjeri po tom. — (3. zdravlja.) Najposlije se dobro stanje zdravlja našega osniva na valjanoj probavi hrane i na unutrašnjem dobrom osjećanju; meko ležati, sjajno se odijevati, slasno jesti stanju zdravlja tako malo dodaje, da ga prije umanjuje, stoga je lud, koji se više trudi oko onoga, što je slasno, nego što je zdravo. Ali luda je kud i kamo gora onaj, koji više pazi na čovječji ures, nego na bitstvo njegovo, a želi da bude čovjek. Stoga mudrac

i zove ludima i bezbožnima one, koji drže, da je naš život šala, ili unosan sajam; pred takvima (veli) bježi božja hvala i blagoslov (Sapien. 15. 12. i 19.).

9. (Zaključak.) Neka dakle bude: Koliko truda posvećujemo nastojanju oko obrazovanosti, kreposti i pobožnosti u ovom životu, toliko se primičemo konačnoj svrsi. Ono troje neka dakle bude djelo našega života; a sve ostalo dodaci, zapreke, rumenilo.

GLAVA V.

Klice toga trojega (obrazovanosti, kreposti i pobožnosti) dane su nam od prirode.

1. (Priroda čovječja bijaše iz početka dobra, i k njoj se (od pokvarenosti) moramo vratiti.) Pod prirodom ne razumijevamo ovdje iskvarenost, koja nas se svih primila poslije pada (radi česa se i zovemo od prirode sinovi srdžbe, koji nijesmo vrsni iz nas samih što dobra zamisliti, baš zato, jer smo to); nego prvo naše i temeljno stanje, kojemu se kao k početku moramo vratiti. U tom je smislu rekao Ljudevit Vives*): Što je kršćanin drugo nego čovjek, koji se vratio k svojoj prirodi, i došao opet u svoje rođeno pravo, iz kojega ga bijaše istjerala sotona? A u tom se smislu može razumjeti ono, što je Seneka napisao: ***Mudrost je vratiti se prirodi i doći onamo, odakle nas je opća bludnja*** (ljudskoga naime roda, počinjena od prvoga čovjeka) ***izagnala.***

*) Ivan Ljudevit Vives rodio se 1492. u Valenciji i bio učiteljem humanističnih nauka. Smatrali su ga najučenijim čovjekom njegovih vremena. Znamenit je i po tom, što je prvi pisao o uzgoju djevojaka. Bio je plodan pedagoški pisac, a spise su njegove zvali „zlatnim knjižicama“.

Isto tako: *Čovjek nije dobar, nego se dobrim obrazuje, da nastoji biti jednak Bogu, opominjući se svojega podrijetla. Nitko s nepravom ne kuša uspeti se onamo, odakle bijaše sišao* (List. 93.).

2. (I to snagom vječne providnosti, koja diže, što je palo.) Pod riječju priroda razumijevamo također opću providnost božju ili neprestano utjecanje božje dobrote, da učini u svem sve, naime u svakom stvorenju ono, za što ga je odredio. Jer svojstvo je božanske mudrosti, da ništa ne učini uzaman; t. j. ni bez kakve svrhe ni bez sredstava, koja su primjerena, da se ona svrha postigne. Štogod dakle postoji, postoji za nešto, a da može onamo doći, opremljeno je svim potrebnim oruđem ili podupornjima; pače i nekim nagonom, da ništa ne dođe do svoje svrhe protiv volje i nerado, nego radije dobre volje i veselo poticanjem same prirode tako, te je njezina bol i smrt, ako je zaustavimo. Sigurno je dakle, da je čovjek nada sve od poroda stvoren vrsnim za spoznavanje stvari, za sklad u vladanju i za ljubav prema Bogu (jer smo već vidjeli, da je za to određen); i da su klice za to troje u njemu tako sigurne, kao što se pod svakim stablom širi njegovo korijenje.

3. (Mudrost je postavila u čovjeka korijenje i to:) Da se pak jasnije razbere, što Isus Sirak govori, da je mudrost postavila u ljude vječni temelj (Eccl. 1. 16.), ded da vidimo, koji su temelji mudrosti, kreposti, pobožnosti u nama postavljeni, da spoznamo, kako je čovjek divno oruđe mudrosti.

4. (1. što ga je učinila vrsnim, da stječe znanje. To se vidi odatle, što ga je učinila po svojem obličju.) Očito je, da je *svaki čovjek od poroda vrstan stjecati znanje stvari,* jer je prvo: *slika božja.* Slika naime, *ako je točna, mora nužno prikazivati crte svojega uzora,* ili ne će biti slika. Budući da se među ostalim svojstvima božjim ističe *sveznalost*, nužno će se i od čovjeka odsijevati neka slika njezina. Pa zašto i ne bi? *Ta čovjek stoji u sredini božjih djela imajući svijetao duh, poput okrugla zrcala, koje u sobi visi i prima slike svih stvari:* svih, velim, stvari posvuda naokolo. Jer naš duh ne shvaća samo ouo, što je nablizu, nego primiče k sebi i ono, što je udaljeno (ili prostorno ili vremeno); diže se k onomu, što je visoko, ide za sakrivenim, zastrto otkriva, pače se trudi i oko toga, da ispita, što se ispitati ne može; tako je on nešto neograničeno i neomeđeno. Neka se čovjeku dade i tisuću godina, da učeći uvijek nešto shvaća jedno za drugim, još će uvijek imati, kamo će predmete primati; tako je nezasitno shvaćanje ljudskoga duha, da nam se u spoznavanju ukazuje kao ponor. Tjelešce naše omeđašeno je neznatnim granicama: glas se širi nešto malko dalje; pogledu čini granicu samo visina neba; duhu se pak ne može postaviti granica ni na nebu ni izvan neba; on se uspinje isto tako nad nebesa nebesa, kao što silazi u ponore ponora; pa bili još tisuć puta veći nego što jesu, ipak prodire do njih neiskazanom brzinom. Pa hoćemo li tajiti, da je njemu sve pristupačno? Hoćemo li tajiti, da može sve shvatiti?

5. (2. kao pojam svemira.) Mudruci su nazvali čovjeka „mikrokozmos“ *) pojam svemira, jer pokriva i obuhvata sve, što se vidi na široko i na daleko razasuto po makrokozmu; a da je to tako, dokazat ću drugdje. Stoga se duh čovjeka, koji dolazi u svijet, veoma zgodno poredjuje sjemenci ili jezgri, jer premda u njoj ne postoji gotov oblik trave ili drveta, ipak je trava ili drvo zaista u njoj, kako se vidi, kad sjemenka posađena u zemlju pod

*) Vidi bilješku na str. 20.

*

sebe pušta korijenke, a nad sobom širi grančice, koje poslije prijeđu prirodnom snagom u grane i brsnate grane, zaodjenu se lišćem, a urese cvjetovima i plodom. Ne treba dakle u čovjeka ništa izvana nositi, nego što u sebi samom ima pokriveno, to samo otkriti, razviti i pokazati, što je sve pojedino. Stoga bi Pitagora, kako čujemo, znao reći, da je čovjeku tako prirođeno sve znati, da bi sedmogodišnji dječak, kad bismo ga razborito pitali o svim pitanjima cijele filozofije, zacijelo mogao na sve odgovoriti: očevidno zato, što je jedino svjetlo razuma dovoljan oblik i pravilo svih stvari, samo što se sada poslije pada potamnjujući i zastirući sama sebe, ne zna osloboditi, a oni, koji bi ga morali osloboditi, još ga više zapleću.

6. (3. snabdjevena osjetilima.) Pored toga dana su razumnoj duši, koja je u nama, oruđa ili tako reći uhode i špijuni, s čijom pomoći ide za svim, što je vani, naime vid, sluh, mirisanje, kušanje, pipanje; te joj ne može ostati ništa tajno, što god ima stvorenja. Budući da dakle vidljivi svijet nema ništa, što se ne bi moglo vidjeti, ili čuti, ili mirisati, ili kušati, ili pipati, a time i raspoznati, što i kakvo je, odatle slijedi, da u svijetu nema ništa, što ne bi mogao shvatiti čovjek, koji je snabdjeven osjećanjem i razumom.

7. (4. Potaknula ga želja za znanjem.) U čovjeku je usađena i želja za znanjem i ne samo strpljenje u radu, nego pače i zahtijevanje. To se pokazuje odmah u prvoj djetinjoj dobi, a prati nas u cijelom životu. Jer tko ne želi čuti, vidjeti, raditi što novo? Komu nije milo svaki dan kamo izići, s kim razgovarati, što pitati, i opet što pripovijedati? Zaista je tako: *oči, uši, pipanje, duh sami teže uvijek van, tražeći sebi uvijek hranu; i ništa nije živoj prirodi tako nesnošljivo, kao lijenost i nerad.* Pa i što se neuki najviše čude učenim ljudima, čemu je

to znak, nego da osjećaju dražest neke prirodne želje? To bi htjeli i oni sami uživati, kad bi se tomu mogli nadati; ali jer te nade nemaju, uzdišu i s poštovanjem gledaju na one, koje vide nad sobom.

8. (Stoga dođu mnogi pod vlastitim vodstvom do različna znanja.) *Primjeri samoukih ljudi pokazuju najočitije, da čovjek može pod vodstvom prirode do svega doći.* Neki su naime dalje došli, — a bili su sami sebi učitelji, ili su ih, kako govori Bernardo*), učili hrastovi i bukve (t. j. šetali su po šumama i razmišljali), nego drugi mučnim obučavanjem učitelja. Ne dokazuje li to, da je u čovjeku zaista sve? Dašto i svjetiljka i stijenje, i ulje i kresivo s cijelom spremom; kad bi samo dobro umio izbiti iskre, uhvatiti ih i stijenje zapaliti, odmah bi vidio u veoma ugodnu prizoru divno blago mudrosti božje i u sebi i u većem svijetu (kako je sve po broju, mjeri i težini razređeno). Ali tako, kad mu ne zapalimo unutrašnje svjetlo, nego se izvana oko njega nose svjetiljke tuđih mišljenja, ne može drukčije biti, nego što jest, tako naime, kao kad bi tko oko neke tamne i zaključane tamnice nosio baklje, čije zrake doduše malo prodiru na pukotine, ali puno svjetlo ipak ne može prodrijeti. Tako je, kako Seneka govori: Usađene su u nama klice svjema umjetnostima, a Bog kao učitelj iz skrovitosti izvodi umove.

9. (Naš se duh poređuje: 1. sa zemljom, 2. s vrtom, 3. s glatkom pločom.) Tomu nas uče i stvari, s kojima se duh naš može porediti. Zar zemlja (s kojom sv. pismo često poređuje srce naše) ne prima sjemenje svake ruke? Zar se jedan isti vrt ne može nasaditi svakojakim travama, cvijećem i mirodijama? Svakako, ako vrtlaru ne manjka

---

*) Po svoj prilici glasoviti Bernardo iz Clairvaux-a, † 1153.

razboritosti i marljivosti. I što je veća različitost, ugodniji je očima pogled, miliji za nos miris, jači odmor srcu. Aristotel *) je sporedio ljudsku dušu glatkoj ploči, na kojoj nije ništa napisano, a ipak se na nju može sve napisati. Kao što dakle može pisac na praznoj ploči napisati, što hoće, slikar može naslikati, što ga je volja, ako je vješt umjetnosti; tako je lako onomu, koji dobro poznaje umjetnost obučavanja, nacrtati sve u ljudskoj duši. Ako to ne biva, sasvim je sigurno, da ne biva krivnjom ploče (osim, ako bi katkad bila hrapava), nego neznanjem pisara ili slikara. To je samo razlika, da se na ploči mogu crte povući tako daleko, kako rub dopušta, a pišući i urezujući bez prestanka u dušu ne ćeš naći nigdje kraja, jer je (kako smo prije spomenuli) beskrajna.

10. (4. s voskom, u koji se mogu utisnuti nebrojeni pečati.) Zgodno se poređuju naši moždani, radionica misli, i voskom, u koji se ili pečat utisne, ili se od njega prave sličice. Kao što se naime vosak, dopuštajući svaki oblik, može mijenjati i pretvarati, kako hoćeš, tako i moždani primajući slike stvari, primaju u se sve, štogođ vascijeli svijet obuhvata. Tim se ujedno lijepo pokazuje, šte je naše mišljenje, što naše znanje. Sve, što se mojega vida, sluha, mirisanja, kušanja, pipanja dotakne, to mi je poput pečata, koji utiskuje sliku stvari u moždane, i to tako, te mi slika ostane u duši još i onda, kad maknem stvar ispred očiju, ušiju, nosa, ruke; pa i mora da ostane, osim ako je nemarna pažnja stvorila slab utisak. Na priliku: ako sam koga čovjeka pogledao ili nagovorio; ako sam putujući kamo pogledao goru, rijeku, polje, šumu, grad itd.; ako sam kad čuo grmljavinu, glazbu, razgovor kakav; ako sam što pažljivo

*) U spisu: O duši u III. knj. gl. 4.

čitao u kojega pisca itd., sve se to utisne u moždane, i kolikogođ nam puta dođe na um, da se sjetimo, upravo je tako, kao da mi sada stoji pred očima, kao da kušam ili pipam. Te utiske primaju doduše jedni moždani točnije nego drugi, ili ih jasnije na novo prikazuju, ili ih trajnije zadržavaju, ali ih ipak svaki nekako i primaju i prikazuju i zadržavaju.

11. (Opseg našega duha čudo je božje.) I tu imamo divno zrcalo mudrosti koja se mogla poskrbiti, da je ona ne baš velika tvar moždana dovoljna, da prima toliko tisuća puta tisuća slika. Jer, štogod je tko od nas (osobito naučenjaka) za toliko godina vidio, čuo, okušao, čitao, iskustvom ili umovanjem sabrao, te se toga prema potrebi može sjećati, sve to jamačno nosimo u moždanima, t. j. slike stvari, što smo ih nekoć vid'eli, čuli, čitali itd., a postane ih tisuću tisuća i još tisuću puta, te se tako reći bez kraja množe gledajući, čujući, čitajući i iskušavajući svaki dan što nova, pa ih ipak sve primaju. Kakva je to mudrost svemogućnosti božje, koja se ispitati ne može! Salamun se divi, da sve vode teku u more, a ipak se more ne napuni (Eccl. 1. 7.), a tko se ne bi divio tomu ponoru našega pamćenja, koje sve proguta i sve vraća, a ipak se nigda ne napuni i ne isprazni? Tako je naš duh zaista veći nego svijet za toliko, *koliko je nužno veća posuda od sadržaja.*

12. (Naš duh zrcalo.) Najposlije su oko ili zrcalo veoma zgodna slika za naš duh; jer štogod metneš pred njih, bilo kakva god oblika ili boje, odmah pokazuju u sebi sliku, veoma sličnu onomu, izuzevši ako ga primakneš u tmini ili straga ili odviše daleko, u udaljenosti većoj, nego što je pravo, ili zaustaviš podražaj, ili ga nemirom smeteš; tad valja priznati, da ne će uspjeti. Ja pak govorim o onom, što obično i prirodno biva, kad je svjetla,

i kad se predmet zgodno primakne. Kao što dakle nije potrebno siliti oko, da se otvori i predmet promatra; jer mu je žednu od prirode za svjetlom, milo se pasti pogledom i dostaje za sve (samo ako ga ujedno ne smeta prevelik broj predmeta), te se ne može nigda do sita nagledati; tako upravo žedni i naš duh za stvarima, sam se uvijek otvora, sam želi promatrati, sam shvaća, pače sve grabi; svagde je neumoran, samo da ga množina ne zaspe, te mu se pravim redom daje jedno za drugim, da promatra.

13. (II. Harmonija (sklad) u čovjeku korijen ćudorednosti.) I sami su neznabošci spoznali, da je harmonija (sklad) u vladanju čovjeku prirođena; i premda nijesu poznavali drugo svjetlo, koje je Bog nama pridao, ni sigurnijega vođa k vječnomu životu, koji je nama dan, ipak su te iskre (s uzaludnim nastojanjem) smatrali bakljama. Tako naime govori Ciceron: „Našemu je duhu usađeno sjeme kreposti, a kad bi ono moglo porasti, sama bi nas priroda dovela do srećnoga života.“ (To je previše!). „Sad pak, kako dođemo na svijet, te nas prime u obitelj, odmah se krećemo u svakoj zloći, te se gotovo čini, da s mlijekom dojilje sišemo i mane.“ (Tuscul. III. 1.) Ali da je tomu tako, da se neke klice kreposti s čovjekom rode, razbira se iz ovoga dvojakog razloga: prvo, što se svaki čovjek veseli skladu (harmoniji): drugo, što ni sam nije drugo nego sklad (harmonija) izvana i iznutra.

14. (1. Njoj se svagdje veseli u svem, što je vidljivo, u svem, što se čuje, u onom, što se kuša, u onom, što se može opipati, u krepostima samim.) Očito je, da se čovjek skladu veseli i željno za njim ide. Ta tko se ne bi veselio lijepu čovjeku, krasnu konju, lijepu kipu, dražesnoj slici? Odakle

bi pak to bilo, nego što razmjer dijelova i boja pruža nasladu? To je sasvim prirodna slast očima. — Pitam isto tako: Koga ne dira glazba? Pa zašto? Jer sklad glasa za cijelo stvara ugodnu harmoniju. Komu nije tečno dobro začinjeno jelo? Zašto? Jer valjano miješanje ukusa zaista draži nepce. — Svatko se veseli umjerenoj toplini, umjerenoj hladnoći, zgodnomu položaju i gibanju udova. Zašto? Ni za što drugo nego, jer je sve, što ima pravu mjeru, našoj prirodi milo i korisno, a sve neumjereno neprimno i štetno. Kreposti pače same štujemo jedan u drugomu (jer se i oni, koji nemaju kreposti, dive tuđim krepostima, ako se i ne povode za njima, jer im se čini nemoguće nadvladati nauku na zlo). Zašto ih dakle ne bi štovao i svaki na sebi? O slijepi li smo, ako ne spoznamo, da je u nas korijen svakoj harmoniji!

15. (2. Svatko je nalazi u samoga sebe s obzirom na tijelo.) Ali ni sam čovjek nije drugo nego harmonija i s obzirom na tijelo i na dušu. Kao što je naime sam veći svijet nalik ogromnoj uri, koja je od veoma mnogo kotača i zvonca tako umjetno složena, da za trajanje kretnje i za sklad jedno zahvaća svakuda u drugo, tako je i čovjek. Što se naime tiče tijela, koje je divnom umjećom uređeno, to imamo najprije pokretno srce, vrelo životu i radnjama, od kojega primaju ostali udovi gibanje i mjeru gibanja. Težina pak, koja uzrokuje gibanje, jesu moždani, koji s pomoću živaca, reći bi užeta, ostale kotače (udove) stežu i rastežu. A različno djelovanje izvana i iznutra to je upravo onaj točno odmjeren odnošaj gibanja.

16. (S obzirom na dušu.) Tako je u kretnjama duše volja glavni kotač, a utezi, koji je tjeraju, težnje su i požude, koje prigibaju volju sad ovamo, sad onamo. Ključanica, koja kretanje otvora i zatvora, je razum, koji mjeri i određuje, što, gdje i dokle treba željeti, ili od česa

bježati. Ostale su kretnje duše tako reći manji kotači, koji idu za glavnim. Stoga, ako se težnjama i požudama ne da prevelik utez, a ključanica, razum, ako valjano zatvora i otvora, mora da nastane harmonija ili sklad kreposti, naime pristojno miješanje onoga, što radimo i što trpimo.

17. (Poremećen sklad se može popraviti.) Eto, čovjek dakle nije zaista drugo nego sklad u sebi! Stoga, ako se ura ili glazbalo, što ih je načinila ruka vješta umjetnika, pokvare ili nijesu skladni, ne kažemo odmah, da nijesu više za porabu (jer se mogu popraviti i ispraviti); tako treba reći i za čovjeka, premda se je grješnim padom i iskvario, da se s pomoću božjom može popraviti sigurnim sredstvima.

18. (Da su klice pobožnosti u čovjeka, dokazuje: 1. priroda slike.) Da su klice pobožnosti od prirode u čovjeka, dokazuje se tim, što je slika božja. Slika naime nosi na sebi sličnost, a da se slično veseli sličnomu, to je nepromjenljiv zakon svega. (Eccl.*) 13. 18.) Budući da dakle čovjek nema nikoga sebi ravna osim onoga, po čijem je obličju stvoren, slijedi, da se nikamo željnije ne navraća nego k živomu izvoru, iz kojega je potekao, kad ga samo dosta točno upozna.

19. (2. Štovanje Boga, koje je svima prirođeno.) To se očito vidi i iz primjera neznabožaca, koji nijesu bili podučeni nikakvom riječju božjom, pa su samo tajnim nagonom prirode spoznali i štovali božanstvo i za njim gramzili, premda su griješili, što je do broja i načina bogoslužja. „Svi ljudi imaju pojam o bogovima i svi daju najviše mjesto nekoj božanskoj moći," piše Aristotel u spisu: O nebu, knj. I., gl. 3. I Seneka: „Početak je službe božje vjerovati u bogove; zatim dati im njihovo dostojanstvo, dati dobrotu, bez koje nema nikakva dostojanstva; znati, da su oni poglavari svijeta, koji svim, kao svojim upravljaju, koji štite ljudski rod," (List 96.). Kako se malo to razlikuje od one apostolove? Židov. 11. 6.: „*Koji hoće da dođe k Bogu, valja da vjeruje, da ima Bog i da plaća onima, koji ga traže.*"

20. (3. Želja za najvećim dobrom (a to je Bog.) Platon govori ovako: „Bog je najveće dobro, nad svako biće i svaku prirodu, za kim teži sve." (Platon u Timeju). To je tako istina (da je Bog najveće dobro, za kim sve teži), da Ciceron veli: „Prva je učiteljica straha božjega priroda" (O prirodi bogova I.*), jer se naime, kako veli Laktancije**) u knj. IV., gl. 28.): „rađamo pod taj uvjet, da Bogu, koji nas je stvorio, iskazujemo pravu i dužnu poslušnost, samo njega poznamo, njega slijedimo. Tim smo vezom pobožnosti vezani i spojeni s Bogom, a odatle jo i sama religija dobila svoje ime."

21. (Ni padom ljudskoga roda nije sasvim ugasnula.) Moramo doduše priznati, da se ona prirođena želja za Bogom, kao najvećim dobrom, grješnim padom iskvarila, i izvrgla u neku vrtoglavicu, koja se nigda ne može vratiti svojom snagom na pravi put; ali koje je Bog riječju i duhom svojim iznova rasvijetlio, u njih se ipak tako izoštri, te David viče Bogu: „*Koga imam na nebu? I s tobom ničega ne ću na zemlji. Čezne za tobom tijelo moje i srce moje; Bog je grad srca mojega i dio moj do vijeka.*" (Psal. 73. 25. 26.).

22. (Stoga je bezbožno tražiti izgovor protiv

---

*) Mjesto krivo spomenuto. Na tom ga mjestu nema.

*) Spomenute rečenice nema u toj knjizi.

**) Laktancije najprije neznabožac, poslije prešao na kršćanstvo. Znamenit je njegov spis: Divinarum institutionum libri VII., u kojem brani kršćanstvo. Pisano je za obrazovane neznabožce. Radi toga prozvali su ga kršćanskim Ciceronom.

nastojanja oko pobožnosti.) Stoga neka nam nitko ne prigovara iskvarenost, dok se svjetujemo o lijekovima protiv iskvarenosti; jer ide Bog, da je duhom svojim, s pomoću određenih sredstava, ukine. Jer kao što je Nabukodonozoru, kad mu je oduzeta ljudska svijest, a dano srce zvijerino, ipak ostala nada, da će se vratiti k ljudskomu razumu, pače i kraljevskoj časti, kad pozna vlast na nebu (Dan. 4. 23.), tako je i nama, drvetima isječenim iz raja božjega, ostalo korijenje, koje može na novo tjerati, kad dođu kiša i sunce milosti božje. Nije li Bog naš doskora poslije pada i objavljena uništenja (smrtne kazne) opet posijao u srca naša mladice nove milosti (obećanjem blagoslovena sjemena)? Nije li poslao sina, da popravi, što je bilo palo?

23. (Ne smije se stari Adam oboružati protiv novoga.) *Sramotno je i opako i očit je znak nezahvalnosti neprestano govoriti o iskvarenosti, a za popravak ne mariti. Izgovarati se, što u nama može stari Adam, a ne pokušati, što pak novi Adam, Hrist može!* Apostol govori zaista u svoje ime i u ime preporođenih: *Sve mogu u Isusu Hristu, koji mi moć daje.* (Fil. 4. 13.). Ako je moguće, da cijep, koji je pricijepljen na vrbu, trn ili na kojegod šumsko stabalce, nabrsti i nosi plod, zašto ne bi pricijepljeni na rođeni korijen? Pogledaj dokaz apostolov (Rimlj. 11. 24.). K tomu: ako Bog može i od kamenja podignuti djecu Abrahamu (Mat. 3. 9.), zašto ne bi mogao podignuti k svakomu dobrom djelu ljude, koji su već za prvoga stvorenja postali sinovi božji, po Hristu su opet posinjeni, a po Duhu milosti preporođeni?

24. (Milost božju ne smijemo suživati, nego je zahvalno priznati.) O čuvajmo se suživati milost božju, koju je spreman na nas veoma darežljivo izliti. Jer kad bismo mi, koji smo Hristu vjerom pricijepljeni i nadareni Duhom posinjenja, tvrdili, da s našim sjemenom nijesmo prikladni za ono, što pripada kraljevstvu božjem, kako bi Isus bio rekao o djeci, da je njihovo kraljevstvo božje, i kako bi nas mogao uputiti na nju zapovijedajući, da se vratimo i postanemo maleni, ako hoćemo da uđemo u kraljevstvo nebesko. (Mat. 18. 3.)? Kako može apostol djecu kršćana (i ako je samo jedan od obojice vjernik) proglasiti svetom? kako tajiti, da nijesu nečista (1. Korinć. 7. 14.)? I za one pače, koji su već najtežim grijesima zaista okaljani bili, usuđuje se apostol ustvrditi: *I ovakvi bijaste neki, ali se opraste i posvetiste i opravdaste imenom Gospoda našega Isusa i Duhom Boga našega* (1. Korinć. 6. 11.). Stoga ako djecu kršćana (ne pokoljenje staroga Adama, nego novo pokoljenje novoga Adama, sinove božje, braću i sestrice Hristove) smatramo vrsnima, da primaju sjeme vječnosti, tražeći da se moraju uzgajati, zar se to komu čini nemoguće? Ta ne tražimo plod od divlje masline, nego pomažemo cijepove, na novo usađene u drvo života, da u njemu ostanu i nose plod.

25. (Zaključak.) Neka dakle ostane, da je za čovjeka prirodnije i milošću Duha svetoga lakše, da bude mudar, krepostan, svet, nego da nadošla zloća mogne zaustaviti napredak; jer svaka se stvar lako vraća k svojoj prirodi. To je ono, što nas sv. pismo opominje, da mudrost lako ugledaju oni, koji je vole, pače ide u susret onima, koji žele, da je prije upoznadu, a bez muke je nađu oni, koji paze na nju, kako sjedi pred vratima njihovim. (Mudr. 6. 13, 14.). Poznata je i rečenica Venuzinskoga pjesnika:

Nemo adeo ferus est, qui non mitescere possit,
Si modo culturae patientem accommodat aurem.*)

*) Horacije u Epist. I. 1. 39.: Nitko nije tako divlji, da se ne bi mogao pripitomiti, ako samo strpljivo prigne uho poučnoj riječi (o ćudorednom oplemenjivanju). — Pjesnik se rodio Venuziji, stoga se i zove Venuzinski pjesnik.

GLAVA VI.

Čovjeka treba uzgajati, ako mora da bude čovjek.

1. (S j e m e j o š n i j e p l o d.) Sjeme znanja, poštenja i vjere daje priroda, kako smo vidjeli; ali nam ne daje samo znanje, krepost, pobožnost; to se stječe molitvom, učenjem i radom. Zaradi toga nije netko čovjeka zlo okrstio, da je *animal disciplinabile* (životinja, podobna za poučavanje), jer ne može postati čovjek, ako se ne obučava.

2. (S č o v j e k o m s e r a đ a v r s n o ć a z a z n a n j e, n e z n a n j e s a m o.) Ako naime stanemo promatrati znanje stvari, onda vidimo, da pripada samo Bogu, da bez početka, bez napretka, bez kraja, jednim i jednostavnim pogledom sve znade; čovjeku i anđelu se to nije moglo dati, jer im se nije mogla dati beskonačnost i vječnost, t. j. božanstvo. Dosta je odlikovanja anđelima i ljudima, da su dobili oštrinu duha, kojom mogu ići za djelima božjim i tako sebi pribaviti blago razboritosti. Za anđele je naime poznato, da oni uče i gledanjem (1. Petr. 1. 12., Efež. 3. 10., 1. kralj. 22. 10., Job. 1. 6.), pa je s toga njihovo znanje, kao i naše, iskustveno (iskustvom stečeno).

3. (D a s e č o v j e k m o r a u z g a j a t i z a č o v j e č n o s t, d o k a z u j e s e: 1. p r i m j e r i m a o s t a l i h s t v o r o v a.) Neka dakle nitko ne misli, da može biti pravi čovjek, ako nije naučio vladati se kao čovjek, t. j. ako nije uzgojen za ono, što čovjeka čini. To se razbira iz primjera svih stvorova, koji ne dođu do toga, da bi ih upotrebio čovjek, premda su za to određeni, ako ih naša ruka ne učini za to podobnima. Na priliku kamenje nam je dano, da bude za građenje kuća, tornjeva, zidova, stupova itd., a ipak nije za to, ako ga naša ruka ne odlomi, ne iskleše i ne podupre. Tako se i biser i dragulji određeni za ljudski nakit režu, stružu i glade; kovine, stvorene za znamenite potrebe našega života iskapaju se, tale, čiste, različno lijevaju i kuju; bez toga su nam od manje koristi nego blato zemlje. Od bilja imamo hranu, piće, lijek, no tako, da moramo trave i žito sijati, pljeti, žeti, mlatiti, mljeti, stupati; drveta pak moramo saditi, obrezivati, gnojiti; plodove brati, sušiti itd., a kud i kamo više ih treba pripravljati ovako i onako, ako je potrebno, da budu za lijek ili za građenje. Životinje, budući da obiluju životom i gibanjem, čini se da same sebi dostaju; ali ako ih hoćeš upotrebiti za rad, za koji su nam dane, moraš ih prije uvježbati. Eto gle, konj je od prirode vrstan za rat, vol za vožnju, magarac za terete, pas za straženje i lov, sokô i jastrijeb za lov ptica itd., a ipak će malo vrijediti, ako svako pojedino ne priučiš vježbom za njegov posao.

4. (2. i s a m o g a č o v j e k a, s o b z i r o m n a t j e l e s n o s t.) Čovjek je s obzirom na tijelo određen za rad; ipak vidimo, da mu je prirođena samo vrsnoća za to: pomalo ga treba učiti i sjediti i stajati i hodati i rukama za rad mahati. Odakle bi dakle bila našemu duhu ta prednost, da i mimo prеđašnju pripravu postane savršen sam sobom i iz sebe? Ta zakon je svemu, što je stvoreno, da se započne od ništa, i da se postupno diže i svojim bitstvom i djelovanjem. Jer se zna, da ni anđeli, koji su savršenošću Bogu najbliži, ipak sve ne znadu, nego polagano napreduju u spoznanju divne mudrosti božje, kako smo malo prije natuknuli.

5. (3. P a j e r g a j e t r e b a l o p o u č a v a t i v e ć p r i j e p a d a, t r e b a g a k u d i k a m o v i š e p o s l i j e i s k v a r e n j a.) Očito je također, da je čovjeku već prije pada bila u raju otvorena škola, u kojoj bi imao polagano napredovati. Jer premda nije prvim ljudima, kako su stvoreni bili, manjkao ni hod ni govor ni mišljenje, ipak im je manjkalo poznavanje stvari, koje i koliko potječu od is-

kustva, kako se bjelodano vidi iz razgovora Evina sa zmijom: jer da je u nje bilo obilnije iskustva, ne bi se bila tako prosto u nj upustila, znajući, da tomu stvorenju ne pripada govor, te je dakle varka. Kud i kamo više će to dakle vrijediti sada u stanju iskvarenosti, da se mora učiti, ako što treba znati, budući da zbilja donesemo sa sobom duh, prazan kao neispisana ploča, ne znajući niti što raditi, niti govoriti, niti razumijevati, nego treba s temelja sve podjariti. A zaista je to nama kud i kamo teže, nego bi bilo u stanju savršenosti, budući da su i stvari za nas potamnjele i jezici zapleteni (te mjesto jednoga, sad ih treba nekoliko učiti, ako tko hoće nauke radi da se zabavlja s različnim ljudima, živima i mrtvima), pače su i materinji jezici kud i kamo zapleteniji, a s nama se ništa ne rađa.

6. (4. I jer i primjeri pokazuju, da od čovjeka bez pouke ne bi moglo biti drugo nego nerazumna životinja.) Ima primjera, da ljudi, koje su divlje zvijeri u djetinjstvu ugrabile i među sobom ih uzgojile, nijesu bili ništa razboritiji od nerazumnih životinja, pače se nijesu mogli razlikovati od zvjeradi ni jezikom, rukama ni nogama, ako nijesu opet malo općili s ljudima. Dodat ću jedan i drugi primjer: Od prilike god. 1540. dogodilo se u nekom selu heskom, koje je ležalo usred šume, da se nepažnjom roditelja izgubio trogodišnji dječak. Poslije nekoliko godina opaze seljaci, kako s vukovima bježi neka životinja oblikom različna, četvoronožna, ali licem čovjeku slična. Kad se to po pripovijedanju pročulo, zapovjedi im načelnik onoga mjesta, neka nastoje, ne bi li ga kako živa mogli uloviti. I tako ga ulove i dovedu k načelniku, a najposlije k markgrofu u Kasel. Kad su ga doveli u dvorove njegove, trgne se, pobježe i sakrije pod klupu, gledajući bijesno i zavijajući strašno. Markgrof ga dade njegovati među ljudima, i tako se zvijer pomalo stala pitomiti, zatim se na stražnjim nogama dizati i na dvije noge hodati, a najposlije razborito govoriti i biti čovjek. Tada je pripovijedao, koliko se mogao sjećati, da su ga vuci othranili, a poslije bi s njima znao plijen loviti. Tu pripovijest opisuje M. Dresser u knjizi: novi i stari uzgoj; a spominje je i Kamerarij *) (Horis suc. dio I. gl. 75.), koji dodaje i drugu sasvim sličnu. Gulart**) pak (u „Čudesima našega stoljeća") piše, da se 1563. god. dogodilo u Francuskoj, da je nekoliko plemića išlo u lov, i kad su ubili dvanaest vukova, najposlije su u zamku uhvatili dječaka, od prilike sedam godina stara, gola, žućkaste boje kože, kudrave kose. Nokte je imao svinute poput orla; govorio nije ništa, nego nekako surovo rukao. Kad su ga doveli u dvor, jedva su na nj metnuli okove, tako je bio divlji; nego mučen nekoliko dana gladom počeo se pitomiti, a za sedam mjeseci govoriti. Vodili su ga po gradovima, da ga gledaju, s velikim dobitkom gospodarima. Najposlije ga neka žena prepozna za svoje dijete. Tako je istinito, što nam je Platon (Zakoni***) 6. knj.) zabilježio, da je čovjek najpitomija i najbožanstvenija životinja, ako ga valjan uzgoj upitomi: bez uzgoja, ili krivim uzgojem, postane najdivljija od svih, što ih zemlja rađa.

7. (Uzgoj trebaju: 1. tupi i daroviti.) To za dokaz u opće, da nam svima treba obrazovanosti. Pa ako ogledamo različne prilike ljudske, naći ćemo isto. Jer tko bi mogao sumnjati, da je benastima potrebna obrazovanost, da sa sebe stresu prirođenu ludost? Ali daroviti je tre-

*) Profesor klasičnih jezika u Leipzigu, † 1574. To je bio i Dresser, † 1607.

**) Goulart teolog u 16. stoljeću.

***) U glavi 12. pag. 766. A.

baju zaista još više, jer će se oštrouman duh, ako nije zabavljen korisnim stvarima, sam zabavljati oko beskorisnih, pretjeranih i štetnih. Jer kao što njiva, što je plodnija, rađa obilniju sjetvu trnja i pasjih stričeva, tako je izvrstan um pun pretjeranih misli, ako nije zasijan sjemenjem mudrosti i kreposti. I kao što mlin, ako mu se, kad se okreće, ne da žita, građe za brašno, sam sebe tare i stvarajući prašinu nekorisno zaprašuje, klopoće, tutnji, pače pucaju i lome se dijelovi njegovi, tako se i budan duh, ako ga ostave ozbiljne stvari, zapleće u tašte, pretjerane i sasvim škodljive, te sam sebi sprema propast.

8. (2. bogati i siromašni.) Što su bogataši bez mudrosti, nego svinje utovljene mekinjama? Što su siromasi bez znanja, nego magarci osuđeni za tovare? Što je lijep čovjek bez nauke, nego papiga nakićena perjem? Ili, kako je netko kazao: zlatan tok, u kojem je mač od olova.

9. (3. budući poglavari i podanici.) Koji će jednoć biti poglavari drugima kao kraljevi, knezovi, činovnici, crkveni pastiri i učitelji, njih je tako potrebno opremiti mudrošću, kao što vodiča očima, tumača jezikom, trublju glasom, mač oštricom. Isto tako treba prosvijetliti i podanike, da se znadu onima, koji mudro zapovijedaju, pokoravati razborito, ne prisiljeno, magarećom poslušnošću nego drage volje, od ljubavi k redu. Jer se razuman stvor ne smije upravljati vikanjem, tamnicom ili batinama, nego razumom. Ako biva drukčije, pogrda prelazi i na Boga, koji je i na njih metnuo obličje svoje, a ljudske će prilike, kao što i jesu, biti pune nasilja i nemira.

10. (Svi dakle bez iznimke.) Neka dakle bude, da je svima, koji su kao ljudi rođeni, potrebno obučavanje; jer treba da budu ljudi, a ne divlje zvijeri, ne nerazumno blago, ne lijeni panjevi. Odatle slijedi i to, da se svatko nad drugima toliko ističe, koliko je uzgojeniji od drugih. Neka dakle zaključi ovu glavu mudrac: Tko odbacuje mudrost i karanje, taj je bijedan, i nada je njihova (naime da postignu svoju svrhu) tašta, i rad njihov uzaman, a djela njihova nekorisna.

GLAVA VII.

Čovjek se najzgodnije obrazuje u prvoj dobi, i samo se tada može obrazivati.

1. (Čovjek i bilje su slični.) Iz toga se, što smo rekli, vidi, da je stanje čovjeka i bilja slično. Kao što naime može voćka (jabuka, kruška, smokva, loza) sama iz sebe i sobom u vis porasti, ali će, budući da je divlja, nositi divlji plod, a ako hoće da donese oplemenjeno i slatko voće, treba da je vješt voćar zasadi, natapa, obrezuje; tako se i čovjek doduše sam po sebi uzdiže do ljudske prilike (kao što i svaka životinja do svoje), ali se ne može uzdići do razumne, mudre, poštene, pobožne životinje, ako se prije u nj ne zasade cijepovi mudrosti, poštenja i pobožnosti. Sada nam valja pokazati, da takvo sađenje mora biti onda, kad je još bilje mlado.

2. (Prvo se obrazivanje čovječje mora započeti u prvoj dobi, 1. poradi nesigurnosti ovoga života.) Za to ima, što se čovjeka tiče, šest razloga. Prvo: nesigurnost ovoga života, jer je sigurno, da nam ga je ostaviti, ali se ne zna gdje i kad. Da pak bude tko nepripravan otet, to je stvar tolike opasnosti, te se ne bi mogla zaustaviti. Ta sadašnje nam je vrijeme dano, da čovjek ili nađe, ili izgubi milost božju do vijeka. Jer kao što se čovječje tijelo tako stvara u majčinoj utrobi, da ako tko odanle ne donese koji ud, mora bez njega biti za cijeloga života, tako se nama, dok živimo u tijelu, obra-

zuje duša za spoznanje i učestvovanje u Bogu, te ako ga tko ovdje ne steče, ne će mu za nj više preostati ni vremena ni mjesta, kad iziđe iz tijela. Kad se dakle ovdje radi o poslu toliko znamenitom, treba se što više žuriti, da koga ne preteče smrt.

3. (2. Da se spremi za rad u životu prije, nego će početi raditi.) Ali ako i ne bi smrt, koja nam prijeti, naglila, te bi tko siguran bio i za najdulji život, ipak se obrazivanje mora započeti stoga, što nam valja život proživjeti ne učeći se nego radeći. Pristoji se dakle spremiti se što prije za rad života, da ne bismo morali prestati prije raditi, nego što smo i naučili. Kad bismo pače htjeli sprovesti život samo se učeći, to ima neizmjerna množina stvari, koje je Stvoritelj njihov podvrgao ugodnomu promatranju; te ako bi komu zapao i život Nestorov,*) ipak bi dosta imao, što bi mogao veoma korisno raditi, vadeći naime odasvud sakriveno blago mudrosti božje i stječući sebi odatle osiguranje blaženoga života. Rano treba dakle otvoriti čovjeku osjetila za promatranje stvari, budući da mora cijeloga života mnogo spoznavati, iskušavati i vršiti.

4. (3. Sve se može najlakše, dok je nježno.) Sve, što nastaje, ima to svojstvo, da se, dok je nježno, najlakše savija i uobličava, a kad otvrdne, ne da se uobličiti. Meki se vosak daje načinjati i prenačinjati, a tvrdi ćeš prije satrti. Stabalca se daju saditi, presađivati, obrezivati i ovamo onamo savijati, a kad odraste drvo, ne da se nikako. Tako tko hoće da savine luk od drveta, treba da uzme zeleno i mlado; staro, suho, čvorovito ne da se

*) Nestor, kralj u Pilu, i junak pod Trojom, koji se odlikovao slatkom besjedom. Homer veli, da je vidio tri ljudska pokoljenja (Ilij. 1. 252.), pa je starost njegova postala poslovična.

savijati. Svježa se jaja léženjem brzo ugriju i daju iz sebe piliće; od starih ćeš se tomu uzalud nadati. Trgovac odabira konja, orač vola, lovac psa i jastrijeba, dok su mladi i maleni, da ih priuče nekim radnjama (kao što i vašarski vikač medvjeda plesanju, starica svraku, gavrana, papigu, ljudskim glasovima); a ako odaberu stare, trudit će se uzaman.

5. (I sam čovjek.) I to sve očevidno vrijedi isto tako i za samoga čovjeka, kojemu su moždani (koji primaju slike stvari, što ulaze na osjetila, te je, kako prije rekosmo, sličan vosku) vlažni i meki, podobni, da primaju sve slike, što dolaze u njih. Zatim se pomalo suše i tvrdnu, te se stvari teže utiskuju i urezuju u njih, kako svjedoči iskustvo. Odatle ona Ciceronova*) riječ: Dječaci se brzo nagrabe nebrojenih stvari! Tako se i ruke i ostali udovi mogu samo u godinama djetinjstva, dok su još žile meke, uvježbati u vještinama i radnjama. Ako treba da tko postane dobar pisar, slikar, krojač, kovač, glazbenik i. t. d. trebat će ga sasvim od mlada, dok je još mašta pokretna, a prsti gipki, u vještini upućivati, inače ne će nigda ništa učiniti. Isto se tako dakle mora prvih godina usaditi u nečije srce pobožnost, ako hoćemo da u njemu pusti korijenje; koga želimo vidjeti uzgojena u lijepom vladanju, treba ga već u nježnoj dobi gladiti; tko hoće da u nastojanju oko mudrosti daleko napreduje, valja mu u prvim godinama otvoriti osjetila za sve, dok je želja vatrena, um brz, a pamćenje čvrsto. Ružno je i smiješno starac učenik: mladić treba da teče, a starac upotrebljava, veli Seneka u listu 36.

6. (4. Vrijeme rastenja, čovjeku veoma obilno dano, ne smije se drugamo prenesti.)

*) U spisu „O starosti“ gl. 2!.

Da se mogne čovjek razviti do čovječnosti, dao mu je Bog godine mladosti, u kojima nije podoban ni za što drugo, a vrstan je samo za obrazivanje. Jer konj, vol, slon i ostale životinje, kolikegod mu drago veličine, dođu za godinu ili dvije do potpune veličine, samo čovjek dođe do nje jedva oko dvadesete ili tridesete godine. Ako tko misli, da je to slučajno ili radi bogzna kakvih sporednih uzroka, taj odaje zbilja svoju tupost. Dašto: ostalomu je svemu Bog odmjerio svakomu svoje, a samo bi čovjeku, gospodaru svega, dopustio, da njegovo vrijeme nasumce prolazi? Ili ćemo pomišljati, da je u tom prirodi ugodio, da bi što lakše polaganim radom dovršila oblik čovjeku? Ali ona dovršuje ogromnija tjelesa bez ikakve muke za nekoliko mjeseci. Ne preostaje nam dakle što drugo pomišljati, nego da je nama milostivo htio ugoditi promišljenom nakanom svojom naš Stvoritelj, kad je umetnuo vrijeme rastenja, da bude što obilnije vremena za njegovanje nauka, te nas učinio nesposobne za brige oko kućanstva i države toliko vremena, da nas učini vrsnije za ostalo vrijeme života (pače za vječnost).

7. (5. Samo je ono čvrsto, što prva dob upija.) U čovjeku je samo ono čvrsto i trajno, što upije prva dob: to se jasno vidi iz istih primjera. Dok se vrč ne razbije, sačuva miris, koji je u sebe primio kao nov.*) Kako je nježno stablo razvilo svoje grane gore, dolje, postrance, tako ih zadržava na stotine godina, dok ga ne posijeku. Vuna zadržava tako čvrsto boju, koju je s početka upila, da se ne da prebojadisati. Naplatak će se, kad je otvrdnuo, prije raspucati na tisuću komadića, nego postati opet ravan. Isto se tako i čovjeka primaju prvi utisci tako jako, te je neko čudo, ako se dadu promijeniti: stoga je najuputnije, da odmah od prve dobi ostaju prema propisima prave mudrosti.

*) U Horacija Epist. I. 2. 69.

8. (6. Najveća je pogibao ne biti valjano uzgojen.) Najposlije je najveća pogibao, ako čovjeka odmah od kolijevke ne snabdimo spasonosnim propisima za život. Jer čovječji duh naime, kako vanjska osjetila započnu raditi svoj posao, ne može nikako da miruje, ne može ni sam sebe uzdržati, da se ne bi zabavljao svakojakim najtaštijim stvarima, pače i štetnim (budući da se pridruže zli primjeri pokvarena vijeka), ako ga ne zabavimo korisnim; a htjeti ga od toga poslije odučiti, bit će ili nemoguće ili veoma teško, kako već spomenusmo. Stoga je svijet pun nepravilnosti, a da im se stane na put, za to ne dostaju ni državne vlasti ni sluge crkve, dok se ozbiljno ne potrudimo, da prve izvore zlu zatisnemo.

9. (Zaključak.) Koliko je dakle komu stalo do dobrobiti svoje djece, a upravljačima ljudskih prilika u državnoj i crkvenoj upravi do dobrobiti ljudskoga roda, neka se žure i pobrinu, da se biljčice nebeske započnu saditi, obrazivati, natapati, i za srećno napredovanje u znanosti, ćudorednosti i pobožnosti razborito obrazivati.

GLAVA VIII.

Mladež treba skupa obrazivati i škole su potrebne.

1. (Skrb oko djece pripada zapravo roditeljima.) Dokazavši da rajske biljčice, kršćanska mladež, ne može rasti poput šume, nego da je potrebna njega, treba sada pogledati, komu ta njega pripada. Svakako najprirodnije pripada roditeljima, da budu onima, kojima su bili začetnici života, i začetnici razumna, poštena i sveta života. Da je to vrijedilo za Abrahama, svjedoči Bog veleći:

Jer znam, da će zapovjediti sinovima svojima i domu svojemu nakon sebe, da se drže putova Gospodnjih, i da čine, što je pravo i dobro. (Gen. 18. 19.). To isto traži Bog od roditelja u opće, zapovijedajući ovako: *I oštro napominji riječi moje sinovima svojim, i govori o njima, kad sjediš u kući svojoj, i kad ideš putem, kad liježeš i kad ustaješ.* (5. Mojs. 6. 7.). A po apostolu: *I vi ocevi, ne razdražujte djece svoje, nego ih gojite u nauci, i u strahu Gospodnjem!* (Efež. 6. 4.).

2. (Njima se ipak daju u pomoć učitelji.) Ali kako su se ipak umnožali i ljudi i ljudski poslovi, te su rijetki, koji bi, ili znali, ili mogli, ili radi zanimanja svojih imali dosta vremena, da svoje obučavaju, to je s korisnom namjerom već odavna uvedeno, da se odabranim osobama, koje se odlikuju i znanjem stvari i dostojanstvom ćudoređa, povjere u isti mah djeca mnogih roditelja, da ih obučavaju. Takvi se obrazivači mladeži obično zovu učitelji, školnici, profesori, a mjesta sama određena za one zajedničke vježbe škole, pučke (elementarne) škole, učionice, slušaonice, kolegiji, gimnazije, akademije itd.

3. (Podrijetlo i napredovanje škola.) Prvu je školu, odmah poslije potopa, otvorio Sem, kako svjedoči Jozefus,*) i poslije su je prozvali hebrejskom. Tko ne zna, da je u Kaldeji, osobito Babilonu, bilo mnogo škola, u kojima su se učili i drugi predmeti, a osobito astronomija, te su u toj kaldejskoj mudrosti bili poslije (za vremena Nabukodonozorova) obučavani Danijel i njegovi drugovi. (Dan. 1. 20.)? Tako je bilo i u Egiptu, gdje je Mojsije bio uzgojen. (Apost. 7. 22.). Kod naroda pak izraelskoga podizale su se škole po gradovima na zapovijed božju, zvane sinagoge, u kojima su Levite učili zakon. Te

---

*) Josephus, grč. pisac u 1. stoljeću poslije Hr.

su škole trajale sve do Hrista, a bili su glasovite po propovijedima i njegovim i apostola. Od Egipćana uzajmili su običaj podizati škole Grci, a od ovih Rimljani; a od Rimljana raširila se hvale vrijedna navika otvoranja škola po čitavom carstvu, osobito kad se raširila vjera Hristova, vjernom brigom pobožnih knezova i biskupa. Za Karla Velikoga svjedoči povjesnica, da bi svakomu narodu neznabožačkomu, koji bi pokorio, doskora odredio biskupe i učitelje i podizao crkve i škole. Za njim su se poveli drugi kršćanski carevi, kraljevi, knezovi i državne vlasti, te su tako umnožali broj škola, da ih ima bez broja.

4. (Da najposlije treba svagdje otvorati škole, preporučuje.) Čitavom je kršćanskomu svijetu od koristi, da se taj sveti običaj ne samo zadrži, nego i poveća, da se naime u svakom dobro uređenom ljudskom obitavalištu (bio to grad, ili gradić, ili selo) podigne škola kao zajedničko uzgajalište mladeži. To naime zahtijeva

5. (Ljepota reda, koji treba svagdje sačuvati.) Prvo: hvale vrijedan red stvari. Jer ako domaćin sam nema vremena, da sve pribavi, što mu za kućanstvo treba, nego uzme različne zanatlije, zašto ne bi to i ovdje bilo? Domaćin pak, kad treba brašna, ide k mlinaru, kad mesa, k mesaru, kad pića, ka krčmaru, kad odijela, ka krojaču, kad cipela, k postolaru, kad zgradu, plug, čavao itd. k tesaru, zidaru, kovaču, bravaru itd. Za obučavanje odraslih u nauku vjere imamo pače crkve; za raspravljanje parnica onih, koji se parbe, i za sazivanje i obavještivanje naroda o nužnim stvarima sudnice i vijećnice, zašto dakle ne bismo imali i škole za mladež? Pače ni svinje, ni krave seljačići ne pasu svaki za se, nego hrane najmljene pastire, koji svjema jednako služe, a oni međutim obavljaju ostale svoje poslove s manje odvraćanja od njih. To je naime veoma lijepo pokraćenje rada, kad jedan radi

samo jedno, ne odvraćen od toga ni čim. Tako može dašto svatko mnogima i svakomu korisno služiti.

6. (2. Potreba.) Drugo potreba. Jer su naime roditelji sami veoma rijetko vještinom svojom podobni, da uzgajaju djecu, ili nemaju dovoljno vremena, to je potrebno, da ima ljudi, koji po zvanju samo to rade, te se tim načinom brinu za čitavu zajednicu.

7. (3. Korist.) Pa i kad ne bi manjkalo roditelja, koji bi imali dovoljno vremena za uzgajanje svojih, ipak bi bolje bilo, da se mladež u većem mnoštvu zajedno obučava, jer je ipak plod i ugodnost naprezanja veća, kad jedni od drugih primaju primjere i poticanje. Ta najprirodnije je raditi, što vidimo da drugi rade, i ići, kamo drugi idu, i slijediti one, koji naprijed idu, i ići pred onima, koji za nama idu.

Tum bene fortis equus reserato carcere currit,
Cum quos praetereat, quosque sequatur habet.*)

Osobito se djetinja dob u opće više vodi i upravlja primjerima nego pravilima. Ako što učiš, slabo se prima, a ako pokazuješ, što drugi rade, nasljeduju i bez zapovijedi.

8. (4. Vječni primjeri prirode.) Najposlije nam daje priroda svagdje uzor, da mora na jednom mjestu postati ono, što treba da obilno rodi. Tako se rpimice rađaju drveta u šumama, trave u poljima, ribe u vodama, kovine u utrobi zemlje. I to od prilike tako, da šuma, koja rađa samo jele i cedre ili hrastove, obilno rađa, a ostale vrste drveta ne uspijevaju ondje jednako obilno; koja zemlja izvodi zlato, ne izvodi istim obiljem i ostale kovine. Još je jače izraženo ovo, što hoćemo, da rečemo, u našem tijelu: ovdje je doduše potrebno, da svaki ud dobije dio primljene hrane, pa se ipak ne daje svakomu njegov dio sirov, da ga sebi priredi i prilagodi, nego su neki udovi tako reći radionice, određene za taj posao, da za potrebu čitavoga tijela primaju, ugrijavaju, kuhaju jela, a gotovu tek hranu dijele ostalim udovima. Tako stvara želudac želučani sok, jetra krv, srce životni dah, a moždani duševni, a kad je to već priređeno, širi se lako posvuda i ugodno čuva život u cijelom tijelu. Kao što dakle radionice podržavaju i obavljaju zanate, hramovi pobožnost, vijećnice pravednost, zašto ne bi tako i škole priređivale, čistile, umnažale svjetlo mudrosti i dijelile ga čitavomu tijelu ljudske zajednice.

*) Tada trči dobro vatren konj iz otvorene ograde, kad ima, koga bi prestizao, i za kim išao. Ovidije Ars amandi III. 595 i d.

9. (5. Umjetnosti.) Najposlije opažamo isto u radovima umjetnosti, ako se razborito napreduje. Voćar idući po šumama i grmlju ne sadi zacijelo prijesadnicu, zgodnu za sađenje ondje, gdje se na nju namjerio, nego je iskapa i prenese u voćnjak, i brine se zajedno oko nje i oko sto drugih. Tako onaj, koji se trudi, da umnoži ribe za potrebe kuhinje, gradi ribnjak, i čini da ih se na tisuće zajedno plodi. I što je veći voćnjak, to povoljnije rastu obično drveta; što je veći ribnjak, to su ribe veće. Stoga kao što se određuju za ribe ribnjaci, za voćke voćnjaci, tako treba za mladež odrediti škole.

GLAVA IX.

Svu mladež obojega roda treba povjeriti školama.

1. (Škole moraju biti zajedničko zborište mladeži.) Da se u škole nemaju uzimati samo djeca bogatih i odličnih ljudi, nego sva jednako, plemeniti i neplemeniti, bogati i siromašni dječaci i djevojčice po svim gradovima, trgovištima, selima i zaselcima, dokazuje ovo:

2. (1. jer treba sve ljude po obličju božjem preuobličiti.) Prvo, tkogod se rodio kao čovjek, rodio se za istu glavnu svrhu, da bude čovjek, t. j. razuman stvor, gospodar stvorova i izrazita slika svojega Stvoritelja. Sve treba dakle nasporavati, da valjano poučeni u znanostima, krepostima i pobožnosti korisno sprovedu ovaj život, a za budući da se dostojno mogu pripraviti. U Boga nema cijenjenja osoba, kako toliko puta sam svjedoči. Ako dakle puštamo samo nekoje, da obrazuju svoj duh, a drugima kratimo, nijesmo nepravedni samo prema dionicima iste prirode, nego prema samomu Bogu, koji hoće da ga upoznadu, štuju i hvale svi, u koje je utisnuo obličje svoje. A to će tim življe biti, što veće svjetlo spoznanja zapalimo. Samo ono ljubimo, — kako se zna, — što poznajemo.

3. (2. sve pripraviti za poslove njihova budućega zvanja.) Mi dalje ne znamo, za koju je potrebu božanska providnost odredila ovoga ili onoga. To se sigurno zna, da Bog katkad od najsiromašnijih, najpreziranijih i najnepoznatijih ljudi čini osobito oruđe svoje slave. Ugledajmo se dakle i mi u nebesko sunce, koje rasvjetljuje, grije i oživljava čitavu zemlju, da bi živjelo, zelenjelo se, cvalo i plodove nosilo sve, štogod može živjeti, zelenjeti se, cvasti i plod nositi.

4. (3. nekoje (osobito tupoglave i zlobne od prirode) treba podupirati.) Ne smeta ni to, što su gdjekoji od prirode tupoglavi i glupi, jer to još više preporučuje i živo tjera k onomu općem njegovanju duša. Što je tko sporije ili zlobnije naravi, to ga više treba podupirati, da se, koliko je moguće, izbavi od nerazumne tupoće i gluposti. I nije moći naći tako nesrećne darovitosti, da se ne bi mogla sasvim ništa poboljšati, ako je njeguješ. Kao što se raspucana posuda, često ispirana, ako

i ne zadrži ništa vode, zacijelo ipak čisti i biva čišća, tako će i tupi i glupi, ako i ne uznapreduju ništa u znanostima, ipak biti pitomiji u vladanju, da se znadu pokoravati državnim vlastima i crkvenim slugama. Isto je tako po iskustvu poznato, da su nekoji ljudi, od prirode veoma spori, ipak stekli toliko znanja, te su i darovite prestigli, kako to istinito veli ona pjesnikova: Silan napor savladava sve.*) Kao što je pače gdjekoji kao dijete tijelom izvrsna zdravlja, a za tim pobolijeva i mršavi; drugi pak mladenačko tijelo bolesno vuče, a poslije ozdravi i vitak poraste, tako je i s duhovima, da su neki prerano zreli, ali brzo iznemognu i svršavaju s nekom tupošću, drugi su pak iznajprije slabi, a poslije se izoštre i krepko prodiru. Pored toga u voćnjacima ne volimo imati samo stabla, koja nose rane plodove, nego i srednje i kasne; jer svaka stvar nađe hvalu u svoje vrijeme (kako govori negdje Isus Sirak) i pokazuje, ako i kasno, a ono ipak negda, da nije uzaman bila. Zašto bismo dakle u vrtu znanosti htjeli trpjeti samo umove jedne vrste, prerano zrele i pokretne? Neka se dakle nitko ne isključuje, osim komu je Bog zakratio osjećanje ili duh.

5. (Zar treba i slabiji rod pustiti k znanostima? Da.) I ne može se dati nikakav dovoljan razlog, zašto bi se slabiji rod (da i o ovom nešto napose spomenem) morao sasvim isključiti od nauka mudrosti (predavale se u latinskim spisima ili u materinjem jeziku). Ta jednako su slika božja, jednako su dionice milosti i carstva budućega vijeka, jednako su snabdjevene duhom pokretnim, i koji prima mudrost (često i više nego naš rod); jednako im je otvoren put k visokim stvarima, budući da ih je često sam Bog upotrebio, da vladaju nad narodima,

*) Vergilije u Georg. I. 145.

da daju kraljevima i knezovima veoma korisne savjete, za znanje liječništva i za drugo, što je ljudskomu rodu korisno, pače i za proročku službu i za prekoravanje svećenika i biskupa. Zašto ih dakle puštamo k abecedi, a od knjige ih poslije tjeramo? Bojimo li se površnosti? Ali što više zabavimo njihovo mišljenje, manje će mjesta naći površnost, koja obično nastaje od duševne praznine.

6. (No ipak, s kojom opreznošću.) No ipak tako, da im ne bude pristupačno mnoštvo knjiga svake ruke (a tako ni mladeži drugoga roda, a valja požaliti, da se to dosele nije opreznije izbjegavalo), nego knjige, iz kojih će pored prave spoznaje Boga i njegovih djela moći uvijek crpsti prave kreposti i pravu pobožnost.

7. (Prigovor se pobija.) Neka mi dakle nitko ne prigovori onu apostolovu: *Ženi ne dopuštam da uči* (1. Tim. 2. 12.) ili onu Juvenalovu iz 6. satire (448—450):

Non habeat matrona, tibi quae iuncta recumbit,
Dicendi genus, aut curtum sermone rotato
Torqueat enthymema: *) nec historias sciat omnes.

(Žena, koja, udata za tebe, liježe za stol, neka ne zna za govorništvo, i neka ne odapinje krnje zaključke u zaobljenom govoru, i neka ne znade sve povjesti). Ili onu, što je kod Evripida bjesedi Hipolit: **) Mrzim na učenu, neka ne buda nigda u mojoj kući, koja bi više znala, nego se pristoji da zna. Jer učenima i sama Venera daje više lukavštine.

To, velim, ne smeta našoj namjeri, jer ne svjetujemo, da se žena uzgaja sve do radoznalosti, nego u poštenju i blaženstvu, najprije u onom, što se pristoji, da

*) Curtum enthymema, u logici zaključak, u kojem manjka jedna premisa (prednjak) — sve povjesti = cijelu svjetsku povjest.
**) Por. stih 627—630 u tragediji Hipolitu Evripidovu.

one znadu i mogu znati, tada da vrijedno upravljaju kućanstvom, napokon da nasporuju zdravlje svoje i muževo i djece i služinčadi.

8. (Drugi prigovor.) Ake bi tko rekao: Što će to biti, ako budu zanatlije, seljaci, trhonoše, pače i ženice učene? Odgovor: To će biti zato, da ne bude poslije, kad se valjano uredi ovo opće obučavanje mladeži, nikomu manjkala dobra građa za mišljenje, za želje, za težnje, pa i za rad, i da svi znadu, kamo treba da upute sva djela i želje života, u kojim granicama im je ići, i kako treba da svatko sačuva svoje mjesto. Pored toga veselit će se sve, i u radu i u naporu razmišljajući o riječima i djelima božjim; a čestim čitanjem svetoga pisma i drugih dobrih knjiga (jer će ih već namamljene privlačiti one bolje dražesti), klonit će se nerada, koji je pogibeljan i mesu i krvi. Pa da u kratko reknem, naučit će Boga svagdje gledati, svagdje ga hvaliti, svagdje štovati, i tako ovaj mučni život ugodnije sprovesti, a vječni s većom željom i nadom čekati. A ne bi li nam takvo stanje crkve već ovdje prikazivalo raj, kakav se pod nebom može imati?

GLAVA X.

U školama mora obučavanje biti općeno.

1. (Što znači ono „sve“, što se u školama mora učiti.) Sada valja da pokažemo, da treba u školama učiti sve svemu. Ali ipak nemoj tako shvatiti, kao da bismo od svih tražili znanje svih znanosti i umjetnosti (osobito potpuno i sasvim duboko). Ta to nije po sebi ni korisno ni moguće ikojemu čovjeku poradi kratkoće našega života. Vidimo naime, da se svaka umjetnost tako široko i tako potanko razgranjuje (pomisli fiziku, aritme-

tiku, geometriju, astronomiju itd., pače i poljodjelstvo ili voćarstvo itd.), te može i najodličnijim umovima, ako hoće da je obrađuju ispitivanjem i pokušavanjem, oteti cijeli život; kao što se dogodilo Pitagori u aritmetici, Arhimedu u mehanici, Agrikoli*) u rudarstvu, Longoliju**) u retorici (dok je samo za tim težio, da bude savršen Ciceronovac). Ali oko toga treba nastojati, pa pače i postići, da se svi, koji dolaze na ovaj svijet ne samo kao gledaoci nego i kao budući glumci, nauče opažati temelje, uzroke i svrhe svih glavnih stvari, što jesu i postaju, da se ne bi, dok ovaj svijet nastavaju, namjerili na što tako nepoznato, o čem ne bi mogli čedno suditi ili to razborito, bez štetne bludnje, upotrebiti za sigurnu korist.

2. (Što naime pripada obrazivanju čitavoga čovjeka. Sasvim dakle i bez iznimke treba težiti za tim, da se u školama i poslije dobročinstvom škola, u cijelomu životu: 1. duhovi obrazuju znanostima i umjetnostima, 2. jezici uglađuju, 3. vladanje uzgaja za svaku krepost, 4. Bog iskreno štuje.

3. (Mudrost, razboritost, pobožnost.) Mudro je rekao, koji je rekao, da su škole radionice čovječnosti, jer doista nastoje, da ljudi budu zaista ljudi, t. j. (da se obazremo na ciljeve prije postavljene u gl. IV.) 1. razumni stvorovi, 2. stvorenja, koja su gospodari stvorenja i samih sebe), 3. stvorenja, naslada svojemu Stvoritelju. To će biti, ako se budu škole trsile, da učine ljude duhom mudre, radom razborite, srcem pobožne.

4. (Da se to troje ne smije rastaviti, dokazuje se.) To će troje trebati dakle usaditi cjelokupnoj mladeži u svim školama. To ću dokazati vadeći razloge za to:

*) Njemački liječnik i prirodoslovac, † 1555.
**) Rođen u Utrehtu, liječnik, † 1553.

I. Iz stvari, koje nas ovdje okružuju;
II. iz nas samih;
III. iz Hrista, čovjeka Boga, najsavršenijega uzora naše savršenosti.

5. (1. Iz sveze samih stvari.) Same stvari, koliko se nas tiču, mogu se samo na troje podijeliti. Jer gdjekoje su određene samo za istraživanje, kao nebo, zemlja i što je na njima. Gdjekoje su za nasljedovanje, kao divni red raširen posvuda, koji mora i čovjek isto tako pokazivati u svojim djelima. Gdjekoje su najposlije za uživanje, kao milost božja i njezin mnogostruki blagoslov ovdje i u vječnosti. Ako čovjek mora da svemu tomu bude dorastao, nužno je, da ga poučimo, i da spozna, što mu se u ovom divnom gledalištu pruža da gleda, i da vrši, što mu se nalaže da vrši, i najposlije da uživa ono, što mu za uživanje (kao gostu u svojoj kući) nuđa darežljivom rukom najmilostiviji Stvoritelj.

6. (2. Iz sastava naše duše.) Ako stanemo sami sebe promatrati, isto ćemo tako opaziti, da nam svima jednako pripada obrazovanost, ćudorednost i pobožnost, bilo da uzmemo na um bitstvo naše duše, bilo svrhu, za što smo stvoreni i uvedeni u svijet.

7. Bitnost je duše sastavljena od tri moći (koje prikazuju nestvoreno trojstvo): od razuma, volje i pamćenja. Razum ide za opažanjem razlika među stvarima (sve do najmanjih malenkosti). Volja ide za izborom stvari, naime da odabira korisne, a odbija štetne. Pamćenje pak sprema za buduću porabu ono, čim su se igda zanimali razum i volja, te opominje i sjeća dušu njezine zavisnosti (naime od Boga) i dužnosti, a u tom se obziru zove i savjest. Da pak te vrsnoće mogu valjano obavljati svoje poslove, sasvim je potrebno snabdjeti ih takvim stvarima, koje razum rasvjetljuju, voljom upravljaju, savjest podba-

daju, da razum oštro prodire, volja bez bludnje bira, savjest željno sve k Bogu navraća. Kao što se dakle te vrsnoće (razum, volja i savjest) ne mogu rastrgati, jer sačinjavaju jednu dušu, tako se ne smiju rastrgati ni ta tri uresa duše: obrazovanost, krepost, pobožnost.

8. (3. Iz svrhe našega poslanja na svijet.) Ako sada stanemo promatrati, zašto smo uvedeni u svijet, bit će nam jasno, da nam je svrha trojaka: naime da služimo Bogu, stvorovima i nama, i da uživamo nasladu, koja potječe od Boga, od stvorova i od nas samih.

9. (1. Da služimo Bogu, bližnjemu i samim sebi.) Ako hoćemo služiti Bogu, bližnjemu, nama samim, nužno je da imamo spram Boga pobožnosti, spram bližnjega ćudorednosti, spram nas samih znanja. Sve je to naravski tako vezano, da kao što čovjek nije sam za se samo razborit, nego treba da je i ćudoredan i pobožan, tako ne smije da koristi bližnjega služi samo ćudoređe, nego i znanje i pobožnost, a za slavom božjom ne smije ići samo pobožnost, nego i znanje i ćudoređe.

10. Ako stanemo promatrati nasladu, Bog je kod stvaranja posvjedočio, da je čovjeka za nju odredio, kad ga je uveo u svijet, koji je već posvuda bio snabdjeven svim dobrima, a pored toga učinio raj za slast njegovu, a najposlije ga odredio dionikom vječne svoje blaženosti.

11. Ali ne razumijevaj nasladu tijela (premda i ova, budući da nije drugo nego krepkost zdravlja, slatkoća hrane i sna, ne može od drugdje potjecati nego od kreposti umjerenosti) nego duše: a ova izvire ili iz stvari, koje nas okružuju, ili iz nas samih, ili napokon iz Boga.

12. (*a.* Iz stvari samih.) Naslada, koja potječe od stvari samih, ona je ugodnost ispitivanja, za koju zna čovjek mudar. Jer kamo se god okrene, i što se god pogledu njegovu nuđa, štogod također promatrajući razmišlja, svagdje i u svem nalazi dražesti tolike ugodnosti, da često, tako reći izvan sebe, zaboravlja sam na sebe. To je za cijelo ono, što svjedoči knjiga mudrosti, da nije gorčine u sačuvanju mudrosti, ni dosade biti s njom, nego je veselje i radost. (Sap. 8. 16.). I neznabožački mudrac veli: U životu nije ništa slađe nego mudrovanje.

13. (*b.* Iz nas samih.) Naslada u samom sebi je ono veoma slatko uživanje, koje veseli čovjeka, predana kreposti, kad mu je unutrašnje njegovo stanje dobro videći sebe spremna za sve, što red pravednosti zahtijeva. Ovo je veselje od onog prvoga kud i kamo veće prema onoj: Dobra savjest trajna gozba.

14. (*c.* Iz Boga.) Naslada u Bogu je najviši stupanj veselja u ovom životu, kad čovjek pomišljajući Boga sebi dovijeka milostiva, lako od veselja ¡klikće u očinskoj njegovoj i nepromjenljivoj ljubavi, da mu se srce topi od ljubavi spram Boga, te ne zna, što bi još više činio ili želio, osim što se ugodno smiri tonući sav u milosrđe božje i uživa slast vječnoga života. To je onaj mir božji, koji nadilazi sam um (Filip 4. 7.), od kojega se ne može ništa uzvišenije ni poželjeti ni zamisliti. Te tri dakle stvari: obrazovanost, krepost i pobožnost tri su vrela, iz kojih izviru svi potoci najsavršenijih naslada.

15. (Iz primjera Hrista, uzora našega.) Najposlije da to troje treba da bude i u svima i u pojedinaca, poučio nas je svojim primjerom onaj Bog, koji nam se očitovao u puti (da na sebi pokaže priliku i pravilo svega). Evanđelista naime svjedoči, da je on, kad je u rastu napredovao, ujedno napredovao i u mudrosti i u milosti kod Boga i kod ljudi (Luk. 2. 52.). Gle, to je ono blaženo trojstvo naših uresa! Jer što je mudrost, nego spoznanje svih stvari, kakve jesu? Što nam pribavlja milost kod ljudi nego ljubežljivost vladanja? Što nam pak daje milost kod

*

Boga nego strah Gospodnji, t. j. unutrašnja ozbiljna i vruća pobožnost? Gledajmo dakle u nama samim ono, što i u Isusu Hristu, koji je najsavršeniji uzor svake savršenosti, pa se pristoji, da smo prema njemu i mi.

16. Stoga je naime rekao: *Naučite se od mene* (Mat. 11. 29.) Pa jer je isti Hrist ljudskomu rodu dan za najprosvjetljenijega učitelja, svećenika najsvetijega, kralja najmoćnijega, jasno je, da se kršćani moraju uzgajati po uzoru Hristovu i učiniti prosvijetljeni umom, sveti u revnosti savjesti, moćni djelima (svaki u svojem zvanju). Tada će tek dakle naše škole biti zaista kršćanske, ako nas učine što sličnije Hristu.

17. (Nesrećno dijeljenje.) Stoga je nesrećno dijeljenje, gdje god se to troje ne veže vezom od čelika. Nesrećna obrazovanost, koja ne prelazi u krepost i pobožnost! Jer što je učenost bez ćudorednosti? Tko napreduje u znanostima, a nazaduje u ćudorednosti (stara je riječ), više nazaduje nego napreduje. Što je dakle Salamun rekao o ženi lijepoj, ali protivnoj razumu, to se isto može reći i o čovjeku učenu, ali zla vladanja. Zlatna brnjica u gubici svinji je učenost u čovjeka, koji je protivan kreposti. (Prov. 11. 22.). Pa kao što se dragulji ne meću u olovo, nego u zlato, te oboje sjajnije odsijeva, tako se znanje ne smije družiti s lakoumnošću nego s krepošću, te će jedno drugomu povećati ures. Ako pak i k jednomu i drugomu nadođe prava pobožnost, ispunit će se savršenost. Jer kao što je strah Gospodnji početak i svršetak mudrosti, tako je i vrhunac i vijenac znanja, jer je izobilje mudrosti bojati se Gospodina (Prov. 1. Sin. 1.).

18. (Zaključak.) U kratko: jer od djetinje dobi i od poučavanja zavisi sav ostali život, sve će propasti, ako se svačiji duh prije ne pripravi za sve prilike cijeloga života. Kao što dakle u majčinoj utrobi svakomu, koji će biti čovjek, postaju isti udovi, svakomu pojedinomu svi, ruke, noge, jezik itd., premda ne će biti zanatlije, tekliči, pisari, govornici, tako treba u školama sve ljude poučavati svemu, što čovjeku pripada, premda će poslije jednomu ovo, a drugomu ono biti od koristi.

GLAVA XI.

Školâ, koje bi sasvim zadovoljavale svojoj svrsi, dosele nije bilo.

1. (Što je škola, koja sasvim zadovoljava svojoj svrsi?) Smion, presmion ću se učiniti tom smjelom tvrdnjom. Ali se pozivam na stvar samu, i tebe, čitaoče, postavljam za suca, sam prikazajući samo tužitelja. Školom, koja bi savršeno zadovoljavala svojoj svrsi, zovem onu, koja je prava radionica ljudi; gdje se dakako duhovi onih, koji uče, napajaju sjajem mudrosti, da spremno proniknu u sve, što je očito i tajno (kako govori knjiga mudrosti 7. 17.), te se ćud i pokreti njezini upravljaju k općenom skladu kreposti, a srca se primamljuju ljubavlju k Bogu i tako opijaju, da se već sada pod nebom priviknu živjeti nebeski život, koji su predani kršćanskim školama, da ih upoznadu s pravom mudrošću. Riječju: gdje se svi svestrano uče svemu.

2. (Dokazuje se, da bi škole morale takve biti, a ipak nijesu.) A koja je škola dosele sebi ovo u takvu stupnju savršenosti preduzela, a nekmo li da reknemo postigla? Ali da se ne bi činilo, da lovim Platonske ideje,*) te sanjam o savršenosti, kakve nigdje nema

*) T. j. da težim za onim, što se postići ne može. Idejama zove Plato uzore zemaljskih tvari; one su samo carstvo istine i ljep ote stvari su samo sjene. Stvari ne mogu nigda dostići svojih uzora.

i kakvoj se u ovom životu ni nadati ne možemo, pokazat ću drugim dokazom, da bi škole morale takve biti, a ipak dosele nijesu.

3. (1. Željom Luterovom.) D. Luter u svojoj opomeni gradovima carstva, da osnivaju škole (1525. god.*), mimo ostalo želi ovo dvoje. Prvo, da se podižu škole u svim gradovima, trgovištima, selima, da se obučava sva mladež obojega roda (kao što smo mi u glavi devetoj razlozima dokazali, da tako biti mora), tako da bi i oni, koji se posvećuju poljodjelstvu ili zanatima, od prilike dvije ure svaki dan dolazili u školu, i poučavali se u znanju, krepostima, pobožnosti. Drugo, da se poučavaju kakvom lakšom metodom, koja ih nikako ne će odbijati od nauka, nego pače tako reći nekim dražestima primamljivati, i kako veli, da dječaci ne crpu manje veselja iz nauka, nego kad tolike dane provode igrajući se s orasima, loptom, ili trčeći. Tako on.

4. (2. Svjedočanstvom samih stvari.) Zaista razborit savjet i vrijedan tako velikoga čovjeka! Ali tko ne vidi, da je do danas ostao samo želja? Jer gdje su one opće škole? Gdje zamamljiva ona metoda?

5. (1. Škole još nijesu posvuda osnovane.) Vidimo, da je sve obrnuto, jer još nijesu po onim manjim općinama kotara i sela svagdje osnovane.

6. (2. Pa i ondje, gdje ih ima, nije poskrbljeno, da budu za sve.) Gdje ih pak ima, nijesu za sve bez razlike, nego za gdjekoje, naime bogatije; budući da su naime skupe, ne puštaju se siromasi u njih osim katkad slučajno, dašto čijim milosrđem. Vjerojatno je pak,

*) Komenski misli znamenit spis: „An die Ratsherren aller Städte deutsches Landes, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen", koji je već 1524. izišao.

da među ovima kadšto i izvrsni umovi propadaju i zagube se na veliku štetu crkvi i državi.

7. (3. Nijesu igrališta nego mlinovi.) Nadalje se u obučavanju mladeži ponajviše upotrebljavala tako tvrda metoda, da su škole općeno smatrali za strašila dječacima i mučilišta duhovima, te se bolji dio učenika požurio k daščarama zanatlija ili ka kojem drugom zvanju života, budući da su mu se ogadile znanosti i knjige.

8. (4. Nigdje se ne uče svemu, ni onomu, što je najznatnije.) Koji su ostali (bilo prisiljeni voljom roditelja ili zaštitnika, bilo primamljeni nadom, da će jednoć naukom postići kakvu čast, bilo slobodnom prirodnom željom za ove plemenite stvari), njima se nije davala obrazovanost ni dosta ozbiljno ni razborito, nego radije naopako i krivo. Jer što je trebalo osobito usađivati u srca, to se najviše zanemarivalo, pobožnost i ćudorednost. Za ove je, velim, škola (pa i za akademije, koje bi ipak trebale da budu vršak ljudske obrazovanosti) svagdje bila dosta slaba briga, te su iz njih mjesto krotke janjadi ponajviše izlazili divlji magarci i neukroćeni i drzoviti mulci; i mjesto ćudi, pripravljene za krepost, donosili su iz njih samo obojenu pristojnost vladanja, kakvo oholo tuđe odijelo i oči, ruke i noge uvježbane za svjetske taštine. Jer kako je malo komu od ovih čovuljaka, uglađenih tako dugim nastojanjem oko jezika i umjetnosti, dolazilo na um, da budu ostalim smrtnicima uzor u umjerenosti, čistoći, poniznosti, čovječnosti, dostojanstvu, strpljivosti, uzdržanju? Odakle bi pak to bilo, nego što se u školama ni malo ne zameće pitanje o kreposnom životu? Dokazuje to razuzdana stega gotovo svih škola, dokazuje razuzdano vladanje svih staleža, dokazuju nebrojene tužbe, uzdasi, suze svih pobožnih. Pa bi li tko još sada htio braniti stanje škola? Spopala nas je naravski bolest, koja je kao baština od prvih ljudi

na nas došla, da bezredno upravljamo svoju želju samo za drvetom od znanja, zanemarivši drvo od života. Ugađajući toj bezrednoj želji nijesu škole dosele išle u potjeru ni za čim drugim nego za znanjem.

9. (5. Ne glatkom, nego silovitom metodom.) Ali i to kojim redom; kojim uspjehom? Zaista takvim, da se zadržavaju pet, deset i više godina kod onoga, što je ljudskomu umu dano da shvati za vrijeme od jedne godine. Što se moglo veoma blago u duše kap po kap uliti, to se sitovito utiskivalo, pače ukljukavalo i turalo. Što se bjelodano i jasno moglo pred oči postaviti, to se pružalo tamno, smeteno, zbrkano, tako reći u samim zagonetkama.

10. (6. Znanje se pruža radije u riječima nego u stvarima.) Da za sada šutim o tom, kako su jedva gdje hranili duhove pravim jezgrama stvari, ponajviše su ih napunjavali korom riječi (neke tašte brbljavosti, poput papige) i pljevom mnijenja ili dimom.

11. (7. Kako je dugačko i zbrkano učenje latinskoga jezika!) Kako je, dobri Bože, zapleteno, kako mučno, kako dugačko bilo pače učenje latinskoga jezika (da se primjera radi toga samo površno dotaknem)! Brže bi kakavgod margetan i seib (konjušar) i zanatlija zabavljeni kuhinjskim, vojničkim ili drugim niskim poslovima naučili jezik, makar i bio različan od njihova materinjega jezika, pače i dva ili tri, nego školska mladež u najvećoj dokolici i s najvećim naprezanjem samo latinski. Pa kako s nejednakim uspjehom? Oni glatko blebeću svoje poslije nekoliko mjeseci; ovi mogu i poslije petnaest ili dvadeset godina, još uvijek privezani ponajviše samo za štake, gramatike svoje i rječnike, nešto latinski pokazati, a ni to ne bez zapinjanja i kolebanja. Odakle može dolaziti ovo veoma zlo rasipavanje vremena i truda, nego od pogrješne metode?

12. (Na to se tuži D. Lubin.) O tom je s pravom pisao veoma slavni Eilhard Lubin, doktor sv. teologije i profesor akademije u Rostoku, ovako: Onaj postupak obučavanja dječaka, koji se u školama raširio, čini mi se baš tako, kao da se najmi čovjek i zapovjedi mu se, da s trudom i učenjem izmisli kakov način ili postupak, kako će jednako i učitelji i učenici samo neizmjernim naprezanjem, silnim dodijavanjem, nebrojenim mukama, i to tek poslije veoma dugoga vremena, do poznavanja latinskoga jezika u jednu ruku voditi, u drugu dovedeni biti. Koliko god puta na to pomislim, ili u duši nerado ponovim, toliko se puta stresem i groza me hvata u dubini moždana. A malo dalje: Kad o tom češće sam u sebi razmišljam, priznajem, da nijesam jedan put došao na tu misao, da je po mojem najdubljem uvjerenju sve to u škole uveo neki zao i zavidan duh, neprijatelj ljudskomu rodu. Tako on, a samo sam njega između mnogih znatnijih svjedoka ovdje htio spomenuti.

13. (I sam pisac.) Premda što treba tražiti svjedoke? Toliko nas ima, koliko nas je izišlo iz škola i akademija, a jedva smo se dotakli neke istinitije učenosti. Između mnogih tisuća i ja sam jedan kukavan čovuljak, kojemu je bijedno propalo najugodnije proljeće cijeloga života, bujne godine mladosti, potraćene u školskim tricama. Ah koliko mi je puta, otkad mogu bolje gledati, opominjanje na izgubljeno vrijeme iz grudi istisnulo uzdahe, iz očiju suze, iz srca bol. Ah koliko me je puta ona bol natjerala, da uskliknem: Ah, kad bi mi Jupiter povratio minule godine! *)

14. (Iz tužbi i želja treba da nastane pokušaj tražiti, što je bolje.) Ali ove su želje tašte: dan je prošao, ne će se vratiti. Nitko se ne će od nas, kojima

*) Vergilije Aen. 8. 560.

su godine prošle, pomladiti, da nauči opet započeti svoj život i sam sebe opremiti boljom spremom za život; nema za to više nikakva savjeta. Preostaje nam ovo jedno, samo jedno moguće, da se brinemo za naše potomke, koliko možemo, i pokazavši, kako su nas naši učitelji bacili u bludnje, pokažemo isto tako put, kako ćemo se bludnja klonuti. To će biti u ime i pod vodstvom Onoga, koji sam može izbrojiti nedostatke naše i ispraviti, što je krivo. (Eccl. 1. 15.).

GLAVA XII.

Škole se mogu popraviti.

1. (Treba li za ukorijenjene bolesti upotrebiti lijek?) Mučno je i teško liječiti zastarjele bolesti i drži se, da je gotovo nemoguće. Ali ako se ipak tko nađe, koji obećava lijek, zar će ga bolesnik odbiti? Zar ne će radije poželjeti, da ga se što brže rukom dohvati, osobito kad vidi, da liječnika ne vodi lakoumno mišljenje nego valjani razlozi. Stoga moramo i mi u tom našem neobičnom preduzeću prijeći na to, da najprije razjasnimo: Što obećavamo? zatim: s kojega razloga?

2. (Što ovdje pisac preduzima ili obećava?) Obećavamo pak takvo uređenje škola:

I. Da se njim sva mladež (osim ako komu Bog razum zakrati) poučava.

II. I to u svem onom, što može čovjeka učiniti mudrim, dobrim, svetim.

III. Da se ono obučavanje, tako reći priprava za život, završi prije odraslih godina.

IV. Da isto obučavanje napreduje bez udaranja i strogosti, ili bez ikakve sile veoma lako, veoma blago i tako reći svoje volje. (Kao što živo tijelo napreduje stasom ne trebajući širenja i rastezanja udova, jer ako mu samo daješ razborito hranu, toplinu i vježbanje, tijelo samo od sebe polagano i neopazice raste stasom i jakošću, tako, velim, neka i hrana, duši razborito davana, i toplina i vježbanje sami od sebe prelaze u mudrost, krepost i pobožnost.

V. Da se obrazuje u znanju ne tobožnjem, nego pravom; ne površnom, nego čvrstom, t. j. da se razumna životinja, čovjek, privikne, da ga ne vodi tuđi, nego vlastiti razum, da u knjigama ne čita i ne razumijeva, ili i pamti i kazuje samo tuđa mnijenja o stvarima, nego da sam prodire do korijena stvari i sebi prisvoji njihovo pravo značenje i porabu. Isto valja držati i o čvrstoći vladanja i pobožnosti.

VI. Da to obučavanje ne bude mučno, nego veoma lako; da se naime samo četiri sata na dan daje za javne vježbe i to tako, da jedan učitelj bude u isti mah dovoljan za poučavanje bilo i sto učenika s deset puta manje truda, nego ga se sada upotrebljava za pojedince.

3. (Kako se čovjek vlada prema novim otkrićima, razjašnjuje se na Arhimedovu stroju.) Ali tko će to vjerovati, prije nego vidi? Ta poznato je vladanje ljudi, da se čude, prije nego se što vanredno otkrije, kako bi se moglo otkriti; a kad se pak otkrije, čude se, da se nije već prije otkrilo. Kad je Arhimed obećavao kralju Hieronu, da će mu veoma velik brod, koji nije moglo ni sto ljudi s mjesta maknuti, jednom rukom k moru dovesti, primiše ga s posmijehom, ali su to najposlije s udivljenjem vidjeli.

4. (I na novom svijetu.) Kolumba, koji se nadao novim otocima na zapadu, nije htio nijedan kralj slušati, i izuzevši kastilskoga nijedan ni pare pridonijeti, da se pokuša. Sami njegovi pratioci na putu, od očaja toliko

puta ljutiti, malo da nijesu Kolumba bacili u more i vratili se ne opravivši ništa, kako spominje povjest. A ipak je otkrit onaj tako veliki novi svijet, te se sada čudimo, kako je mogao tako dugo biti nepoznat. Ali ovamo pripada i ovaj šaljivi događaj Kolumbov: Kad su Španjolci zaviđajući Talijanu slavu za toliko otkriće kod neke gozbe na nj navaljivali doskočicama, i on mimo ostalo čuo, da je po udesu, a ne po znanju ona druga polutka otkrivena, i da ju je svatko drugi mogao otkriti, postavi im lijepo pitanje: Kako bi moglo kokošje jaje bez ikakve potpore stajati na šiljastoj svojoj strani? Kad su svi uzaman pokušali, postavi on jaje udarivši blago ljuskom po zdjeli i razbivši je malo. Oni se stali smijati i vikati, da bi tako i oni mogli. Možete, reče, jer ste vidjeli, da se može. A zašto nije nitko prije mene?

5. (I na tiskarstvu.) Mislim, da bi isto tako bilo, da je Ivan Faust, izumilac tiskarstva, stao javno širiti glasove, da ima način, kako može jedan čovjek za osam dana napisati više knjiga, nego obično deset najuvježbanijih pisara za cijelu godinu, i da će knjige biti veoma lijepo napisane, svi primjerci sve do posljednje crte istoga oblika, svi će biti sasvim ispravni, ako je samo jedan dosta ispravan itd. Tko bi bio vjerovao? Komu se ne bi to bilo pričinilo zagonetkom, ili za cijelo tašto i beskorisno hvastanje? A eto ipak već i djeca znaju, da je zaista tako.

6. (I na pucanju.) Kad bi Bertold Schwartz, izumilac mjedenih topova, bio progovorio ovako strijelcima: Vaši lukovi, vaša bacala, vaše praćke malo vrijede. Ja ću vam dati oružje, koje će bez ikakve snage ruku, samo s pomoću vatre, bacati ne samo kamenje i željezo, nego će i dalje bacati i sigurnije gađati, što je pred njim, i krepče udarati i rušiti, tko od njih ne bi bio čovjeka s posmijehom primio? Tako je običajno novo i neobično držati za čudno i nevjerojatno.

7. (I na pisanju.) Ni Američani ne bi zaista bili mogli sebi predočiti, kako bi moglo biti, da čovjek čovjeku saopćuje misli duše svoje bez nagovora, bez glasnika, nego poslavši mu samo komadić papira, a to kod nas i najglupljі shvaćaju. Tako je u opće svagdje i u svem, što se nekoć činilo teško, potomstvu je šala.

8. (I traženje savršene metode podvrgnuto je prikoru.) Lako predviđa duša moja, da ne će bolje biti ni ovomu mojem novom preduzeću, pače smo to već djelomice i iskusili. Čudit će se dašto i ljutiti gdjekoji, da ima ljudi, koji se usuđuju predbacivati nesavršenost školama, knjigama i metodama, običajem primljenima, a obećavati ne znam što neobično, i što nadilazi svaku mjeru.

9. (Kako valja tomu na put stati.) I zaista bi za nas lako bilo pozvati se na uspjeh kao najistinitijega svjedoka za našu tvrdnju (tako se uzdajem u Boga našega), ali jer ne pišemo za neuk narod, nego za razborite ljude, treba unaprijed dokazati, da je moguće svu mladež snabdjeti znanjem, krepostima, pobožnošću bez svake takve dosade i teškoće, kakvu iskušavaju svagdje po običnoj metodi i učitelji i učenici.

10. (Temelj znanstvenomu dokazu.) Za taj dokaz neka bude jedini, ali sasvim dovoljan razlog, što se naime svaka stvar onamo, kamo od prirode naginje, dade ne samo lako voditi, nego se pače žuri onamo sama od sebe s nekom željom, te je za nju bol, ako je priječiš.

11. (Tumači se.) Jer zaista nije ni malo potrebno siliti, da se ptica nauči letjeti, riba plivati, zvijer trčati, one čine to same od sebe, kako osjete, da su udovi, određeni za onaj rad, dosta čvrsti. Nije potrebno siliti vodu, da nizbrdo

teče, ni oganj, da gori, ako mu se dade hrane i uzduha, ni okrugli kamen, da se nizbrdice kotrlja, ni četverouglati, da leži; ni oko i zrcalo, da primaju predmete, kad im se da svjetla; ni sjeme, da klica, ugrijano vlagom i toplinom. Za cijelo sve želi od svoje volje tako raditi, kako je vrsno za rad od prirode, i radi, ako mu i veoma malo pomogneš.

12. (I primjenjuje.) Budući da su dakle (kako smo u glavi V. vidjeli) sjemenke znanja, kreposti i pobožnosti od prirode u svih ljudi (izuzimamo nakaze ljudske), slijedi nužno, da ne trebaju drugo, nego veoma blagoga poticanja i u neku ruku razborita upravljanja.

13. (Prigovor prvi.) Ali vele, da iz svakoga drveta ne može biti Merkur. Odgovaram: ali iz svakoga čovjeka čovjek, ako se samo ne iskvari.

14. (Prigovor drugi.) Ali su ipak (mogao bi tko odvratiti) naše unutrašnje sile poslije pada oslabile. Odgovaram: Ali nijesu uništene. Pa i sile su tjelesne zaista oslabile, a ipak ih znamo povratiti k prirodnoj krepčini trčanjem, hodanjem i vježbama u umjetnim radnjama. Jer dok su prvi ljudi, kako su stvoreni, mogli hodati, govoriti i misliti, mi pak ne možemo ni hodati, ni govoriti, ni misliti, ako iskustvom ne naučimo; to ne slijedi ipak odatle, da se to ne može drukčije naučiti, nego zbrkano, mučno i nesigurno. Jer ako ono, što je posao tijela: jesti, piti, hodati, skakati, raditi zanate, naučimo bez tolikih poteškoća, zašto ne bismo i ono, što je posao duše, kad ne bi samo nedostajalo valjana obučavanja? Što bih još više mogao dodati? Konjušar nauči konja za nekoliko mjeseci kasati, plesati, vrtjeti se i kretnje svoje udešavati prema migu šibe. Nauči lakoumni sajamski vikač medvjeda plesati, zeca udarati u talambase, psa orati, mačovati, gatati itd. Raspuštena stara žena podučava papigu, svraku, gavrana, da nasljeduju ljudske glasove i melodije itd., sve to protiv prirode i za kratko vrijeme. Pa ne će li moći čovjek lako naučiti ono, čemu ga priroda, ne kažem, pušta i vodi, nego vuče i trga? Stid bi nas moralo biti to tvrditi, da nas ne bi grohotom dočekali, pače i oni učitelji životinja.

15. (Prigovor treći.) Ali sama teškoća stvari, uzvraćaju još, čini, da ih svatko ne shvaća. Odgovor: kakva je to teškoća? Je li, molim, ikoje tijelo u prirodi tako tamne boje, da ga zrcalo ne bi primilo, ako ga samo u svjetlu zgodno okreneš. Ima li koja stvar, koja se ne bi dala na ploči naslikati, ako je samo slika onaj, koji umije umjetnost slikanja? Ima li koje sjeme ili korijen, koji ne bi zemlja mogla primiti i ugrijavši ga dotjerati da klica? Samo ako ima čovjek, koji znade, gdje, kad treba svako pojedino sijati. Dodat ću i ovo: Nema na svijetu ni stijene ni tornja tolike visine, na koji se ne bi mogao popeti, tkogod ima noge; samo neka mu se valjano primaknu ljestve, ili se naprave za penjanje stepenice usječene u samoj stijeni na zgodnom mjestu i razređenju, a ograde se ogradama, da se uklonimo pogibli, da se tko ne bi strmoglavio. Što dakle tako malo ljudi dođe do vrška znanja, premda mu se mnogi približavaju badrim i veoma željnim duhom, a i oni, koji donekuda dospiju, dospiju samo s mukom, zasopljenošću, umorom i vrtoglavicom, i isto tako posklizavajući se i padajući natrag; no odatle se ne izvodi, da je što ljudskomu duhu nepristupačno, nego da stepenice nijesu dobro ponamještane, nego su krnje i probušene i gotove da se sruše, t. j. metoda je zbrkana. Da po valjano namještenim, čitavim, čvrstim i sigurnim stepenicama možemo svakoga voditi do kakve god visine, nema sumnje.

16. (Prigovor četvrti.) Ipak ima veoma tupih glava, kojima se ne može ništa zadati.

Odgovor 1.: Teško ima tako nečisto zrcalo, da ne bi bar kako tako primalo slike; teško ima hrapava ploča, da se nebi bar što, i kako tako na nju moglo napisati.

Odgovor 2.: Međutim, ako se postavi zrcalo nečisto od prašine ili mrlja, treba ga prije obrisati, a ako je ploča hrapava, treba je izgladiti; tada nam ne će porabe zakratiti. Isto tako, ako se samo mladež gladi i oštri, zaista će se izgladiti i izoštriti jedni od drugih, te će najposlije svi sve shvaćati. (Čvrsto ostajem kod svoje tvrdnje, jer i razlog čvrsto stoji). Tako će se samo pokazati razlika, što će sporiji osjećati, da imadu tek neko znanje, ali će osjećati; darovitiji će pak uvijek s većom željom prodirati sve dublje i dublje u stvari i različno skupljati nova i veoma korisna opažanja o stvarima.

Odgovor 3.: Najposlije ako i jesu neki umovi sasvim nepodobni za obrazivanje kao drvo sasvim savinuto za rezbarenje, ipak će naša tvrdnja biti istinita za srednje umove, kakvih je milošću božjom uvijek najveće obilje. Duhom sasvim siromašne viđamo tako rijetko kao i ljude od prirode sakate udovima. Sljepoća se naime i gluhoća i hramanje i pobolijevanje zaista rijetko rađaju s ljudima, nego ih stječemo svojom krivnjom; tako i izvanredna tupoća moždana.

17. (Prigovor peti.) Još prigovaraju: Nekima da ne manjka podobnost za nauke nego želja, a siliti ih protiv volje njihove da je ujedno mrsko i nekorisno. Odgovara se: Tako je zaista, kako pišu. Neki mudrac, koji je imao dva učenika, jednoga nepoučljivoga, drugoga drskoga, otjerao je obojicu, budući da jedan nije mogao, premda je htio, a drugi nije htio, premda je mogao. Ali kako onda, ako su učitelji sami uzrok, da učenici mrze na znanje? Aristotel je barem izjavio, da je čovjeku prirođena želja za znanjem, pa da je tako, vidjeli smo u glavi petoj i jedanaestoj, koja je pred ovom. Ali jer maženje i popuštanje roditelja kadšto u djece kvari prirođenu želju, a kadšto je lakoumno društvo mami k ludorijama, a kadšto se dječaci sami odvraćaju od prirođenih im poticala duše zabavljajući se oko različnih građanskih ili dvorskih stvari, ili gledajući kakvegod izvanje stvari, odatle nastaje, da za onim, što ne poznadu, ne teže, te se ne mogu lako opet sabrati. (Kao što naime jezik, kad je oćutio jedan okus, ne razlikuje dobro drugi, tako duh na jednoj strani odveć zabavljen, ne pazi dosta, što mu se na drugoj daje). Treba dakle iz takvih ljudi najprije istjerati onu nadošlu tupoću, a narav k svojoj snazi privesti, pa će se zacijelo povratiti želja za znanjem. A koliko ih među onima, koji preduzimaju obrazivati mladež, misli na to, da je najprije učini podobnom, da prima pouku? Kao što naime tokar prije drvo oteše, nego ga tokari, a kovač prije umekša željezo, nego ga kuje, a tkalac prije vunu čisti, pere i grebena, nego je prede i metne na stan i tka; a postolar prije izradi, nategne, izgladi kožu, nego će sašiti cipelu, isto tako, velim, treba da učitelj učini učenika željna nauke, pače podobna za nauku i u svem sebi poslušna prije nego će ga naukom obrazivati. Tko pazi na to? Gotovo se svaki laća učenika onakva, kakva ga nađe; odmah tokari, odmah kuje, odmah grebena, odmah tka, odmah ga prilagođuje svomu mjerilu, odmah hoće da je gladak, i da se sjaji; pa ako mu odmah ne pođe za rukom po želji (pa molim, kako bi i pošlo?), ljuti se, raspali se, bjesni. Pa se čudimo, da se gdjekoji opiru takvu obrazivanju i bježe od njega? Više se moramo čuditi, da ga može tko strpjeti.

18. (Ima šest vrsta darovitosti.) Ali pruža mi se zgoda, da što napomenem o razlikama darovitosti, da su naime nekoji oštroumni, drugi tupi, nekoji meki i povodljivi, drugi tvrdi i opori, nekoji po sebi željni znanja, drugi se više vesele ručnim radnjama. I iz ovih tri puta po dvije vrste nastaje šesterostruko miješanje darovitosti.

19. Na prvom su mjestu oštroumni i željni nauke i gipki; jedini najpodobniji od svih za nauke, kojima treba samo davati hranu mudrosti, a sami po sebi rastu poput plemenite biljke. Treba samo opreznosti, da im ne dopuštamo odviše nagliti, da ne bi prije vremena klonuli i postali jalovi.

20. Drugi su oštroumni, ali spori, no ipak povodljivi. Njima treba samo podbadanja.

21. Treći su oštroumni i željni nauke, ali divlji i opori. Takvi su obično školama mrski i ponajviše se od njih ni čemu ne nadaju; ovi ipak obično postanu veoma veliki ljudi, ako se pravo obučavaju. Povjesnica nam daje za primjer Temistokla, velikoga vođa atenskoga, koji je kao mladić bio divlje ćudi, te bi mu učitelj znao govoriti: Ne ćeš biti ništa srednjega, o dječače; jer ćeš biti ili veliko dobro za državu, ili veliko zlo.*) Kad su se poslije čudili promjeni njegova vladanja, znao bi govoriti, da od neukroćene ždrebadi postaju najbolji konji, ako se upotrebi valjana stega. To se pokazalo na Bucefalu, konju Aleksandra Velikoga. Kad je naime Aleksandar vidio, kako njegov otac Filip zapušta kao beskorisna konja veoma divljega, i koji nije trpio na svojim leđima nikakva jahača, reče: Kakva konja upropašćuju, jer u neznanju ne znadu s njim postupati. I kad je s konjem postupao divnom vještinom i bez udaraca, postigao je, da nije samo onda, nego od onda uvijek nosio Aleksandra, te se nije na cijelom svijetu mogao naći drugi plemenitiji konj i vredniji tolikoga junaka. Pripovijedajući Plutarh tu pripovijest dodaje: Taj nas konj opominje, da mnogi umovi, od prirode daroviti, propadaju krivnjom učitelja, koji pretvaraju konje

*) Plutarh: Temistoklo 2.

u magarce, jer ne znadu zapovijedati plemenitim i slobodnim duhovima.*)

22. Četvrti su povodljivi i ujedno željni učenja, ali spori i tupi. A takvi mogu ići tragovima onih, koji idu pred njima, a da to mognu, treba saći do njihove slaboće, ne tovareći na njih ništa teško, ne zahtijevajući ništa od njih oštro, nego radije ih svagdje ljubežljivo trpeći, potpomažući, jačajući i pridižući, da ne klonu duhom. Jer premda ti makar i poslije dođu do cilja, ipak dulje ustraju, kako je obično kod kasnijih plodova. I kao što se pečat doduše teže utisne u olovo, a ipak dulje traje, tako su ti ponajviše ustrajniji od darovitih, i što su jednom shvatili, ne izgine tako lako. Ne smijemo ih dakle tjerati iz škola.

23. Peto: Nekoji su tupi, a povrh toga mlitavi i lijeni; ovi se još mogu popraviti, ako samo nema u njih tvrdoglavosti, no kod njih treba mnogo razboritosti i strpljivosti.

24. Na posljednjem su mjestu tupi i to podmukle i zlobne ćudi, ponajviše propali ljudi. Jer je ipak sigurno, da se u čitavoj prirodi može naći ustuk škodljivu, i da stabla od prirode neplodna valjanim sađenjem postaju plodna, ne treba u opće očajati, nego nastojati, da se bar tvrdoglavost mogne pobijati i odstraniti. Ako se ne može, tad ćemo tek morati zapustiti savinuto i kvrgasto drvo, te ćeš se uzalud nadati, da ćeš od njega napraviti Merkura. Gnjilu zemlju ne treba ni obrađivati, niti se je dotaći, veli Katon.**) Ipak ćeš takvu i tako izrođenu da-

*) Odakle je Komenski uzeo taj dodatak, ne možemo reći. U Plutarhovu životu Aleksandra, gl. 6., gdje se pripovijeda o kroćenju konja toga dodatka nema.

**) O poljodjelstvu gl. 5. Katon je glasovit rimski državnik u drugom stoljeću pr. Hr.

rovitost među tisućama jedva jednu naći, a to je krasan dokaz dobrote božje.

25. Glavni se sadržaj tih riječi vraća na onu Plutarhovu: Nikomu nije u rukama, kakva se djeca rađaju, ali je u našoj vlasti, da valjanim uzgojem postanu dobra.*) Eto, u našoj vlasti! govori. Ta voćar uzgoji od kakvegod položnice stablo upotrebljavajući svagdje istu svoju vještinu u sađenju.

26. (Dokazuje se četverostruko, da se sve može istom umjetnošću i metodom obrađivati.) Ovo četvero, što slijedi, dokazuje, da se jednom istom metodom može poučavati i obrazivati sva mladež, koja je tako različne darovitosti.

27. Prvo, sve ljude treba k istim svrhama mudrosti, kreposti i svetosti unapređivati.

28. Za tim, svi ljudi, koliko se god darovitošću razlikovali, imaju jednu istu ljudsku narav, opremljenu istim oruđima.

29. Treće, ona različnost darovitosti nije ništa drugo, nego prekomjernost ili nedostatak prirodnoga sklada, isto tako, kao što su bolesti tjelesne prekomjernost ili vlažnoga ili suhoga, topioga ili hladnoga. Na priliku: što je oštroumnost duha nego finoća i pokretljivost životnih duhova u moždanima, koja veoma žurno teče pó osjetilima i veoma brzo prodire u predmete vanjskoga svijeta? Ako tu pokretljivost kakogođ ne zapriječimo, događa se, da se životni duh rasipa, a moždani ostanu ili oslabljeni ili tupi; stoga vidimo, da prerano zrele umove ponajviše ili prerana smrt ugrabi ili otupe. A što je nasuprot drugo tupoća duha nego gnjecovna debljina i potamnjenje životnih duhova u moždanima? Stoga ih dakle treba češćim gibanjem rastjerati i rasbistriti. Što je, molim, drskost i surovost nego prekomjerna čvrstoća srca, da ne popušta? Nju treba dakle stegom umekšati. Što je pak lijenost nego prevelika mlitavost srca, koja treba ojačanja? Stoga kao što je tijelu veoma zdrav lijek, koji ne postavlja opreku do opreke (jer se tako pobuđuje silnija borba), nego koji dovodi ublaženje opreke, da ne bi na jednoj strani bilo premalo, na drugoj bilo previše, tako će za pogrješke ljudskoga duha biti najzgodnije sredstvo takva metoda, kojom će se prekomjernosti i nedostaci darovitosti ublaživati i sve dovesti u harmoniju i u neku ruku u ugodan sklad. S tom je namjerom ova naša metoda prilagođena srednjim umovima (a tih ima uvijek najviše), da ne bi uzmanjkalo paočanica, te zadržavaju življe (da ne bi prije vremena iznemogli), ni ostruga i badlja, da se sporiji podbadaju.

*) Ovih riječi nema u Plutarhovom spisu, koji se zove περὶ παίδων ἀγωγῆς (o uzgajanju djece).

30. Najposlije se onim nedostacima i prekomjernostima umova može lakše doskočiti, dok su mladi. Kao što se naime vojnički novaci pomiješaju sa starim vojnicima, slabi s jakima, lijeni sa živahnima, te im se zapovjedi, da se pod istim zastavama bore, upravljaju se istim zapovijedima, dok borba traje u zatvorenim redovima, a tek onda, kad je pobjeda stečena, progoni svatko neprijatelja, dokle hoće i može tjerajući ga po volji pred sobom kao plijen. Tako treba da bude i u ovoj znanstvenoj ratnoj službi, da se sporiji izmiješaju s bržima, tuplji s oštroumnijima, spori s povodljivima; neka ih vode istim propisima i primjerima tako dugo, dok trebaju vođa.

31. (Kako treba biti na oprezu, kad miješamo umove različne.) Pod onim pak miješanjem ne mislim samo miješanje s obzirom na mjesto, nego mnogo više s obzirom na pomoć. Kako naime učitelj opazi koga darovitijega, neka mu povjeri dva ili tri sporija, da ih

poučava; koga opazi da je dobre ćudi, neka mu preda druge, koji su gorega kova, da ih opaža i njima upravlja. Tako će se za jedne i za druge dobro poskrbiti, ako pored toga učitelj pazi, da se sve radi po uređenom propisu. Ali bit će već vrijeme, da započnem napokon samu stvar tumačiti.

GLAVA XIII.

Temelj je popravku škola brižan red u svem.

1. (Red, duša svemu.) Ako stanemo promatrati, što ovaj svemir sa svim njegovim najpojedinačnijim stvarima u njegovu bivanju drži, naći ćemo, da nije ništa drugo, a ma baš ništa drugo nego red, a taj se sastoji u razredbi prijašnjih i kasnijih, viših i nižih, većih i manjih, sličnih i različnih stvari po mjestu, vremenu, broju, mjeri i težini, kako svakoj stvari pripadaju i odgovaraju. Stoga je netko lijepo i istinito nazvao red dušom stvari. Jer što god je uređeno, zadržava tako dugo biće i uzdržanje, dok sačuva red; ako zapusti red, mlitavi, koleba se, liba, ruši se. To se vidi u svim primjerima čitave prirode i umjetnosti. Jer:

2. (Razjašnjuje se to primjerima: 1. svijeta.) Što je uzrok, molim, da je svijet svijet, i da postoji u punoći svojoj? Za cijelo to, što se svako stvorenje veoma brižno drži po propisu prirode u svojim granicama: tim čuvanjem pojedinačnoga reda, velim ja, čuva se red cjeline.

3. (2. Nebeskog svoda.) Što je uzrok, da vijekovi vremena teku tako uređeno i bez svake zbrke u tako sigurnim daljinama godina, mjeseci i dana? Jedino nepomičan red nebeskoga svoda.

4. (3. Životinjica, koje veoma fino rade.) Što je uzrok, da pčele, mravi, pauci stvaraju djela tolike finoće, da čovječji duh u njima nalazi više, čemu bi se divio, nego što bi nasljedovao? Ništa nego prirođena spretnost u svojem djelovanju paziti na red, broj i mjeru.

5. (4. Ljudskoga tijela.) Što je uzrok, da je ljudsko tijelo tako divno oruđe, te dostaje tako reći za nebrojena djelovanja, premda nije snabdjeveno nebrojenim sredstvima? To jest, da može s ono malo udova, od kojih se sastoji, stvarati djela divne različnosti, te ne može naći razloga, zašto bi, ili što želio, ili htio, da bude drukčije. To čini zaista veoma mudar sklad svih udova, i svakoga pojedinoga za se i među sobom.

6. (5. Našega duha.) Što je uzrok, da jedan jedini duh, dan tijelu, dostaje, da upravlja čitavim tijelom i ujedno obavlja toliko radnja? Ništa nego red, kojim su svi udovi vezani vječnim vezovima, te se mogu micati na mig prvoga gibanja, koje dolazi iz duha.

7. (6. Kraljevstva, razborito upravljana.) Što je uzrok, da jedan čovjek, kralj ili car, može vladati čitavim narodima? Tako da, premda je toliko ćudi, koliko je ljudi, ipak svi služe namjeri jednoga jedinoga, te mora da se svim lijepo upravlja, ako onaj jedan lijepo upravlja državom? Ništa drugo nego red, kojim su svi vezani vezovima zakona i poslušnosti, te su ovomu jednomu upravljaču države podložni najprije nekoji, kojima mora neposredno vladati, a svakomu od ovih opet drugi, i tako bez prekida sve do posljednjega. Tako se naime, kao kod lanca drži član člana, te se svi giblju, kad se prvi gane, i svi stanu, kad prvi stane.

8. (7, Arhimedova stroja.) Što bijaše ono, čim je Hieron*) sam tako velik teret, koji je toliko stotina

*) Pogrješno mjesto Heron. Znamenit matematik u 2. stolj. pr. Hr.

ljudi uzalud pokušalo s mjesta maknuti, po volji mogao valjati? Zaista malen i umjetan stroj sastavljen od toliko valjaka, čekrka i užeta, da jedno drugo pomaže i umnaža sile.

9. (8. Topova.) Strašno ono djelovanje topova, kojima se zidovi potresaju, tornjevi ruše, vojske obaraju, potječe samo od nekoga reda stvari i od sklada onoga, što radi, s onim, što trpi; naime od zgodnoga miješanja salitra sa sumporom (najhladnijega s najtoplijim), od pravoga snošaja topa ili puške prema ovima; od dovoljnoga napunjenja stroja puščanim prahom i kuglama, najposlije od razborita naperenja na predmete. Ako samo jedno od toga uzmanjka, cijela će sprava biti uzalud.

10. (9. Tiskarstva.) Što čini tiskarstvo, kojim se brzo, lijepo i valjano umnažaju knjige? Zaista red u vještom izrezivanju, lijevanju i glađenju mjedenih slova, u razdjeljivanju njihovu po pretincima, i opet u sastavljanju u tekst, u metanju pod tisak itd., nadalje u priređivanju, umekšavanju, prostiranju itd. papira.

11. (10. Kola.) Pa da se dotaknem i mehanike, kako to, da kola, t. j. drvo i željezo (jer se od ovoga sastoje) tako točno idu za konjma, koji naprijed trče, te daju tako lijepu korist za prevoženje ljudi ili tereta? Ništa nego umjetno sastavljanje drva i željeza u točkove, osovine, ruda, jarme itd. Ako se naime samo jedno od toga slomi ili prekine, sprava je beskorisna.

12. (11. Broda.) Što je uzrok, da se ljudi, ukrcavši se na drvo, povjeravaju bijesnom moru? I idu sve do protunožaca i vraćaju se zdravi? Ništa nego sastav kilja, jarbola, križeva, jadra, vesela, krme, sidra, kompasa itd. na brodu; a ako se što od toga pokvari, nastaje pogibao kolebanja, brodoloma i propasti.

13. (12. Ure.) Što je najposlije uzrok, da u spravi za mjerenje vremena, u uri, stvara samostalno gibanje željezo, različno sastavljeno i namješteno, i to tako, da skladno broji časove, sate, dane, mjesece a možda i godine, pa ne pokazuje to samo očima, nego i ušima, da uzmogne javiti i iz daljine i u tmici? Što? Ne budi li ta sprava čovjeka iz sna u određen sat; pače ne zapali li sama svijeću, da probuđen odmah vidiš svjetlo? Što? Ne može li pače vršeći službu koledara godišnjega i dnevnoga pokazivati nov i pun mjesec, tijek svih planeta i pomrčanja? Što će, velim, biti vrijedno udivljenja, ako to nije? Kovina naime, stvar po sebi bez života, daje tako živo, tako trajno i tako pravilno gibanje! Nije li se to, prije nego je izumljeno, držalo nemogućim baš tako, kao da bi tko bio ustvrdio, da drveta hodaju, a kamenje da govori? A sada su naše oči svjedoci, da to ipak biva.

14. (Sva se tajna ure sastoji u redu.) Ali ipak kojom tajnom silom? Ni kojom drugom nego silom reda, koji ovdje svim upravlja, t. j. takve razredbe svih stvari, koje se ovdje stječu po određenom broju, mjeri i redu, da svaka pojedina ima određenu svoju svrhu i sredstva, koja idu za svrhom, i određenu mjeru sredstava: naime veoma brižan odnošaj svake pojedine prema ostalima, i da svaka ima pravu svezu s onima, koje su prema njoj, i uzajamne zakone, da jedna drugoj silu predaju i natrag primaju. Tako sve ide naprijed točnije nego živo tijelo, koje giblje vlastit duh. Ako pak među tim stvarima kojagođ ne pristaje, ili se slomi, ili pukne, ili popusti, ili se savine, pa bio to i najmanji kotačić, najmanja osovinica, najmanji čavlić, odmah će ili sve stati, ili se udaljiti od svoje svrhe. Ovdje se tako bjelodano vidi, da sve zavisi samo od reda.

15. (Ima nade, da će se naći oblik škole,

sličan uri.) Ništa dakle drugo ne traži umjetnost obučavanja, nego umjetnu razredbu vremena, stvari i metode. Mognemo li je točno sastaviti, ne će biti ništa teže učiti svemu školsku mladež, koliko je god na broju ima, nego li uzeti tiskarske sprave, i svaki dan ispuniti tisuću listova najljepšim pismom; ili podmetnuti Arhimedov *) stroj i prenositi kuće, tornjeve i kakavgod teret; ili ukrcati se na brod i preploviti ocean i otići u novi svijet. I sve će tako napredovati bez zapreke, kao što ide bez zapreke ura, kad je utez valjano zanjiše; i to tako milo i ugodno, kao što je mio i ugodan pogled takve sprave, koja sama radi; najposlije s takvom sigurnošću, kakvu može imati ikoji takov umjetni stroj.

16. (Zaključak.) Pokušajmo u ime Najvišega stvoriti takav oblik škola, da do sitnica odgovara uri, veoma umjetno napravljenoj i različnim nakitom lijepo urešenoj.

GLAVA XIV.

Brižan red škole treba pozajmiti od prirode, i to takav, da ga ne mogu ustaviti nikakve zapreke.

1. (Temelj umjetnosti treba tražiti u prirodi.) Započnimo u ime božje ispitivati temelje, na kojima se može sagraditi metoda obučavanja i učenja kao na nepomičnoj stijeni. Budući da su nedostaci prirode, za koje hoćemo da pribavimo sredstva, to ih ne ćemo smjeti drugdje tražiti, nego u prirodi, ako je inače prava istina, da umjetnost djeluje nasljedujući samo prirodu.

*) Arhimed, glasoviti matematičar i branilac rodnoga grada Sirakusa u drugom punskom ratu. Komenski misli ovdje svakako na stroj, za koji veli u §. 8., da ga je izumio Heron, glasoviti matematičar i fizičar 2. stolj. pr. Hr.

2. (Ona nam pokazuje primjere za naš rad kao: 1. za plivanje, 2. za plovljenje, 3. za lijetanje.) To se vidi jasno iz primjera. Vidi li tko ribu plivati u vodi? To joj je prirođeno. Čovjek mora nužno, ako mu se prohtije nasljedovati je, upotrebiti sličan alat i slične radnje: naime mjesto pera ruke, a mjesto repa raširiti noge i onako micati, kako riba svoja pera miče. Pače se i brodovi sami mogu samo po tom uzoru sagraditi: gdje su vesla ili jadra mjesto pera, a krma ili veslo mjesto repa. Vidiš li, kako ptica po uzduhu leti? To joj je prirođeno. Kad ju je Dedal morao nasljedovati, trebalo mu je uzeti krila (vrsna da drže tako teško tijelo) i mahati njima.

3. (4. Za stvaranje glasova.) Oruđe je za stvaranje glasa u životinja dušnik, koji je sastavljen od rskavih prstena, a povrh toga od grkljana kao zaklopca; a odozdo ja snabdjeven mijehom, koji pobuđuje pravo duvanje, plućom. Po uzoru su njegovu načinjene svirale (dùdaljke), gajde, i ostale glazbene sviraljke.

4. (5. Za bljeskanje.) Otkrilo se, da je ono, što iz oblaka daje grmljavinu i baca vatru i kamenje, zapaljena salitra sa sumporom. Stoga se po uzoru tom pravi od salitre sumpora onaj puščani prah, koji zapaljen i iz pušaka izbačen uzrokuje sličnu grmljavinu, blijesak i strijele.

5. (6. Za vođenje vode, kamogod hoćeš.) Opazilo se, da voda voli jednakost na površini, pa i u posudi dvostruka otvora, koji su rastavljeni kakvom mu drago daljinom. Stoga su pokušali graditi različne vodovode s pomoću cijevi, te biva, da se voda sama od sebe po kakvim god dubljinama diže sve do kakvegod visine, ako samo s druge strane isto toliko pada. To je umjetno, ali i prirodno. Jer da tako biva, potječe od umjetnosti, a što biva, od prirode.

6. (7. Za mjerenje vremena. Tumačenje samoradine ure, da se spozna cijeli sastav.) Divili su se nebeskomu svodu i vidjeli, da se vječno vrti i različnim kruženjem zvijezda svijetu daje milu izmjenu doba. Izmislili su dakle prema istomu uređenju spravu, koja prikazuje svakidašnje okretanje nebeskoga svoda i mjeri sate. I ta je sastavljena od kotačića, ne samo da jedan drugoga može vući, nego da se gibanje bez kraja može nastaviti. Ipak bijaše potrebno tu spravu sastaviti od pomična i nepomična, kao što je i svijet sam. I zaista su mjesto prvoga dijela svijeta, koji miruje, naime mjesto zemlje, ovdje postavljene nepomične podloge, stupovi, optoci, a mjesto pomičnih nebeskih kugla različni kotačići. Jer se pak nije moglo kojemu kotačiću naložiti, da se sam okreće i druge kotače sa sobom vuče (onako, kako je Stvoritelj dao snagu svjetlu zvijezda, da se samo giblje, a i drugo sa sobom), to je bilo potrebno pozajmiti silu gibanja od prirode, naime gibanje ili teže ili slobode. Jer ili se na valjak glavnoga kotača objesi utez, a budući da on dolje teži, okreće se valjak i vuče sa sobom svoj kotač, a ovaj druge; ili se napravi podugačka pruga od ocala, koja, silom oko valjka omotana, živo nastoji da dođe do slobode i ispruži se, pa tako okreće valjak i kotač. Da ne bi pak onaj tijek bio prenagao nego polagan prema mjeri neba, umeću se drugi kotačići; onaj posljednji među njima, koji se tjeran samo dvjema zupčićima, amo tamo trese, prikazuje izmjenu svjetla, koje izlazi i zapada, ili dana i noći. Na onaj se pak dio, koji treba da dade znak navršena ili četvrti sata, meću umjetne ključanice, koje kad ustreba, odmaknu rezene, i opet ih, kad ustreba, natrag dovedu onako, kao što priroda, razdijeljena u svoje mjesece, gibanjem nebeskih kugla dovodi i odvodi zimu, proljeće, ljeto i jesen.

7. (Zaključak o nasljedovanju prirodnih stvari kod izgradnje didaktike.) Iz svega se toga vidi jasno, da se onaj red, koji želimo da bude opći uzor umjetnosti obučavanja i učenja u svemu, ne smije drugdje uzeti, a i ne može, nego iz učiteljovanja prirode. Kad se taj red točno odredi, tako će blago i od svoje volje napredovati ono, što je umjetno, kao što blago i od svoje volje teče, što je prirodno. Jer pravo govori Cicero *): Ako idemo za vodiljom prirodom, nigda ne ćemo zalutati. Isto tako: Pod vodstvom se prirode nikako ne može lutati. Tomu se i mi nadamo, pa ćemo i za to opažati, kako priroda ovdje i ondje pazi na napredak u radu i svjetovati, da se slično napreduje.

8. (Navodi se pet zapreka.) Mogao bi ipak tko nama i našoj nadi, do koje toliko držimo, prigovoriti s onom rečenicom Hipokratovom **): ὁ βίος βραχύς, ἡ δὲ τεχνὴ μακρά, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἡ δὲ πεῖρα σφαλερά, ἡ δὲ κρίσις χαλεπή, t. j. Život je kratak, umjetnost dugačka, zgoda hitna, pokušaj nestalan, odluka (sud o stvarima) teška. Tu nabraja pet zapreka, zašto malo njih dolazi do vrška u znanostima: I. Kratkoću života, koja čini, da nas smrt ugrabi ponajviše u samoj pripravi za život. II. Veoma raširenu množinu stvari, koje treba da duh sebi podvrgne; to je uzrok, da je neizmjerno mučno htjeti sve skupiti u granice naše spoznaje. III. Nedostatak zgodnih prilika, da naučimo znanosti i umjetnosti, ili ako nam se kada i nadaju, naglo ih nestane. (Godine se naime mladosti, najprikladnije za obrazivanje duha, ponajviše potrate igrarijama, a slijedeća dob, kakve

*) O dužnostima 1. 28. 100. i o zakonima I. 6. 20.

**) Hipokrat, glasoviti liječnik grčki, u 5. stolj. pr. Hr. Ovaj je aforizam na početku spisa: Aforizmi.

su već ljudske prilike, daje uvijek više zgoda za tašte nego za ozbiljne stvari, ili ako se kad i namjerimo na kakvu dobru zgodu, izmakne nam prije, nego je možemo uhvatiti za čelo.*) IV. Slaboću našega duha i nesigurnost našega suđenja, koja je uzrokom, da ponajviše prianjamo za koru, a do jezgre stvari ne prodiremo. V. Najposlije, ako bi tko htio dugim opažanjem i uvijek ponavljanim pokušajima shvatiti pravo biće stvari, to daje odviše mučno, a ujedno i sklisko i nesigurno. Zaista lako može u tako finoj zapletenosti stvari i najoštrijim očima veoma mnogo umaći, a počinimo li samo jednu pogrješku, zaplete se cijelo opažanje u nesigurnost).

9. (Odgovara se: 1. Mudrom je odlukom Bog tako odredio. Prvo.) Ako je sve to istina, kako se mi usuđujemo obećavati tako općen, siguran, lahak i razložit put naukâ? Odgovor: Da je to sasvim istinito, dokazuje iskustvo; ali da za to ima i sasvim istinitih sredstava, dokazat će isto tako najprije razlozi, a onda iskustvo. One su stvari naime tako uređene od Boga, premudroga gospodara stvari, ali za našu korist: moći ćemo ih dakle razborito obratiti za naše dobro. Dao nam je zaista kratko vrijeme življenja, jer ne znamo više u ovoj iskvarenosti život valjano upotrebljavati. Jer premda rađajući se umiremo, a konac zavisi od početka; ipak se gubimo u taštinama, a što bi tek bilo, kad bismo za sobom imali stotine ili tisuće godina? Stoga nam je Bog htio dati samo toliko vremena, koliko je držao da dostaje, da se pripravimo za bolji život. Za tu je dakle potrebu dosta dugačak, ako ga umijemo upotrebiti.

*) Mi kažemo „uhvatiti za kosu, za vrat“ itd. Grci su zgodan čas pomišljali kao golu ljudsku priliku, koja brzo izmiče, a ima kosu samo sprijeda na glavi. Za nju ga treba pograbiti i zaustaviti, inače nam izmakne. Sr. basne Fedrove V. 8.

10. (Drugo.) Isto je tako za našu korist htio Bog, da bude mnogo stvari, da naime bude mnogo toga, što bi nas zabavljalo, vježbalo, poučavalo.

11. (Treće.) Htio je, da su zgode hitne i imaju kosu samo na čelu, da opazivši ih uznastojimo ih pograbiti, za što se mogu pograbiti.

12. (Četvrto.) Pokušaji nestalni, da bude prilike za pažnju, i nama se nametne nužda, da stvarima što dublje zavirimo u unutrašnjost.

13. (Peto.) Odluka je najposlije o stvarima teška, da se podjari naša marljivost i ustrajnost, da ih proniknemo. To je pak s tom namjerom, da se mudrost božja, koja je potajno u svem raširena, očitije pokaže na naše veselje. *Jer kad bi se sve lako shvaćalo* (veli Augustin), *niti bi se istina revno tražila, niti veselo nalazila.*

14. (Zapreke se one mogu razborito ukloniti.) Treba dakle pogledati, kako bi se s pomoću božjom mogle ukloniti one zapreke, koje nam je božanska providnost izvana postavila, da podjari našu revnost.

Moći ćemo ih pak ukloniti samo:

I. Produljenjem života, da je bude dosta za put, koji mu je određen;

II. pokraćenjem umjetnosti, da odgovaraju vremenu života;

III. hvatanjem zgoda, da nam beskorisno ne izmaknu;

V. otvoranjem duha, da lako prodire u stvari;

VI. određenjem nekoga čvrstog temelja, koji ne može varati, mjesto nestalna opažanja.

15. (Red sljedećih glava.) Započnimo dakle, da po tragovima prirode ispitamo temelje:

Produljenja života, da naučimo sve, što je nužno.

Pokraćenja umjetnosti, da što brže učimo.

Hvatanja zgoda, da sigurno naučimo.
Otvoranja duha, da lako naučimo.
Izoštrenja suđenja, da razložito naučimo.

GLAVA XV.

Temelji za produljenje života.

1. (Čovjeku je dan dosta dug život.) Što se tiče kratkoće života, tuži se Aristotel s Hipokratom *) i prikorava prirodu, što jelenima, gavranima i drugim nerazumnim životinjama daje više vremena života; a život čovječji, koji je za tako veliku svrhu rođen, zatvora tako uskim granicama. Ali mudro odgovara Seneka: „Ne dobivamo kratak život, nego ga pokraćujemo; i nijesmo njim siromašni, nego rasipni. Ako znadeš život upotrebiti, dugačak je." Isto tako: „Život je dosta dugačak i dosta nam je obilno dan, da dovršimo i najveće stvari, ako se samo dobro upotrebi." (O kratkoći života gl. 1. i 2.)

2. (Nego ga mi pokraćujemo.) Ako je to istina, kao što jest, događa se dakle našom krivnjom, ako nam ne dostaje života, da obavimo i najveće stvari, jer mi naime sami rasipavamo život, što ubijajući ga, te se mora ugasnuti prije roka, određena od prirode, što trateći onaj ostali dio za ništetne stvari.

3. (I slabeći sile.) Piše doista poznati pisac (Hipolit Guarinonius **) i dokazuje dokazima, da i čovjek veoma nježna stasa, ako dođe zdrav na svijet, ima u sebi toliko

*) O Hipokratu vidi str. 109. Što je do Aristotela, Komenski se vara. Opominjao se valjda tužbe Teofrastove (učenika Aristotelova u 4. stoljeću pr. Hr.) iz Ciceronovih Tusculanae disput. III. 28. 69.

**) Po svoj prilici tjelesni liječnik cara Rudolfa II. u Pragu koncem 16. stoljeća.

životne snage, da mu je dostaje do šezdesete godine, a ako je veoma čvrsta tijela, do sto i dvadesete. Ako tko prije toga vremena umre (a tko ne zna, da umiru u djetinjstvu, mladenaštvu, muževnoj dobi?) da biva krivnjom ljudi, koji različnim neurednostima ili zanemarivanjem pomoćnih sredstava za život upropašćuju i svoje vlastito zdravlje i djece, što se od njih rađaju, i pospješuju smrt.

4. (I tim, što sav ne trošimo u rad, kako su učinili Aleksander Veliki, Pico Mirandola, pače i sam Hrist.) Ali se može i kratko vrijeme života (na priliku od 50, 40, 30 godina) produljiti za najveća djela, ako ga tko umije pravo upotrebiti. To nas uče primjeri onih, koji su prije punih godina muževnosti dotle došli, kamo nijesu drugi ni najduljega života ni pokušali doći. Aleksandar se Veliki prestavio u trideset i trećoj godini života obrazovan ne samo divno u znanostima, nego i kao pobjednik svijeta, koji nije pokorio toliko silom oružja, koliko mudrim osnovama i divnom brzinom u radu (ništa ne odgađajući). Ivan Pico Mirandola *) nije dostigao ni Aleksandrove starosti, a nastojanjem oko mudrosti uzdigao se tako nad sve, što se ljudskim duhom može proniknuti, da su ga smatrali čudom onoga vijeka.

5. Pa da drugo ne spominjemo, sam naš Gospodin Isus Hrist, koji je samo 34 godine boravio na zemlji, obavio je veliko djelo spasenja, bez sumnje da nam dade primjer (jer je sve njegovo otajno), da nam je dosta, da stečemo zaštite za vječnost, zapala nam kakva mu drago starost.

6. (Ne valja se dakle tužiti na kratkoću života.) Ne mogu propustiti, da ovamo ne pribilježim zlatne riječi Senekine, koje su ovoga znamenovanja (iz

*) Giovanni Pico conte di Mirandola (1463.–1494.) talijanski učenjak, rijetke svestranosti u znanju.

94.*) lista): *Našao sam mnoge* (veli) *pravedne prema ljudima, a prema Bogu nikoga. Svaki dan grdimo sudbinu* itd. *Što ti je stalo, ako brzo otideš, odakle svakako moraš otići? Život je dug, ako je pun. Ispuni se pak, ako je duh sebi povratio svoje dobro, i vlast nad sobom na se prenio.* Isto tako: *Zaklinjem te, moj Lucilije, trsimo se oko toga, da naš život, kao što i dragulji, ne bude imao mnogo prostora, nego mnogo težine. Mjerimo ga radom, ne vremenom.* Pa doskora opet: *Hvalimo dakle i uvrstimo u broj srećnika onoga, koji je dobro upotrebio vrijeme, kako mu ga god malo zapalo. Vidio je naime pravo svjetlo, nije bio jedan između mnogih: i živio je i naživio se.* I opet: *Kao što i u manjem tijelu može biti savršen čovjek, tako može i život biti savršen u kraćem vijeku. Vijek pripada među izvanje stvari* *) *Pitaš, koji je najdulji vijek? Živjeti do mudrosti. Tko je do nje došao, nije postigao najdulju, nego najveću granicu.*

7. (Dva sredstva.) Dva će biti dakle sredstva nama i djeci našoj (stoga i školama) protiv tužbi radi kratkoće života. Nastojati, koliko se može:

I. da se tijelo čuva od bolesti i smrti,

II. da se duh pripravi, da sve mudro obavlja.

8. (I. Tijelo valja čuvati od bolesti: Zašto? jer je: 1. stan duše, 2. oruđe njezino.) Dužni smo čuvati tijelo od bolesti i od nezgode. Prvo, jer je stan duše, i to jedini, a kad se ovaj poruši, mora duša odmah seliti sa svijeta; ili da se ruši pomalo, pretrpjevši sad ovdje sad ondje proder, gost duša upozna nezgodan stan.

*) Nije list 94., nego 93. 1. 2.

*) Stoički su mudarci, među koje se broji i Seneka, smatrali život, zdravlje, čast itd. za izvanje i indiferentne stvari, a krepost samo i mudrost su pravo dobro.

Ako nam je dakle milo ostati što dulje i što udobnije u palači svijeta, u koju nas je dobrota božja pustila, moramo se brižno skrbiti za ovaj šator tijela. Drugo: isto tijelo nije učinjeno samo za stan razumnoj duši, nego i za oruđe, bez kojega ne može ništa vidjeti, ništa čuti, ništa govoriti, ništa raditi, pače ni misliti. Budući da naime nije ništa u razumu, što nije prije bilo u osjetilu, duh dobiva građu za svako mišljenje samo od osjećanja, a rad mišljenja obavlja samo po unutrašnjem zamjećivanju, to jest promatranjem slika, apstrahovanih od predmeta. Odatle potječe, da se ošteti mašta, ako se oštete moždani, a bolesna se stanja udova tijela doimaju tako i duše. Stoga s pravom veli onaj:*) Moliti treba, da bude zdrav duh u zdravu tijelu.

9. (A kako? Načinom života. Taj nas uči primjer drveta, koje treba: 1. umjerene hrane.) Naše se pak tijelo čuva u svojoj krepkoći umjerenim načinom života, o kojem raspravljaju vještaci liječnici. Mi ćemo ovdje samo malo natuknuti i to primjerom drveta. Drvo, koje hoće da bude trajno, treba troje: 1. neprestanu vlagu, 2. često ishlapljivanje, 3. naizmjence počinak. Vlagu treba, jer bez nje vene i suši se; ali vlagu treba umjereno, jer od preobilne korijen gnjili. Tako je čovjeku potrebna hrana, jer bez nje mršavi od glada i žeđi; ali je ne treba previše, da se sila probavljanja ne otešča i ne zatomi. Što mu odmjerenije daješ hranu, to će sigurnija i pomnjivija biti probava. Budući da se obično na to ne pazi, većina njih količinom hrane uništuju sile i život. Smrt naime dolazi od bolesti, bolesti od pokvarenih sokova, pokvareni sokovi od loše probave, a loša probava od preobilja hrane, kad se u želudac toliko natrpa, koliko ne može probaviti, te mora nužno na polak sirove sokove slati po udovima:

*) Juvenal Satire 10. 357.

odakle se najposlije nužno rađaju bolesti; mnogi su umrli od proždrljivosti (veli propovjednik), ali tko pazi na sebe, produljit će život (Sir. 37. 34.).

10. (I to jednostavne.) Ali nije potrebna samo umjerena hrana, da se uščuva krepkost zdravlja, nego i jednostavna. Ako je stablo i nježno, ne natapa ga vrtlar vinom ni mlijekom, nego tekućinom zajedničkom svemu bilju — vodom. Treba dakle da se roditelji čuvaju, da ne priviknu djecu, osobito onu, koja su određena za nauke ili ih treba odrediti, na ono, što draži grlo, jer nije uzaman napisano, da se našlo, da su Daniel i drugovi njegovi, mladići od kraljevske krvi, određeni za nauke, bili ljepši i mesnatiji, što su jeli varivo, a pili vodu, pa što je više, i razumniji od ostalih dječaka, koji su se fino hranili carskim jelom (Dan. 1. 12. sl.) Ali potanje o tom drugdje.

11. (2. Često ishlapljivanje.) I ishlapljivanje potrebno je drvetu, pa često oživljenje od vjetrova, kiša, studeni; inače lako slabi i vene. Tako treba svakako ljudskomu tijelu gibanja, rada i vježbanja ozbiljna ili šaljiva.

12. (3. Naizmjence počinka.) Najposlije treba drvo za neko vrijeme počinka, da naime ne mora uvijek iz sebe tjerati mladice, cvjetove, plodove, nego da kadšto i za sebe u unutrašnjosti radi, prokuha sok i tako samo sebe može jačati. Stoga je Bog odredio, da za ljetom dolazi zima, da se dade svemu, što na zemlji raste, pa i zemlji samoj počinak; kao što je i zakonom zapovjedio, da se svaka sedma godina dade zemlji za počinak (3. Mojs. 25.). Slično je za ljude (i za ostale životinje) odredio noć, da se snom i samim počivanjem udova priberu sile, koje su potrošene dnevnim zanimanjima. Ali i u manjim razmacima sati treba i duhu i tijelu neki odmor, da ne počinimo što silovito, prirodi nepoćudno. Korisno je dakle i za dnevnih radova upotrebiti kakav odušak, razgovor, igru, šale, glazbu i slično, što okrepljuje i unutrašnja i vanjska osjetila.

13. (O ovom trojem (ako se na nj valjano pazi) zavisi uščuvanje života.) Tko na ovo troje pazi (da se umjereno hrani, vježba tijelo, i daje prirodi odmor), nije moguće, da ne bi što dulje uščuvao i zdravlje i život: izuzevši samo nesreću, koja dolazi od višnjega upravljanja. Dobar će dakle dio valjanoga uređenja škola biti zgodno razređenje rada i počinka, ili rada i dokolice i odmora.

14. (Vrijeme za rad treba valjano porazdijeliti.) Preostaje nam govoriti o razboritoj razdiobi ostaloga vremena, određenoga za rad. Čini se, da je neznatno i lako reći: Trideset godina, a to ipak obuhvata mnogo mjeseci, više dana, a još više sati. Mnogo može doista u tom razmaku vremena naprijed pomaknuti, tkogod pomiče, pa makar i polagano. To pokazuje rast drvetâ; njihov rast ne možeš ni najoštrijim okom opažati, jer biva polagano i neopazice: a ipak vidiš, da je nešto poraslo u pojedinim mjesecima, a za trideset godina se razraslo, kako vidiš, u veoma krošnjasto stablo. Tako biva i s našim tijelom, kad se diže do svoje veličine: ne vidimo da raste, a vidimo, da je uzraslo. Da nije drukčije ni s duhom, koji teče sebi znanje, uče nas one poznate riječi: Malenomu dodaj malo, malenomu dodaj još malo, tako ćeš za kratko vrijeme zgrnuti veliku rpu:

Adde parum parvo, parvo superrade pusillum,
Tempore sic parvo magnum cumulabis acervum.

15. (Snaga je napretka divna.) Tko poznaje snagu napretka, lako je opaža. Jer dok na drvetu svake godine iz svakoga oka postaje samo jedna mladica ili klica, za trideset će godina imati tisuću većih i manjih grana; a lišća, cvjetova, plodova nebrojeno. Pa čini li se nemo-

guće, da s čovejek revnošću za dvadeset ili trideset godina protegne do kakve god visine ili širine? Razmotrimo to malo.

16. (Točna razdioba vremena.) Prirodan dan ima 24 sata, a podijelivši ih za potrebu života na troje, zapast će ih osam snu, isto toliko vanjskim poslovima (naime njegovanju zdravlja, hranjenju, oblačenju i svlačenju odjeće, pristojnomu odmoru, razgovorima s prijateljima itd.) i najposlije će ih za ozbiljne poslove, koji će se sada živo i bez mrzosti obavljati, preostati osam. Na nedjelju ćemo dakle (ostavivši sedmi dan čitav za odmor) imati 48 sati, koje treba odrediti za rad, na godinu 2495,*) a koliko ih ne ćemo imati za deset, dvadeset, trideset godina?

17. (To dostaje, da stečemo veliko blago učenosti.) Ako sad svakoga sata samo jednu zasadu koje znanosti, samo jedno pravilo umjetničkoga rada, samo jednu lijepu pripovjetčicu ili rečenicu naučiš (a očito je, da to može bez muke biti), molim te, koliko će blago učenosti izići?

18. (Zaključak.) Istinito dakle govori Seneka: Ako znamo život upotrebiti, dosta je dug; a dostaje, da i najveća djela obavimo, ako se sav dobro upotrebi. Pitanje će se samo oko toga kretati, da dobro poznajemo umjetnost, kako se čitav može dobro upotrebiti. A sada treba da to ispitamo.

---

*) Broj 2495 je bez sumnje pogrješan. Trebalo li da bude 2496, naime 52 nedjelje × 48 sati.

GLAVA XV.

Opći zahtjevi obučavanja i učenja, t. j. kako treba obučavati i učiti se sigurno, da mora biti uspjeha.

1. (Rast prirodnih stvari biva od sebe.) Lijepa je parabola gospodina našega Isusa Hrista kod evanđelista: *Tako je,* reče, *carstvo božje, kao čovjek, kad baci sjeme u zemlju, i spava i ustaje noću i danju; i sjeme niče i raste, da ne zna on. Jer zemlja sama od sebe donese plod: najprije travu, po tom klas, pa onda ispuni pšenicu u klasu. A kad sazri plod, odmah pošlje žeteoce* itd. (Mark. 4. 26.).

2. (Tako mora biti i kod umjetnih.) Spasitelj pokazuje ovdje, da je Bog, koji sve u svem stvara, a čovjeku ostaje samo to, da sjeme nauke primi vjernim srcem, a za cijelo će sve samo od sebe klicati i rasti do zrelosti, da tako reći i ne opazi. *Onima dakle, koji obučavaju mladež, nije dužnost ništa drugo, nego da sjemenke nauka vješto u duše siju, i biljčice božje brižno natapaju, a uspjeh i rast će odzgora doći.*

3. (Vještina sađenja sastoji se u umjetnosti.) Za sijanje pak i sađenje hoće se neka umjetnost i vještina. Tko to ne zna? Ta nevještu voćaru, kad je zasadio vrt biljkama, zna veći dio biljka propasti, a ako koje srećno i izniknu, biva to više po slučaju, nego po umjetnosti. Razborit pak radi razumno, dobro znajući, što, gdje, kad i kako mu valja raditi ili ne raditi, te ga ništa ne može prevariti. Svakako zna kadšto i iskusne uspjeh prevariti (jer je čovjeku gotovo nemoguće sve obavljati tako razumno, da ne bi gdje i kako pogriješio); ali sada ipak ne govorimo ni o razboritosti, ni o slučaju, nego o umjetnosti, kako bi se razboritošću moglo slučaju na put stati.

4. (Metodu obučavanja valja navrnuti k umjetnosti.) Jer je dosele metoda obučavanja bila dosta nesigurna, da bi se jedva tko usudio reći: *Ja ću ovoga mladića za toliko i toliko godina dotle dovesti, tako ili ovako ga učiniti učena* itd., *morat ćemo razgledati, može li se ova umjetnost duševnoga sađenja* postaviti *na tako čvrst temelj, te sigurno uspijeva, a ne vara?*

5. (I to istim postupkom prirodnih i umjetnih stvari.) Budući pak da ovaj temelj ne može biti drukčiji, nego da rad umjetnosti što pomnjivije prilagodimo zakonima rada prirode (kako smo vidjeli u glavi 14.), hajde da ispitamo putove prirode na primjeru ptice, koja izleže mlade, pa kad vidimo, kako srećno idu tragovima njezinim voćari i slikari i graditelji, lako ćemo razabrati, kako treba da po njima idu i oni, koji obrazuju mladež.

6. (A zašto tako?) A ako se to komu učini prenisko, prepoznato, preprosto, neka se opomene, da mi sada oko toga radimo, da iz onoga, što je svakidašnje i općeno poznato, a u prirodi i u umjetnosti (izvan škole) biva s dobrim uspjehom, izvedemo ono nepoznatije, što naša svrha traži. Pa ako je ono zaista poznato, odakle mi uzimamo uzor za naša pravila, nadamo se, da će i naši zaključci biti tim jamačniji.

Temelj I.

7. Priroda pazi na prikladno vrijeme.

Na priliku: Ptica, rada da umnoži rod svoj, ne započinje to zimi, kad se sve ledi i koči, ni ljeti, kad sve vri i klone, ni jeseni, kad životna snaga svega zajedno sa suncem zapada, a navaljuje zima, neprijatna svemu, što je mlado, nego u proljeće, kad sunce svemu povraća život i snagu. Jer dok je još nebo prilično hladno, začinje i grije jaja u svom tijelu, gdje su od studeni zaštićena, a

kad je uzduh topliji, nosi jaja u gnijezdo, a kad je najposlije već toplije godišnja doba, izleže ih, da se nježno stvorenje pomalo priuči svjetlu i toplini.

8. Tako pazi vrtlar, da sve radi samo u svoje vrijeme. Ne sadi dakle zimi (jer je tada sok u korijenu, te se ne uzdigne i ne hrani prijesadnicu), ni jeseni, (jer se sok povraća ka korijenu), nego u proljeće, kad se vlaga započne iz korijena širiti i gornje dijelove biljke oživljavati. Ali štogod treba i poslije raditi oko stabalca, treba poznati vrijeme prikladno za svaki posao, naime vrijeme gnojenja, obrezivanja, okresivanja itd.; pače i samo drvo ima svoje vrijeme za klicanje, cvatnju, zelenjenje, dozrijevanje plodova itd. A upravo tako radi i razborit graditelj, koji mora paziti na vrijeme za sječu drva, pečenje opeka, postavljanje temelja, podizanje i mazanje zidova itd.

9. [Dvojako udaljivanje od toga uzora u školama.] Protiv ovoga temelja griješi se u školama dvojako:

I. Što se ne odabire pravo vrijeme za vježbanje duhova;

II. što se poslije vježbe ne razređaju tako točno, da sve doista postupno napreduje.

Jer dok je još dijete maleno, ne može se obučavati, budući da je korijen razumijevanju još duboko. Obučavati čovjeka u starosti odviše je kasno, jer su razum i pamćenje već na zapadu. U sredini je života teško, jer se snaga razuma, razcjepkana po različnim stvarima, teško može sabrati. Paziti treba dakle na mladenačko doba, dok raste krepkost života i uma; tada raste sve i lako pušta duboko korijenje.

10. (Trojako popravljanje.) Zaključujemo dakle:

I. Obrazivanje čovjeka se mora započeti u proljeće života, t. j. u dječaštvu. (Ta dječaštvo nosi sliku proljeća, mladenaštvo ljeta, muževnost jeseni, starost zime.)

II. Jutarnji su sati najprikladniji za nauke (jer opet jutro je kao proljeće, podne kao ljeto, večer kao jesen, noć kao zima.)

III. Sve, što se mora učiti, treba porazdijeliti po stupnjavima starosti tako, da se samo ono daje za učenje, što dopušta shvaćanje.

Temelj II.

11. Priroda pripravi sebi građu prije, nego joj započne davati oblik.

Na priliku: Ptica, rada da rodi sličan stvor, začne najprije sjeme oplođeno od kapi krvi svoje, zatim gradi gnijezdo, u koje će snesti jaja, a onda ih tek ležeći grije, uoblikuje i izleže.

12. (Nasljedovanje.) Tako razborit graditelj prije nego započne zidati zgradu, snosi rpe drva, kamenja, vapna, željeza i drugih potreboća, da ne bi poslije radi pomanjkanja građe ili poslovi zaostajali, ili se oštetila čvrstoća djela.

Slično pribavlja sebi slikar, koji se zakanio slikati sliku, platno, i napinje ga u okvir, povuče temelj, rastopi boje, namjesti kistove, da mu budu pri ruci, a onda napokon slika. Isto tako nastoji voćar, prije nego započne saditi, da pripravi vrt, prijesadnice, mladice i oruđe svake ruke, da ne bi tek za rada tražio, što mu je potrebno, jer bi inače veoma mnogo izgubio.

13. (Udaljenje.) Protiv ovoga temelja griješe škole:

I. Što se ne brinu, da bude za potpunu potrebu pripravno oruđe svake ruke: knjige, ploče, uzorci, risarije itd., nego kad treba ova ili ona stvar, tada je tek traže, izmišljaju, kazuju u pero, prepisuju itd.; ako je slučajno učitelj nevješt ili nemaran (a ovih je uvijek veća žetva), ide to kukavno, upravo tako kao kad bi liječnik, kad god bi trebalo ispiti lijek, tek trčao po vrtovima i šumama, tražio bilje i korijenje, kuhao, cijedio itd., a trebalo je, da su lijekovi već pripravljeni za svaki slučaj.

14. Drugo, što se ni u onim knjigama, što ih škole imaju, ne pazi na onaj prirodni red, da građa ide naprijed, a za njom ide oblik. Gotovo svagdje biva obrnuto: red se stvari tura pred stvari, a ipak nije moguće ređati, gdje još nema, što ćeš ređati. To ću pokazati na četiri primjera:

15. (1) Škole uče govoru prije nego stvarima, jer zadržavaju duhove po nekoliko godina u umjetnostima govora, a poslije ih tek, ne znam kad, puštaju k učenju stvari, matematike, fizike itd. Budući da su stvari ipak biće, a riječi nešto slučajna, stvari tijelo, riječi odijelo, stvari jezgra, riječi kora i ljuska: zajedno ih valja ljudskomu razumu prikazivati, ipak osobito stvari, jer su predmet i razumu i jeziku.

16. (2) Zatim se u samom učenju jezika ovo radilo naopako, što se nije započinjalo s kojim piscem ili rječnikom zgodno uređenim, nego s gramatikom, a ipak pisci (kao što i rječnici na svoj način) daju građu govoru, riječi, a gramatika dodaje samo oblik, zakone za tvorbu, ređanje i spajanje riječi.

17. (3) Treće, u krugu nastavnih predmeta ili u enciklopedijama svagdje meću sprijeda umjetnosti, i daju da

znanosti i razboritost izdaleka za njima idu, a ipak uče ove stvarima, a one postupku sa stvarima.*)

18. (4) Najposlije meću naprijed apstraktna pravila, a onda ih tek razjašnjuju dodanim primjerima, a ipak bi svjetlo moralo ići pred onim, čemu se svijetli.

19. (Popravak.) Odatle se nadaje, da je potrebno, da se metoda s temelja popravi:

I. da su knjige i sve druge sprave pripravljene;

II. da se razum obrazuje prije nego jezik;

III. da se ni jedan jezik ne uči iz gramatike, nego iz prikladnih pisaca;

IV. da se stvarni predmeti meću pred mekanične;

V. i primjeri pred pravila.

Temelj III.

20. Priroda uzima predmet prikladan za njezin rad, ili ga bar najprije zgodno pripravi, da ga učini prikladnim.

Na priliku: Ptica ne baca tek štogod u gnijezdo, da na tom leži, nego takav predmet, iz kojega se može mlado izvaliti, t. j. jaje. Ako se kamenčić ili drugo što primiješa, onda to izbaci kao nekorisno. Zatim ležeći grije, okreće, uoblikuje tako dugo građu, u jajetu zatvorenu, dok nije prikladna, da se izleže.

21. (Nasljedovanje.) Tako kad je graditelj posjekao što bolje drvo, pored toga ga suši, teše, pili, tada

*) Pod „znanostima" razumijeva Komenski znanje stvari (por. glav. XX.); pod „umjetnostima" razumijeva ovdje, kao opreku prema onima, vlastito djelovanje i izvršivanje (gl. XXI.); „prudentiae" (razboritost) zove on znanje rada, a tim smjera očito na ćudorednost (gl. XX.). Prema tomu meće on u gl. XXX, 4. znanosti fiziku, matematiku i etiku pred umjetnosti, naime dijalektiku i retoriku.

poravna gradilište, očisti ga, postavi nove temelje ili popravi i učvrsti stare, da mu budu za potrebu.

22. Tako nastoji slikar, ako mu platno ili temelj za boje nijesu dosta dobri, da prije pribavi bolje, koliko može, tarući ih, gladeći i svakojako ih čineći prikladne za porabu.

23. Tako voćar: 1. bira što krepčiju prijesadnicu od plodonosna stabla; 2. prenese je u vrt i razborito u zemlju zasadi; 3. ipak je ne pretovari cijepljenjem nove mladice prije nego vidi, da se primila; 4. i prije nego novu mladicu ucijepi, oduzme prijašnje grančice, pače i samo deblo do nekuda otpili, da naime ne bi nikoji dio soka mogao drugamo teći, nego u mladicu, koja treba da krepko raste.

24. (Udaljenje.) Škole nijesu doduše griješile protiv ovoga temelja toliko, što su primale tupe i glupe (budući da po našoj namjeri treba svu mladež primati), koliko:

I. što nijesu ova stabalca prenosile u rastila, t. j. što ih nijesu sasvim prepuštale školama, da se oni, koje treba za ljude uzgojiti, ne otpuštaju iz radionice prije završetka obrazivanja;

II. što su ponajprije pokušale ucijepiti mladice znanja, ćudorednosti i pobožnosti prije, nego se samo deblo primilo, t. j. prije nego su potakle ljubav za učenje u onih, koje priroda sama nije raspalila;

III. što nijesu stabalca ili prijesadnice prije sađenja obrezale, t. j. nijesu očistile duše od izlišnih zanimanja stežući ih stegom, kako treba, i tjerajući u red.

25. (Popravak.) Unaprijed dakle:

I. tko god se preda školi, neka ustraje;

II. koji se god nauk započne obrađivati, neka se duše učenika za nj priprave (o tom obilnije u slijedećoj glavi, temelj II.);

„Jer ne će ništa koristiti davati propise, ako prije ne ukloniš, što je propisima na putu,“ veli Seneka. Ali i o tom u slijedećoj glavi.

Temelj IV.

26. Priroda se ne zbunjuje u svojim djelima, uređeno napreduje u svakom pojedinom.

Na priliku: Dok uoblikuje ptičicu, u jedno vrijeme osnuje kosti, žile, živce, u drugo zbija meso, u drugo prevuče kožom, u drugo zaodijeva perjem, u drugo uči letjeti itd.

27. (Nasljedovanje.) Kad graditelj osniva temelje, ne diže zajedno u isto vrijeme zidove, kud i kamo manje postavlja krov, nego svako u svoje vrijeme i na svojem mjestu.

28. Tako ne stvara slikar jedno dvadeset ili trideset slika, nego je zaposlen oko jedne. Jer ako i pripravlja u razmacima temelje za druge, ili što drugo radi, ipak ima uvijek samo jedan glavni posao.

29. Slično ne sadi voćar ujedno više prijesadnica, nego pojedinu, jednu za drugom, da ili samoga sebe ne smete ili ne pokvari djelovanje prirode.

30. (Udaljenje.) Stoga bijaše zbrka u školama, kad se htjelo mnogo nametati učenicima u isto doba.

Na priliku latinsku i grčku gramatiku, a možda i retoriku i pjesništvo i što još ne? Jer tko ne zna, da se u klasičnim školama gotovo svakoga sata za čitavoga dana mijenja građa predavanja i vježbanja? A što je, molim, zbrka, ako nije to? Upravo tako kao kad bi postolar naumio, da ujedno zgotovi šest ili sedam cipela, te bi po jednu, jednu za drugom, sad u ruke uzeo, sad metnuo na stranu. Ili kao da bi pekar različne kruhove sad metao u peć, sad vadio, tako da bi pojedini morali mnogo puta biti metnuti i izvađeni. Ali koji je među tima tako mahnit? Postolar se doista ni ne dotakne druge cipele prije, nego je jednu zgotovio. Pekar ne meće druge kruhove u peć prije, nego su se ispekli oni, koji su metnuti.

31. (Popravak.) Nasljedujmo, zaklinjem vas, i nastojmo oko toga, da se onima, koji obrađuju gramatiku, ne nameće dijalektika,*) ili dok dijalektika izglađuje duh, da ne dolazi smetati retorika, a kad se trudimo oko latinskoga jezika, neka čeka grčki itd.; inače će jedno drugomu smetati, jer je duh zaposlen mnogim stvarima slabiji u pojedinim. To je dobro znao velik čovjek, Josip Skaliger,**) za koga vele, da se uvijek davao (možda po savjetu očevu) samo na jedan nauk, u jedno vrijeme samo oko njega zaposlen bio svim silama duševnim. Odatle je nastalo, da je sebi prisvojio četrnaest jezika, a umjetnosti pak i znanja, koliko ljudskih duh obuhvata, jedno za drugim tako, te se činilo, da je u svima točnije upućen, nego oni, koji uče samo jedno. Tkogod je pak pokušao ići istim tragovima, nije uzaman pokušao.

32. Neka bude dakle i u školama, da su u jedno vrijeme učenici samo jednim naukom zaposleni.

Temelj V.

33. Priroda započinje svaki rad svoj sasvim iznutra.

Na priliku: Ne stvara ptičici najprije ili perje ili kožu, nego utrobu; vanjštinu poslije u svoje vrijeme.

---

*) Dijalektika je logika ili filozofija u opće.

**) Živio u drugoj polovici 16. stoljeća. Bio veoma učen čovjek, osobito u klasičnim naukama.

34. (Nasljedovanje.) Tako voćar ne meće mladice na koru izvana, niti je meće na površini stabla, nego rascijepa deblo drveta baš po sredini i metne u nj što dublje mladicu, koju je dobro namjestio, zatiskujući tako čvrsto šupljine, da se sok ne može ni s koje strane iscjeđivati, nego doskora prodre u unutrašnjost mladice i izlije svu svoju snagu, da je oživi.

35. Tako stablo, kad se hrani hranom nebeske kiše ili zemaljskoga soka, ne vuče je vanjštinom kore, nego pribavlja sebi hranu na šupljinice unutrašnjih dijelova. Stoga voćar obično ne natapa grane, nego korijen; i životinja ne daje hranu vanjskim udovima, nego želucu, koji pripravljenu šalje po cijelom tijelu. Ako je dakle tako obrazivatelj mladeži osobito zabavljen oko korijena znanja t. j. razuma, lako će snaga prijeći u deblo, pamćenje, i najposlije će se ukazati cvjetovi i plodovi, okretna poraba jezika i postupak sa stvarima.

36. (Udaljenje.) Ovdje griješe učitelji, koji hoće da obrazivanje mladeži, koja im je povjerena, postignu mnogim kazivanjem u pero zahtijevajući mnogo od pamćenja bez marljiva tumačenja stvari. Isto tako oni, koji htijući tumačiti ne znadu prave mjere, budući da ne znadu, kako treba korijen blago otkriti i mladice nauka ucijepiti. Stoga muče učenike upravo tako, kao da bi tko, da rascijepa biljku, uzeo kijaču ili bat mjesto nožića.

37. (Popravak.) S toga unaprijed:

I. Neka se obrazuje najprije razumijevanje stvari, zatim pamćenje, a onda jezik i ruka.

II. Učitelj neka pazi na sve puteve, kako se otvora razumjevanje i neka ih prikladno upotrebljava. (Ove ćemo potražiti u slijedećoj glavi).

Temelj VI.

38. Priroda započinje uoblikovanje svoje od najopćenijega, a svršava s najpojedinačnijim.

Na priliku: Kad se zakani iz jajeta stvoriti pticu, ne stvara ni ne uoblikuje glavu ili oko ili perje ili panče, nego ugrije cijelu tvar jajeta, i kad je toplinom potaknula gibanje, preplete je svu žilama, te je već gotov obris čitave ptičice (naime što će biti glava, što krila, što noge itd.), a onda tek polagano izrađuje pojedinosti do savršenosti.

39. (Nasljedovanje.) Nasljedujući to graditelj stvara sebi najprije opću predodžbu (sliku) čitave kuće u duhu, ili nacrta na papiru nacrt, ili zgotovi i drveni uzorak, i prema njemu osniva temelje, tada zida zidove, i napokon ih učvrsti krovom. A onda se tek trudi oko neznatnijih onih stvari, kojima treba kuću dovršiti, vratiju, prozora, stuba itd. Najposlije dodaje urese, slikanje, kiparije, zavjese itd.

40. Tako i slikar, kad namjerava naslikati ljudsko lice, ne uoblikuje i ne slika najprije uho, ni oko, ni nos, ni usta, nego osnuje grubim ugljenom lice (ili cijeloga čovjeka). Zatim ako vidi pravi razmjer, napravi ovaj temelj lakim kistom, još i sada općeno. Tada označi izmjenu svjetla i sjene, a onda tek pojedince uoblikuje udove i iskiti ih najrazličnijim bojama.

41. Isto tako prima kipar htijući napraviti kip, surov komad, pa ga naokolo okleše, i to najprije grubo, a onda finije tako, da već u počecima prikazuje neku sliku, napokon izradi do najvećih tančina pojedine udove i zaodjene ih bojama.

42. Slično uzima i voćar samo opću sliku stabla, t. j. mladicu, koliko oka ima, toliko glavnih grana može doskora iz nje porasti.

43. (Udaljenje.) Odatle slijedi, da je zlo znanosti u pojedinostima predavati, ako ne metnemo prije grubi i opći nacrt cijele poduke; pa da se nitko ne može obučavati tako, da bude savršen samo u nekoj pojedinačnoj znanosti, bez obzira na druge.

44. Isto se tako zlo predavaju umjetnosti, znanosti, jezici, ako ne uzmemo prije prve početke. Tako se radilo, sjećam se, kad su nas pustili k dijalektici, retorici i metafizici, pa su nas doskora zasipavali obilnim pravilima u svezi s tumačenjima i s razrašnjenjima tumačenja i s poređivanjem pisaca i raspravama. Isto su tako trpali u nas i latinsku gramatiku sa svima nepravilnostima, a grčku pače i s narječjima, a mi smo najveći bijednici stajali zapanjeni ne znajući, što se to događa.

45. (Popravak.) Sredstvo će protiv ovoga nereda biti:

I. da se u duh dječaka, koji se moraju posvetiti naucima, već od prvoga časa obrazivanja donesu temelji za opće obučavanje, t. j. takvo razređenje građe, da se čini, da nauci, koji poslije slijede, ne donose ništa nova, nego da su samo neko pojedinačnije razvijanje prijašnjih. Tako naime ne izrastu nipošto ni drvetu, ako raste i sto godina, nove grane, nego se one, koje su u početku izrasle, raširuju uvijek u nove grančice.

II. da se koji mu drago jezik, znanost ili umjetnost predaje najprije u neku ruku u najjednostavnijim početcima, da se shvati cjelokupna (općena) njezina slika, tada obilnije u pravilima i primjerima, a treće u potpunim sustavima dodavši i nepravilnosti, najposlije razjašnjenjima, ako je potrebno. Jer tko s temelja stvar shvaća, ne treba baš tumačenja, pače će je skoro za tim sam moći tumačiti.

Temelj VII.

46. Priroda ne pravi skokova, nego napreduje korakom.

Tako uoblikovanje ptičice ima svoje korake, koji se ne mogu ni preskočiti ni premjestiti, dok ne izide mlado probivši tamnicu. Kad je to gotovo, ne zove ga majka ptica, da odmah leti i traži hranu (jer još ne može), nego ga sama hrani i grijući ga jošte vlastitom toplinom potpomaže, da se opernati. Kad se opernatilo, ne tjera ga opet odmah iz gnijezda da leti, nego ga polagano vježba, da najprije u samom gnijezdu širi krila, zatim se diže nad gnijezdo i njima maše, doskora pak da pokuša letjeti izvan gnijezda, ali ipak u najvećoj blizini, tada od grane do grane, a poslije od drveta do drveta, zatim da prelijeće od gore do gore; tako biva, da se napokon sigurno preda slobodnomu nebu. Eto kako ovo pojedino zahtijeva pravo vrijeme, i ne samo vrijeme, nego i korake, i ne samo korake, nego i nepromjenljiv slijed koraka!

47. (Nasljedovanje.) Tako napreduje, koji kuću gradi; ne započinje od krova ni od zida, nego od temelja. I kad je osnovao temelj, ne meće krov, nego diže zidove. Riječju: kako međusobno sve zahvaća jedno u drugo, tako treba sve i spajati, a ne drukčije.

48. Tako je potrebno, da voćar pazi na korake svojega rada; potrebno je, velim, da odabere stablo, iskopa ga, presadi, obreže, raskoli, ucijepi mladicu, zamaže pukotine, a od toga ne može ništa propustiti, ništa prije obaviti I kad to tako napreduje valjano svojim koracima, jedva se može dogoditi, pače ni jedva, da ne bi djelo uspjelo.

49. (Udaljenje.) Očito je dakle, da je ludost, ako učitelji ne razređaju nauk i sebi i učenicima tako, da ne slijedi samo uvijek jedno za drugim, nego da se i svaki

nužno obavi za određeno vrijeme. Jer ako se ne odrede ciljevi i ono, što je u sredini do ciljeva, i red onoga, što je u sredini, lako se može što mimoići; lako preokrenuti, lako stvar poremetiti.

50. (Popravak.) Unaprijed dakle:

I. Čitav opseg nauka neka se pomno razdijeli na razrede, da prijašnje daljnomu svagdje utire put i zapaljuje zublje.

II. Vrijeme neka se točno razdijeli, da svakoj godini, mjesecu, danu i satu zapane njegov vlastit posao.

III. Ovoga odmjerenja vremena i rada treba se strogo držati, da se ništa ne mimoiđe, ništa ne preokrene.

Temelj VIII.

51. Kad priroda što začne, ne prestaje, dok ne svrši.

Jer ptica, kad nagonom prirode započne ležati na jajima, ne prestaje, dok ih ne izleže. Ako bi naime samo za koji sat prestala, plod bi se rashladio i poginuo. Pa i izvaljene mlade ne prestaje grijati, dok im život ne ojača, perjem se dobro ne zaodjenu, te mogu podnositi uzduh.

52. (Nasljedovanje.) Isto će tako slikar, kad započne stvarati sliku, najbolje učiniti, ako djelo nastavi. Tako se naime boje među sobom bolje miješaju i čvršće se primaju.

53. Jednako je najbolje gradnju zgrade neprekidno sve do svršetka tjerati. Inače kvare posao sunce, kiša, vjetrovi, a i ostalo, što se poslije nadograđuje, nije tako čvrsto; na koncu je naime sve manjkavo, slabo i zijeva

54. I voćar, kad stane raditi oko biljke, ne prestaje, dok posao ne svrši, jer bi se biljka posušila, kad bi prekinuvši posao pustio, da usahne sok stabla ili mladice.

55. (Udaljenje.) Odatle se očito vidi, da je štetno, ako se dječaci neko vrijeme, mjesece ili godine, povjere školi, a opet se za neko vrijeme oduzmu za druge poslove. Isto tako, ako učitelj započinje s učenikom sad ovo, sad ono, a ne obavi ništa ozbiljno do kraja. Najposlije i onda, ako za svaku pojedinu uru što određeno ne naumi i ne izvrši, tako da se svaki put zaista opaža neki priplodak. Gdje nema takva usrđa, sve postaje ledeno. Jer se ne opominje uzalud, da željezo valja kovati, dok je vruće, jer ćeš uzalud pokušavati batom, ako pustiš, da ohladi; morat ćeš se uteći vatri sa sigurnim gubitkom i vremena i željeza. Koliko ga god naime puta mećeš u vatru, toliko god puta gubi nešto od svoje tvari.

56. (Popravak.) I stoga:

I. Tko je predan školi, neka se zadrži, dok ne postane čovjek učen, ćudoredan i bogobojazan.

II. Škola neka bude na mirnom mjestu, udaljenu od buke i rastresenosti.

III. Što se god prema propisu mora raditi, neka se radi ne dopuštajući nikakva prekidanja.

IV. Izostajanje i potucanje (bilo pod kojom mu drago izlikom) neka se nikomu ne dopušta.

Temelj IX.

57. Priroda se brižljivo uklanja onomu, što je škodljivo i štetno.

Ptica naime grijući jaja leženjem ne pripušta ni ljuta vjetra, a kamo li kišu i tuču. Tjera i zmije, grabežljive ptice i ostalo, što je štetno.

58. (Nasljedovanje.) Tako čuva graditelj drvo, opeke, vapno na suhu mjestu, koliko može, i ne dopušta, da se razorava ili ruši, što je već sagrađeno.

59. Slično ne pripušta slikar hladnoga vjetra, oštre vrućine, praha, tuđe ruke k slici tek naslikanoj.

60. Voćar ogradi mladu voćku ili kolcima ili nekakvim košem, da mu je jarac ili zec ne oglođe ili ne iščupa.

61. (Udaljenje.) Nerazborito se dakle radi, kad se god mladeži odmah na početku koje nauke daje, što je prijeporno, t. j. pobuđuje se sumnja o onom, što duh treba da shvati. Što je to drugo, nego potresti stabalcem, koje teži da se primi? (Sasvim je istinito napisao Hugo*): Nigda ne će doći do istine onaj, čije se obučavanje započinje potresanjem. Isto tako: ako ne odbijamo mladež od sramotnih, pogrješnih i zbrkanih knjiga, kao što i od zla društva.)

62. (Popravak.) Dobro bi dakle bilo,

I. da učenici dobiju u ruke samo knjige svojega razreda,

II. da su knjige tako uređene, te se s pravom i zaslugom mogu nazvati samo ljevkovi mudrosti, ćudorednosti i straha božjega,

III. da se lakoumna društva ne trpe u školama ni oko škola.

63. Ako se na sve to skrbno pazi, jedva će moći škole promašiti svoj cilj.

GLAVA XVII.

Temelji lakoće obučavanja i učenja.

1. (Nije dosta sigurno što moći, treba tražiti lakoću.) Tako smo razmotrili, kojim sredstvima

*) Hugo st. Victor, † 1141.

može obrazivatelj mladeži sigurno postići svoj cilj, da vidimo sada, kako treba ista sredstva duhovima prilagoditi, da se mognu lako i ugodno upotrebiti.

2. Pokazat će se pak, kad pretresemo tragove prirode, da će obučavanje mladeži lako napredovati:

I. ako se rano započne prije iskvarenja duhova;

II. ako se radi nužnom pripravom duhova;

III. ako se napreduje od općega k pojedinačnomu;

IV. i od lakšega k težemu;

V. ako se nitko ne optereti prekomjernošću onoga, što se mora učiti;

VI. i svagdje se polagano napreduje;

VII. i duhovi se na ništa ne sile, za čim sami ne teže od svoje volje s obzirom na svoju dob i na metodu;

VIII. i sve se predaje s učestvovanjem osjetila;

IX. i za očiglednu porabu;

X. i sve jednom istom trajnom metodom.

Tako će, velim, sve blago i ugodno teći. Ali ded da sada pregledamo tragove prirode.

Temelj I.

3. Priroda započinje samo lišavanjem.*)

Ptica naime uzima za leženje svježa jaja, koja sadržavaju najčišću građu; ako se mlado već prije započelo stvarati, uzaman ćeš čekati uspjeh.

4. (Nasljedovanje.) Tako treba i graditelju, koji hoće da sagradi kuću, prazno gradilište, ili ako treba da se sagradi na mjestu prijašnje, mora svakako porušiti prije onu.

5. Slikar naime slika najbolje na praznoj ploči.

*) Lišavanje, t. j. nedostatak kojega svojstva. Komenski tumači taj izraz malo dalje (točka 7.), pa mu znači ukinuće, porušenje itd.

Ako je već naslikana, ili zamrljana ili kako hrapavošću nagrđena, trebat će je prije očistiti i izgladiti.

6. Tko sprema dragocjene masti, treba prazne posude, ili bar sasvim dobro očišćene od stare tekućine.

7. Tako i voćar sadi najbolje mlade voćke, ili ako sadi starije, treba da ih prije liši grana i oduzme im svaku priliku, da drugamo šire sok. I to bijaše razlog, zašto je Aristotel lišavanje ubrajao među prve uzroke stvari, videći da se nikako ne može tvari dati nov oblik, ako se ne uništi prijašnji.

8. (Udaljenje.) Odatle slijedi: prvo, da se najbolje mogu obučavati u naucima mudrosti nježni duhovi, koji nijesu još vični rastresti se drugim zanimanjem. I što se kasnije započne obrazivanje, to s većim zaprekama napreduje, budući da je već duh drugim stvarima zaokupljen. Drugo, da s uspjehom ne može dječaka poučavati više učitelja ujedno, jer je jedva moguće, da se svi drže jednoga oblika, a otale se rađa rastresenost nježnih duhova i zapreka obrazivanju. Treće, da neiskusno rade, koji započinju uzgajati veće dječake i mladiće, te ne započinju s ćudoređem, kako bi ih naime, savladavši strasti, učinili prikladnima za ostalo. Krotioci konja doista najprije vežu konja željezom, i čine ga poslušnim prije, nego će ga učiti ovomu ili onomu hodanju. S pravom veli dakle Seneka: *Najprije se uči vladanju, onda mudrosti; bez vladanja joj se zlo učiš.* I Cicero: *Moralna filozofija pripravlja duše, da primaju sjetvu.**) itd.

*) Bez sumnje je Komenskomu bilo pred očima mjesto u Ciceronovim Tusc. 2. 5. 13. (praeparat animos ad satus accipiendos), ali Cicero ne govori na ovom mjestu o moralnoj filozofiji, nego o filozofiji u opće.

9. (Popravak.) Stoga:

I. Neka se obrazivanje mladeži rano započne.

II. Neka bude istomu učeniku u istom predmetu samo jedan učitelj.

III. Neka se najprije spravi u sklad vladanje, da bude na mig obrazivateljev.

Temelj II.

10. Priroda priredi građu, da bude željna oblika.

Tako se miče mlado, u jajetu već dosta uoblikovano, i željno potpunijega savršenstva, probije ljusku, ili je razbija kljunom. A izbavljeno od zatvora veseli se, što ga majka grije, veseli se, što ga hrani, i pohlepno otvora kljun i guta hranu, što mu je u nj metnuta; veseli se, kad ga puste van, da gleda nebo, veseli se, kad ga vježbaju u lijetanju i kad domala leti; riječju pohlepno, ali postupno se žuri k svakomu djelovanju svoje prirode.

11. (Nasljedovanje.) Tako je voćaru potrebno, da se poskrbi, kako bi voćka, prema potrebi opskrbljena vlagom i životnom toplinom, veselo jačala.

12. (Udaljenje.) Slabo se dakle brinu oko dječaka, koji ih protiv volje tjeraju na nauke. Jer što napokon iščekuju odatle? Ako želudac sa željom ne prima hrane, a ti mu je ipak trpaš, ne može drugo biti, nego gad ili bljuvanje, ili barem zla probava, nezdravlje. Nasuprot, štogod daješ gladnu želucu, željno prima, revno probavlja i brižljivo obraća u sok i krv. Stoga veli Izokrat*): *Ako si željan učenja, naučit ćeš mnogo.* A Kvintilijan: *Usrđe za učenje sastoji se u volji, koja se ne da siliti.*

*) Grčki govornik u 4. stoljeću pr. Hr. u govoru Demoniku §. 18.

13. (Popravak.) Stoga:

I. treba u dječaka svakojako raspaljivati žudnju za znanjem i učenjem;

II neka metoda obučavanja umanji trud učenja, da ne bi ništa učenike odvraćalo i od nastavljanja nauka zastrašivalo.

14. (Kako treba, da požudu za učenjem u djece potiču i njeguju: I. roditelji, II. učitelji.) Požudu pak za učenje raspaljuju i njeguju u dječaka roditelji, škola, same stvari, metoda i oblasti.

15. (1) Ako roditelji pred djecom često uzdižu hvalama učenost i naučnjake; (2) ako potiču djecu na marljivost obećavajući im lijepe knjige ili haljine, ili što drugo lijepo; (3) ako hvale učitelja (osobito onoga, kojemu treba da povjere djecu) i poradi njegove izvrsne učenosti i poradi prijaznosti spram učenika (ljubav i udivljenje su naime najjača čuvstva, da se utisne težnja za nasljedovanjem); (4) najposlije, ako ih kadšto pošalju k njemu s kakvom viješću ili s malenim darom itd., lako će postići, da ljube pouzdanije i nauk i učitelja samoga.

16. (1) Ako pak učitelji budu uljudni i prijazni ne odbijajući duhove od sebe nikakvom mrkošću, nego mameći ih k sebi očinskim srcem, držanjem i riječima; (2) ako preporučuju nauke, na koje se djeca daju, poradi njihove izvrsnosti, ugodnosti i lakoće; (3) ako marljivije kadšto pohvale (razdjeljujući i jabuka, oraha, šećera itd.); (4) ako kadšto pozovu k sebi ili pojedince ili i sve zajedno, te im pokazuju slike onih stvari, što će ih jednoć morati učiti, optičke i geometrijske sprave, nebeske kugle i slične stvari, koje bi ih mogle trgnuti, da se dive; (5) ako katkada što po djeci samoj roditeljima jave. Riječju (6) ako postupaju ljubežljivo s učenicima, lako će im srce predobiti, te će pače češće s veseljem boraviti u školi, nego kod kuće.

17. (III. Sama škola, izvana i iznutra puna ugodnosti.) Sama škola treba da je ugodno mjesto pružajući očima dražesti izvana i iznutra. Iznutra neka bude soba svijetla, čista, posvuda urešena slikama, bile dašto slike glasovitih ljudi, ili zemljopisne karte, ili povjesni spomenici, ili kakve druge slike. Izvana pak, da ne bude do škole samo prostor za šetanje i igranje (što se djeci naravski ne smije kratiti, kao što ćemo vidjeti dalje na svojem mjestu), nego i kakav vrt, u koji ćemo ih kadšto pustiti, da pasu oči gledajući jabuke, cvijeće, bilje. Ako se to tako udesi, vjerojatno je, da ne će s manjim veseljem polaziti u školu, nego što idu na sajam, gdje se uvijek nadaju i vidjeti i čuti što novo.

18. (IV. Stvari same.) Stvari samo mame mladež, ako su primjerene shvaćanju one dobi, te se predaj u razgovijetno primiješavši kadšto ili što šaljivo ili barem manje ozbiljno, ali uvijek ugodno. To naime znači miješati ugodno s korisnim.*)

19. (V. Metoda da bude prirodna i da razborito spaja ugodno s korisnim.) Da metoda sama mogne buditi želju za učenje, treba da je prije svega prirodna. Jer štogod je prirodno, uspijeva samo od sebe. Nije potrebno siliti vodu, da teče nizbrdice; samo odmakni nasip, ili što je inače zadržava, vidjet ćeš, da će odmah teći. Ni ptičicu ne treba moliti, da izleti, samo joj otvori krletku; tako ni oko ni uho, da se priklone lijepoj slici ili pjesmi, ako im ih pružiš; pače je u takvim prilikama

*) Komenski je zgodno ovdje upleo onu Horacijevu (Ars poet. 343.); Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

prije potrebno zaustavljanje. Što pak zahtijeva prirodna metoda, moći će se razabrati iz predašnje glave kao što i iz sljedećih pravila. O tom više u svoje vrijeme.

Drugo, da metoda sama primamljuje duhove, potrebno je, da se s nekom razboritošću zasladi, tako naime, da se sve, bilo koliko mu drago ozbiljno, predaje prijatno i ugodno, u obliku razgovora ili natjecanja zagonetkama i najposlije u poređenjima i basnama. O tom na svojem mjestu obilnije.

20. VI. (Oblasti.) Oblasti pak i upravljači škola mogu raspaliti marljivost, ako kod javnih djela (bile to vježbe, deklamacije i razgovori, ili ispiti i promaknuće) i sami učevstvuju te marljivijima (bez obzira na ličnost) dijele hvale i malene darove.

Temelj III.

21. Priroda izvija sve iz početaka, neznatnih građom, jakih snagom.

Na priliku: Ono, od česa će se stvoriti ptica, savito je u kap i preobučeno ljuskom, da se lako mogne i u utrobi nositi i leženjem grijati. A ipak baš to sadržava u sebi s obzirom na mogućnost cijelu pticu, jer odatle stvara poslije zatvoreni životni dah tijelo ptičici.

22. (Nasljedovanje.) Tako se čitavo stablo, kakve mu god veličine, zatvora i u jezgri ploda svojega i u vršku grane, kalamu; ako ga dakle metneš u zemlju, izići će iz njega opet čitavo stablo s pomoću sile, koja djeluje u njemu.

23. (Čudno udaljivanje.) Preko mjere se griješilo u školama protiv ovoga temelja. Učitelji se naime ponajviše trude oko toga, da mjesto sjemena siju travu, mjesto kalama sade stabla, što mjesto temeljnih početaka ukljukavaju učenicima zbrku različnih zaključaka, pače potpunih tekstova; a ipak kao što je sigurno, da se svijet sastoji od četiri počela (samo u različnim oblicima), tako je sigurno, da se učenost sastoji od veoma malo početaka, od kojih (ako smo samo spoznali načine razlika) nastaje neograničeno mnoštvo posljedaka; upravo tako, kao što kod stabla iz dobro učvršćena korijena može postati sto grana i tisuće listova, cvjetova i plodova. O da se Bog smiluje na naš vijek, te otvori komu oči duha, koji bi svezu stvari valjano pregledao i drugima pokazao! Mi ćemo, ako je volja božja, u prijegledu kršćanske svemudrosti dati ogledak našega pokušaja s tom poniznom nadom, da će Bog po drugima u svoje vrijeme više dati.

24. (Popravak.) Međutim neka se upamti ovo troje:

I. Svaki se predmet mora zbiti u veoma kratka, ali sasvim točna pravila.

II. Svako se pravilo mora shvatiti u veoma kratke, ali sasvim jasne riječi.

III. Svakomu pravilu valja dodati veoma mnogo primjera, da bude dovoljno jasno, kako različno vrijedi primjena pravila.

Temelj IV.

25. Priroda napreduje od lakšega k težemu.

Na priliku: Stvaranje se jaja ne započinje s tvrđim dijelom, ljupinama, nego s unutrašnjošću, koja se najprije opkoli kožicom, a onda tek tvrđim ljupinama. Tako se priučava ptica, koja je nakana letjeti, da najprije stoji na nogama, tada da miče krilima, zatim da njima maše, napokon da se jačim uzmahivanjem uzdigne i najposlije se preda slobodnijemu uzduhu.

26. (Nasljedovanje.) Tako se tesar uči najprije

drva sjeći, tada otesavati, zatim spajati, napokon čitave zgrade dizati itd.

27. (Različno udaljivanje.) Naopako se dakle radi, kad se u školama nepoznato uči s pomoću nepoznata, kao što biva: 1. Kad se početnicima u latinskom jeziku predavaju latinska pravila, a to je upravo tako, kao da bi tko tumačio židovski s pomoću židovskih, arapski s pomoću arapskih pravila. 2. Kad se istim početnicima daje za pomoć latinsko-domaći rječnik, a trebalo bi, da bude obrnuto. Ne trude se naime oko toga, da nauče materinji jezik s pomoću latinskoga, nego ih treba učiti latinskomu, dakle s pomoću materinjega jezika, budući da im je već poznat. (O toj nezgrapnosti više u glavi XXII.) 3. Kad se domaćemu dječaku daje učitej tuđinac, koji nije vješt materinjemu jeziku dječaka. Budući da im manjka zajedničko sredstvo za međusobni saobraćaj, te među sobom samo mlate migovima i pogađanjem, ne grade li samo babilonski toranj? 4. Udaljuje se s pravoga puta, što se po istim gramatičnim pravilima (na priliku Melanhtonovim ili Ramovim*) itd. uči mladež svih naroda (francuska, njemačka, češka, poljska, ugarska itd.), a ipak svaki onaj jezik ima osobit i u neku ruku vlastit odnošaj spram latinskoga jezika, koji se mora otkriti, ako želimo da bude dječacima biće latinskoga jezika shvatljivo.

28. (Popravak.) To će se popraviti, ako:

I. učitelj i učenik budu istoga jezika;

II. sva tumačenja stvari bivaju u poznatom jeziku;

*) Petrus Ramus, filozof i teolog, zaglavio kao žrtva Bartolomejeve noći (1572.)

III. svaka se gramatika i rječnik prilagodi onomu jeziku, s čijom se pomoću valja novomu učiti. (Latinski domaćemu, grčki latinskomu itd.);

IV. učenje novoga jezika napreduje postupno: tako naime, da učenik privikne najprije razumijevanju (jer to je najlakše), tada pisanju (pri tom dajemo prije vremena za razmišljavanje), napokon govoru (to je najteže, jer biva s mjesta);

V. kad se latinski spaja s materinjim; materinji, budući da je poznatiji, uvijek ide sprijeda, a za njim ide latinski;

VI. stvari se same uvijek tako poređaju, da nam najprije bude poznato, što je najbliže, tada što je blizu, zatim udaljenije, napokon najudaljenije. Stoga, kad dajemo dječacima pravila (na priliku logična, retorična itd.), ne smijemo ih rasvijetliti primjerima, koji su daleko od shvaćanja njihova, teološkim, političkim, pjesničkim itd., nego koji su uzeti iz svakidašnjega iskustva. Inače ne će razumjeti ni pravila ni primjere pravila.

VII. dječacima treba najprije vježbati osjetila (jer to je najlakše), tada pamćenje, zatim razumijevanje, napokon suđenje. Tako neka naime postupno ide jedno za drugim, jer se znanje započinje osjećajem, a s pomoću mašte prelazi u pamćenje, tada nastaje indukcijom pojedinosti razumijevanje općenoga, napokon postaje od stvari dosta razumljenih sud, da osigura znanje.

Temelj V.

29. Priroda se ne pretovaruje, zadovoljna je malim.

(Nasljedovanje.) Na priliku: Iz jednoga jajeta ne izvaljuje dvije ptičice, zadovoljna, da se jedna pravo

izleže. Voćar ne meće u jedno deblo nekoliko cjepova, ili ako vidi, da je dosta krepko, doista tek jedan ili dva.

30. (Udaljivanje.) Rastresenost je dakle duhova, ako se učenicima u isto vrijeme daju različne stvari, kao iste godine gramatika i dijalektika i možda retorika i pojezija i grčki jezik itd. (vidi Tem. IV. predašnje glave).

Temelj VI.

31. Priroda se ne prenagljuje, nego polagano napreduje.

Ptica naime ne baca jaja u vatru, da brzo izvali mlade, nego ih grije veoma polagano prirodnom toplinom, a poslije ih ne prenatrpava hranom, da bi brže odrasli (jer bi ih veoma lako zadavila), nego daje polagano i oprezno, koliko može probavljati još nježna vrsnoća probavljanja.

32. (Nasljedovanje) Tako ne postavlja graditelj prežurno zidove na temelj, ni krov na zidove, jer temelj, koji nije dosta osušen i učvršćen, obično popušta pod teretom, a odatle biva, da se zgrade ruše. Stoga se nijedne oveće radnje od kamena ne mogu svršiti za godinu dana, treba im dati potrebno vrijeme.

33. Ni voćar ne traži, da biljka odmah prvoga mjeseca uzraste, ni da odmah prve godine donese plod. Stoga se ne trudi svaki dan oko nje, niti je svaki dan natapa, niti se žuri, da je ugrije primaknuvši joj vatru ili poprskavši je živim vapnom, nego je zadovoljan onim, koliko je može nebo natapati i sunce grijati.

34. (Udaljivanje.) Mučenje bijaše dakle za mladež: 1. Da je svaki dan po šest, sedam, osam sati zaposlena predavanjima i vježbama u školi, a opet kod kuće po nekoliko. 2. Da se gnjavi pisanjem diktata, sastavljanjem vježbi, i što većim zadacima za učenje naizust, da ti se upravo gadi, ili pače da poludiš, kako smo često vidjeli. A ipak što će postići, tko bi volio u malenu posudu uska grla (s kojom se poređuju glave dječaka) silom ulijevati, nego kap po kap cijediti? Za cijelo će veći dio tekućine prijeći i unići će kud i kamo manje, nego što bi polagano bilo moglo unići. Sasvim je lud, koji se ne trudi da učenike uči, koliko oni shvaćaju, nego koliko on sam želi; jer sile hoće da se potpomažu, a ne guše, i obrazivatelj je mladeži kao i liječnik samo sluga prirode, a ne gospodar.

35. (Popravak.) Povećat će dakle lakoću i ugodnost nauka učenicima, tko:

I. ih što manje sati privlači k javnim predavanjima, naime četiri, te im isto toliko ostavi za domaće radove;

II. im što manje napreže pamćenje, naime samo glavnim stvarima, dok pušta, da ostalo slobodno teče;

III. sve ipak prema shvaćanju, koje će se napredovanjem dobi i nauka samo od sebe povećati.

Temelj VII.

36 Priroda ne izgoni ništa, van što je u unutrašnjosti dozrelo, te želi da provali.

(Ništa protiv volji.) Ne sili naime ptičicu, da ostavi jaje, osim kad su joj se udovi valjano stvorili i ojačali, niti je goni, da leti, osim kad osjeća, da je opernatila, niti je tjera iz gnijezda, osim kad vidi, da zna letjeti itd.

Tako stablo ne tjera pupove, van kad se sok iz korijena digne, te ih tjera, niti otvora pupove, osim kad je lišće zajedno s cvijetom od zatvorene vlage dobilo svoj oblik i

teži, da se slobodnije razvije, niti odbacuje cvijet, osim kad je plod, koji je njim zavit bio, pokriven kožicom, niti pušta da pane plod prije, nego je dozrio.

37. (Udaljivanje.) Siluju se dakle duhovi:

1. Kadgod ih tjeramo na ono, čemu još dob i shvaćanje nije doraslo;

2. kad god im nalažemo, da što upamte ili rade, a nijesmo im prije stvar dovoljno razjasnili, rastumačili, poučili ih.

38. (Popravak.) Unaprijed dakle:

I. neka se s mladeži ne kuša ništa, osim što dob i sposobnost ne samo dopuštaju, nego i žele;

II. dajmo im pamtiti samo ono, što je razum dobro shvatio. U drugu ruku zahtijevajmo od pamćenja samo ono, što po sigurnim znacima znamo, da dječak može zadržati;

III. neka im se dade raditi samo ono, čemu smo im dovoljno pokazali i oblik i uzor za nasljedovanje.

Temelj VIII.

39. Priroda pomaže sebi sama, kakogod može.

Na priliku: Jajetu ne manjka njegova životna toplina, a ipak se brine otac prirode, Bog, da je potpomažu i sunčana toplina i perje ptice, koja leži. I izvaljeno mlado grije majka, dok je potrebno, i različno ga uči i jača za životne radove. To možemo vidjeti kod roda, kako pomažu svojim mladima i primajući ih na leđa i noseći ih oko gnijezda i mašući krilima. Tako različno pomažu i dojilje slaboći djece. Uče ih naime najprije glavu dizati, zatim sjedjeti, tada stajati na nogama, a doskora micati nogama za hodanje, zatim koračati, poslije polagano naprijed ići

tada spretno hodati: a odatle napokon postaje i okretnost za trčanje. Kad ih pak uče govoriti, govore im unaprijed riječi i rukom pokazuju, što one riječi znače itd.

40. (Udaljivanje.) Stoga je okrutan učitelj, koji zada učenicima posao, a niti im dovoljno razjasni, što je, niti pokaže, kako treba raditi, a kud i kamo da im pomaže, kad pokušavaju, nego pušta, da se znoje i muče, a ako što ne naprave sasvim pravo, bjesni. A što je to, nego mučenje mladeži? Upravo tako, kao kad bi dojilja djetešce, koje se još boji stajati na nogama, htjela siliti, da spretno hoda, te bi udarila po njemu šibama, ako ne bi moglo.

41. (Popravak.) Unaprijed dakle:

I. Ne smije se nipošto poradi učenja biti. (Jer ako se ne uči, čija je krivnja, nego učiteljeva, koji ili ne zna, ili ne mari učenika učiniti poučljivim?)

II. Štogod moraju učenici učiti naizust, neka im se da i razloži tako jasno, da to imaju pred sobom kao svojih pet prsti;

III. a da sve lakše upamte, neka se upotrebe osjetila, koliko ih se samo može.

42. Na priliku: neka se neprestano druži sluh s vidom, jezik s rukom; da naime ono, što se mora znati, ne uđe samo pripovijedanjem na uši, nego da se i slikanjem na oči utisne u maštu. Učenici nasuprot neka doskora nauče i jezikom izricati i rukom izrazivati, tako te se od koje stvari ne udaljimo prije, nego se dovoljno utisnula i u uši i u oči, u razum i u pamćenje. Pa zato će dobro biti, da se sve, što se u kojem god razredu predaje, naslika ili napiše po zidovima istoga razreda, bilo to poučci i pravila, ili slike i reliefi onoga predmeta, koji se predaje. Ako se naime tako radi, nevjerojatno je, kolika je to potpora utiscima. Ovamo će pri-

padati i to, da se priuče sve, štogod čuju ili čitaju u knjigama, prepisati u svoje dnevnike ili bilježnice za općena mjesta; jer se tako i podupire mašta i poslije se olakšava sjećanje.

Temelj IX.

43. Priroda ne stvara ništa, čemu se korist doskora ne vidi.

Na priliku: Kad stvara ptičicu, doskora se vidi bjelodano, da daje krila za letenje, noge za trčanje itd. Tako štogod postaje na stablu, sve ima svoju korist, ća i ljupine i pahuljice, koje pokrivaju plod itd. Dakle

44. (Nasljedovanje.) Povećat ćeš učeniku lakoću, ako pokažeš, koju korist ima u svakidašnjem životu, čemu ga god učiš. To treba da bude a ma svagdje, u gramatici, dijalektici, aritmetici, geometriji, fizici itd. Ako bude drukčije, sve će se, što god predaješ, pričinjati kao nekakvo čudo iz novoga svijeta, a dječak ne mareći baš mnogo za to, da li je to zbilja i kako je doista, radije će vjerovati, nego znati. A ako pokažeš, kamo svaka pojedina stvar smjera, sasvim ćeš mu je u ruke dati, da znade, da je zna i zaželi raditi. Stoga

45. Neka se sve uči, čemu je korist očita.

Temelj X.

46. Priroda radi sve jednako.

Na priliku: Kakvo je rađanje jedno ptice, takvo je svih ptica, pače svih životinja, različno samo u nekim prilikama. Tako kod bilja: kako jedna trava nikne iz svojega sjemena i izraste, kako se jedno drvo sadi, kako tjera, cvjeta, tako uvijek i svagdje sva drveta. I kakav je na drvetu ovaj list, takvo je sve ostalo lišće, i kakvo je ove godine, takvo je i buduće i vazda.

47. (Udaljivanje.) Zbunjuje stoga mladež i odviše zapliće nauke različnost metode, što ne predaju samo različni učitelji različne predmete, nego i jedan isti ih predaje različno. Na priliku drukčije gramatiku, drukčije dijalektiku itd., a ipak bi se moglo to jednako predavati prema skladu svemira i onomu zajedničkom odnošaju i vezu, koji imaju među sobom stvari i riječi.

48. (Popravak.) Zaradi toga trebat će nastojati, da unaprijed

I. bude jedna ista metoda za učenje svih znanosti, jedna ista za sve umjetnosti, jedna ista za sve jezike;

II. u istoj školi isti red i način za sve vježbe;

III. izdanja knjiga za isti predmet budu ista, koliko je moguće.

GLAVA XVIII.

Temelji čvrstoće u obučavanju i učenju.

1. (Obična je obuka veoma površna.) I tužba mnogih i stvar sama svjedoči, da ih je malo, koji iz škole donesu čvrstu obrazovanost, a većina jedva priliku ili sjenu.

2. (Dvojak uzrok.) Ako pitaš za uzrok, bit će dvojak. Ili jer se škole trude oko neznatnih i lakoumnih stvari, a zanemaruju ozbiljnije; ili jer polaznici škola opet zaborave, što su naučili, budući da nauke ponajviše samo proteku kroz glavu, a ne primu se. A ovaj potonji nedostatak tako je općen, da ih malo ima, koji se ne bi na to tužili. Jer kad bi nam pamćenje odmah namaknulo sve, što smo kadgođ čitali, čuli i duhom shvatili, ej, kako bi nas smatrali za učene, kojigođ nijesmo propustili zgode,

da različne stvari iskustvom stečemo. Ali jer drukčije biva, sigurno je, da sitom grabimo vodu.

3. (Lijek za jedno i drugo treba potražiti u prirodnoj metodi.) A hoće li biti lijeka za to zlo? Svakako, ako opet uniđemo u školu prirode i potražimo putove njezine, kojima stupa, kad stvara stvorenja, koja će biti trajna. Moći ćemo, velim, naći način, kako bi tko mogao znati ne samo, što je učio, nego i više, no što je učio; vraćati naime lako ne samo ono, što je od učitelja i pisaca crpao, nego i sam temeljito suditi o stvarima.

4. (Deseterostruko.) To će se postići:

I. ako se predaju samo stvari, koji će valjano koristiti;

II. no ipak ove sve, bez izuzetka;

III. ako svemu postavimo čvrste temelje;

IV. ako se ti temelji postave duboko;

V. a onda se sve upire samo na te temelje;

VI. ako se sve, što treba razlikovati, u sitnice razlikuje;

VII. ako se sve daljno temelji na pređašnjem;

VIII. ako se sve, što je u svezi, uvijek spaja;

IX. ako se sve razređa prema razumu, pamćenju, jeziku;

X. ako se sve učvršćuje neprekidnim vježbama.

Ded da pojedince pomnije razgledamo.

Temelj I.

5. Priroda ne započinje ništa uzamance.

(Ničesa se latiti, što na posao ne pripada.) Na priliku: Kad započinje stvarati ptičicu, ne stvara na njoj ljuske, ni peraje, ni škrge, ni rogove, ni

četiri noge, ili štogod, česa ona ne će trebati, nego glavu, srce, krila itd. Isto tako ne stvara priroda drvetu uši, oči, perje, dlake itd., nego koru, liko, srž, korijen itd.

6. (Nasljedovanje u radu i u školama.) Tako tko želi, da su mu plodni njiva, vinograd, vrt, ne zasađaju ih korovom, koprivom, trnjem, ni crnim trnom, nego sjemenjem i plemenitim biljem.

7. Tako ne sakuplja graditelj, koji namjerava sagraditi čvrstu kuću, slamu, pljevu, blato, vrbovo drvo, nego kamenje, opeke, hrastovo drvo i slične stvari, čvrste i guste tvari.

8. U školama dakle:

I. neka se obrađuje samo ono, što ima najsigurniju korist i za ovaj i za budući život, no ipak više za budući.

Doista treba na zemlji ono učiti, kako nas opominje Jeronim,*) *česa će znanje ustrajati do neba.*

II. Ali ako treba i zaradi ovoga života nešto mladeži uliti (kako i jest), neka bude takvo, te ne će onomu vječnom smetati, a sadašnjemu će životu ipak donijeti siguran plod.

9. (Radimo samo ono, što je valjano.) Ali čemu su trice? Što koristi učiti se onomu, što niti koristi onomu, koji zna, niti škodi onomu, koji ne zna; i to ono, čemu će se morati napredovanjem dobi ili odučiti, ili što će morati u poslovima zaboraviti? Kratki naš život ima obilno stvari, da se njima sasvim ispuni, ako ga baš ni malo ne upotrebimo za trice. O tom neka dakle škole porade, da je mladež samo ozbiljnim stvarima zabavljena.

Kako naime treba i šaljive stvari pretvoriti u ozbiljne, reći će se na svojem mjestu.)

---

*) Jeronim sv., odlični crkveni otac, † 420.

Temelj II.

10. Priroda ne propušta ništa, što zna, da će koristiti tijelu, koje stvara.

(Ništa se ne smije propustiti, što pripada na stvar.) Na priliku: Kad stvara ptičicu, ne zaboravlja na glavu, na krila, na noge, na pandže, na oči i najposlije ni na što, što pripada bitstvu ptice (one vrste) itd.

11. (Nasljedovanje u školama.) Isto tako neka dakle škole obrazuju čitavoga čovjeka, kad ga obrazuju, da ga učine vrsna za poslove ovoga života i prikladna za samu vječnost, ka kojoj smjera sve ovo pređašnje.

12. Neka se dakle u školama ne uče samo znanosti, nego i krepost i pobožnost. Znanstvena obrazovanost neka izgladi čovjeku razum, jezik, ruku, da sve, što je korisno, razumno promatra, izgovara i radi. Ako se što od toga propusti, bit će praznina, koja ne će samo donijeti nedostatak obrazovanosti, nego će i čvrstoćom njezinom potresti. Ništa naime ne može biti čvrsto, što nije odasvud među se u svezi.

Temelj III.

13. Priroda ne radi ništa bez temelja ili korijena.

(Čvrsto treba čvrsto osnovati.) Biljka doista ne tjera u vis prije, nego se dolje primila, ili, ako to pokuša, mora da uvene i pogine. Stoga razborit voćar ne sadi stablo prije, nego je vidio, da je spustilo korijenje. U ptice i u svake životinje obavlja utroba (životni udovi) službu korijena, stoga se ona uvijek započinje prva stvarati, u neku ruku kao temelj čitavomu tijelu.

14. (Nasljedovanje.) Tako ne gradi graditelj kuće, dok nije postavio čvrst temelj, inače će sve biti

spremno, da se sruši. Slično polaže i slikar svojim bojama temelj, jer bez njega boje lako ili opanu ili se otaru ili poblijede.

15. (Udaljivanje.) Takav temelj ne polažu obučavanju učitelji, koji 1. se ne trude, da učenike najprije učine poučljive i pažljive, 2. ne nacrtaju najprije duhovima opći nacrt čitave nauke, koje se laćaju, da učenici sasvim razgovijetno razaberu, što im je raditi i što se radi. Ali ako dječak uči bez volje i bez pažnje i bez razumijevanja, čemu bi se čvrstu odatle mogao nadati?

16. (Popravak.) Unaprijed dakle:

I. neka se u učenika ozbiljnije probudi ljubav k onom nauku, koji se započinje uzevši razloge iz izvrsnosti, koristi, ugodnosti ili od kudagod mu drago.

II. Nacrt jezika i umjetnosti (koji nije ništa drugo, nego sadržaj njihov nacrtan veoma općeno, ali ipak u svim njihovim dijelovima) neka se uvijek utisne u dušu učenikâ prije, nego se dođe do potankoga obrađivanja njihova, da naime učenik odmah od prvoga koraka doista pregleda u opsegu njihovû sve ciljeve i granice, kao što i unutrašnje njihovo lice. Kao što je naime kostur poduporanj čitavomu tijelu, tako je nacrt umjetnosti poduporanj i temelj čitavoj umjetnosti.

Temelj IV.

17. Priroda duboko pušta korijenje.

(Temelje treba duboko postaviti.) Tako u životinje sakriva životne udove u unutrašnjosti tijela. I drvo stoji čvršće, što dublje tjera korijenje, a lako se iščupa, ako mu je samo pod rudinom.

18. (Popravak udaljivanja.) Odatle se jasno vidi, da treba i ozbiljno poticati u učenika poučljivost i

nacrt u duše duboko utisnuti; i ne približimo se potpunijemu sistemu umjetnosti ili jezika prije, nego smo sigurni, da je nacrt sasvim jasno shvaćen i dobro ukorijenjen.

Temelj V.

19. Priroda stvara sve iz korijena, a ništa od druguda.

(Sve iz vlastitoga korijenja.) Štogod naime drva, kore, lišća, cvjetova, ploda na stablu izraste, ne izraste od druguda, nego iz korijena. Pa ako i kiše odzgora dolaze i vrtlar odozdo natapa, ipak mora sve da prokapljuje kroz korijen i onda se tek raširi po deblu, granama, brsnatim granama, lišću, plodovima. Stoga mora voćar cijep, ako ga i od druguda donese, ipak tako zasaditi u stablo, da tvari njegovoj tako reći utjelovljen siše sok istoga korijena i njim se hrani, te se može razvijati snagom korijena; odatle dolazi stablu sve, a nije potrebno od druguda donijeti i prilijepiti lišće. Isto tako, kad treba da se ptica zaodjene perjem, ne uzimlje se od perja druge ptice, nego poraste iz unutrašnjih dijelova njezina tijela.

20. (Nasljedovanje u radu.) Tako gradi razborit graditelj sve tako, da stoji poduprto na svojim temeljima i leži na svojim gredama bez izvanjih poduporanja. Ako su pak zgradi potrebni takvi podupornji, dokaz je, da nije dogotovljena, te da se naginje, da se sruši.

21. Tako tko gradi ribnjak ili bunar, ne će od druguda uvoditi vodu, niti će čekati kišnicu, nego će otvoriti vrela žive vode, i navest će je po skrivenim žljebovima i cijevima u njezino spremište.

22. (I u školama.) Iz ovoga poučka slijedi, da mladež valjano obučavati ne znači duše njihove natrpavati mješavinom riječi, rečenica, mišljenja i mnijenja, sabranih u piscima, nego otvorati razumijevanje stvari, da baš iz njega, kao iz živa izvora, izviru potočići i kao iz pupova stabala ponikne lišće, cvjetovi, plod; a buduće godine opet iz kojega pupa poraste nova grančica sa svojim lišćem, cvjetovima i plodom.

23. (Prekomjerno udaljivanje škola.) To doista nijesu škole dosele radile, da bi priučavale duhove, poput mladih stabalaca, da se krijepe iz vlastitih korijena, nego su samo učile vješati na sebe grančice drugdje ubrane i tako se poput Ezopove*) svrake tudim perjem kititi, nijesu se toliko trudile, da otkopavaju vrelo razumijevanja, koje je u njima sakriveno, nego da ih natapaju tudim potočićima. To jest, nijesu pokazivale samo stvari, kakve su same po sebi i same u sebi, nego što o ovom ili onom misli i piše jedan, ili drugi, ili treći, ili deseti; te se držalo znakom najveće obrazovanosti pamtiti nesložna mnijenja mnogih ljudi o mnogim stvarima. Odatle je postalo, da većina njih nije drugo radila, nego prevraćajući po piscima izbirala rečenice, rijekove i mišljenja, te skrpavala svoje znanje poput dronjaka. Takve grdi Horacije**) veleći: O nasljedovači, ropsko stado! Doista ropsko stado, vično samo natovarivati se tuđom prtljagom.

24. (Crvenilo površne obuke.) A što koristi, molim, rastresati se mnijenjima različnih ljudi o stvarima, kad se traži znanje stvari, kakve su one doista? Zar nemamo u životu nikakva drugoga posla, nego da idemo za drugima, koji trčkare ovamo onamo, i gledamo, kuda tko skreće s pravoga puta, ili se vere po grmlju, ili luta? O ljudi, pustimo stranputice i žurimo se k cilju! A ako ga imamo čvrsto i dosta vidljivo pred sobom, zašto ne idemo ravno k njemu; zašto radije gledamo na tuđe, nego na svoje oči?

*) T. j. svraka u poznatoj Ezopovoj basni.
**) Horacije u Ep. I. 19. 19 i sl.

25. Da pak škole to rade, te uče tuđim očima gledati i tuđom glavom misliti, pokazuje metoda svih umjetnosti, koje ne uče otvorati vrela i odanle različne potočiće izvoditi, nego samo pokazuju potočiće, izvedene iz pisaca, i zahtijevaju, da se duž njih ide natrag k vrelima. Jer nijedan rječnik (što sam ih bar ja vidio, izuzevši rječnik Poljaka Knapija*), ali česa ni u njemu ne nalazim, pokazat ću u glavi XXII,) ne uči govoriti, nego razumijevati, jedva koja gramatična obuka uči govor slagati, nego raščlanjivati, niti koja frazeologija pokazuje način, kako se fraze umjetno sastavljaju i mijenjaju, nego samo nabacuju zbrkanu mješavinu fraza. Gotovo nitko ne uči fiziku vidnim dokazima i pokusima, a svi čitanjem Aristotelova ili čijega drugoga spisa. Kreposti ne uzgaja nitko unutrašnjim popravkom čuvstava, nego ih samo površno nacrtaju izvanjim tumačenjima i razjašnjenjima kreposti. To će biti još jasnije, kad s pomoću božjom dođemo do posebne metode umjetnosti i jezika; a još više, ako bude volja božja: u nacrtu pansofije.

26. (Zanatlije rade bolje svoje poslove.) I doista je čudno, da se nijesu stari bolje za to pobrinuli, ili da noviji nijesu već prije ovu bludnju popravili, budući da je sigurno, da treba zaista ovdje tražiti uzrok tako sporomu napretku. Pa što? Pokazuje li tesar svojemu naučniku umjetnost građenja rušeći kuće? Gradeći pokazuje pače, kako treba odabrati građu, kako treba svaki pojedini komad izmjeriti po njegovu mjestu, otesati, izgladiti, dignuti, postaviti, spojiti itd. Jer tko poznaje način građenja, za nj ne će biti nikakva vještina porušiti; kao što ni odjeću sašiti onomu, koji je naučio sašiti je. Nasuprot se nije nigda nitko naučio tesarskoj vještini rušenjem ni krojačkoj paranjem odjeće.

*) Učen Isusovac, † 1638.

27. (Nemar naučenjaka u njihovim poslovima rađa dvojakom štetom.) I doista su nedostaci ili bolje reći, štete metode, koja u tom obziru nije popravljena, očite: 1. Što se obrazovanost kod veoma mnogih, ako ne kod većine, sadržava u samom kazivanju imena, to jest, što izraze i pravila umjetnosti znadu doduše kazivati, ali ih ne znadu valjano upotrebiti.' 2. Što ničija obrazovanost nije općeno znanje, koje samo sebe nosi, učvršćava i širi, nego neka krparija, odavle komad, odanle komad, koja nije nigdje dosta vezana, niti može donijeti ikakav siguran plod. Ono naime znanje, sabrano iz različnih mišljenja i mnijenja pisaca, veoma je slično drvetu, koje znadu podići na seoskim proštenjima; premda ga gledamo, kako je urešeno grančicama, različno povješanim, cvijećem, plodovima, pače i spletenim vijencima, ipak se sve to ne može ni umnožati ni trajati, jer ne dolazi iz vlastita korijena, nego se izvana objesi na drvo. Takvo naime stablo ne donosi nikakvih plodova, a lišće, što je povješano, opane, kako ovene. A čovjek, s temelja učen, stablo je svojega korijena, koje se hrani vlastitom vlagom, pa zaradi toga trajno (i to svaki dan krepčije) živi, zeleni se, cvate i rodi rodom.

28. (Popravak.) Sve smjera na ovo: učiti treba ljude, koliko je samo moguće, da ne budu mudri iz knjige, nego iz neba, zemlje, hrastova i bukava: to jest, da poznaju i ispituju stvari same, a ne samo tuđa opažanja i svjedočanstva o strarima. Pa to će biti povratak na tragove starih mudaraca, ako se znanje ne crpe od druguda, nego iz praizvora, iz samih stvari. Treba da bude dakle zakon:

I. Neka se sve izvodi iz nepromjenljivih početaka stvari.

II. Neka se ništa ne uči samo po auktoritetu, nego sve osjetnim i razumnim pokazivanjem.

III. Ništa samo analitičnom metodom, nego radije sve sintetičnom.

Temelj VI.

29. Što je mnogobrojnija korist, za koju priroda nešto sprema, to ona razlikuje na tom više udova.

(Sve odijeljeno.) Na priliku: Životinja ima različnije gibanje, što je veći broj zglavaka, koji dijele njezine udove, kao što konj nadilazi vola, gušterica puža itd. Tako je i čvršće i ljepše stablo, kojemu su i grane i korijenje lijepo rašireni.

30. (To treba nasljedovati.) Obučavajući dakle mladež treba sve raditi razlikujući što više, da bez ikakve zbrke ne razabere samo učitelj, nego i učenik, gdje je i što radi. Stoga će veoma mnogo biti do toga, da se sve knjige, koje valja upotrebljavati u školama, najpomnjivije udese prema toj jasnoći prirode.

Temelj VII.

31. Priroda je u neprekidnom napredovanju, nigda ne staje, nigda ne započinje novo zapustivši pređašnje, nego samo nastavlja, množi i svršuje, što je prije započela.

(Sve u neprekidnom napredovanju.) Na priliku: Stvarajući zametak ostaje, što se počelo stvarati kao glava, noga, srce itd. samo se dovrši. Plemenito stablo ne odbacuje grana, koje je jednom dobilo, nego brižno nastavlja

davati im životni sok, da se mognu svake godine razviti u nove grančice.

32. (Treba nasljedovati.) U školama dakle

I. neka se sve nauke tako urede, da se ono kasnije uvijek temelji na prijašnjem, a prijašnje se kasnijim učvršćuje;

II. sve, što se predaje i razum valjano shvati, neka se i u pamćenje utuvi.

33. (Pamćenje se mora množiti i jačati osobito u djetinjstvu.) Jer će naime u ovoj prirodnoj metodi sve pređašnje morati biti svemu kasnijemu temelj, to ne će biti dopušteno drugo, nego da se sve čvrsto osnuje. A čvrsto se predaje duhu samo ono, što se valjano razumije i brižno povjeri pamćenju. Pravo naime govori Kvintilijan*): *Sva se obuka sastoji u pamćenju i uzalud se učimo, ako od onoga, što slušamo* (ili čitamo), *štogođ iščezne.* Ljudevit Vives: *U djetinjstvu neka se vježba pamćenje, koje se množi, ako ga njeguješ; neka mu se brižno i često povjerava mnogo. Jer ona dob ne osjeća napora, budući da ne mjeri. Tako se pamćenje širi bez naprezanja i posla i postaje veoma opsežno.* (O obuci, knjiga 3.) I u uvodu „Mudrosti" veli: *Ne dopusti, da pamćenje miruje. Nema ništa, što bi se tako veselilo radu i njim množilo. Predaj mu svaki dan nešto; što mu više predaš, čuvat će sve vjernije, a što manje, nevjernije.* A primjeri nas prirode uče, da su to sasvim istinite riječi. Drvo raste doista krepčije, što više vlage upije, a opet je upije više, što krepčije raste. Tako i životinja postaje veća, ako više probavlja, a postavši veća zahtijeva više hrane i probavlja više. Isto tako povećava a ma baš sve, što je prirodno, svoje rastenje vlastitim povećavanjem. Što se dakle

*) Inst. orat. XI. 2. 1.

toga tiče, ne treba štedjeti djetinjstva (samo da biva s razborom): to će biti temelj najsigurnijemu napretku.

Temelj VIII.

34. Priroda veže sve neprekidnim vezovima

(Sve suvislim spajanjem.) Na priliku: Kad stvara pticicu, posvuda spaja ud s udom, kost s košću, žilu sa žilom itd. Tako kod drveta poraste iz korijena deblo, iz debla grane, iz grana grančice, iz grančica cjepovi, iz cjepova pupovi, iz pupova lišće, cvjetovi, plod i napokon novi cjepovi itd., i premda je tisuć puta tisuću grana, brsnatih grana, lišća, plodova, ipak je samo jedno isto stablo. Tako treba kod zgrade, ako mora da ustraje, s temeljem, sa zidovima, stropove i krovove, napokon sve i najveće i najmanje, tako među se ne samo nadjelati, nego i spojiti, da bude čvrsto u svezi, i da tvori jednu kuću.

35. (Treba nasljedovati.) Odatle slijedi:

I. Nauke cijeloga života treba tako urediti, da tvore cjelinu (enciklopediju), u kojoj nema ništa, što nije poraslo iz zajedničkoga korijena; ništa, što ne stoji na svojem mjestu;

II. sve, što se predaje, treba razlozima tako učvrstiti, te ne bude lako prilike ni sumnji ni zaboravljanju.

Razlozi su naime oni čavli, one skoblje, one prepone, koje čine, da predmet čvrsto stoji, ne klima se, ne raspada se.

36. (Što znači, učiti se s pomoću razloga?) Razlozima pak sve učvrstiti znači, učiti sve s pomoću uzroka, to jest ne pokazati samo, kako je koja stvar, nego i to, zašto i drukčije ne može biti. Znati naime znači upoznati stvar po uzrocima. Na priliku: Neka nastane pitanje, da li se bolje kaže: totus populus ili cunctus populus?*) Ako učitelj odgovori: cunctus populus, a ne doda razlog, učenik će doskora za tim zaboraviti. Ali ako rekne: cunctus je stegnuta od coniunctus, **) pa se zaradi toga bolje kaže totus za stvar čvrstu, cunctus za sabirno ime, kao ovdje; ne vidim, kako bi to dječak mogao zaboraviti, van da je posvema glup. Isto tako raspravljaju gramatičari, zašto se govori mea refert, tua refert, eius refert, t. j. zašto se za prvo i drugo lice upotrebljavaju ablativi (tako naime misle), a za treći genitiv? Ako reknem, da biva zato, što je refert na tom mjestu stegnuto od res fert (odbacivši s) i da bi zaradi toga trebalo reći: mea res fert, tua res fert, eius res fert (ili stegnuto mea refert, tua refert, eius refert): i tako da mea i tua nijesu ablativi, nego nominativi,***) ne ću li učeniku zapaliti luč? To dakle želimo, da se učenicî uče točno i lako poznavati izvođenje svih riječi, razloge svim rijekovima (ili konstrukcijama), i temelje svim pravilima u umjetnostima (jer načela se znanosti ne smiju učvrstiti razlozima ili pretpostavama, nego prvim dokazom, koji pripada samim stvarima. †) To će mimo veoma ugodnu zabavu imati i vanrednu korist, jer će krčiti put najtemeljitijoj obrazovanosti; tako će se naime učeniku divno otvoriti oči, da i samostalno i svoje volje jedno iz drugoga upozna.

37. (Zaglavak.) Stoga neka se u školama uči sve s pomoću uzroka.

---

*) Cio ili sav narod.

**) Bolje od convinctus (covinctus conctus cunctus).

***) Komenski je očito pogriješio. Re je doista ablativ Sr. Plaut Capt. 2. 2. 46.: tua re feceris = e tuo commodo. Stoga se i piše rēfert, a ne refert.

†) Da se prva načela znanosti, t. j. aksiomi ne dadu dokazati razlozima kao druge istine, nego drukčije, to je prvi ustvrdio Aristotel.

Temelj IX.

38. Priroda pazi na razmjer između korijena i grana, i to s obzirom na kolikoću i kakvoću.

(Sve u neprekidnom razmjeru spoljašnjih i unutrašnjih dijelova.) Jer kako se korijen pod zemljom razvija, jače ili slabije, tako nad zemljom grane, ni više ni manje. Pa tako i mora da bude, jer se drvo ne bi moglo uzdržavati, kad bi raslo samo u visinu; korijen ga naime uzdržava. Ako bi raslo samo u dubljinu, bilo bi beskorisno, jer grane rode rodom, ne korijen. Tako se umnažaju jednako u životinje spoljašnji udovi s unutrašnjima. Ako su unutrašnji u redu, onda dobivaju spoljašnji dobro zdravlje.

39. (Treba nasljedovati.) Tako je dakle i s obrazovanošću: premda se mora najprije u unutrašnjem korijenu razumijevanja začinjati, gajiti i krijepiti, ipak treba ujedno nastojati, da se izvana vidljivo širi u grane i brsnate grane, to jest, što se tko uči razumijevati, neka se ujedno uči izgovarati i raditi ili korisno upotrebiti i obrnuto.

40. Dakle:

I. Štogod shvatimo, mislimo odmah na to, kakva će mu biti poraba, da se ništa ne uči uzaman.

II. Što smo god shvatili, prenosimo opet na druge, priopćujući im, da ništa ne znamo uzalud.

U tom je naime znamenovanju istinita ona: *Tvoje znanje nije ništa vrijedno, ako i drugi ne zna, da to znaš.* Stoga se neka ne otvora nijedno vrelce znanja, da ne bi odmah odanle potekli potočići. Ali o tom više u slijedećem temelju.

Temelj X.

41. Priroda oživljava i jača samu sebe čestim gibanjem.

(Sve neprekidnim vježbama.) Tako ptica ne grije jaja samo sjeđenjem, nego ih svaki dan okreće ovamo i onamo, da ih odasvud jednako ogrije. (To se može lako opažati kod gusaka, ili kokoši i golubova, kad u nas kod kuće sjede na jajima). A izvaljeno mlado vježba čestim gibanjem i širenjem, poticanjem i uzdizanjem kljuna, nogu i krila, i različnim pokušavanjem hodati i letjeti, dok ne ojača.

Tako se i stablo veselije diže u vis i dublje tjera korijenje, što ga češće vjetrovi propuhavaju. Svakomu pače bilju koristi, da ga vježbaju kiša, tuča, grmljavina i blijesak; stoga i vele, da krajevi, koji su izvrgnuti vjetrovima i bljeskanju, rađaju krepčijim drvetima.

42. (Nasljedovanje zanatnika.) Jednako zna i graditelj, da mu sunce i vjetar suše i učvršćuju njegove radnje. I kovač, koji hoće da željezo otvrdne i pripravi za oštricu, meće ga mnogo puta u vatru i u vodu, i tako ga izmjenom topline i studeni vježba, da čestim umekšavanjem jače otvrdne.

43. (Uzor za školske vježbe treba od prirode uzeti.) Odatle slijedi, da se obrazovanost ne može dovesti do čvrstoće bez što češćih i što spretnije udešenih opetovanja i vježbi. A koji je najbolji način vježbi, uče nas prirodna gibanja, koja u živu tijelu služe probavnoj vrsnoći, naime primanje, probavljanje i razdjeljivanje hrane.

Kao što naime u životinje (pače i u bilja) svaki ud teži za hranom, da je probavi, a probavlja je, i da sama sebe hrani (ostavljajući za se i prilagođujući sebi dio probavljene hrane), i da je dade susjednima, da se

*

uzdrži cjelina (jer svaki ud služi drugima, da i drugi njemu služe); tako će jednako množiti znanje, koji će hranu duši uvijek

I. tražiti i primati,

II. a kad ju je našao i primio, žvatati i probavljati,

III. probavljenu razdijeliti i drugima dati.

44. (Mnogo pitati, pamtiti, učiti tajna je velike obrazovanosti.) To troje izraženo je onim raširenom stihom:

Multa rogare, rogata tenere, retenta docere:
Haec tria discipulum facient superare magistrum.
(Mnogo pitati, pitano zapamtiti, zapamćeno učiti:
Ovim će trojim učenik prestići učitelja).

„Pitati“ biva, ako ili učitelja, ili saučenika, ili knjige pitamo za savjet o nepoznatoj stvari. „Zapamtiti“, ako ono, što smo spoznali i razumjeli, predamo pamćenju, i poradi veće sigurnosti (jer ih je samo malo, koji su tako srećne darovitosti, te bi se u svem mogli pouzdati u svoje pamćenje) zapišemo. „Učiti“, ako saučenicima, ili na koga se god namjerimo, pripovijedamo, što smo shvatili. Ona prva dva načina poznata su školama, treći još nije dosta, a ipak bi bilo veoma korisno uvesti ga. Sasvim je naime istinita ona: *Tko druge uči, obrazuje samoga sebe,* ne samo zato, što ponavljajući svoje misli učvršćuje, nego i s toga, što mu se nadaje zgoda, da dublje prodre u stvari. Stoga svjedoči za se veoma duhoviti Joakim Fortius*): *Što je igda samo čuo ili čitao, to mu je iščeznulo, pače za mjesec dana, a što je druge učio, to je imao tako sigurno kao svoje prste, te je držao, da mu to može samo smrt oteti.* Stoga svjetuje: *Tko hoće, da u naucima silno napreduje, neka traži sebi učenike, koje će svaki dan učiti onomu, što sam uči, pa makar mu ih trebalo kupiti za zlato. Bolje je* (veli), *da oduzmeš sebi kakvu vanjsku korist, samo da imaš, koji će te, dok ga učiš, t. j. dok napreduješ, htjeti slušati.* Tako on.

*) Matematik i filolog, umr'o oko 1536.

45. (Kako treba to u škole uvesti.) Ali to će lakše ići i sa sigurnom korišću više njih, ako učitelj svakoga razreda tu divnu vrstu vježbe među svojima ovako uredi. Pošto je u kratko nastavnu građu predao i značenje riječi jasno rastumačio i porabu stvari pokazao, neka svakoga sata odmah prozove kojega učenika, da ustane i sve, što je učitelj rekao, istim redom ponovi (kao da je već sam učitelj drugima), pravila istim riječima razloži, porabu pokaže na istim primjerima, a on ga mora ispraviti, ako gdje pogriješi. Zatim neka prozove drugoga, da ustane i učini to isto, a ostali svi neka slušaju, zatim i trećega i četvrtoga, i koliko ih je god potrebno, dok ne vidi, da su svi valjano shvatili, te je mogu već i sami vraćati i učiti. Ne svjetujem, da se pri tom pazi na kakav red, osim da prozove najprije darovitije, da bi tim i sporiji, ojačani primjerom njihovim, lakše mogli slijediti.

46. Takva će vježba imati peterostruku, vanrednu korist.

I. Učitelj će uvijek učiniti učenike pažljive. Jer će naime doskora tkogod morati ustati i cijelo predavanje ponoviti, a svatko će se i za se i za druge bojati, te će hoćeš ne ćeš napeti uši, da ne propusti, da se štogođ izgubi. Živahnost takve pažnje, učvršćena navikom od nekoliko godina, učinit će mladića budna za sve životne poslove.

II. Učitelj će biti sigurniji, da su svi valjano shvatili sve, što im se predavalo. Ako

nijesu shvatili, odmah će to popraviti na veliku korist i svoju i učenika.

III. Budući da se jedno isto toliko puta ponavlja, dokučit će najposlije i najsporiji, te će zajedno s ostalima jednakim korakom napredovati, a darovitiji će se međutim ugodno naslađivati sigurnošću predmeta, što su ga veoma jasno shvatili.

IV. Baš što se jedna ista stvar ponovno i toliko puta ponavlja, bolje će sebi svi prisvojiti predavanje, nego prilično dugotrajnim mučenjem kod kuće, te će iskusiti, da je kao u igri sve čvrsto ostalo u njihovu pamćenju, ako samo još u veče i ujutru opet pročitaju.

V. Ako tako učenika češće puštamo reći bi k učiteljskomu zvanju, porodit će se u dušama neka živahnost i želja za učenjem i pribavit će sebi slobodu govora, da i na očigled ljudi svaku pristojnu stvar srčano raspravljaju, a to će im biti od osobite koristi.

47. (Vježba učiti druge izvan škole.) Tako će moći i izvan škole, za vrijeme sastanka ili šetnje zametnuti različna poređenja i razgovore o stvarima, što su ih ili nedavno, ili davno shvatili, ili o kakvojgod novoj građi, koja im se nada. Za to, kad se sastanu u nekom broju, neka izaberu učitelja-zamjenika (bilo kockom bilo glasanjem), koji će razgovorima upravljati. Ako bi oni za to zahtijevali kojega saučenika, a on bi odbio, neka se strogo kazni; hoćemo naime, da je to čvrsto kao kremen, da se zgodama obučavanja i učenja ne samo nitko ne kloni, nego da ih pače svi traže. O vježbanju u pisanju

(također krepkom pomoćnom sredstvu za temeljito napredovanje) govorit ćemo posebice u opisu škole za materinji jezik i klasične škole, glav. XXVII. i XXVIII.

GLAVA XIX.

Temelji za pokraćenu brzinu obučavanja.

1. (Prigovor s obzirom na teškoću. Odgovor: treba dakle tražiti olakšanje.) Mučno je to, reći će tkogod, i suviše udaljeno. Koliko će učitelja, koliko knjižnica, koliko naprezanja dostajati za tako općeno obučavanje? Odgovor. Ako nema olakšanja, svakako je to posao znatne teškoće i gotovo beskrajna naprezanja. Umjetnost je naime tako dugačka, široka i duboka, kao što je i svijet sam, koji treba da duh sebi pokori. Ali tko ne zna, da se i dugačko može stegnuti, a teškomu naći olakšanje? Tko ne zna, da tkalci milijune niti veoma brzo satkaju i tvore slike divne različnosti? Tko ne zna, da mlinari milijune zrna lako samliju i bez ikakva truda veoma često odijele brašno od mekinja? Tko ne zna, da tehnici ne baš velikim strojevima gotovo bez ikakva napora dižu i prenose ogromne terete? I kantardžija pače jednom unčom, koja je udaljena od središta tezulje više funti u kararu držati? Tako ne treba uvijek sila, da se što veliko učini, nego umjetnost. Zar će dakle prema tomu samo naučenjacima ne dostajati umjetnosti, da duhovito obavljaju svoje poslove? Pače bi nas već stid morao siliti, da se s onima natječemo u razboritosti i tražimo lijekove protiv teškoća, od kojih je dosele školstvo stradavalo.

2. (Bolest treba poznavati prije nego lijek.) Ali lijekova ne ćemo naći, ako prije ne

nađemo bolesti i uzroke bolestima. Što je naime ono bilo, što je školsko nastojanje i napredovanje suzdržavalo, te većina njih, pošto su i čitav život u školama sproveli, još nijesu prodrli u sve znanosti i umjetnosti; a nekojih nijesu ni s praga pozdravili?

3. (Zadržavanje ima osam uzroka.) Nalazimo pak, da su ovo najistinitiji uzroci.

Prvo:

I. što ne bijaše nikakvih određenih ciljeva, dokle bi učenici svake godine, mjeseca, dana morali doći; bijaše sve nesigurno.

4. Drugo: što ne bijahu određeni nikakvi putovi, koji bi nepogrješno vodili k ciljevima.

5. Treće: što se nije uzimalo zajedno, nego razdijeljeno, što je od prirode združeno. Na priliku: Prve su početnike u znanosti učili samo čitati, a pisanje su odgađali za nekoliko mjeseci. U latinskoj školi puštali su, da se mladi ljudi nekoliko godina bore s riječima bez stvari, tako te su se godine mladenaštva sasvim potratile za gramatične nauke, a filozofske su nauke sačuvali tek za stariju dob. Isto su im tako davali, da se samo uče, a nigda da uče. A ipak treba, da je sve ono (čitanje i pisanje, riječi i stvari, učiti se i učiti) tako zajedno, kao što je kod trčanja dizati i spuštati noge, u razgovoru slušati i odgovarati, u loptanju bacati i hvatati, kako smo prije na svojim mjestima vidjeli.

6. Četvrto: što su se umjetnosti i znanosti jedva kad predavale u čitavom svom opsegu, nego samo na komadiće. Stoga su bile u očima učenika kao rpe drva ili šiblja, a kako su u svezi, tko to opaža? Odatle je bivalo, da je ovaj ovo, onaj ono sebi

prisvojio, a ničija obrazovanost ne bijaše u opće općena, pa stoga ni temeljita.

7. Peto: što su upotrebljavali mnogostruku i različnu metodu, svaka škola drugu, pače pojedini učitelji drugu, pače jedan isti učitelj u ovoj umjetnosti ili jeziku ovu, a u drugom drugu, i, što bijaše najgore, u jednoj istoj stvari nijesu bili jednaki, te su učenici jedva kad dovoljno razumijevali, o čem se radi. Odatle zadržavanje i zapreke i prije, nego se je došlo od jednoga predmeta k drugomu, pače i gađenje i zdvajanje tako, te nijesu za mnoge predmete ni željeli, da ih okuse.

7. Šesto: Nije bilo načina, da bi sve učenike istoga razreda zajedno obučavali, budući da su se oko pojedinaca znojili, a ako je bio veći broj učenika, moralo je to učiteljima zadavati magarećih muka, a učenicima zgode, da ili besposleno planduju, ili ako su im za to vrijeme dali, da što izrade, mrskih muka.

9. Sedmo: A ako bijaše više učitelja, što bijaše drugo, nego nova zbrka, kad su gotovo svake ure različne stvari predavali i radili, da i ne govorim o tom, kako množina učitelja, kao što i knjiga, rastresuje duhove.

10. Napokon smjeli su učenici s potpunim dopuštenjem učitelja i drugim se knjigama u školi i izvan škole zabavljati, te se mislilo, što se više pisaca čita, da se daje i više zgode, da napreduju, premda bijaše samo više rastresenosti duhova. Stoga nije tako čudno, da ih je malo upoznalo sve predmete, kao što je čudno, da se itko mogao iz onih labirinata izvući, a to je polazilo za rukom samo božanstvenijim duhovima.

11. (Iz prirode valja uzeti uzor, da se uklone te zapreke.) Unaprijed će dakle trebati ukloniti one neprilike i zapreke, i štogod vodi ravno k cilju, samo

ono upotrebiti bez okolišanja, ili (kako je obično pravilo) što se može s manjim obaviti, za to neka se ne upotrebi više.

12. (Naime nebesko sunce.) Uzmimo pak ovdje sebi sunce za nasljedovanje, tako reći divan primjer iz prirode. Jer premda vrši mučan i gotovo beskrajan posao (naime širiti zrake po čitavom zemaljskom krugu i svim počelima i stvarima iz njih postalim, rudama, bilju, životinjama, kojih ima nebrojenih vrsta i pojedinaca, davati svjetlo, toplinu, život i snagu), ipak dostaje za sve i izvrsno obavlja od godine do godine tijek svojih dužnosti.

13. (Pokraćeno napredovanje sunčanoga rada.) Razgledajmo dakle njegove načine rada obazirući se na opisane načine školskoga rada.

I. Sunce se ne bavi oko pojedinih predmeta, na priliku oko stabla ili životinje, nego rasvjetljuje i grije i isparuje čitavu zemlju.

II. Jednim istim zrakama rasvjetljuje sve, jednim istim zguštavanjem i opet razređivanjem oblaka natapa sve, jednim istim vjetrom propuhuje sve, jednom istom toplinom ili studeni otvrđuje sve itd.

III. U isto vrijeme stvara po svim krajevima proljeće, ljeto, jesen, zimu i čini, da sve ujedno niče, cvate, rodi, ne mareći, što jedno dozri ranije, drugo kasnije, dašto sve po svojoj prirodi,

IV. I uvijek zadržava isti red, kakav danas, takav i sjutra, kakav ove godine, isti i slijedeće; isti oblik uvijek nepromijenjeno u istim vrstama stvari.

V. I stvara sve iz vlastitoga sjemena, a ne od druguda.

VI. I to zajedno stvara sve, što mora zajedno biti, zajedno drvo s korom i sržem, cvijet s lišćem, plodove s ljupinama, oršcima i jezgrama.

VII. I sve stvara postupno, da jedno drugomu pripravlja put i jedno prihvaća drugo.

VIII. Napokon ne stvara, što nije korisno, ili ako što suviše nastane, to sažge i uništi.

14. Po primjeru dakle njegovu:

I. Jednom školom ili bar razredom neka upravlja jedan učitelj.

II. U jednom predmetu neka bude jedan pisac.

III. Jedan isti rad neka se upotrebi zajedno za sve slušatelje,

IV. Jednom istom metodom neka se predavaju sve znanosti i umjetnosti.

V. Neka se sve uči s temelja, kratko i krepko, da se razum tako reći ključem otvora i stvari mu se same otkrivaju.

VI. Sve vezano, što je po sebi vezano.

VII. I sve u nerazrješivu slijedu, tako te sve današnje daje jučerašnjemu čvrstoću, a sjutrašnjemu pripravlja put.

VIII. I najposlije, ako svagdje odijelimo, što je beskorisno.

15. Ako se to, velim, mogne uvesti u škole, tada ne smijemo ni malo sumnjati o tom, da će se sav opseg znanosti preko očekivanja lakše i brže obaviti, kao što vidimo, da sunce svake godine prevaljuje put oko cijeloga svijeta. Pristupimo dakle k stvari samoj, da vidimo, da li i kako se mogu lako naši savjeti izvesti.

Prvi problem.

Kako može jedan učitelj dostajati za kolik mu god drago broj učenika?

16. (Zašto mora jednom školom upravljati jedan učitelj.) Ne tvrdim samo, da može jedan učitelj

upravljati s nekoliko stotina učenika, nego uvjeravam, da tako mora biti, jer je to i za učitelja i za učenika najprikladnije. Onaj će bez sumnje s većim veseljem obavljati svoje poslove, što veće mnoštvo vidi pred sobom (kad i kopačima ruda u obilnom rudniku ruke poskakuju), i što revniji bude on, učinit će i učenike živahnije. Jednako će veća množina i samim učenicima biti na veće veselje (veselje je svima imati drugove u naporima*) i na veću korist, jer će se naizmjence poticati i potpomagati, budući da i ova dob ima svoja poticala za takmenje.

Osim toga, ako učitelja sluša malo njih, tako izmakne ovo ili ono ušima sviju, a ako ih je mnogo, svatko shvaća, koliko može, a u ponavljanjima, koja za tim slijede, sve se vraća, pa je svima od koristi, budući da se tare duh o duh, pamćenje o pamćenje. U kratko, kao što pekar tim, što je umijesio jedno tijesto i ugrijao jednu peć, i speče mnogo kruhova, a ciglar mnogo opeka, tiskar pak jednim slogom slova natiska stotinu ili tisuću primjeraka knjiga, tako baš može i učitelj istim znanstvenim vježbama bez ikakve vlastite neprilike koristiti ujedno i najedanput ogromnomu mnoštvu učenika. I jedno jedino deblo, kako vidimo, dostaje, da i najgranatijemu stablu i dovodi sok i natapa ga njim, a sunce da oživljava čitavu zemlju.

17. (Kako to može? To pokazuju primjeri prirode.) Ali kako će to ipak biti? Razmotrimo postupak prirode u primjerima, sad baš prikazanim. Deblo se ne širi sve do samoga lišća, nego čvrsto stojeći na svojem mjestu daje sok glavnim granama, koje su s njim u neposrednoj svezi, ove opet drugima, a one opet drugima i tako dalje sve do krajnjih i najmanjih dijelova stabla. Tako se sunce ne spušta k pojedinim drvetima, travama, životinjama, nego iz svoje visine šaljući zrake rasvjetljuje ujedno cijelu polutku, a pojedina stvorenja upotrebljavaju svjetlo i toplinu za vlastitu svoju korist. Ali ipak treba i to opaziti, da se djelovanje sunca potpomaže položajem mjesta, jer zrake sakupljene u prodolicama više ugrijavaju okolni kraj.

*) Ovo je Komenski slobodno smislio prema poznatom stihu: Solamen miseris socios habuisse malorum (Utjeha je nesrećnicima imati drugova u nevolji).

18. Ako se dakle stvar prema tomu primjeru uredi, jednako će lako jedan učitelj biti dostatan za veoma mnogobrojno mnoštvo učenika, naime

I. (Nasljedovanje prirode u školama: I. Množinu podijeliti u razrede.) Ako množinu podijeli u određene odjele, na priliku u dekurije*) a svakoj postavi nadziratelja, a ovima opet druge sve do najvišega.

II. (Ne obrazivati nijednoga posebice, nego sve zajedno.) II. Ako nigda ne obučava samo jednoga ni privatno izvan škole, ni javno u školi, nego ujedno i najedanput sve. Ni k jednomu ne će dakle posebno pristupiti, niti će dopustiti, da tko posebice k njemu pristupi, nego će stojeći na katedri (odakle može sve pregledati i čuti) poput sunca sipati svoje zrake na sve; a oni neka svi okrenuvši k njemu oči, uši i duhove, primaju, štogod im ili govoreći pripovijeda, ili rukom, ili na slici pokazuje. Tako se ne će iz jednoga kabla pobijeliti dva zida, nego mnogo njih.**)

*) Po deset učenika.

**) Latinska poslovica (Cic. ad fam. 7. 29.), iz jednoga kabla pobijeliti dva zida jednaka našoj: jednim udarcem dvije muhe ubiti.

19. (III. Pobuđivati pažnju u svih.) Trebat će samo vještine, da i sve i pojedince učini pažljive, te potakne u njih uvjerenje, da su usta učiteljeva (kao što i jesu) onaj izvor, iz kojega izviru potočići znanosti, da bi se priučili odmah, kadgod opaze, da se onaj izvor otvora, podmetnuti posudu pažljivosti, da ne bi štogod mimo onu posudu proteklo i u nju se ne uhvatilo. Najveća će dakle skrb učiteljeva biti oko toga, da govori učenicima samo, ako slušaju, a obučava ih samo, ako paze. Ovdje će naime, ako igdje, morati vrijediti, što je Seneka rekao: *Učiti treba samo onoga, koji hoće da sluša.* A možda i ona Salamunova: *Razuman je čovjek skupocjena duša.* (Prov. 17. 23.), koju naime ne rasipava u vjetar, nego u duhove ljudske.

20. (A kako to može? S pomoću nadziratelja i sam osmerostrukim putovima razboritosti.) Pobuđivat će pak i uzdržavati moći onu pažnju ne samo dekurijoni i drugi, kojima se povjeri nadzor (da naime ovi na ostale pomnjivo paze), nego više sam učitelj, i to osmerostrukim putem:

1. Ako se trudi, da uvijek donosi, što i razveseljuje i koristi; tako će se naime duhovi primamljivati, da željno i sa spremnom pažljivošću dolaze.

2. Ako se duhovi u početku svakoga rada ili podjare preporukom građe, koja će se morati predavati, ili potaknu pitanjima, bilo o građi već obrađenoj, da se s pomoću sveze dođe do sadašnje građe, bilo o onoj, koja će se tek morati predavati, kako bi se podražili tim željnije primiti razjašnjenje predmeta, kad opaze svoje neznanje.

3. Ako stojeći na povišem mjestu očima sve obilazi i nikomu ne dopušta što drugo raditi, nego da isto tako oči svoje na nj upravi.

4. Ako potpomaže pažnju prikazujući osjetilima sve, što se god može, kako smo u glavi XVII. tem. VIII. pravilu III. razložili. Tim naime ne koristi samo lakoći, nego i pažnji.

5. Ako za rada, prekinuvši govor, rekne: Ti ili ti, što sam sada rekao? Ponavljaj rečenicu! Ti, kaži, kojom smo zgodom na to došli? i slično, već prema napretku svakoga razreda. Ako se tko zateče, da ne pazi, neka se odmah ukori ili kazni; tako će se usrđe u pažnji oštriti.

6. Slično, ako si koga zapitao, a on zapinje, prijeđi na drugoga, trećega, desetoga, tridesetoga i traži odgovor ne ponavljajući pitanje. Sve to zaradi toga, da uznastoje svi paziti i za svoju korist upotrebiti, štogod se jednomu govori.

7. Može naime i to biti, da zapitamo cijelo mnoštvo, ako jedan ili drugi što ne zna: pa onda, tko najprije ili najbolje odgovori, neka se pohvali na očigled svima, da primjer njegov spori takmenje. Ako tko pogriješi, neka se ispravi, otkrivši ujedno i uklonivši uzrok pometnji. Nije ni vjerojatno, koliko će to nasporivati veoma brz napredak.

8. Napokon, kad se predavanje dovrši, neka se dade učenicima samim prilika, da pitaju učitelja, štogod ih volja, bilo da se tko baš u ovom predavanju namjerio na kakvu sumnju, bilo prije. Privatna se naime pitanja ne smiju trpjeti: javno neka pita učitelja za savjet, komu je to potrebno, bilo sam bilo po svojem dekurijonu (ako ga ovaj nije mogao zadovoljiti), da sve bude svima od koristi, i ono, što se pita, i što se odgovara. Ako tko češće potakne korisno pitanje, trebat će ga češće pohvaliti, da bude ostalima primjer marljivosti i poticalo.

22. (Kolika je korist pažnje, koja se tako vježba.) Tako svakidašnje vježbanje pažnje ne će mladim ljudima koristiti samo za onaj čas, nego za cio život. Vični naime neprekidnom vježbom od nekòliko godina raditi ono, o čem se radi, uvijek će sve raditi prisućem duha ne očekujući tuđih opomena ili podbadanja. A ako bi škole takve bile, zašto se ne bismo nadali veoma obilatomu priplotku veoma spretnih ljudi?

23. (Prigovor: Hoćemo li se tako pobrinuti za sve i za pojedinca. Tvrdim: 1. s pomoću dekurijona.) Ako se može prigovoriti, da je ipak nužno nadziranje pojedinaca, naime da se pregleda, kako čisto postupaju s knjigama, kako ispravno upisuju predavanja, kako čvrsto uče naizust itd. A ako je mnogo učenika, traži se za taj posao mnogo vremena. Odgovor: Nije ni malo potrebno, da uvijek sve saslušamo, ni da uvijek pregledamo sve knjige. Jer će naime učitelj imati na pomoć dekurijone, svaki će paziti na svoje, da svi što bolje sve rade.

24. (2. Revnom budućnošću učitelja samoga.) Sam će učitelj samo kao vrhovni nadzornik pripaziti sada ovdje, sada ondje, ponajviše da ispita vjeru onih, u koje se uzdaje. Na priliku: Što je naizust naučeno, neka kazuje jedan i drugi i treći, i koliko ih god pozoveš jednoga za drugim, i između posljednjih kao što i prvih, dok čitavo mnoštvo sluša. Tako će morati svi dolaziti uvijek pripravni, jer će se svatko bojati, da će biti pitan. Ili i ovako: Kad učitelj opazi, da je ovaj dobro započeo uzdajući se, da i ostalo dobro zna, neka prozove drugoga, da nastavi. Ako je i onaj spreman, neka treći dio ili paragraf povjeri opet drugomu. Tako će pitati samo nekoliko njih, a uvjerit će se o svima.

25. (Način ispitivanja pisanih diktata.) Isto će se tako postupati, ako učenici imaju napisati kakav diktat. Pozovi jednoga i drugoga, ili ako ustreba, i više njih, da pročitaju, što su napisali, jasnim i razgovijetnim glasom, te izrazitim naznačenjem razgodaka; ostali neka gledaju u svoje bilježnice i ispravljaju. Ipak će kadšto moći i sam na preskok zagledati u bilježnice ovoga ili onoga, i neka kazni svakoga, koga nađe, da je nemaran.

26. (I ispravljanje stilističkih vježbi.) Čini se, da se za ispravljanje stilističkih vježbi hoće više truda, ali će se i za to naći savjet, ako pođemo istim tragovima. Na priliku: Kod vježbe, gdje se što iz ovoga jezika prevodi u onaj, neka se postupa ovako: Kad se po dekurijama nađe, da su svi izradili, neka se jednomu naloži, da ustane i izazove protivnika, koga hoće. Kad i onaj ustane, neka prvi pročita svoj sastavak na komade, svi neka pažljivo slušaju, a učitelj (ili barem dekurijon) neka stoji do njega i zagledava, barem za to, da ispita pravopis. Kad je odsjek pročitao, neka stane, a protivnik pokaže, je li koju pogrješku opazio. Tada se neka dopusti prosuđivati onaj odsjek i ostalima iz njegove dekurije, najposlije svima u cijelom razredu, napokon neka i učitelj spomene svoje, ako što treba. Međutim neka ipak svi gledaju u svoje bilježnice i isprave, ako su što slično pogriješili izuzevši protivnika, koji ima svoje zadržati nepromijenjeno također zaradi prosuđivanja. Kad se taj odsjek svrši i valjano ispravi, neka se prijeđe na drugi sve do kraja. Tada neka i protivnik isto tako pročita svoje, ali u bilježnicu njegovu neka gleda onaj, koji ga je izazvao, da ne bi rekao popravljeno mjesto nepopravljenoga i neka se prosuđuju jednako kao i prije, pojedine riječi, fraze, rečenice. Za tim

neka prozove drugu dvojicu, da isto tako iziđu, i druge, koliko dopušta vrijeme.

27. (Dužnosti dekurijona pri tom poslu.) Ali dekurijoni neka nastoje, da svi imaju sastavak gotov, prije nego se počne ispravljati. Za vrijeme ispravljanja neka paze, kako bi po tuđim pogrješkama svoje ispravili.

28. (Korist ovoga postupka.) Tako će se dogoditi, te će

I. se umanjiti trud,

II. se obučavati svi, jer se ne će nitko zanemariti,

III. se oštriti svačija pažnja,

IV. svima jednako koristiti, što se god jednomu kaže.

V. Različnost fraza, koje različni učenici mogu samo različno upotrebljavati, isvrsno će obrazivati i jačati i sud o stvarima i jezičnu porabu (vještinu).

VI. Najposlije će se, kad obavimo prvu, drugu i treću dvojicu, pokazati, da kod ostalih preostaje ili malo ili ništa pogrješaka.

Stoga se ostalo vrijeme može upotrebiti za opću korist, da oni, kojima je što dvojbeno u njihovu sastavku, ili misle, da su izradili bolje od drugih, javno iznesu, pa da se i to prosudi.

29. To je rečeno primjera radi o vježbanju i prevođenju, a što se tiče vježbi stilističnih i govorničkih i logičkih i teoloških i filozofskih itd. u svakom razredu, to se može lako primijeniti.

30. Tako smo vidjeli, kako može jedan učitelj dostajati pače za stotine učenika, da mu to ipak ne zadaje više posla, nego s jednim ili drugim.

Drugi problem.

Kako se može učiniti, da se iz istih knjiga obučavaju svi.

31. (Pri tom treba paziti na petero: I. Druge se knjige ne smiju dopuštati.) Svatko zna, da se različnošću predmeta rastresuju osjetila. Stoga će znamenita prednost biti. Prvo: da se školskoj mladeži dopuštaju samo one knjige, koje su određene za nauke onoga razreda, kojemu pripadaju, da se neprestano vrši ona, što su je stari dovikivali onima, koji bi žrtvovali: Učini! *) Jer što manje zabavljaju druge knjige oči, više zabavljaju ove dušu.

32. (Treba da ih ima izobilno, koje su za to određene.) Drugo: ako su pripravna sva takva nastavna sredstva, pločice, propisi, početnice, rječnici, znanstveni prijegledi itd. Jer ako učitelji (kako to obično biva) tek zgotavljaju učenicima karte s abecedom, pišu uzorke za krasnopis, kazuju u pero pravila, tekst ili prijevode teksta itd., jao, koliko se izgubi vremena! Stoga će biti zgodno, da ima dovoljan broj tiskanih knjiga, koje su potrebne za sve razrede, a onima, koje treba prevoditi u materinji jezik, neka se ujedno doda prijevod. Tako bi se sve vrijeme, što se potroši u diktovanju, pisanju i prevođenju, upotrebilo kud i kamo korisnije za samo tumačenje, ponavljanje i pokušavanje nasljedovanja.

33. (Prigovor.) I ne treba se bojati, da će se ovako popuštati lijenosti učiteljevoj. Jer kao što se mora držati, da je propovjednik, ako je protumačio tekst, što ga je pročitao iz sv. pisma, i pokazao slušateljima pri-

*) Koji bi životinju, određenu za žrtvu, imao zaklati, upitao bi prije svećenika: Bih li učinio (zaklao)? Onaj bi mu odgovorio: Učini!

*

mjenu njegovu (za pouku, opomenu, utjehu itd.), zadovoljio svojoj dužnosti, premda ne prevodi teksta iz samoga izvora, nego uzme od druguda gotov prijevod (jer slušateljima nije do toga stalo); upravo tako nije stalo učenicima, je li sam učitelj ili tko drugi prije njega pripravio predavanje, ako ga samo ima, kako stvar zahtijeva, a učitelj korist njegovu točno pokaže. Bolje je pak imati pripravno, da u jednu ruku budemo sigurniji od pogrješaka, a u drugu da bude više vremena za uvježbavanje rada.

34. (III. Neka budu veoma točne, ali ipak popularno napisane.) Takve će dakle knjige po našim pravilima za lakoću, čvrstoću i ušteđenje vremena trebati za sve škole urediti, koje će sadržavati sve potpuno, temeljito i točno, da budu sasvim istinita slika cijeloga svemira (koje treba u dušama naslikati). A što silno želim i zahtijevam: knjige, koje sve prikazuju lako razumljivo i popularno, da učenicima daju samo svjetlo, po kojem će sve samostalno i bez učitelja razumjeti.

35. (Zašto ih valja sastaviti u obliku razgovora.) Radi toga želim, da se najradije sastave u obliku razgovora. Tako će se naime: 1. građa i stil lakše prilagoditi djetinjim duhovima, da sebi ne predočuju ili nemoguće, ili previsoko, ili preteško, jer nije ništa razumljivije, ništa prirodnije od razgovora, kojim možeš čovjeka polagano, da i ne opaža, dovesti, kamo god hoćeš. Tako su komičari prikazali sva svoja opažanja, da opomenu narod propadanja ćudoreda, tako Plato svu svoju filozofiju, tako Cicero veoma mnoge stvari, tako Augustin cijelu teologiju spuštajući se do razumijevanja. 2. Razgovori potiču, sokole, njeguju pažnju, i to različnošću pitanja i odgovora i različnim njihovim pobudama i oblicima, jer se može kadšto primiješati i ono, što zabavlja; pače se samom različnošću i izmjenom lica, koja razgovaraju, ne sačuva samo duh od dosade, nego se i podjaruje želja za slušanjem, koja sve više raste. 3. Jača obučavanje. Jer kao što sigurnije pamtimo događaj, koji smo sami vidjeli, od onoga, koji smo čuli samo pripovijedati, tako se čvršće prihvati duša učenička, što učimo u komediji ili razgovoru (budući da nam se čini, da ovdje više vidimo nego čujemo), nego što čujemo, da nam učitelj u predavanju samo pripovijeda, kako nas uči iskustvo. 4. Budući da se veći dio našega života sastoji od razgovora, to vodimo mladež onamo s velikim dobitkom vremena, ako je ne priučavamo samo razumijevati, što je korisno, nego i o tom različno, lijepo, ozbiljno i okretno govoriti. 5. Najposlije koriste razgovori lakšemu ponavljanju, i privatno učenicima među se.

36. (IV. Jednoga izdanja.) Bit će također dobro, da su iste knjige jednoga izdanja, te se i stranice i reci i sve slaže, naime radi pozivanja i lokalnoga pamćenja i da nigdje ne bude gubitka vremena.

37. (V. Njihov sadržaj treba naslikati po zidovima.) Ali će i to krepko koristiti, da se sadržaj svih knjiga jednoga razreda naslika na zidovima školske sobe i prikazivanje teksta (u zbitoj kratkoći), i slike i reliefi, da se time svaki dan vježbaju i osjetila i pamćenje i mišljenje učenika. Nije naime uzaman bilo, što pripovijedaju stari, da su u Eskulapovu hramu napisana*)

*) Po Pliniju N. H. 29. 1. 2. su oni, koji su ozdravili, napisali na zidove, što im je pomoglo, a Hipokrat je to prepisao.

bila na zidovima pravila cjelokupnoga liječništva, koja je prepisao Hipokrat, unišavši krišom u hram. Ta i Bog je naše veliko svjetsko pozorište posvuda napunio slikarijama, kipovima i slikama, reći bi živim značajnim crtama svoje mudrosti i hoće da nas njima pouči. (O tim slikarijama trebat će više reći, kad budemo osobito opisivali razrede.)

Treći problem.

Kako može biti, da u isto vrijeme rade u školi svi isto.

38. (Zašto je zgodno, da u školi svi jedno rade.) Očito je, da bi bilo korisno uređenje, da svi u istom razredu u isto vrijeme obrađuju samo jedan predmet, jer je tako za učitelja manje poteškoće, a za učenike više uspjeha. Jer tada tekar podjaruje jedan drugoga, kad se svačije misli kreću i vježbaju oko iste stvari, a poslije se međusobnim poređenjem naizmjence ispravljaju. Kao što dakle pukovnik ne određuje vježbe novaka za svakoga napose, nego ih sve zajedno povede u polje i pokaže im svima korist oružja i način, kako se drži, pa ako i jednoga napose obučava, hoće ipak, da svi isto rade, na nj paze i isto pokušavaju: tako mora u opće učitelj raditi.

39. (A kako može to biti?) Da to mogne biti, bit će potrebno:

1. da se škole započinju samo jedan put na godinu, kao što i sunce započinje svoje djelovanje oko svega bilja samo jedan put na godinu (u proljeće).

2. da se sve, što treba raditi, tako razreda, da svakoj godini, mjesecu, nedjelji, danu i satu zapadne vlastit određen posao, da se svi zajedno sasvim neozlijeđenih nogu vode i dovedu do cilja. O tome podrobnije poslije na svojem mjestu.

Četvrti problem.

Kako može biti, da se sve predaje po jednoj istoj metodi.

40. (Prirodna je metoda samo jedna: treba je svagdje upotrebljavati.) Da je svima znanostima samo jedna prirodna metoda, a svima umjetnostima i jezicima samo jedna, vidjet će se u glavama XX., XXI., XXII. Izmjena naime i različnost, ako bi se gdje možda mogla upotrebiti, odviše je neznatna, da bismo mogli odrediti novu vrstu, pa i ne postaje iz temelja stvari, nego iz razboritosti učiteljeve, a ova se opet ravna po osobitom uzajamnom odnošaju između jezika i umjetnosti, i po vrsnoći i napretku učenika. Bit će dakle za učenike dobitak vremena, da se svagdje čuva prirodna metoda, kao što je i za putnike jedan i jednostavan put bez raspuća. Posebne se razlike lakše opažaju, ako se posebice pokazuju ne taknuvši se sada općih i zajedničkih.

Peti problem.

Kako se može s malo riječi otvoriti razumijevanje mnogih stvari.

41. (Jezgrovite knjige su bolje od razvodnjenih.) Nije ni od kakve koristi naduvati duhove velikim mnoštvom knjiga ili riječi. Jer doista daje zalogaj kruha s gutljajem vina više hrane ljudskomu želucu, nego mješina puna pljeve i pomija. Bolje je imati u kesi jedan zlatan novac, nego sto od olova. A o pravilima je izrazito rekao Seneka: *) *Treba ih sijati poput sjemenja, kojega ne treba mnogo, nego neka je dobro.* Stoji naime, što smo u glavi V. učili: U čovjeku, kao mikrokozmu, je sve sadržano, te je potrebno u nj donijeti samo svjetlo, i odmah će vidjeti. A tko ne zna, da čovjeku, koji u noći

*) List 38.

radi, daje dovoljno svjetla i neznatan plamečak svijeće? Treba dakle izabrati, ili na novo napisati temeljne knjige za umjetnosti i jezike, opsegom malene, vrijednošću odlične, koje će prikazati stvari u glavnim crtama, u malo riječi mnogo (kako uči Sirak 32. 10.), t. j. koje će temeljne stvari učenicima predočiti, kakve jesu, u malo, ali biranih i lako shvatljivih poučaka i pravila, odakle će sve ostalo samo po sebi doći do razumijevanja.

Šesti problem.

Kako treba urediti, da se jednim radom obavi dvojak, ili trojak posao.

42. (Priroda pokazuje, da se jednim radom može više toga obaviti.) Primjeri prirode pokazuju, da se u isto vrijeme i istim radom mogu obaviti različne stvari. Stablo se doista u isto vrijeme širi i gore i dolje i postrance, a ujedno mu rastu kora, drvo, lišće i plodovi. To možemo vidjeti i u životinje, čiji svi udovi zajedno rastu. Ali svaki pojedini ud ima više poslova. Noge naime ljudske različno i dižu i drže i miču naprijed i nose natrag čovjeka. Usta su i vrata tijela i mlin i trublja, koja zveči, kadgod od nje zahtijevamo. Pluća hladi istim uzdisajem srce i zrači mozag i stvara zvuk itd.

43. (A umjetnost nasljeduje.) To isto biva u umjetnim radnjama. Tako može kod sunčane ure isto kazalo pokazivati istom sjenom i dnevne satove (i to pače prema različnim satovima) i znak zodijaka, kroz koji sunce tada prolazi, i duljinu dana i noći i dan mjeseca i više drugih stvari. Kod kola služi ista ruda za upravljanje, okretanje i zaustavljanje kola. Ali i dobar govornik i pjesnik istim radom i poučava i dira i nasljeduje, premda je to troje po sebi različno.

44. (Neka dakle nasljeduju i škole: o tom općeno pravilo.) Isto se tako dakle neka uredi i obrazivanje mladeži, da svaki rad rodi više, nego jednim rodom. Za taj je posao ovo općeno pravilo: Neka se uvijek i svagdje uzima zajedno ono, što se odnosi, s onim, na što se odnosi (relat i korelat). Na priliku: spajati riječi i stvari, čitati i pisati, vježbati stil (prikazivanje) i mišljenje, učiti se i učiti, šaljivo i ozbiljno, i štogod se još osim toga može zamisliti.

45. (Pet posebnih. I. Riječi sa stvarima i obrnuto.) Riječi se neka dakle i uče i obučavaju samo spojene sa stvarima, onako, kao što se prodaje i kupuje i preváža vino s bačvom, mač s koricama, drvo s korom, plod s ljupinama. Jer što su riječi nego ljupine i korice stvarima? Koji će dakle god jezik učiti, pa i materinji, neka se pokazuju stvari, koje treba označiti riječima, i opet, što god vide, čuju, pipaju, kušaju, neka se uče ujedno govorom izricati, da jezik s razumijevanjem uvijek uporedo napreduje i razvija se. Neka dakle bude pravilom: Koliko tko rauzumije, toliko neka se priučava izgovarati i obrnuto, što govori, neka se uči razumijevati. I neka se ne dopušta nikomu kazivati, česa ne razumije, ili razumijevati, što ne može izreći. Jer tko ne izrazuje, što mu duša osjeća, taj je kip, a tko brblja, što nije razumio, taj je papiga. Mi pak obrazujemo ljude i želimo ih obrazovati za kratko vrijeme; a to će biti, ako govor ide jednakim koracima sa stvarima, a stvari s govorom.

46. (Posljedak: Stoga treba knjige obilate riječima smatrati beskorisnima.) Poradi toga pravila trebat će dakle iz škola ukloniti sve pisce, koji uče samo riječima, a ne daju ni malo poznavanja

korisnih stvari. Treba se naime više brinuti oko boljih pisaca. *Oko toga treba nastojati* (veli Seneka Epist. 9.), *da ne služimo riječima, nego mislima.* Ako ih je volja čitati druge pisce, neka ih čitaju izvan škole, površno i letimice, bez opširnoga i mučnoga tumačenja i bez nastojanja, da ih pomnjivo nasljedujemo, budući da se to može potrošiti za pisce, koji su puniji sadržaja.

47. (II. Čitanje i pisanje zajedno.) Isto će tako i vježbe u čitanju i u pisanju s lijepim dobitkom vremena biti uvijek vezane. Jer i za učenike abecede jedva se može zamisliti uspješnije poticalo ili dražest, nego kad im dajemo, da se uče slovima pisanjem. Jer je naime kod djece prirodna želja za slikanjem, veselit će se ovomu vježbanju; a mašta će se međutim jače podupirati dvojakim zrenjem. Tako se neka i poslije, kad nauče brzo čitati, vježbaju na onoj građi, koju bi drugda morali učiti, to jest na onakvim stvarima, koje će u njih ulijevati znanje, ćudorednost i pobožnost.

(Veoma lijep savjet!) Tako će biti pokraćenje, kad nauče čitati latinska, grčka, hebrejska slova, da sklonidbe i sprege tako često ponavljaju čitanjem i prepisivanjem, dok se učvrsti i čitanje i pisanje i znamenovanje riječi, a napokon i vješto tvorenje dočetaka. Eto gle, ovdje je četverostruki plod jednoga istog rada! A moći će se ovo veoma korisno pokraćenje, koje se mora na sve protegnuti, u svakoj vrsti nauka zadržati, tako te *stil pretvori u tijelo, što je čitanje sabralo*, kako veli Seneka,*) ili, kako veli za se Augustin, da *napredujući pišemo, a pišući napredujemo.*

48. (III. Vježbe stila, duha i jezika neka budu zajedno.) Stilistične se vježbe gotovo obično zadaju bez izbora građe i bez sveze zadataka; odatle biva, da su samo vježbe stilistične, a duh vježbaju malo ili ništa; pače se događa, da izrađene kolikim mu drago trudom, budu poslije beskorisni listovi i ne donose nikakvu korist za život. Treba dakle vježbati stil baš na onoj građi one znanosti ili umjetnosti, kojom se u onom razredu duh vježba zadavajući naime učenicima ili pripovijesti (o izumiteljima one umjetnosti, kad i u kojim su stoljećima najviše cvali i slično) ili izvatke ili pokušaje nasljedovanja, da se u isti mah vježbaju i stil i duh, a dok se čita, i jezik.

*) List 84. 2.

49. (IV. Neka se spajaju učiti se i doskora obučavati.) Kako se može doskora obučavati, što se god uči, pokazali smo pod kraj glave XVIII.; ali budući da ne koristi samo temeljitosti nego i brzini napretka, to pripada i ovamo.

50. (V. Sa šaljivim treba spajati ozbiljno.) Napokon će biti od znamenite koristi, ako se šaljive stvari, koje se mladeži dopuštaju za duševnu okrepu, tako udese, da živo prikazuju zbilju života, i u njima već sada stvaraju neki čvrsti pravac. Mogu se naime zanati prikazati njihovim oruđem, mogu se gospodarski poslovi, mogu državni poslovi, može vojnički stalež, može graditeljstvo, može se i drugo. I za liječništvo se mogu duhovi pripraviti, ako se u proljetno vrijeme povedu u polje ili u vrt, te im se pokažu vrste bilja i dopusti im se, da se natječu, tko ih više pozna. Tako se ne će samo vidjeti, koje priroda privlači k biljarstvu, nego će se i rano podjariti duševni plamičci. A da ih jače potaknemo, možemo onoga, koji najviše napreduje, zvati doktor, licencijat ili kandidat liječništva. Tako i u ostalim onim vježbama: na priliku u vojništvu možemo koga imenovati generalom, pukov-

nikom, satnikom, stjegonošom; u državnim poslovima kraljem, savjetnicima, kancelarom, maršalom, tajnicima, poslanicima itd., isto tako načelnikom, vijećnicima (senatorima), pravnim zastupnicima, odvjetnicima itd. Te šale vode k zbilji. Tada ćemo ispuniti želju D. Lutera, da tako zabavljamo u školi mladež ozbiljnim naukama, te odatle ne crpu manju ugodnost, nego kad bi igrajući se cijele dane tukli orahe. Tako će tek biti škole predigre života.

Sedmi problem.

Kako se može u svem postupno napredovati?

51. (I tajna postupnosti pripada ovamo.) Način smo ovoga razboritog postupka istražili u temeljima V., VI., VII., VIII. glave XVI. i u temeljima V., VI., VII. glave XVIII. I po ovim će pravilima trebati sastaviti knjige za višerazredne škole dodavši im poučne opomene za učitelje, kako ih treba valjano i spretno upotrebljavati, da se obrazovanost, ćudorednost, pobožnost mogu voditi po svojim stupnjevima do vrška.

Osmi problem.

Kako se mogu ukloniti i izbjeći zapreke?

52. (Krasan nemar za stvari.) Nije naime bez razloga rečeno: Ništa nije luđe, nego mnogo učenje i obučavanje, koje ne koristi, i: Nije mudar, koji zna mnogo, nego koji zna, što je korisno; tim će se školske muke moći umanjiti, ako se i građa ponešto prikrati. Naime, ako ne marimo za

I. ono, što nije korisno,
II. što je tuđe,
III. što je odveć pojedinačno.

53. (I. nepotrebne, to su ponajviše neznabožačke knjige.) Nije potrebno, što ne koristi ni pobožnosti ni ćudorednosti, a bez česa ipak može obrazovanost postojati, kao što su imena i pripovijesti o neznabožačkim bogovima i obredima, isto tako šale lakoumna, a često i raspuštena duha pjesnika i komičara i slično. Ako se bude kada komu prohtjelo, da ih čita u njihovim piscima, neka ih doduše čita, ali predavati ih u školama, gdje treba osnivati temelje mudrosti, nije nipošto probitačno. „*Kakva li je ludost*, veli Seneka,*) *učiti izlišne stvari, kad imamo tako malo vremena.*“ Neka se dakle ništa ne uči samo za školu, nego za život, da ne ode u vjetar, kad ostavimo školu.

54. (II. tuđe, kao što su nekim duhovima neki predmeti.) Tuđe je, što nije za duh ovoga ili onoga. Kao što je naime različna priroda bilju, drvetima, životinjama, te s ovom treba postupati ovako, s drugom opet drukčije i ne da se sve jednako upotrebiti za istu korist, tako je i s duhovima ljudskim. Ima ih doduše srećnih, koji prodiru, kamo hoćeš; ali ih opet ima, koji su u nekim predmetima zaista glupi i slabi. Gdjekoji je u znanstvenoj spoznaji orao, a u razboritom radu magarac uz liru.**) Drugi je u ostalim stvarima poučljiv, u glazbi je tup, a drugomu se to opet događa u matematici ili pjesništvu ili logici itd. Što ćeš sada začeti? Htjeti koga turati, kamo ga priroda ne privlači, znači, htjeti se boriti s prirodom, a to je bezuspješno naprezanje. Jer ili ne ćeš ništa opraviti, ili bar ništa, što bi naplatilo muku.

*) List 48. 12.
**) Grčka poslovica (u nas „uz kantar“).

(Posljedak.) Budući da je dakle učitelj sluga prirode, a ne gospodar, obrazivač njezin, ne pretvarač, neka ne tjera naprijed učenike, ako opazi, da se tko laća česa protiv svoje vlastite prirode nadajući se čvrsto, da će se taj nedostatak drugdje nadoknaditi, kako to obično biva. Ako naime otrgnemo ili odsiječemo drvetu koju granu, ostale rastu krepčije, jer se sva životna sila onamo izlijeva. A ako ne silimo ni na što nijednoga učenika protiv njegove volje, ne će biti razloga, koji bi u koga stvarao gađenje i otupljivao duševnu snagu; svatko će u onom, k čemu ga (voljom više providnosti) vuče potajan nagon, lako napredovati i poslije na svojem mjestu korisno služiti Bogu i ljudskomu društvu.

55. (III. i najpojedinačnijih.) Isto tako, ako bi tko htio ići za najpojedinačnijim stvarima (kao svim razlikama među biljem i životinjama, isto tako među radovima umjetnika i nazivima oruđa i sličnih stvari), bio bi to posao dosadan, opsežan i zbrkan. Dovoljno je dakle, da se u školama potpuno i temeljito osvijetle vrste stvari s osobitim (ali ipak istinitim) razlikama; ostalo će u zgodnim prilikama samo doći do razumijevanja. Kao što se naime onaj, koji traži brzu pobjedu nad neprijateljima, ne zadržava osvajajući kakvagod neznatna mjesta, nego prione uz glavnu svrhu rata, uvjeren, da će sve ostalo prijeći k njemu svojevoljnom predajem, ako zametne borbu, iznese pobjedu i osvoji najznatnije utvrde; tako će za cijelo i ovdje biti, da će sitnice same od sebe doći, kad duh glavne stvari sebi prisvoji. K zaprekama te ruke broje se i rječnici, i tako zvane potpune zbirke riječi (vokabulariji), koji naime obuhvataju riječi cijeloga jezika, a budući da ih velik dio ne će biti ni od

kakve koristi, čemu opterećujemo dječake, da ih naizust uče i okolo nose?

Toliko o pokraćenjima obučavanja i učenja.

GLAVA XX.

Metoda znanosti napose.

1. (Potočiće treba dovesti u rijeku.) Sakupimo najposlije ona raštrkana opažanja u korist umjetnoga obučavanja u znanostima, umjetnostima, jezicima, krepostima, pobožnosti. Umjetnoga velim, to jest lakoga, temeljitoga i brzoga.

2. (Znanost je vid duha, a osniva se na istim zahtjevima, na kojim i vid očni.) Znanost ili poznavanje stvari ima, da bude potpuna, (jer nije ništa drugo, nego unutrašnje gledanje stvari) isto toliko zahtjeva, koliko i gledanje ili spoljašnji vid, naime oko, predmet i svjetlo. Ako sve to postoji, onda nastaje vid. A unutrašnjemu je vidu oko duh ili razum, predmet su mu sve stvari, koje su izvan razuma, ili u njemu, svjetlo valjana pažnja. Ali kao što je ondje kod spoljašnjega gledanja potreban neki određen način, ako treba, da se stvari gledaju onako, kakve jesu, tako je ovdje potrebna neka određena metoda, koja će duhu pružati stvari tako, da ih sigurno brzo shvati i u njih prodre.

3. Četvero ćemo dakle u kratko morati dati mladiću, koji želi, da prodre u tajne znanosti, naime

I. da ima duševno oko čisto,

II. da mu se primaknu predmeti,

III. da bude pažnje. A onda

IV. da mu dajemo valjanom metodom jedno za drugim, da promatra; shvaćat će sve sigurno i brzo.

4. (I. Kako treba sačuvati čiste duševne oči?) Nikomu nije u vlasti, kakva će mu darovitost zapasti. Bog dijeli po svojoj miloj volji ta duševna zrcala, te unutrašnje oči. Ali to je u našoj vlasti, da ne trpimo, da nam se ona naša zrcala prašinom zamažu i sjaj svoj pomrče. Prah su besposlena, beskorisna, tašta zanimanja duha. Naša je naime duša u neprestanom gibanju poput mlina, koji se okreće; njoj uvijek daju redovne sluge njezine, spoljašnja osjetila, građu, koju odasvuda prigrabljuju, a ponajviše je tašta (ako vrhovni nadzornik, razum, valjano ne pripazi); naime mjesto zrnja i brašna pljeva, slama, pijesak, griz i svašta. A tada se događa baš onako kao u mlinu, da se svi kutovi napune prašinom. Ovaj dakle unutrašnji mlin, razum (koji je i zrcalo), sačuvati od zaprašenja znači mladež, udaljenu od taštih zanimanja, razborito priučavati dobrim i korisnim stvarima.

5. (II. Kako mu treba primicati predmete.) Pa da zrcalo dobro prima predmete, učinit će to najprije čvrstoća i jasnoća predmeta, zatim da iste predmete donesemo pred osjetila. Magla naime i slične stvari. kojima je slabo biće, slabo se sjaju i preslabo dolaze u zrcalo; a česa pred zrcalom nema, ne dolazi nikako. Ono dakle, što se mladeži daje, da spozna, neka budu stvari, ne sjene stvari: stvari, velim, čvrste, istinite, korisne, koje će valjano utjecati na osjetila i na maštu. A utjecat će, ako ih bliže primaknemo, da ih pogode.

6. (Sve vlastitim gledanjem.) Stoga neka učiteljima vrijedi kao zlatno pravilo: Neka se sve donese pred osjetila, štogod se samo može. Naime vidljivo vidu; što se čuje, sluhu; vonjevi mirisu; tečno okusu; što se opipa, opipu; a ako što može shvatiti u isti mah više osjetila, neka se pred više njih i donese, kako je rečeno u temelju VII. glave XVII.

7. (Trojak je razlog ovomu pravilu: I. jer se osjećanjem započinje spoznaja.) Za to ima tri jaka razloga:

I. Nužno je, da početak spoznaje uvijek polazi od osjetila (jer doista nije ništa u razumu, što nije prije bilo u osjetilima): zašto ne bismo dakle i obrazovanost započinjali zrenjem stvari, a ne opisivanjem riječima? I onda tek, kad smo prikazali stvari, neka se pridruži govor, koji stvar opširnije tumači.

8. (II. Čini sigurna.) II. Istina i sigurnost znanosti ne zavisi isto tako ni od česa drugoga, nego od svjedočanstva osjetila. Stvari se doista utisnu najprije i neposredno u osjetila, a tekar zaslugom osjetila u razum. Tomu je dokaz, što se osjetnoj spoznaji samoj po sebi vjeruje; kod razumnoga zaključka ili tuđega svjedočanstva utječemo se sigurnosti radi osjetnomu opažanju. Razumu vjerujemo samo toliko, koliko može dokazati pojedinačnim navođenjem primjera *) (čija se vjerodostojnost ispituje osjetnim opažanjem). A nigda se ne će nitko dati nagovoriti, da bi protiv iskustva vlastitoga opažanja vjerovao tuđemu svjedočanstvu. Stoga je i znanje sigurnije, što se više temelji na osjetnom opažanju. Ako nam je dakle na umu, da u učenika usadimo pravo i sigurno znanje, moramo svakako nastojati oko toga, da sve učimo vlastitim zrenjem i osjetnim dokazivanjem.

*) T. j. indukcija.

9. (III. Predaje pamćenju.) I jer je osjetno zamjećivanje najvjerniji odadžija pamćenju, to će se onim osjetnim dokazivanjem svega postići, da trajno zna, što tko zna. Doista, ako sam samo jedan put okusio šećer, jedan put vidio devu, jedan put čuo slavulja, kako pjeva, jedan put bio u Rimu i razgledavao ga (samo ako je bilo s pažnjom), stoji to čvrsto u pamćenju, i ne može iz njega ispasti. Stoga mogu djećaci, kako vidimo, lako zapamtiti biblijske i druge pripovijesti po slikama. A očigledno je, da svatko od nas može lakše i trajnije sebi predočiti, što je nosorog, ako je vidio ili njega samoga, ili barem na slici; a sigurnije zna povjest nekoga događaja, u kojoj je sam učestvovao, nego ako mu se i šest puta pripovijeda. Odatle je i ona Plautova: *Pluris est oculatus testis unus, quam auriti decem* *) (Više vrijedi jedan svjedok po viđenju, nego deset po čuvenju). I Horacijeva: **)

Sporije prima se duše, kroz uho dopire do nje,
Neg što uzdane oči promatraju i što si riše
Motrilac sâm.

Tako tko je glavom pažljivo gledao razudbu čovječjega tijela, sigurnije će sve i razumjeti i zapamtiti, nego da je čitao najopširnije rasprave. Odatle ona: Očevidnost vrijedi za dokaz.

10. (Golema korist slika u obučavanju.) A mogu se kadšto, ako nemamo stvari, upotrebiti i njihovi zamjenici, naime modeli ili slike, za obuku načinjene, kao što je kod botaničara, zoologa, geometra, geodeta*) i geografa korisno ušlo u običaj, da opisivanjima svojima dodavaju slike. Slično bi trebalo raditi u fizici, a i drugdje. Na priliku: Gradnja će se našega tijela prema mojoj namjeri jasno naučiti očiglednim pokazivanjem, ako ljudski kostur (kako se običaje u akademijama čuvati, ali načinjen od drveta) obavijemo mišicama, načinjenim od kože i ispunjenim vunom, tetivama, živcima, žilama krvnicama i kucavicama, s unutrašnjim dijelovima, plućom, srcem, ošitom, jetrom, želucem, crijevima, sve na pravom mjestu i u pravom odnošaju napisavši na svaki pojedini komad njegovo ime i korist. Ako naime učenika fizike dovedeš, da to gleda, te mu otvoriš i pokažeš sve pojedino, sve će tako reći u igri shvatiti i gradnju svojega tijela sada po ovom razumjeti. Takve sprave za vlastito zrenje (slike naime stvari, koje same po sebi ne možemo imati) trebalo bi načiniti za sve, što je vrijedno znati, da budu u školama pri ruci. Pa ako bi trebalo i nešto troška i marljivosti, da se načine, to bi se ipak trud obilno naplatio.

11. (Može li se sve osjetilima prikazati.) Ako tko sumnja, da li se sve može onako podati osjetilima, pače i što je duševno i udaljeno (što je na nebu, ili u paklu, ili u mjestima preko mora, ili se ondje događa), neka pomisli, da je s voljom božjom sve skladno učinjeno, te se gornje doista može prikazati donjim, udaljeno prisutnim, nevidljivo vidljivim. To se vidi dosta jasno iz makromikrokozma Roberta Fluta,**) koji umjetno očima slika postanje vjetrova, kiše, grmljavine. A bez sumnje se to može dovesti još do veće jasnoće i lakoće.

*) Plaut, rimski pisac komedija. Ovo se spominje u komediji Truculentus II. 6. 8.

**) List o pjesničkoj umjetnosti, stih 180—182.

*) Pod geodozijom razumijeva K. onaj dio geometrije, koji se bavi oko „mjerenja daljina“ „osobito s pomoću kvadranta“.

*) Zove se jošte i Robert de Fluctibus, prirodoslovac i liječnik u Oksfordu, umr'o 1637.

*

12. (III. Što je svjetlo pažnje.) Ovoliko o prikazivanju predmeta osjetnomu zamjećivanju; a sada o svjetlu, bez kojega bi uzalud donosio predmete pred oči. To je svjetlo znanja pažnja, kojom učenik sve prima prisutna i tako reći željna duha. Kao što naime nitko ne vidi ništa u tmini i zatvorenim očima, tako će proletjeti mimo osjetila, ako što govoriš ili pokazuješ onomu, koji ne pazi; vidimo, da tako biva, kod onih, koji mislima svojima drugud lutaju, te mnogo šta, što se u prisutnosti njihovoj zbiva, ne opažaju. Kao što dakle mora onaj, koji hoće da noću komu što pokaže, zapaliti svijeću i često je useknuti, da jasno svijetli, tako će morati i učitelj, koji hoće da znanjem stvari rasvijetli učenika, okružena tminom neznanja, najprije u njega potaknuti pažnju, da crpe nauku duhom željnim i pohlepnim za stvarima. Kako pak to mora da bude, razložili smo u glavama XVII. i XIX.

13. (Što zahtijeva metoda, koja daje stvari u jasnom svjetlu?) Ovoliko i o svjetlu. Sada nam već valja govoriti o načinu, ili o metodi, da se predmeti tako prikažu osjetilima da nastane čvrst utisak. Slika se za to može lijepo uzeti od spoljašnjega gledanja; jer, ako se mora što pravo vidjeti, potrebno je: 1. da se metne pred oči, 2. ne izdaleka, nego u pravoj udaljenosti, 3. i to ne postrance, nego izravno pred oči, 4. i ne licem obrnuto, ili uzduž, nego ravno okrenuto, 5. da vid prije svega pregleda cijelu stvar, 6. zatim razmotri pojedine dijelove, 7. i to redomice od početka do kraja, 8. i zadržavajući se na svakom dijelu tako dugo, 9. dok nije sve valjano shvaćeno po razlikama svojim. Ako na sve to pazimo, kako treba, vid

će valjano napredovati; zapustimo li samo jedno od toga, ne napreduje, ili napreduje zlo.

14. (To se razjašnjuje primjerom.) Na priliku: Ako tko hoće da čita list, što mu ga je prijatelj pisao, mora: 1. donijeti ga pred oči (jer kako bi čitao, ako ga nije vidio?), 2. da ga k očima primakne u pravoj udaljenosti (na predmetu, odveć udaljenu, oko ne razlikuje), 3. da ga metne ravno pred sebe (što se gleda postrance, vidi se zbrkano), 4. da ga metne uspravno pred sebe (jer ako metneš list ili knjigu obrnuto ili poprijeko pred oči, tko bi mogao čitati?), 5. treba najprije pogledati općenije stvari lista, tko piše, komu, odakle, kada? (ako toga nije, ne će nam pojedinosti teksta biti tako jasne), 6. tada sve ostalo pročitati, da ništa ne preskočimo (inače ne ćemo sve saznati, a može se dogoditi, da ne shvatimo, što je glavno), 7. treba sve redomice čitati, kako dijelovi jedan za drugim idu (ako bi ga tko na komadiće istrgavao, odavle rečenicu, odanle rečenicu, rastrgao i zbrkao bi smisao), 8. neka postane kod pojedinosti, dok pojedino ne shvati (jer kad bi žurno htio preletjeti, lako bi duhu izmaknulo, što je korisno), 9. napokon, kad smo sve saznali, neka se pazi na razliku među stvarima i stvarima manje ili više potrebnim.

15. (Primjena na umjetnost obučavanja u 9 pravila.) Ta opažanja daju onima, koji obučavaju znanosti, devet veoma korisnih pravila:

I. Što se god mora znati, neka se uči. Jer ako se ne bi učeniku pružalo, što mora da zna, odakle bi znao? Neka se stoga čuvaju učitelji, da ne bi što učenicima zašutjeli ni s namjerom, kako to čine zavidnici i nepovjerljivci, ni od nemarnosti, kako je to svojstvo onih, koji površno obavljaju svoje poslove. Ovdje su potrebni pouzdanje i marljivost.

16. II. Sto se god uči, neka se uči kao zbiljska stvar, od sigurne koristi. Da naime učenik vidi, da ono, što uči, nije iz Utopije*) i ne pripada Platonovim idejama, nego da su to stvari, koje nas doista okružuju, i čije će istinito poznavanje životu donijeti pravu korist. Tako će se duh oštrije prihvatiti (posla) i brižnije suditi.

17. III. Što se god uči, neka se uči izravno, bez okolišanja. Jer to znači izravno gledati, a ne poprijeko, gdje se stvari toliko ne vide, koliko pogledom nejasno i zbrkano prolete. Neka se dakle svaka stvar postavi pred oči učeniku po svom vlastitom biću, gola, ne u odjeći riječi, u metaforama. aluzijama, hiperbolama; to je od koristi kod stvari već poznatih, da ih povećamo ili umanjimo, preporučimo ili pokudimo, ali nije isto tako korisno onda, kad ih treba spoznati; ovdje treba izravno k njima ići.

18. IV Što se god uči, neka se uči tako, kako jest, i postaje, t. j. po uzrocima.**) To je naime najbolja spoznaja, kad se stvar spozna, kakva jest, jer ako je spoznamo drukčije, nego što jest, nije spoznaja, nego bludnja. A svaka je stvar onakva, kakva je postala, jer kad bi drukčija bila, nego što je postala, razumljivo je, da bi bila iskvarena. Svaka pak stvar postaje od svojih uzroka. Stoga prikazati uzroke stvarima znači podati pravo znanje stvari prema onoj: Znati znači shvatiti stvar po njezinim uzrocima. Isto tako: Uzrok je vođ duha. Najbolje se dakle, najlakše i najsigurnije prepoznavaju stvari tako, kako su postale. Tako se pismo pokazuje onomu, koji ga hoće čitati, u onom

*) Ovu je riječ stvorio Englez Toma Mor (1516), a znači izmišljenu zemlju, koje nigdje nema.

**) O tom se već govorilo u temelju VIII. glave XVII.

položaju, u kojem je napisano, a teško je čitati iz pisma, koje se drži obrnuto ili poprijeko. A isto tako će se lako i sigurno shvatiti događaj, ako ga prikažeš, kako se zbio; a ako ga prikažeš uzevši prije ono, što se zbilo poslije, i različnim premetanjem, za cijelo ćeš učenika zbuniti. Stoga: Metoda (tijek) obučavanja neka prati metodu (tijek) stvari: što je prijašnje, prije, a što je poznije, poslije.

19. V. Što se god daje, da se spozna, neka se daje najprije općeno, zatim u dijelovima. Razlog smo tomu razložili u temelju VI. glave XVI. Dati stvar općeno, da se spozna, znači prikazati bitstvo i slučajnost (akcidencije) cijele stvari. Bitstvo se prikazuje pitanjima: Što? kakvo? i zašto? Na „što“ se proteže ime, rod, djelovanje i svrha stvari. Na „kakvo“ se proteže oblik stvari ili način, kojim je stvar prikladna za svoju svrhu. Na „zašto“ se proteže ono, što čini, ili ona sila, po kojoj je stvar prikladna za svoju svrhu. Na priliku: Ako želim, da učeniku podam pravu općenu spoznaju čovjeka, reći ću: Čovjek je 1. posljednji stvor božji, određen za gospodstvo nad ostalima, 2. obdaren voljom, da slobodno što bira ili radi, 3. stoga snabdjeven svjetlom razuma, da mudro upravlja svojim bivanjem i radnjama. To je općena spoznaja čovjeka, ali temeljna, koja kaže o čovjeku sve, što je potrebno. A ako bi htio k tomu dodati neke slučajnosti, moći ćeš i opće: Od koga? odakle? kada? itd. Zatim treba prijeći k dijelovima, tijela i duše; i to tijelo treba raščlanbom udova raščlaniti, a dušu protumačiti vrsnoćama, iz kojih se sastoji itd. Sve redom, kako treba.

20. VI. Neka se upoznadu svi dijelovi stvari, i manji, ne mimoišaši nijedan; s obzirom na red, položaj i svezu, što je imadu

s ostalima. Jer ništa nije uzaman, a kadšto se i u najmanjem dijelu sastoji sila većih. U uri može doista samo jedan čavlić slomljen ili svinut ili pomaknut s mjesta zaustaviti čitav stroj, a u živu tijelu jedan ud, koji se oduzme, ukinuti život, a u suvislu govoru često mijenja i uništi čitav smisao najmanja riječca (prijedlog ili veznik). A tako svagdje. Potpuno se dakle znanje stvari sastoji u poznavanju svih dijelova, što je svaki pojedini i čemu je.

21. VII. Neka se sve uči jedno za drugim, u jedno vrijeme samo jedno. Kao što se naime vid ne može u isti mah baviti oko dva, ili tri predmeta, van samo raštrkano i zbrkano (tko čita knjigu, za cijelo ne može u isti čas gledati na dvije stranice, pače ni na dva retka, premda su jedna drugoj veoma blizu, ni na dvije riječi, pa tako ni na dva slova, nego polagano jedno za drugim); tako ni duh ne može u isto vrijeme promatrati nego samo jednu stvar. Neka se stoga odijeljeno i jasno napreduje od jednoga do drugoga, da se duhovi ne preopterete.

22. VIII. Neka se kod svake stvari stane, dok se ne shvati. Ništa ne biva u tren, jer štogod biva, biva gibanjem, a gibanje postaje polagano. Stoga će se trebati s učenikom oko svakoga dijela znanosti pozabaviti, dok se sasvim ne upozna i zna, da znade. A to biva utuvljivanjem, ispitivanjem i ponavljanjem, dok se god ne učvrsti, kako smo razložili u temelju X. glave XVII.

23. IX. Neka se dobro predavaju razlike stvari, da znanje svega bude razgovijetno. Mnogo je sakriveno u onoj često upotrebljavanoj riječi: „Tko dobro razlikuje, dobro uči.“ Množina naime stvari zasipava učenika, a različnost ga zbunjuje, ako ne upotrebimo lijekove: ondje naime red, da se jedno za drugim uzima, ovdje pažljivo promatranje razlika, da bude svagdje očito, čim se razlikuje stvar od stvari. Samo to daje razgovijetno, jasno, sigurno znanje: jer i različnost i istinitost stvari zavisi od razlike, kako smo se toga dotaknuli gore u temelju VI. glave XVIII.

24. (Znanosti, koje treba u školama učiti, moraju se po ovoj metodi razređati.) Ali jer nije svakomu dano, da može s tolikom vještinom obavljati učiteljsko zvanje, bit će nužno, da se sve znanosti, koje se moraju u školama predavati, urede prema ovim zakonima metode, da ne bude lako zalutati od cilja. Jer ako se to valjano uredi i na to pazi, onda će doista onaj, koga puste u kraljevsku palaču, sve, što je ondje, slike, kipove i svakojake urese, ako mu se dade određeno vrijeme, moći bez dosade pregledati, tako će i mladić, pušten u pozorište svijeta, moći lako s oštroumnošću prodrijeti u cijelu napravu stvari i zatim s dobrim očima šetati između djela božjih i ljudskih.

GLAVA XXI.

Metoda umjetnosti.

1. (Umjetnostima treba posvetiti više revnosti, nego znanju.) *Promatranje* (teorija) *je stvari lako i kratko i daje samo veselje, primjena je naprotiv teška i široka donoseći divne koristi,* veli Vives. Kad je tomu tako, treba pomnjivo tražiti put, kojim bi se mladež lako vodila k vršenju (praksi) stvari, koje je u umjetnostima.

2. (Tri zahtjeva umjetnosti.) Umjetnost zahtijeva troje: 1. uzor ili ideju, koja je neki izvanji oblik, što ga umjetnik gleda i kuša stvoriti sličan; 2. građu, koja je baš ono, u što mu je nov oblik utisnuti; 3. oruđe, s čijom se pomoću stvar izrađuje.

3. (Isto toliko zahtjeva kod rada.) A obučavanje umjetnosti (kad već imamo oruđe, građu, uzor) zahtijeva: 1. valjanu njihovu porabu, 2. razborito upućivanje, 3. često vježbanje. To jest, da se učenik uči, gdje i kako mora svako pojedino upotrebiti. A dok ih upotrebljava, neka se uči, da u radu ne griješi, ili ako pogriješi, da se ispravi. Najposlije neka ne prestaje griješiti i od pogrješaka biti ispravljen, dok ne znade raditi spretno i sigurno, bez pogrješke.

4. O tom valja pobilježiti jedanaest pravila: o porabi šest, o upućivanju tri, o vježbanju dva.

5. I. Neka se uči radom, što valja raditi: Zanatnici ne zadržavaju početnike svojih vještina razmatranjima, nego ih doskora dovedu k djelu, da uče tesati tešući, izrezivati izrezujući, slikati slikajući, plesati plešući itd. Stoga neka se i u školama uče pisati pišući, govoriti govoreći, pjevati pjevajući, računati računajući itd. tako da škole ne budu drugo, nego radionice, gdje sve vrvi od posla. Tako će tek svi iskusiti samom srećnom praksom istinu one poslovice: „Fabricando fabricamur“ (stvarajući stvaramo se).

6. II. Neka bude uvijek čvrsto pravilo i pravac onomu, što treba raditi.

Neka naime učenik nasljeduje gledajući na njih, idući tako reći njihovim tragovima. Ta još ne može ništa od sebe stvarati, ne znajući, kako i gdje treba da to bude; stoga mu valja pokazivati. Inače bi bila okrutnost siliti nekoga da radi, što ti hoćeš, a ne zna, što hoćeš: Htjeti, da napravi ravne crte, prave kutove, okrugle kružnice, a ne dati mu prije u ruku ravnalo, kutomjer, šestilo i ne pokazati mu porabu njihovu. Trebat će dakle ozbiljno se truditi, da bude propisa ili uzora i ideja za sve, što treba u školi raditi, i to valjanih, određenih, jednostavnih, lakih za shvaćanje i nasljedovanje, bili sada to predlošci i risarije stvari ili osnove i predradnje za rad. I tada tek ne će biti ludo zahtijevati od onoga, komu je svjetlo dano, da vidi; od onoga, koji već na nogama stoji, da bode; od onoga, koji rukom drži oruđe, da radi.

7. III. Neka se pokaže poraba oruđa, i to radije tvorom, nego zborom, t. j. radije primjerima, nego propisima.

Davno je podsjetio Kvintilijan,*) *da je dugačak i težak put propisima, a kratak i uspješan primjerima.* Ali jao, kako se slabo opominju obične škole ove opomene! Pravilima doista i propisima i izuzecima pravila i ograničenjima izuzetaka optrpavaju pače i prve početnike gramatike tako, te ponajviše ne znaju, što biva, i prije se počnu zbunjivati, nego razumijevati. Ali vidimo, da zanatnici tako ne postupaju, da svojim naučnicima predavaju toliko pravila, nego ih dovedu u radionicu i dadu im, da gledaju njihov rad, a kad doskora postanu željni, da nasljeduju (jer čovjek je životinja, koja nasljeduje), daju im oruđe u ruku i uče ih, kako treba da ga drže, kako okreću, a onda, ako pogriješe, opominju ih i ispravljaju, uvijek više primjerom, nego riječima, i praksa pokazuje, da nasljedovanje lako napreduje. Jer je istina, što lijepo kažu Nijemci: *Ein guter Vorgänger findet einen guten Nachgänger.* I riječ Terencijeva:**) *„Idi naprijed, ja ću za tobom“* pripada također ovamo. Vidimo, da tako djeca nauče hodati, trčati, govoriti, različne igre samim nasljedovanjem, bez mučnih propisa. Propisi su zaista trnje za

*) Komenski se očito zabunio, jer to nijesu riječi Kvintilijanove, nego Senekine. Listovi I. 6. 5.

**) Terencije, rimski pjesnik komedija, u 2. stoljeću pr. Hr. Ovo su riječi u Andriji I. 1. 144.

duhove, koji zahtijeva pažnju i razmišljanje, a primjeri potpomažu pače i najtuplje. I samim propisima ne bi nigda sebi čovjek stekao vrsnoću kojega jezika, ili umjetnosti; porabom svakako, pa i bez propisa.

8. IV. Neka se vježbanje započinje počecima, ne gotovim djelima.

Tesar naime ne uči odmah svojega učenika, da najprije gradi tornjeve i kule, nego da drži sjekiru, osijeca drvo, teše gredu, vrta grede, zabija čavle, spaja itd. Ni slikar ne daje početniku, da slika ljudska lica, nego ga uči miješati boje, priređivati kistove, vući crte, zatim pokušavati grubije nacrte itd. I tko uči dječake vještini čitanja, ne daje mu tekst knjige, nego elementa pisma, najprije pojedine, tada skupljene u slogove, onda tek riječi, onda rečenice itd. Stoga treba i početniku u gramatici dati, da mijenja najprije pojedine riječi, zatim da spaje po dvije, onda proste rečenice, nadalje raširene i podređene, dok ne dođe do gradnje perijoda i zatim do cijeloga govora. Tako u dijalektici: najprije neka uče razlikovati stvari i prema stvarima pojmove po redovima, vrstama i razlikama, tada ređati ih po njihovu međusobnom odnošaju (u kojim stoji donekle sve prema svemu), zatim definovati i razdjeljivati, onda o stvarima i pojmovima stvari u njihovoj svezi razmišljati: naime što? o čem? radi česa? se govori, pa da li nužno ili slučajno? Kad se u tom uvježba, onda tek neka dođe do rada zaključivanja: kako se iz onoga, što se dopušta i poznaje, ostalo izmamljuje, napokon do razmatranja ili potpunih rasprava o zadacima. Slično će se lako napredovati i u retorici; ako se tko vježba najprije neko vrijeme u skupljanju sinonimnih riječi, tada uči davati imenicama, glagolima i prilozima epitete (dodatke), a zatim ih oprekama (antitetima) rasvjetljivati, onda opisivanjem (perifrazama) različno pro-

širivati, zatim prave riječi zamjenjivati s prenesenima (tropima), vezane premetati po lijepom blagoglasju, jednostavne rečenice svakojako pretvarati u slikovite, i onda tek, kad bude to pojedino mogao dosta sigurno, smjet će se prijeći k ukrasima čitavih govora, a ne prije. Ako se u svakoj umjetnosti napreduje tako postupno, ne će biti moguće, da se ne bi brzo i čvrsto napredovalo. Temelj smo za ovo našli u tem. IV. glava XVII.

9. V. Prve vježbe početnika neka budu na poznatoj građi.

Ovo nam je pravilo dao temelj IX. glava XVII. i VI. posljedak temelja IV. glave XVII. Smisao je: Učenik se ne smije pretovariti stvarima, koje su daleko od njegove dobi, shvaćanja i sadašnjega stajališta, da ga ne tjeramo, da se bori sa sjenama. Na priliku: Poljskomu dječaku, koji se uči čitati slova ili pisati, ne smijemo dati latinsko, grčko ili arapsko pismo, nego pismo njegova jezika, da razumije, o čem se radi. Tako da dječak shvati porabu dijalektičnih propisa, ne ćemo ga smjeti vježbati na primjerima, uzetim iz Vergilija ili Cicerona, ili teološkim, političnim, liječničkim, nego na primjerima stvari, koje se dječaku nameću, na knjigama, odjeći, stablima, domu, školi itd. Bit će uputno, da primjere, koje smo uzeli za razjašnjenje prvoga pravila, zadržimo za sva daljna, jer su već poznati. Tako se neka u dijalektici (primjera radi) uzme drvo i pokaže njegov rod, razlika, uzroci, učinci, podređeno i nadređeno itd., definicija i razdioba itd, tada, kako se sve može nešto o drvetu izreći; zatim kako se može sigurnim zaključivanjem iz onoga, što je dosele o drvetu rečeno, drugi izvesti i dokazati itd. Tako će dječak, kad mu se razjasni primjena pravila jednim, drugim i trećim primjerom, moći veoma lako izvesti cjelokupno nasljedovanje i u svem drugom.

10. VI. Nasljedovanje se neka strogo drži propisana uzora, poslije će moći biti slobodnije.

Jer što se uoblikovanje nove stvari više drži svojéga uzora, to se jače i točnije izrazuje uzor. Kao što su novci, koji se svi otisnu istim pečatom, sasvim slični i svojemu pečatu i sami sebi, tako i knjige napisane mjedenim slovima (t. j. štampane), tako djela, što se lijevaju, od voska, sadre, kovine itd. Koliko dakle može biti, neka se i u ostalim radnjama nasljedovanje (barem prvo) strogo drži svojega uzora, dok ruke, duh, jezik ne postanu sigurniji, te se priuče slobodnije kretati i pod vlastitim vodstvom slično stvarati. Na priliku: Tko se uči vještini pisanja, neka uzme tanak i ponešto proziran papir, a poda nj neka metne uzorak, naime pismo, koje je red nasljedovati; tako će lako moći nasljedovati crte slova, što prodiru kroz prozirni papir. Ili neka se otisnu na čist papir uzorci razrijeđenom bojom, žutom ili tamnom, da se učenici zamočivši pero u crnilo i vukući njim po onim tragovima, priuče nasljedovati ista slova istoga oblika. Isto tako neka se u stilističnim vježbama prema kakvoj god konstrukciji, rečenici, periodu, koji se uzmu iz pisca, grade drugi, onima sasvim slični. Na priliku: Jer se kaže „bogat blagom". dajmo da dječak nasljeduje i govori: bogat novcem, bogat stokom, bogat vinogradima itd. Kad Cicero kaže: Eudem u astrologiji po sudu najučenijih ljudi doista prvi, onda će se strogim nasljedovanjem toga smjeti reći: Cicero u govorništvu po sudu najučenijih govornika prvi; Pavao u apostolskoj službi po sudu cijele crkve doista prvi itd. Tako se neka dječak uči nasljedovati u logici onaj dilema: Ili je dan ili je noć; ali je noć, dakle nije dan, da tako stavlja u opreku sve neposredne opreke; na priliku: Ili je neuk ili je obrazovan; ali je neuk, dakle nije obrazovan. Kain je bio ili pobožan ili nepobožan, ali nije bio pobožan itd.

11. VII. Uzori za ono, što treba raditi, neka budu što savršeniji; tko ih nasljedujući dovoljno izrazi, može se smatrati savršen u svojoj umjetnosti.

Jer kao što nitko ne može krivim ravnalom povući ravne crte, tako se ne može ni po pogrješnom uzorku načiniti dobar relief. Stoga će trebati nastojati oko toga, da bude za sve, što treba raditi u školi, pače u čitavom životu, uzora pravih, sigurnih, jednostavnih, lakih za nasljedovanje, bile to slike, slikarije, risarije ili propisi i pravila, sasvim kratki, veoma jasni, po sebi razumljivi i bez izuzetka istiniti.

12. VIII. Prvi pokušaj nasljedovanja neka bude što pomnjiviji, da se ne udalji ni za najmanju crtu od uzora.

Dašto, koliko se to može. To je potrebno. Jer sve prvo je tako reći temelj onomu, što slijedi, a ako je ono čvrsto, može se i ostalo na njemu čvrsto sagraditi, a ako se ono koleba, kolebat će se i ovo. Pa kao što liječnici opažaju, da se pogrješke prve probave ne ispravljaju u drugoj ili trećoj, tako i u svakom radu smetaju prve pogrješke svemu, što slijedi. S toga je glazbenik Timotej *) od onih učenika, koji su drugdje učili početke umjetnosti, zahtijevao dvostruku nagradu, veleći, da mu se rad podvostručuje, jer ih mora najprije odučiti, što su zlo bili naučili, a onda ih tek mora valjano naučiti. Treba se dakle trsiti oko toga, da učenici točnim pokušavanjem nasljedovanja sasvim dostignu uzore svoje umjetnosti, jer kad

*) Ovo je zabilježeno kod Kvintilijana II. 3. Timotej je živio za vremena Aleksandra Velikoga.

svladaju tu poteškoću, ostalih će samih po sebi nestati, kao što je u pobjednikovim rukama grad, čija su vrata osvojena. Stoga se treba čuvati naglosti, da nigda ne prijeđemo na ono, što slijedi, ako nije prijašnje dosta pomnjivo učvršćeno. Dosta se žuri, tko nigda ne zađe s puta. A vrijeme, koje se potroši, da se počeci valjano učvrste, nije zatezanje, nego izvrsno pokraćenje, da lako, brzo i sigurno svladamo, što slijedi.

13. IX. Pogrješku neka učitelj odmah ispravi, ali dodavši opažanja, koja zovemo pravilima i izuzecima pravila.

Dosele smo učili, da treba umjetnosti obučavati radije primjerima, nego pravilima, sada dodajemo, da treba dodati propise i pravila, da upravljaju radom i čuvaju od pogrješaka pokazujući jasno ono, što je prikriveno u uzoru; naime, gdje treba da se rad započne, kamo teži, kud napreduje, i zašto svako pojedino mora tako biti. To će tek dati čvrstu spoznaju umjetnosti i pouzdanje i sigurnost u nasljedovanju.

Ali oni propisi moraju biti veoma kratki i veoma jasni, da nije potrebno oko njih ostarjeti, nego da su, kad ih jednom shvatimo, uvijek od koristi, i onda, kad ih napustimo; kao što i dječaku, koji uči hodati, daje stolac veliku korist, a poslije mu nije ni od kakve koristi.

14. (Sintetične vježbe treba da su prije od analitičnih.) X. Savršeno se obučavanje u umjetnosti sastoji od sinteze i analize. Da sinteza ovdje igra znamenitiju ulogu, pokazali smo primjerima prirode i zanatnika u temelju V. glave XVII. A da sintetičke vježbe moraju ponajviše biti prije, dokazuje još i ovo: 1. što se svagdje mora započinjati lakšim; a lakše razumijevamo svoje nego tuđe. 2. Pisci navalice sakrivaju

umjetnost, te učenici na prvi pogled mogu s teškom mukom, a i tada jedva u njih da prodru; a moći će, kad su se već ponešto uvježbali na onim surovijim vlastitim izumima. 3. Za čim se osobito teži, to se mora osobito i raditi. A težimo za tim, da oni, koji nastoje oko umjetnosti, idu za novim izumima, a ne priučavaju se samo upotrebljavati gotove (pogledaj, što je rečeno na istom mjestu u temelju V. glave XVIII.)

15. (Ipak se moraju analitične dodati.) Ali svakako treba dodati pomnjive analize tuđih izuma i radnja. Tek onaj poznaje dosta dobro neki put, koji je njim više puta ovamo i onamo prošao i pregledao sva raspuća i raskršća i stranputice, na koja se je namjerio; nadalje ima različnih i u neku ruku bezbrojnih načina stvari, te se sve i ne da stjerati u propise, niti može biti svojina jednoga. Gdje je više njih, više im se daje, a to će biti naše samo onda, ako to ispitamo, spoznamo, te s pomoću takmenja i nasljedovanja stvori u nas naviku, da i mi slično stvaramo.

16. To dakle želimo, da se u svakoj umjetnosti za sve, što ta umjetnost mora vršiti, što vrši i može da vrši, odrede uzori ili primjeri, potpuni i savršeni, dodavši im opomene i pravila, koja otkrivaju postupke za ono, što je učinjeno ili treba učiniti, upravljaju pokušajima nasljedovanja, čuvaju od pogrješaka, a ispravljaju ih, ako su učinjene. Tada se neka daju učeniku drugi i opet drugi primjeri, da ih pojedince prilagodi uzorima i nasljedujući slično sličnima učini. A napokon neka promatraju tuđa djela (ali slavnih umjetnika) i porede ih sa spomenutim uzorima i pravilima, u jednu ruku da se bolje istakne njihova poraba, a u drugu, da nauče umjetnost sakrivati ono, što je umjetničko. A kad se takve vježbe nastave,

onda će se tek moći zgodno suditi o izumima, o ljepoti izuma i svojih i tuđih.

17. XI. Ove se vježbe moraju nastaviti, dok se umjetnost posvema ne prisvoji.

Jer: samo je vježba, koja stvara umjetnike.

GLAVA XXII.

Metoda jezika.

1. (Zašto treba jezike učiti i koje?) Jezici se ne uče kao dio obrazovanosti ili mudrosti, nego kao sredstvo, da crpemo obrazovanost i drugima je saopćujemo. Stoga ne treba učiti: 1. sve, jer je nemoguće, ni mnogo njih, jer je beskorisno, budući da se oduzima vrijeme nužno za nastojanje oko stvari, nego samo potrebne. Potrebni su pak poradi kućnoga života materinji, poradi saobraćaja sa susjedima susjedni jezici: kao ovdje za Poljake njemački, drugdje madžarski, rumunjski, turski, a za čitanje knjiga, mudro napisanih, za naučenjake u opće: latinski, za filozofe i liječnike, grčki i arapski, za teologe grčki i židovski.

2. (Zar nekoje sasvim potpuno?) Ne treba učiti sve potpuno do savršenosti, nego za nuždu. Nije naime potrebno, da se grčki i židovski govore tako okretno kao materinji, jer nema ljudi, s kojima bismo razgovarali; dovoljno je, da ih naučimo, koliko je potrebno, da čitamo i razumijevamo knjige.

3. (Ne smijemo ih učiti bez stvari.) Učenje jezika treba da napreduje uporedo sa stvarima, osobito u mladosti, da naime naučimo i razumijevati i izražavati toliko jezikom, koliko smo upoznali stvari. Ta obrazujemo ljude, a ne papige, kako je rečeno u temelju XI. glave XIX.

4. (Posljedak 1. iz istih knjiga mogu se učiti stvari i jezik.) Odatle slijedi prvo, da se ne smiju odjelito učiti imena stvari, jer stvari ne postoje odjelito, niti se razumijevaju, nego postoje ovdje ili ondje, rade ovo ili ono, kako su već spojene. To nam je razmišljanje dalo povoda, da napišemo ne s nepovoljnim uspjehom (kako se misli) „Vrata jezika“,*) gdje riječi, vezane u rečenicama, ujedno izrazuju i svezu stvari.

5. (Znanje čitavoga jezika nije nikomu potrebno.) Zatim slijedi, da nije nikomu potrebno znanje čitavoga kojega jezika, te bi bilo smiješno i ludo, kad bi tko za tim težio. Ta ni Cicero nije znao čitav latinski jezik (a inače se smatra najveći majstor njegov), budući da priznaje, da ne zna izraze zanatnika; naravno, kad se nije nigda družio s postolarima, da bi sav njihov rad pregledao i naučio nazive svemu, čim se oni bave. Pa za koju bi ih korist i bio naučio?

6. (Proširivači „Vratiju“ [Docemius, Kinnerus] radili su nepremišljeno, stoga pisac nije dovršio započeta „Stražnja vrata latinštine“.) Na to nijesu pazili neki proširivači naših „Vrata“, trpajući u njih sasvim neobične nazive stvari, koje su shvaćanju dječaka sasvim daleko. Vrata smiju biti samo vrata, a ono, što je dalje, treba sačuvati za kasnije vrijeme, osobito ono, s čime se ili nigda ne susrećemo, ili ako se i susrećemo, to treba uzeti iz pomoćnih knjiga (vokabularija, rječnika, antologija itd.). Stoga sam i prekinuo „Stražnja vrata latinštine“ (koja sam bio započeo sastavljati od zastarjelih i manje običnih naziva).

7. (Dječaci neka se bave dječačkim stvarima, ne treba im dati Cicerona ili druge, koji

*) Točan je naslov knjigi „Otvorena vrata jezika“.

*

su više, nego ljudi.) Treće slijedi, da dječacima treba i razum i govor obrazivati ponajpače djetinjim stvarima, ostavivši muževne za zreliju dob, tako te su na krivu putu, koji predavaju dječacima Cicerona i druge velike pisce, koji raspravljaju o stvarima, što no nadilaze shvaćanje dječaka. Jer ako ne shvaćaju stvari, kako će shvaćati umjetna sredstva, da se stvari krepko izraze? Korisnije se to vrijeme potroši na čednije stvari, da se i razum i jezik samo postupno razvijaju. Priroda ne pravi skoka, a ni umjetnost, budući da nasljeduje prirodu. Prije treba dječaka učiti, da pravi korake, nego pleše u kolu, prije, da jaše na dugačkoj trstici, nego na opremljenu konju; prije, da tepa, nego govori, a prije, da govori, nego besjedi; jer Cicero *) kaže, da ne može onoga učiti besjediti, koji ne zna govoriti.

8. (Osam pravila o znanju mnogih jezika.) Što se tiče znanja mnogih jezika (poliglotnosti), to će ova metoda, što je zbijamo na osam pravila, učiniti lakim i kratkim nastojanje, da se nauče različni jezici.

9. I. Neka se svaki jezik uči napose.

Naime: najprije materinji, zatim onaj, koji treba da bude na mjesto materinjega, to jest jezik susjednoga naroda (držim naime, da se obični jezici moraju metnuti pred učene). Zatim latinski, a za njim grčki, židovski itd., ali uvijek jedan za drugim, ne zajedno, inače će jedan smetati drugomu. Napokon ćemo ih ipak, kad su već porabom učvršćeni, korisno moći uporedo uzimati s pomoći porednih rječnika, gramatika itd.

10. II. Svaki jezik neka ima odmjereno određeno vrijeme.

*) U spisu „O govorniku" III. 10. 38.

Naime, da ne bismo od sporednoga posla učinili glavni i tratili riječima vrijeme, određeno za stvari. Materinji jezik, jer se veže sa stvarima, koje se pomalo otvoraju razumu, nužno zahtijeva više godina: na priliku osam ili deset, naime čitavu djetinjsku dob i dio dječaštva. Odatle se može prijeći na drugi običan jezik, a svaki se od njih može dosta zgodno obaviti za godinu dana; učenje se latinskoga može završiti u dvije godine, grčkoga za jednu, a židovskoga za pô godine.

11. III. Neka se svaki jezik radije uči porabom, nego pravilima.

To jest slušajući, čitajući i opet čitajući, prepisujući, i što češće pokušavajući nasljedovati i rukom i jezikom. Pogledaj, što je rečeno u pređašnjoj glavi, pravilu I. i XI.

12. IV. Neka ipak pravila potpomažu i učvršćuju porabu.

Kao što je rečeno u pređašnjoj glavi, pravilu II. itd. Tako treba razumijevati osobito za učene jezike, koje moramo crpsti iz knjiga, ali i za obične. Jer i talijanski, francuski, njemački, češki, madžarski se mogu stegnuti u pravila, pače su već stegnuti.

13. V. Jezična pravila neka budu gramatična, ne filozofična.

To jest, neka ne istražuju duboko odnošaje i uzroke riječi, fraza i spojeva, zašto mora da bude ovako ili onako, nego neka priprosto tumače, što je i kako postaje. Dubokoumnije promatranje uzroka i sveza, sličnosti i različnosti, analogija i izuzetaka, koje nalazimo u stvarima i riječima, pripada filozofu, a filologa (jezikoslovca) zadržava.

14. VI. Za sastavljanje pravila novoga jezika treba da bude ravnalo jezik već od prije poznat, da se ovim pokaže samo razlika od onoga.

Ponavljati, što je zajedničko, nije samo beskorisno, nego je štetno, jer zastrašuje duh prilikom veće opsežnosti i različnosti, nego što je u istinu. Na priliku u gramatici grčkoj nije nipošto potrebno, da se ponavljaju definicije imena, glagola, padeža, vremena itd., ili sintaktička pravila, koja ništa nova ne donose itd., jer se predmnijeva, da se to već razumije. Stoga se neka daju samo ona, u kojima se grčki jezik udaljuje od poznatoga već latinskoga. A tada će se moći grčka gramatika stegnuti na nekoliko listova, i sve će biti jasnije, lakše i čvršće.

15. VII. Prve vježbe u novom jeziku treba da budu na građi već prije poznatoj.

Dašto, da ne bude potrebno svraćati duh u isti mah na stvari i na riječi i tim načinom rastresati ga i slabiti, nego samo na riječi, da ih lakše i brže svlada. Takva će pak građa biti ili dijelovi katekizma, ili biblijske pripovijesti, ili najposlije što drugo, već od prije dosta poznato. (Ili ako se hoće, naš „Ulaz“ *) i „Vrata“: premda su ovi prikladniji za učenje naizust poradi kratkoće; a oni ostali pak za čitanje i ponavljanje radi toga, što se češće u njima nalazi ponavljanje istih riječi, da se tako pouzdanije predadu razumijevanju i pamćenju).

16. VIII. Svi se dakle jezici mogu jednim istim načinom učiti.

Naime porabom dodavši veoma laka pravila, koja pokazuju samo razliku od jezika, već od prije poznata, i vježbama na poznatoj građi itd.

Kako se mogu jezici savršeno naučiti?

17. (Potreba zahtijeva, da samo dva jezika naučimo tako reći savršeno i to u četiri

*) Naslov je: „Ulaz k otvorenim vratima jezika“.

stupnja. Na početku smo glave spomenuli, da se svi jezici, koji se uče, ne moraju učiti s jednakom točnošću. Materinjemu, i osobito latinskomu, dugujemo onu skrb, da ih sasvim sebi prisvojimo. A takvo učenje jezika treba podijeliti u četiri doba:

Prvo	doba neka bude	djetinje, koje tepa	kad se uče govoriti	kakogod.
Drugo		dječačko, koje raste		točno.
Treće		mladenačko, koje cvate		lijepo.
Četvrto		muževno, krepko		krepko.

18. (Zašto tako?) Jer samo se postupno ide pravo: inače će sve biti zbrkano, rastrgano, japit će; kako to ponajviše na nama samim iskušavamo. A po ovim četirima stupnjevima lako ćemo voditi one, koji nastoje oko jezika, ako brižljivo odaberemo sredstva za jezičnu obuku: naime i obučne knjige, koje treba učenicima dati u ruke, i rukovođe, koje treba sastaviti za porabu učitelja, a jedne i druge kratke i metodične.

19. (Četiri jezične obučne knjige.) Obučnih knjiga neka bude prema stupnjevima dobi četiri:

I. Ulaz.

II. Vrata.

III. Polača.

IV. Riznica.

20. (I. Ulaz.) Ulaz neka sadržava građu za priklapanje, nekoliko stotina riječi, sastavljenih u malene rečenice, dodavši prijeglede deklinacija i konjugacija.

21. (II. Vrata.) Vrata neka sadržavaju sve obične riječi jezika, od prilike osam tisuća, zbijenih u kratke rečenice, kojima se izražavaju same stvari u prirodnom njihovom obliku. Na to treba nadovezati kratka i jasna pravila, koja sasvim razgovijetno prikazuju pravu i istinitu nauku, kako se pišu, izgovaraju, grade i spajaju riječi onoga jezika.

22. (III. Polača.) Polača neka sadržava različne razgovore o svim stvarima, pune različnih fraza i kićenoga ukrašavanja govora, s bilješkama na strani, iz kojih su pisaca pojedini izvađeni. Na kraju pak s dodatkom pravila, kako se fraze i rečenice na tisuću načina mijenjaju i razjašnjuju.

23. (IV. Riznica pisaca.) Riznicom će se zvati sami klasični pisci, koji su ozbiljno i krepko pisali o svakojakoj građi; sprijeda neka budu pravila o tom, kako se opaža i stječe snaga govora, i kako se točno nadoknađuju idiotizmi (a na to treba u prvom redu paziti). Od ovih se pisaca mogu neki odabrati, da se čitaju u školama, a od drugih se neka napravi popis, da dobro zna, koji su to pisci, ako se komu desi zgoda, ili ga obuzme želja, da o ovoj ili o onoj građi otvori čitave pisce.

24. (Pomoćne knjige.) Pomoćne se zovu knjige, koje služe, da se one obučne knjige lakše i plodonosnije upotrebljavaju. Naime

I. Ulazu kao dodatak malen popis njegovih riječi materinje-latinski i latinsko-materinji.

II. Vratima etimološki rječnik, koji u latinsko-materinjem jeziku prikazuje osnovne riječi u njihovim izvedenim i sastavljenim riječima i daje račun o znamenovanjima.

III. Polači frazeologijski rječnik u materinje-materinjem i latinsko-latinskom jeziku (a ako treba, u grčko-grčkom), koji u jedno pribira različne fraze i fine sinonimne oznake stvari i opisivanje, koji se u polači samoj amo tamo nalaze, dodavši i naznaku mjesta, gdje se nalaze.

IV. Riznicu će napokon potpomagati i popunjati opća sprema, koja razlaže bogatstvo i jednoga i drugog jezika (materinje-latinskoga, a zatim latinsko-grčkoga) tako, da u opće nema ništa, što ne bi ovdje bilo, i da sve do sitnice odgovara uporedo jedno drugomu, da se izrazi osobito osobitim, preneseno prenesenim, šaljivo šaljivim, poslovično poslovičnim itd. Nije naime vjerojatno, da je jezik kojega naroda tako siromašan, te ili već ne bi imao dovoljno mnoštvo riječi, fraza, rečenica i poslovica, ako se samo razborito razvrstaju i latinskim prilagode, ili bi ih doista mogao imati, kad bi bilo spretnosti ove (latinske) nasljedovati i po sličnom slično stvarati.

25. (Nema spreme za jezik, osim u Poljaka G. Knapija.) Takve pak opće spreme dosele nemamo. Grgur je Knapius, poljski Isusovac, doista stvorio svojemu narodu odlično djelo svojom „Poljsko-latinsko-grčkom riznicom“, kako ga je nazvao. Ipak u njemu s pravom pogrješujemo ovo troje: Prvo, što još nije sve riječi i fraze svojega materinjega jezika sakupio. Zatim, što ih nije razređao baš onim redom, što ga pokazasmo, da pojedino odgovara pojedinomu, osobito osobitomu, preneseno prenesenomu, zastarjelo zastarjelomu (koliko to dašto može biti); čim bi se jednako pokazali i osobitost i ljepota i bogatstvo i jednoga i drugoga jezika. On je naime svakoj poljskoj frazi i riječi dodao latinske u većem broju, a mi želimo, da jedna drugoj odgovara, da se sve ljepote Latinaca zamijene našima, kako bi naime ta sprema potpunoma koristila i za prevođenje svake knjige iz latinskoga u materinji jezik i obrnuto. Treće pogrješavamo u „Riznici“ Knapijevoj veću pomnju u nanizanju fraza, da se naime ne zgrću kojekako u rpu, nego da najprije budu jednostavne i povjesne formule za izricanje stvari, zatim svečanije govorničke, napokon uzvišenije ili tvrde i neobičnije pjesničke, najposlije zastarjele.

26. Ali ćemo ipak na drugo vrijeme odgoditi razmišljanje o uređenju ove opće spreme, kao što i ono, kako treba napose postupati i s Ulazom, Vratima, Pola-

čom i Riznicom tako, da svakako dođe do onoga, što želimo, do savršenosti u jeziku. Napose naime o tom raspravljati pripadat će na posebno uređenje razreda.

GLAVA XXIII.

Metoda ćudorednosti.

1. (Sve je pređašnje samo sporedno, glavno tek slijedi: ćudorednost i pobožnost.) Ovoliko o nastojanju oko znanosti, umjetnosti i jezika, kako bi ih valjalo lakše obučavati i učiti. O tom se s pravom može ovdje u pamet dozvati ona Senekina (iz 89. lista): *Ove stvari ne moramo učiti, nego naučiti.* Jer naime nijesu drugo, nego samo priprava za veće, i kako on veli: *To su naši počeci, ne rad.* Što je dakle rad? Učenje mudrosti, da nas učini uzvišene, jake i velikodušne. To je dakle ono, što smo gore pod imenom ćudorednosti i pobožnosti molili; tim postajemo doista uzvišeniji od stvorova, a Bogu samomu bliži.

2. (Koje treba nužno skupiti u umjetnost.) Stoga treba što više nastojati oko toga, da se ova umjetnost, ulijevati doista pravu ćudorednost i pobožnost, točno odredi i u škole uvede, da zaista budu, kako se zovu, radionice ljudske obrazovanosti.

3. (Šesnaest propisa umjetnosti ćudorednosti.) Umjetnost uzgajati ćudorednost ima šesnaest glavnih propisa.

I. Prvi je: Treba da se sve kreposti bez izuzetka usađuju u mladež.

Jer od onoga, što je pravo i pošteno, ne može se ništa izuzeti, da ne bude praznine i poremećenja sklada·

4. II. Osobito pak one temeljne, koje zovu i stožerne, mudrost, umjerenost, jakost i pravednost.

Da se naime ne podiže zgrada bez temelja i dijelovi njezini ne budu zlo vezani, ne upirući se dobro o svoje temelje.

5. III. Mudrost će crpsti iz dobra obučavanja učeći se pravim razlikama stvari i vrijednosti stvari.

Istinit naime sud o stvarima istinit je temelj svakoj kreposti. Lijepo kaže Vives: *Prava je mudrost nepokvareno suditi o stvarima, da svaku pojedinu cijenimo, kakva baš jest, da ne težimo za prostim kao za skupocjenim, ili da ne zabacujemo skupocjeno kao prosto, da ne korimo, što je vrijedno hvale, niti hvalimo, što je vrijedno prikora. Odatle se naime rađa svaka zabluda u ljudskim duhovima i svaka pogrješka, i ništa nije pogubnije u ljudskom životu od onoga iskvarenja sudova, kad se stvarima ne daje njihova cijena. Neka dakle svatko privikne* (nastavlja on) *već od djetinjstva imati pravo mnijenje o stvarima, te se zajedno sa životom njegovim srastu. I neka se laća onoga, što je pravo, kloni onoga, što je krivo, da mu se ova navika, raditi dobro prometne gotovo prirodom.*

6. IV. Neka se uče i obiknu paziti na umjerenost u uživanju hrane i pića, u snu i bdijenju, u radu i igri, u govoru i mučanju za cijelo vrijeme uzgajanja.

Za to ima zlatno pravilo, koje treba uvijek mladeži ponavljati: *Ništa odveć,* da se svagdje prestane prije zasićenja i dosade.

7. V. Neka se uče jakosti u savladavanju samih sebe: osvajajući naime požudu za ras-

tresenošću ili igrom izvan vremena, ili preko vremena i obuzdavajući nestrpljivost, mrmljanje, srdžbu.

Temelj će tomu biti priučiti ih, da sve rade po razumu, a ništa po afektu ili nagonu. Ta čovjek je razumna životinja; neka dakle obikne, da ga razum vodi razmišljavajući u radu, što, zašto i kako sve pravo biva, da čovjek bude doista gospodar svojih čina. A budući da dječaci nijesu neprekidno vrsni (barem nijesu svi) za takvo promišljeno i razumno napredovanje, bit će znatno olakšanje, da ih naučimo jakosti i vlasti nad sobom, ako ih silimo, da obiknu radije raditi po volji drugoga, nego po svojoj pokoravajući se naime najpripravnije u svem poglavarima. *Koji valjano njeguju konje,* veli Laktancije, *oni ih uče najprije, da se pokoravaju uzdi; tko dakle hoće da uzgaje dječake, neka ih u prvom redu priuči, da su poslušni.* O kako je mnogo nade u ovima, da ljudske zablude, kojima je svijet poplavljen, krenu na bolji put, ako se već od najranijega djetinjstva priučavaju, da jedni drugima popuštaju, a svi rade sve svoje poslove po razumu!

8. VI. Pravednosti će se učiti ne vrijeđajući nikoga, dajući svakomu, što je njegovo, izbjegavajući prijevare i laži i pokazujući se ljubežljivi.

Zato ih treba uzgajati jednako kao i za pređašnje načinom i postupkom, koje propisuju slijedeći propisi.

9. VII. Vrste su jakosti: poštena prostodušnost i ustrajanje u radu, koji su mladeži osobito potrebni.

Budući da se naime mora život provesti u saobraćaju i u radu, treba dječake učiti, da podnose i ljudske poglede i svaki pošten rad, da se ne bi bojali svjetla, ili da

ne bi mrzili na ljude, bili lijeni trbusi,*) beskorisni tereti zemlji.**) Krepost se njeguje djelima, ne riječima.

10. VIII. Poštena se prostodušnost stječe čestim saobraćajem s poštenim ljudma i tim, da se na očigled njima izvrši, štogod im se naloži.

Aristotel je tako uzgojio Aleksandra, da je vješto općio u dvanaestoj svojoj godini s ljudma svake ruke, s kraljevima, i poslanicima kraljeva i naroda, s učenjacima i neukima, građanima i seljacima i zanatnicima, te je o svakoj stvari, o kojoj bi se razgovor zametnuo, zgodno ili pitao ili odgovarao. Da to našim općim uzgojem nauče svi s uspjehom nasljedovati, trebat će napisati propise za saobraćaj i poticati, da se vrše čednom konverzacijom i svakidašnjim raspravljanjem o različnim stvarima s učiteljima, saučenicima, roditeljima, služinčadi i drugima; i najposlije će morati učitelji pripaziti, da svakoga prizovu na pravi put, u koga opaze kakvu lijenost, ili lakoumnost, ili surovost, ili obijest itd.

11. IX. Ustrajnost u radu pribavit će sebi mladež, ako uvijek što radi, bilo ozbiljno ili veselo.

Za svrhu naime nije ni malo stalo, što i zašto se radi, samo da se radi. I u šali se može učiti, što ozbiljno koristi, kad vrijeme i prilike zahtijevaju. Jer se dakle djelovanje uči djelovanjem (kako smo vidjeli na svojim mjestu), tako i se rad nauči radom, da neprestana (no ipak umjerena) zanimanja i duše i tijela prijeđu u marljivost i marljivu čovjeku neradinu dokolicu učine nesnoš-

*) Iz lista sv. Pavla Titu 1. 12.

**) Izraz Homerov, sr. Ilijadu 18. 104.

ljivom. I tada će biti istinito, što Seneka kaže: *Plemenite duše hrani rad.**)

12. X. Osobito je potrebno u dječake uljevati krepost srodnu pravednosti, spremnost i živahnost drugima pomoći.

Prionula je naime uz pokvarenu prirodu grdna mana sebeznalost, kojom svatko želi gotovo samo sebi napredak, ne mareći, kako je drugima. To je vrelo različnim zabludama u ljudskim prilikama, što svatko nastoji oko svojih stvari ne obazirući se na opće dobro. Treba dakle revno mladeži utuviti cilj našega života, naime da se ne rađamo samo za se, nego i za Boga i za bližnjega, t. j. za ljudsko društvo, kako bi se ozbiljno o tom uvjereni, već od samoga djetinjstva privikuuli nasljedovati Boga, anđele, sunce itd. i sve plemenitije stvorove, to jest, željeti i nastojati, kako bi uslugama što više koristili ljudima. Tada bi tek bilo srećno i privatno i javno stanje, kad bi svi znali i htjeli složiti se za zajedničke probitke i svagdje jedan drugomu priteći u pomoć. A znat će i htjet će, ako se nauče.

13. XI. Uzgajanje se kreposti ima započeti od najnježnijega djetinjstva, prije nego duše primu pogrješke.

Ako naime ne zasiješ polje dobrim sjemenom, porast će doduše trava, ali kakva? Ljulj i korov. Ako ga pak namjeravaš prisiliti, lakše ćeš ga prisiliti i sigurnijom nadom iščekivati žetvu, ako odmah s početka proljeća oreš, siješ, branaš. U kratko: mnogo je obiknuti od malenih nogu,**) jer dugo će vrč zadržati miris, koji je upio, kad je bio nov.***)

*) List 31, 4.

**) Iz Vergilijevih Georgika 2. 272.

***) Horacije: Listovi 1. 2. 69.

14. XII. Kreposti se uče trajno radeći, što je pošteno.

Što valja spoznati, uči se spoznajom, što raditi, radom, kako smo vidjeli u glav. XX. i XXI. Kao što se dakle djećaci lako uče hodati hodajući, govoriti govoreći, pisati pišući itd., tako će naučiti poslušnost slušajući, uzdržanje uzdržavajući se, istinitost govoreći istinu, postojanstvo držeći se postojano itd., samo neka ne uzmanjka ljudi, koji bi riječju i primjerom prednjačili.

15. XIII. Neka uvijek posvjetljuju primjeri uređena života roditelja, dojilja, učitelja, saučenika.

Djeca su naime majmunići; štogod vide, bilo dobro ili zlo, radi su nasljedovati, i ako im se ne zapovijeda, i tako nauče prije nasljedovati, nego poznavati. Mislim pak i na žive i na povjesne primjere, no ipak osobito na žive, jer se izbliže i jače doimaju. Stoga će biti divno sredstvo, da se učenici krepko primaknu k najpoštenijemu životu, da su roditelji valjani i točni čuvari kućne stege, učitelji pak, najodabraniji među ljudima, da su vrijedni udivljenja poradi ćudorednosti.

16. XIV. Ipak treba primjerima dodati propise i životna pravila.

Naime, da se nasljedovanje ispravi, popuni, ojača. (Ogledaj, što je rečeno u pravilu IX. gl. XXI.) Takva pak životna pravila neka se sakupe iz sv. pisma i rečenica mudaraca. Na priliku: Zašto i kako se treba čuvati od zavisti? Kojim oružjem treba zaštiti srce od boli i od svakojakih ljudskih nevolja? Kako treba susprezati veselje? Kako obuzda-

vati srdžbu? Rastjerati nedopuštenu ljubav? i slično, no ipak prema stupnjevima dobi i prema napretku.

17. XV. I čuvati treba veoma brižno djecu od zla društva, da se ne okuže.

Zlo se naime poradi iskvarenja prirode i lakše i čvršće prima. Treba dakle svom revnošću odbijati od mladeži sve prilike, gdje bi se mogla iskvariti, kao što su zla društva, ogavni razgovori, prazne i lakoumne knjige (jer primjeri mana, ušli oni na oči ili na uši, otrov su srcima) i najposlije neradinost, da ne bi ne radeći ništa naučili zlo raditi ili stekli duševno mrtvilo. Bit će dakle korisno uvijek ih zabavljati ili ozbiljnim, ili šaljivim stvarima, samo da im se ne dopušta dangubiti.

18. XVI. A jer jedva možemo imati tako dobre oči, da se ne bi kakvo zlo došuljalo, sasvim je potrebna stega, da se suprotimo zločestu vladanju.

Jer neprijatelj Sotona nije budan samo, dok mi spavamo, nego i dok smo mi budni i sijemo dobro sjeme po njivicama duhova, miješa se, da posije svoj korov, a napokon se pokvarena priroda sama pokazuje ovdje i ondje, tako te je sasvim potrebno silom se zlima suprotiti. Suproti se pak stegom, t. j. korbom i kaznom, riječima i šibama, kako već stvar zahtijeva, no uvijek, kad je djelo još svježe, da se mana, koja niče, uguši odmah u prvom početku, ili da se radije s korijenom iščupa, koliko je moguće.

Stoga treba, da je u školama snažna stega, no ne toliko poradi nauka (koje će, ako se predavaju valjanom metodom, biti slast i dražest ljudskomu duhu), nego poradi ćudorednosti. U ostalom o stezi poslije u gl. XXVI.

GLAVA XXIV.

Metoda, da se ulije pobožnost.

1. (Može li se nastojanje oko pobožnosti svesti na metodu umjetnosti.) Premda je pobožnost dar božji i daje se s neba od učitelja i meštra svetoga Duha, ali jer on radi uređeno s pomoću uređenih sredstava i s toga sebi bira za pomoćnike roditelje, učitelje, crkvene sluge, da mladiće rajske vjernom brigom sade i natapaju (1 Kor. 3. 6. 8.), to je potrebno, da ovi razumiju narav svojih dužnosti.

2. (Što se razumijeva pod riječju pobožnost.) Što za nas znači riječ pobožnost, spomenuli smo prije, naime, da (upivši pravo razumijevanje prilika vjere i religije) naše srce znade svagdje tražiti Boga (kojega pismo Is. 45. 15. zove „sakrivenim" i „nevidljivim kraljem" Hebr. 11. 27.; jer se naime zaodio koprenom svojih djela i nevidljivo prisutan u svem, što je vidljivo, nevidljivo svim upravlja), a kad ga je svagdje našlo, znade ići za njim, a kad ga je svagdje dostignulo, u njemu uživati. Ono prvo biva razumom, drugo voljom, treće veseljem savjesti.

3. (Značenje ovoga.) Boga tražimo opažajući tragove božanstva po svim stvorenjima. Za Bogom idemo prepuštajući se sasvim u svemu njegovoj volji, da i radimo i trpimo, što se god njemu dobro dopane. Boga uživamo smirujući se u ljubavi i milosti njegovoj tako, da ne možemo ništa veće poželjeti ni na nebu ni na zemlji od Boga samoga, ništa ugodnije, nego misliti na njega, ništa slađe, nego njega slaviti tako, da se srce naše od ljubavi prema njemu topi.

4. (Trojako vrelo i trojaki način, da iz njega crpemo.) Odakle bismo ovo čuvstvo crpli, ima

za nas trojako vrelo, trojaki način ili stupanj, da ga crpemo.

5. (Trojako je vrelo riječ božja: učinjena, pisana i udahnuta.) Vrela su sveto pismo, svijet i mi sami. Naime ondje riječi božje, tu djela, ovdje nagon. Za nas je izvan svake sumnje, da se iz sv. pisma crpe spoznaja i ljubav božja. A da se pak od svijeta i od mudroga promatranja divnih djela božjih, što su u njemu, uspinjemo do čuvstva pobožnosti, svjedoci su sami neznabošci, koje je samo promatranje svijeta zanijelo do poštovanja božanske volje. To se vidi iz primjera Sokratova, Platonova, Epiktetova, *) Senekina i drugih, premda je ono čuvstvo ljubavi u ljudi, koje nije osobita božanska objava podupirala, bilo i nesavršeno i od svoje se svrhe udaljilo. Ali tko je zaposlen, da iz riječi i djela božjih ujedno crpe spoznaju njegovu, on će se raspaliti najvatrenijom ljubavlju, kako se vidi na Jobu, Elihu, Davidu i drugim pobožnim ljudima. Ovamo smjera i opažanje osobite providnosti, koja se nas samih tiče (kako nas je divno uredila, dosele uščuvala i upravlja nama), kako svojim primjerom pokazuju David (u psal. 139.) i Job (glav. 10.).

6. (Trojak je način, da crpemo iz trojakoga vrela.) Trojak je način, da crpemo pobožnost iz ovih vrela: razmišljavanje, molitva i ispitivanje. To troje čini teologa, kako veli D. Luter, ali i kršćanina u opće može učiniti doista samo ovo troje:

7. (I. Razmišljavanje.) Razmišljavanje je često, napeto i odano razmatranje djela, riječi i dobročinstva božjih: kako naime sve dolazi samo od dobrohotnosti božje (bilo da radi ili dopušta) i kako

*) Grčki mudrac u 1. stoljeću posl. Hr., stoik.

divnim putovima dolaze do svoje svrhe sve odluke božanske volje.

8. (II. Molitva.) Molitva je često i u neku ruku neprestano uzdisanje k Bogu i prošnja za njegovo milosrđe, da nas uzdrži i duhom svojim upravlja.

9. (III. Ispitivanje.) Ispitivanje je najposlije često promatranje našega napretka i pobožnosti, bilo da mi to sami činimo, ili drugi, kamo pripadaju na svoj način i ljudske, đavolske i božje kušnje. Jer i sebe samoga mora čovjek kadšto iskušavati, je li u vjeri (2. Kor. 13. 5.) i kako revno vrši volju božju, a potrebno je, da nas iskušavaju i ljudi, prijatelji i neprijatelji. To biva, kad oni, koji pobožno drugima upravljaju, budnom pažnjom i otvorenim ili tajnim ispitivanjem idu istraživati, koliko smo napredovali, i kad nam Bog o desnicu postavi suparnika, da nas uči utjecati se k Bogu i pokaže nam, koliko je jakosti u našoj vjeri. Najposlije zna Bog i samoga sotonu poslati, ili se pače sam dignuti protiv ljudi, da se vidi, što je u njihovim srcima. To će dakle sve trebati uliti u kršćansku mladež, da se svi priuče u svem, što jest, biva, ili će biti, uzdići srce svoje k onomu, koji je prvi i posljednji od sviju, i samo u njemu tražiti mir duši.

10. (Metoda pobožnosti, pribrana u XXI. pravilo.) Napose će za to biti ova metoda, pribrana u XXI. pravilo: I. Prva se skrb, da se pobožnost ulije, ima započeti u ranom djetinjstvu.

U jednu ruku, jer nije korisno odgađati, a u drugu, jer je opasno odgađati. Sam razum svjetuje, da znatnije valja prije raditi, a preče revnije. Što je pak znatnije ili preče od *pobožnosti? bez koje je svako drugo vježbanje slabo korisno, a ona sama ima obećanja i sadašnjega i budućega života* (1. Tim. 4. 8.). To je ono *jedno, što je*

potrebno (Luk. 10. 42.), tražiti carstvo božje, a onomu, koji se oko njega skrbi, dodat će se ostalo (Mat. 6. 33.). Pogibeljno je pak odgađati; jer ako se već nježne djetinje duše ne napune željom za Bogom, lako se u sam svakidašnji život sproveden donekle bez obzira na božansku volju, uvuče potajno preziranje božanske volje i nesveto mišljenje, te se poslije veoma teško, a u gdjekojih nigda ne iščupa. Stoga veli prorok tužeći se na strašnu poplavu bezbožnosti u svojega naroda, da nema nikoga, koga bi Bog učio, osim onih, kojima se više ne daje mlijeko, te su odbijeni od sise, t. j. osim malenih (Is. 29. 9.). O drugima kaže drugi prorok, da se ne mogu popraviti, da bi dobro radili, jer su obiknuli raditi zlo (Jer. 13. 23.).

11. II. Neka se dakle uče odmah, čim stanu upotrebljavati oči, jezik, ruke, noge, dizati svoj pogled k nebu, gore pružati ruke, zazivati Boga i Hrista, pred nevidljivim veličanstvom prigibati koljena i štovati ga.

Nijesu dječica za to tako nepoučljiva, kako sebi utvaraju oni, koji tako znatan posao vrše odveć nemarno ne mareći za to, kako je potrebno, da se otmemo sotoni, svijetu i nama samima. Neka doduše i ne razumijevaju odmah, što biva, jer im je još slaba poraba razuma, ali je ipak osobito stalo do toga, da znaju, da moraju činiti ono, što će samim vršenjem naučiti, da treba činiti. Jer kad vršeći nauče, što im je vršiti, lakše će se uliti ono, što odmah za tim slijedi, naime, da započnu razumijevati, što biva i zašto biva, i kako biva posao. Bog je zakonom naložio, da se njemu žrtvuju svi prvijenci, zašto dakle ne bi prvijenci misli naših, tepanja našega, kretnja naših i radnja naših?

12. III. Čim se pak djeca mogu po dobi svojoj poučavati, treba im prije svega uliti, da nijesmo ovdje zaradi ovoga života, nego da težimo za vječnošću: ovdje je samo prijelaz, da valjano pripravljeni dostojno uniđemo u vječno obitavalište.

To se može lako učiti svakidašnjim primjerima onih, koje smrt ugrabi i prijeđu u drugi život kao napršćad, djeca, mladići, starci. To im se mora često dozivati u pamet, da spoznadu, kako se ovdje ne može nitko trajno nastaniti.

13. IV. Neka se dakle kadšto opominju, da nam valja ovdje najviše raditi oko toga, da se valjano pripravimo za budući život.

Drukčije bi bilo ludo, zanimati se onim, što ćemo morati doskora ostaviti, a ne mariti za ono, što će nas i u samu vječnost pratiti.

14. V. Zatim: neka se uče, da je dvostruk život, u koji se čovjek odavle seli, srećan s Bogom i kukavan u paklu, a jedan je i drugi dovijeka.

Na primjeru Lazarevu i gavanovu, čije su duše odnijeli, i to onoga anđeli u nebo, ovoga đavoli u pakao.

15. VI. A da su srećni i tri i četiri puta srećni oni, koji svoj život tako udese, te se pokažu vrijedni, da dođu k Bogu.

Jer izvan Boga, izvora svjetla i života, samo je tmina, užas, mučenje i vječna smrt bez smrti, te bi bilo bolje, da se nijesu ni rodili oni, koji će od Boga skrenuti i strmoglaviti se u bezdan vječne propasti.

16. VII. A doći će k Bogu, tkogod ovdje s Bogom ide. (Kao što Enoh i Ilija, obadva živi; a drugi poslije smrti. 1. Mojs. 5. 24. itd.)

17. VIII. A s Bogom da idu oni, koji ga imaju pred očima, boje ga se i drže njegove zapovijedi.

A to je sve čovjeku (Eccl. 12. 15.), ono sve, o kojem je Hrist rekao: *Samo je jedno potrebno.* Luk. 12.*) 42. Neka se dakle uče svi kršćani, da imaju to uvijek na jeziku i na srcu, kako se ne bi nigda s Martom odveć zapleli u brige ovoga života.

18. IX. Neka se dakle priučavaju, da sve, štogod ovdje vide, čuju, primaju, rade i trpe, k Bogu navraćaju neposredno ili posredno.

Neka se to primjerima rasvijetli, naime tko se posvećuje znanstvenim naucima, ili misaonu životu, mora mu se posvećivati zaradi toga, da se divi posvuda raširenoj moći božjoj, mudrosti, dobroti, pa da se tim raspali ljubavlju prema njemu i od ljubavi se sve tješnje i tješnje s njim združi, te se ne može dovijeka otrgnuti. Koji pak obavljaju vanjske poslove, poljodjelstvo, zanate itd., neka idu za kruhom i drugim potrebama za život, ali ipak zaradi toga, da živu ugodno, a živjeti moraju ugodno, da mirna i vesela srca služe Bogu i služeći mu budu mili, a mileći mu se budu s njime dovijeka u svezi. Tko obavlja poslove s drugom svrhom, odvraća se od volje božje i od Boga samoga.

19. X. Ali neka se uče od djetinjstva, da se što više zabavljaju onim, što ravno vodi k Bogu; čitanjem sv. spisa, vježbama službe božje i izvanjim dobrim djelima.

Čitanje naime svetih spisa potiče i njeguje spominjanje na Boga; vježbanje službe božje živo prikazuje čovjeka Boga i s njim ga veže; dobra djela učvršćuju onaj vez; jer pokazuju, da doista hodamo u zapovijestima božjim.

*) Krivo ubilježen broj; ima biti 10, kao što i pred tim Eccl. 12. 13.

To se troje mora ozbiljno preporučiti svima, koji idu za pobožnošću (a to je sva kršćanska mladež krstom posvećena).

20. XI. Stoga neka bude pismo svim kršćanskim školama i početak i svršetak (alfa i omega).

Što je Hiperije *) rekao, da se teolog u pismu rađa, vidimo, da je to apostol Petar na šire razvio veleći, da *se djeca božja rađaju od sjemena, koje ne trune, riječju živoga Boga, koja ostaje dovijeka* (1. Petr. 1. 23.). Neka dakle u kršćanskim školama vrijedi mimo sve knjige ova knjiga božja, da po primjeru Timotejevu *svi, svi kršćanski mladići od malena umiju sveta pisma, koja ih mogu umudriti za spasenje* (Tim. 3. 15.), *odgojene riječima vjere* (1. Tim. 4. 6.). Lijepo je već u svoje vrijeme raspravio o tom Erazmo u svojoj Paraklezi, t. j. u poticanju k izučavanju kršćanske filozofije. Sveto se pismo, veli, prilagođuje jednako svima, spušta se do malenih, ravna se po njihovoj malenoj mjeri, hraneći ih mlijekom, njegujući ih, uzdržavajući i radeći sve, dok u Hristu ne budemo veliki. U drugu ruku upravo tako ne ostavlja najmanje, kao što je najvećima divno: malenima je sasvim maleno, velikima više nego najveće. Nijednu dob ne tjera od sebe, nijedan spol, nijednu sudbinu, nijedan stalež. Ni sunce nije ovdje tako zajedničko i svakomu pristupačno kao kršćanska nauka. Ne odbija u opće nikoga, van ako tko sama sebe odbije, zavidan sam sebi itd. Dodaje još: O da bi bila prevedena u sve jezike svih naroda, da ih ne bi mogli poznavati i čitati samo Škoti i Irci, nego i Turci i Saraceni! Pa da bi se mnogi i ismijavali, nekoji bi se ipak predobili! O da bi seljak za plugom iz njih što kazivao! O da bi iz njih tkalac kod svojega čunka što pjevao! O da bi sebi putnik

*) Profesor teologije, † 1564.

takvim pripovijestima olakšavao dosade putovanja! O da bi svi razgovori kršćana iz njih bili! Mi smo naime od prilike takovi, kakvi su naši svakidašnji razgovori. Neka svatko shvaća, što može, a izriče, što zna. Tko je kasniji, neka ne zavidi prednjemu, tko je naprijed, neka zove onoga, koji je za njim, neka ga ne prezire. Zašto da ispovijest zajedničku svima stežemo na nekolicinu? A blizu kraja veli: Koliko nas je god dakle priseglo u krstu na riječi Hristove (ako smo ipak iz duše prisegli), o da bismo doskora za samih zagrljaja roditelja i laskanja dojilja bili obučavani u nauci Hristovoj. Jer i najdublje se prima i najčvršće ostaje, što ona surova posudica duše najprije upije. Hrista neka veliča prvo tepanje, po njegovu evanđelju neka se uzgaja najranije djetinjstvo, te želim, da ga tako prikazujemo, da ga i djeca zavole. Zatim neka ustraju u takvu nastojanju, dok ne poodrastu tihim rastenjem do krepkoga čovjeka u Hristu. Srećan, koga smrt zateče u tim znanostima. Za njima dakle žeđajmo cijelim srcem svi, primajmo ih, ustrajmo trajno u njima, cjelivajmo ih, i u njima najposlije umrimo, u njih se pretvorimo, jer nauke prelaze u vladanje*) itd. Isto veli Erazmo u „Osnovi teologije“: *I ne bi bilo po mojem znanju neuputno božanske knjige do riječi naizust naučiti, pače ako ih i ne razumijemo, kako svjetuje Augustin* itd. Neka dakle u kršćanskim školama ne odjekuju ni Plaut, ni Terencije ni Ovidije ni Aristotel, nego Mosije, David, Hrist; i neka se izume načini, kako bi se u bibliji, sasvim kao i u abecedi, udomaćila mladež, Bogu posvećena (a sve su knjige kršćanske svete: 1. Kor. 7. 14.). Kao što je naime od glasova i slova satkan sav govor, tako se iz početaka

*) Komenski piše pogrješno: abeunt in studia mores, a Erazmo je napisao (izd. od 1533.): abeunt studia in mores.

božanskih znanosti diže cijela gradnja religije i pobožnosti.

21. XII. Što se god uči iz pisma, neka se navraća na vjeru, ljubav i ufanje.

Jer to troje su oni najviši stupnjevi, ka kojima se sve navraća, što se Bogu svidjelo objaviti nam svojim riječima. Nešto naime objavljuje, da znamo; nešto zapovijeda, da vršimo; i nešto i obećava, da se tomu i u ovom i u budućem životu od dobrote njegove nadamo. I u čitavom pismu nema ništa, što se ne bi protezalo na koju od tih glavnih točaka. Neka se dakle svi uče ovo razbirati, da se znadu razborito kretati među proroštvima božjim.

22. XIII. Vjera, ljubav, ufanje neka se uče za praktično vršenje.

Potrebno je naime, da se već od početka obrazivanja obrazuju praktični kršćani, ne teoretični, ako hoćemo, da imademo prave kršćane. Religija je živa, nije naslikana, neka dakle pokaže svoju životnu snagu djelovanjem, kao što živo sjeme metnuto u dobru zemlju, doskora niče. Stoga zahtijeva pismo vjeru, koja radi (Gal. 5. 6.), a bez toga se zove mrtvom (Jak. 2. 20.), i traži živo ufanje (1. Petr. 1. 3.). Odatle i veoma česta riječ u zakonu, da nam Bog objavljuje, što se objavljuje, da mi to činimo. I Hrist: *Kad ovo znate, blago vama, ako ga izvršujete* (Iv. 13. 17.).

23. XIV. Vjera, ljubav, ufanje učit će se slično izvršivanju, ako se djeca (i svi) uče, da krepko vjeruju sve, što Bog objavljuje, izvršuju, što zapovijeda, nadaju se, što obećava.

Na to treba paziti i marljivo mladeži utuvljivati, ako hoće, da joj riječ božja bude krepost božja za spas, da donese ponizno i odano srce, koje je spremno, u svem se

uvijek pokoriti Bogu, te se pače već doista pokorava. Kao što naime sunce svojim svjetlom ne objavljuje ništa onomu, koji ne će da otvori oči, a hrana, postavljena na stol, nikoga ne zasiti, koji se krati jesti, tako bi i božansko svjetlo, koje se umovima pruža, i pravila, koja se radnjama našima daju, i blaženstvo, obećano onima, koji se Boga boje, bili uzalud, kad ih ne bismo prihvatili spremnom vjerom, žarkom ljubavlju i čvrstim ufanjem. Tako je Abraham, otac vjernika, vjerujući riječima božjim, vjerovao i ono, što je nevjerojatno; činio je, što je puti bilo najteže (kao što bijaše ostaviti domovinu, žrtvovati sina itd.), vršeći zapovijesti božje i nadaše se, gdje se nije bilo čemu nadati uzdajuć se u obećanja božja. A takva vjera, živa i koja radi, ubrojena mu je u pravednost. Treba učiti sve, koji se predaju Bogu, da to na sebi iskušavaju i postojano opažaju.

24. XV. Čemu se god još osim svetoga pisma uči kršćanska mladež (znanostima, umjetnostima, jezicima itd.), neka se uči podređeno sv. pismu, da naime mogne svagdje opažati i jasno vidjeti, da je sve pusta taština, što se ne proteže na Boga i na budući život.

Stari hvale Sokrata, što je filozofiju od golih trnjanih razmatranja navratio k ćudoređu, a apostoli su izjavili, da zovu kršćane od trnjanih sićušnih pitanja zakona natrag k slatkoj ljubavi Hristovoj (1. Tim. 1. 5., 6. 7. itd.), kao što ih i današnji gdjekoji pobožni teolozi zovu od zapletenih razprava, koje više crkvu razaraju, nego li je grade, natrag k skrbi za savjest i k vršenju. O Bog se smilovao na nas, da nađemo opći način i put, kojim bismo uspješno naučili navraćati sve, čim se ljudski razum izvan Boga zanima, k Bogu, a sve poslove ovoga života, u koje se svijet

zapleće i utapa, k nastojanju oko nebeskoga života! To bi doista bile u neku ruku svete ljestve, po kojima bi se naši duhovi po svem, što jest i biva, bez zapreke uspinjali do onoga najvišeg i vječnog vladara svega, izvora pravoga blaženstva!

25. XVI. Neka se svi uče najzdušnije vršiti službu božju, i izvanju i unutrašnju, da ne bi unutrašnja bez izvanje ohladnjela, a izvanja se bez unutrašnje izvrgla u licemjerstvo.

Izvanja je služba božja razgovor o Bogu, pripovijedanje i slušanje riječi njegove, klanjanje, slavljenje s pohvalnim pjesmama, upotrebljavanje sakramenata i drugi sveti obredi, javni i privatni. A unutrašnja je služba božja trajno mišljenje na prisutnost božju, strah i ljubav božja, zatajanje samoga sebe i predanje samoga sebe u ruke božje, naime volja pripravna, da sve radi i trpi, što je Bogu ugodno. To treba spajati, ne rastrgavati, ne samo, jer je pravedno, da se Bog slavi tijelom i duhom našim, koji su njegovi (1. Kor. 6. 20.), nego i zato, jer se bez pogibli ne mogu rastrgati. Izvanje obrede bez unutrašnje istinitosti Bog doista prezire: *Tko ište takva šta iz vaših ruku* itd (Is. 1. i drugdje). Jer je naime Bog duh, hoće, da mu se molimo duhom i istinom (Iv. 4.). A u drugu ruku, jer mi nijesmo samo duševni, nego i tjelesni i osjetni, potrebno je, da se kadšto naša osjetila izvana potaknu, te rade i duhom i istinom, što unutra mora da bude. Stoga je Bog, premda u prvom redu ište unutrašnje, ipak ujedno naredio i izvanje, i hoće, da se to vrši. Sam Hrist, premda je službu novoga zavjeta oslobodio od obreda i učio, da valja Bogu služiti duhom i istinom, ipak se molio

ocu oborena lica i molitvu onu nastavljao pače čitave noći, pohađao svete zborove, slušao i pitao učitelje zakona, navieštao riječ, pjevao slavospjeve itd. Kad dakle uzgajamo mladež u religiji, uzgajajmo je potpuno, izvana i iznutra, da ne bismo uzgojili ili licemjerce, to jest površne, izmišljene, naslikane, neistinite štovatelje božje, ili fanatike, koji se vesele svojim sanjarijama i prezirući izvanju službu uništavaju red i ures crkve, ili napokon hladne ljude, ako izvanje ne bi davalo unutrašnjemu poticala, a unutrašnje izvanjemu života.

26. XVII. Izvanjim djelima, od Boga naređenim, treba djecu revno priučavati, da znaju, da je pravo kršćanstvo djelima pokazivati svoju vjeru.

Djela te ruke, koja se ne smiju nigda prekidati, jesu vježbe umjerenosti, pravednosti, milosrđa, strpljivosti. Ako naime vjera naša ne rodi takvim plodovima, pokazuje se mrtva (Jak. 2.). A potrebno je, da je živa, ako je spasonosna.

27. XVIII. Učimo ih također, da točno razlikuju svrhe dobročinstava i sudova božjih, da znadu sve valjano upotrebiti, a ništa ne zlorabiti.

Fulgencije*) (u 2. listu Gali) dijeli dobročinstva božja na troje. Nekoja će, veli, trajati dovijeka, druga služe za to, da postignemo vječnost, a treća napokon samo za korist ovomu životu. K prvoj vrsti pripadaju: spoznaja Boga, veselje u svetom duhu i ljubav božja, koja se razlijeva po našim srcima K drugoj vrsti pripadaju, veli, vjera, ufanje i milosrđe

*) Crkveni pisac i biskup, † 533. Branio vjeru protiv Arijevaca.

prema bližnjemu. K trećoj zdravlje, bogatstvo, prijatelji i ostalo izvanje, što nas po sebi ne čini ni srećnima, ni nesrećnima.

Isto ih tako učimo, da su sudovi božji, ili kazne njegove trojake. Nekoji (koje je Bog odredio dovijeka poštedjeti) se ovdje pograbe i pod krstom muče, da bi se očistili i obijelili (Dan. 11. 35. Otkr. 7. 14.) kao Lazar. Drugi se ovdje poštede, da bi se kaznili za uvijek, kao bogati gavan. Drugima se kazne započinju ovdje, da se produlje do vječnosti kao Saulove, Antiokove, Irudove, Judine itd. Učimo dakle ljude, da sve razlikuju, da ne bi, osjetnim dobrima prevareni, voljeli ono, što samo ovomu vremenu pripada, i da se ne bi znali plašiti toliko sadašnjih zala, koliko pakla i ne bojati se najveéma onih, koji mogu samo tijelo ubiti, a ne mogu ništa više učiniti, nego onoga, koji može tijelo pogubiti, a dušu rinuti u pakao (Luk. 12,).

28. XIX. I sjećajmo ih, da je najsigurniji put za život put krsta, i da je stoga njime napried išao Hrist, vođ života, na nj druge pozvao i po njemu vodi one, koje najviše voli.

Otajstvo je našega spasenja izvršeno krstom, sastoji se u krstu; njim se naime ubija stari Adam, da živi novi, stvoren prema Bogu. Stoga Bog kara, koje ljubi i tako reći s Hristom pribija na krst, da ih uskrsnule s Hristom postavi u visini o svoju desnicu. Ta riječ krsta, premda je moć božja, da spase one, koji vjeruju, ipak je ludost i zadjevica puti (1. Kor. 1. 18.) te je doista potrebno, da se to neprestano valjano utuvljuje kršćanima, da spoznadu, kako ne mogu biti učenici Hristovi, ako se ne odreknu sami sebi i ne podmetnu ramena, da nose krst Hristov (ogledaj Luk. 14. 27.), te

ne budu spremni za cijeloga svojeg života ići za Bogom, kamogod ih povede.

29. XX. Ali se treba pobrinuti, da se, dok ih god budemo sve ovo učili, ne namjere na primjere suprotivne onima.

To jest, treba se čuvati, da djeca ne čuju i ne vide sablazni, krive kletve, različno obeščašćenje imena božjega i ostale bezbožnosti, nego da opažaju, kamo se god okrenu, strahopoštovanje božanske volje, vršenje religije, skrbi oko savjesti. A ako se što protivno dogodi kod kuće ili u školi, neka osjete, da se to ne dopušta bez kazni, nego da se strogo pedepsa, da bi kazna za uvredu božanske volje, koja je uvijek oštrija, nego ako se ogriješi o Priscijana,*) ili počini kakav drugi izvanji prekršaj, pokazala, česa se osobito i najviše treba čuvati.

30. XXI. Najposlije jer zaradi ovoga iskvarenja svijeta i prirode nigda ne napredujemo toliko, koliko bismo morali, a ako i napredujemo nešto malo, to ista iskvarena put lako prelazi u samoljublje i duševnu oholost, odatle (jer se Bog oholima protivi) je najveća pogibao za spasenje; to treba zarana učiti sve kršćane, da sva naša dobra nastojanja i djela nijesu zaradi svoje nesavršenosti ništa, ako nam svojom savršenošću ne priteče u pomoć Hrist, jaganjac božji, koji oduzima grijehe svijeta, koji je jedini ocu omilio itd. Treba dakle njega zazivati, u nj se jedino uzdavati.

Tako ćemo tek osigurati nadu spasu našemu i spasu naših, kad ih postavimo na Hrista, zaglavni onaj kamen,

*) Rimski pisac iz 6. stolj. posl. Hr., čiji se vrsno djelo o latinskom jeziku mnogo upotrebljavalo još u školama srednjega vijeka.

koji je u jednu ruku vrhunac svake savršenosti na zemlji i na nebu, a u drugu sam i jedini začetnik i usavršitelj vjere, ljubavi, ufanje i spasa našega. Jer njega je otac poslao s neba za to, da bude Imanuel (Bog čovjek), ljude opet združi s Bogom i u primljenoj čovječnosti najsvetije živeći dade ljudima primjer božanskoga života, a umirući nedužno pomiri krivnje svijeta sam po sebi i opere nas svojom krvlju od grijeha naših, pa najposlije uskrsnuvši pokaže smrt, smrću pobijeđenu, a uzlazeći na nebo i šaljući odanle Duha svetoga, zalog spasu našemu, po njemu u nama, kao u hramovima svojim i stanuje i nama upravlja i čuva nas za spasenje, dok smo ovdje u borbi, i poslije nas uskrsne i k sebi primi, da budemo i mi, gdje je on sam, i gledamo slavu njegovu itd.

31. Ovomu jedinom Spasitelju sviju s vječnim ocem i Duhom svetim bila hvala i čast i blagoslov i slava u vijeke vijekova, Amen.

32. Ali će ipak trebati za sve razrede škola napose propisati način, kako bi se sve to valjano izvršilo.

GLAVA XXV.

Ako hoćemo, da se škole sasvim poprave po pravim pravilima pravoga kršćanstva, treba neznabožačke knjige ili ukloniti, ili ih bar obrađivati opreznije, nego dosele.

1. (Što će se ovdje svjetovati.) Nužda, kojoj se ne da izbjeći, sili nas, da opširnije nastavimo stvar, koje smo se u pređašnjoj glavi samo letimice dotaknuli. Naime, ako hoćemo, da nam škole budu doista kršćanske, moramo četu neznabožačkih učitelja ukloniti. Stoga ćemo najprije izložiti nužne razloge za to, zatim ćemo kazati,

kako treba biti na oprezu s onim mudarcima svijeta, da ipak sve njihove lijepe misli, riječi i djela budu naša svojina.

2. (I s kakvom revnošću božjom.) Da revno oko toga radimo, tjera nas ljubav k božjoj slavi i ljudskom spasenju, kad vidimo, da najbolje kršćanske škole priznavaju Hrista samo po imenu, a u ostalom se naslađuju samim Terencijima, Plautima, Ciceronima, Ovidijima, Katulima i Tibulima.*) Muzama i Venerama. Odatle dolazi, da više mirišemo svijetom, nego Hristom, te je potrebno, da se usred kršćanstva traže kršćani. (Jao!) Naime, jer je svim naučenjacima, pače i predstojnicima božanske mudrosti, teolozima, Hrist samo krinka, a Aristotel s ostalom četom neznabožaca daje im krv i dah. To je grozna zloporaba i najgadnije poganjenje kršćanske slobode, i stvar veoma opasna. Jer

3. (Razlozi, zašto treba neznabožačke knjige iz kršćanskih škola odstraniti, a knjige božje uvesti?) Prvo: naša djeca, preporođena Duhom svetim, rođena su za nebo, treba ih dakle uzgajati za građane nebeske i najprije ih upoznati s nebeskim prilikama: Bogom, Hristom, anđelima, Abrahamom, Izakom, Jakovom itd. A da se to čini prije, nego išto drugo, i da se međutim sve drugo zapusti, uputno je u jednu ruku poradi nesigurnosti ovoga života, da ne bi tko možda bio ugrabljen nepripravan; u drugu, jer se prvi utisci najčvršće primaju i (ako su sveti) čine sigurnijim sve ostalo, što treba poslije u životu izvršivati.

*) Rimski pjesnici u 1. stoljeću pr. Hr.

4. Drugi: Zatim, premda se Bog obilno skrbio za svoj odabrani narod, nije ipak pokazao druge škole, nego onu u svojem predvorju; gdje je samoga sebe postavio nama za učitelja, nas za učenike, a za nauku glas svojih proročanstva. Tako naime govori po Mojsiji: *Čuj, Izrailju, Gospod je Bog naš jedini gospod. Zato ljubi gospoda Boga svojega iz svega srca svojega i iz sve duše svoje i iz sve snage svoje. I neka ove riječi, koje ti zapovijedam danas, budu u srcu tvom, i često ih napominji sinovima svojim i govori s njima, kad sjediš u kući svojoj i kad ideš putem, kad liježeš i kad ustaješ* itd. (5. Mojs. 6. 4.). I po Isaiji: *Ja sam gospod Bog tvoj, koji te učim, da bi napredovao, vodim te putem, kojim treba da ideš* (48. 12.*). I tako: *Ne treba li narod da pita Boga svojega?* (8. 19.). I Hrist: *Pregledaj pisma* (Ivan 5. 39.).

5. Treći: Da je ta ista njegova riječ ujedno najjasnije svjetlo našemu razumu i najsavršenije pravilo djelovanju našemu, a u jednom i drugom najdostatnija potpora našoj slaboći, zasvjedočio je dosta ovim rječima: *Gle, učio sam vas uredbama i zakonima! Držite dakle i izvršujte ih, jer je mudrost vaša i razum vaš pred narodima, koji će, kad čuju sve te naredbe, reći: Samo je ovaj veliki narod narod mudar i razuman* (5. Mojs. 5. 6.). A Jozuja govori ovako: *Neka se ne rastavlja od usta tvojih knjiga ovoga zakona, nego razmišljaj o njemu dan i noć. Jer ćeš tada biti srećan na putovima svojim i tada ćeš napredovati* (Joz. 1. 8.). Po Davidu pak: *Zakon je Gospodnji svršen, krijepi dušu; svjedočanstvo je Gospodnje vjerno, daje mudrost nevještomu* itd. (Ps. 19. 7.) Apostol napokon svjedoči: *Sve je pismo od Boga dano i ko-*

*) Ne 12, nego 17.

risno za učenje itd., *da bude savršen čovjek božji* (2. Tim. 3. 16. 17.). To su jednako i spoznali i priznali najmudriji ljudi (razumije se doista prosvijetljeni kršćani): Hrizostom*) reče: *Štogod je potrebno, da znamo, ili ne znamo, učimo u pismu.* Kasijodor: **) *Škola za nebo, obučavanje za život, slušaonica istine, sasvim sigurno jedina obuka je pismo, koje napunja učenike plodonosnim osjećanjima, ne zamamljivim riječima* itd.

6. Četvrti: A izrično je Bog zabranio narodu svojemu nauku neznabožačku i njihove običaje. *Ne učite se putu, kojim idu narodi* (veli Jerem. 10. 12.***) Isto tako: *Nema li Boga u Izrailju, te idete da pitate Belzebuba, boga u Akaronu?* (2. Kralj. 1. 3.) *Ne treba li narod da pita Boga svojega? ili će pitati mrtve mjesto živih? Zakon i svjedočanstvo tražite: Ako li tko ne govori tako, njemu nema zore* (Is. 8. 19. 20.). Pa zašto? jer je naime svaka mudrost od Gospoda i s njim ostaje dovijeka. Drukčije: *Komu je otkriven korijen mudrosti?* (Eccl. 1. 1. 6.) *Premda su vidjeli svjetlo i obitavali na zemlji, nijesu ipak prepoznali puta znanja ni razabrali staze njegove* itd. *U Kanaanu se ne čuje za nj, a u Temanu se ne vidi. I djeca Agarova, koja traže zemaljsku mudrost, pripovjedači i ispitivači spoznaje ne znadu puta mudrosti. Ali ga zna, koji sve zna, i našao je svaki put k mudrosti i predao Jakovu sluzi svojemu i Izrailju miljeniku svojemu* (Bar. 3, 20. 21. 22. 23. 32. 36. 37.). *To nije učinio nijednomu drugom narodu i sudova njegovih oni ne znaju* (Ps. 147. 20.).

7. Peti: Ako dakle kadšto narod njegov skrene od

*) Carigradski patrijarka, † 407.

**) Državnik i učenjak u 6. stolj. poslj. Hr.

***) Ne 12, nego 2.

zakona njegova k zamamama ljudskih izmišljotina, nije Bog obično korio samo njihovu ludost, što su ostavili izvor mudrosti (Bar. 3. 12.), nego *dva zla, što ostaviše izvor žive vode i iskopaše sebi studence, studence isprovaljivane, koji ne mogu da drže vode* (Jer. 2. 13.). A tuži se po Osiji, što se narod njegov odveć zabavlja s neznabošcima, i dodaje: *Napisah mu velike stvari u zakonu svom, ali mu se čine kao nešto tuđe* (Os. 8. 12.). A što rade drugo, molim te, oni kršćani, koji neznabožačke knjige prevrću rukom i dan i noć? *) a za sveti rukopis božji kao za nešto tuđe, što na njih ne pripada, ne mari nitko, a ipak nije to prazna stvar, koja bi se bez kazni mogla zanemariti, nego sam naš život, kako svjedoči Bog (5. Mojs. 32. 47.).

8. Šesti: Stoga prava crkva i pravi štovatelji božji nijesu tražili škole nigdje osim u riječi božjoj crpući obilno iz nje pravu i nebesku mudrost, koja nadilazi svaku svjetsku. Tako naime govori David o sebi: *Zapovijest Tvoja čini me mudrijega od neprijatelja mojih, razumniji postah od svih učitelja svojih, jer razmišljam o Tvojim svjedočanstvima* itd. (Ps. 119. 98. itd.). Slično priznaje Salamun, najmudriji od smrtnika: *Gospod daje mudrost, iz njegovih usta dolazi znanje i razum.* (Prov. 2. 6.). Svjedoči i sin Sirakov (u predgovoru svoje knjige), da je svoju mudrost, doista izvrsnu, crpao iz čitanja zakona i proroka. Odatle ono oduševljenje svetih, kad su u svjetlu božjem vidjeli svjetlo (Ps. 3. 10.). *Srećni smo, jer nam je Bog objavio svoju volju* (Bar. 4. 4.). *Gospode, komu ćemo ići? Ti imaš riječi vječnoga života* (Iv. 6. 68.).

9. Sedmi: Primjeri svih vijekova dokazuju, da je bilo uzrok zavedenju i bludnjama, koliko se god puta

*) Prema Horacijevoj Ars. poet. 268.

crkva udaljila od tih izvora Izrailjevih. O izrailjskoj je crkvi dosta poznato po tužbama proroka; o kršćanskoj se razbira iz povjesnice, da je živjela čistoća vjere tako dugo, dok su apostoli i apostolski ljudi tjerali na samu nauku evanđelja. A kako su se neznabošci četimice razasuli u crkvu i prvi žar i briga, da se čisto dijeli od nečista, ohladnjeli i radi toga se neznabožačke knjige najprije privatno, a doskora i javno počele čitati, vidimo, kakva je mješavina i zbrka nauka nastala. Izgubili su ključ znanja upravo oni, koji su se hvastali, da ga sami imaju; odatle su nastale izmišljotine mnijenja mjesto članaka vjere; odatle zadjevice i raspre, kojima se još ne vidi kraj; s toga je ohladnjela ljubav, ugasnula je pobožnost, i tako je pod imenom kršćanstva oživjelo neznaboštvo i kraljuje. Morala se naime ispuniti prijetnja Gospoda Jehove, da *„ako li tko ne mari govoriti po riječi božjoj, njemu nema jutarnjega svjetla“* (Is. 8. 20.). *Stoga je Gospod izlio na njih duh tvrdoga sna i zatvorio im oči, da im svaka utvara bude kao riječi u zapečaćenoj knjizi* itd., jer su se bojali Boga po zapovijestima i naukama ljudskim (Is. 29. 10. 11. 13. 14.). A kako se doista ispunjuje na njima i ono, što je o neznabožačkim mudarcima posvjedočio Duh sveti: *Zaludješe u svojim mislima i potamnje nerazumno srce njihovo* (Rimlj. 1. 21.). *Ako se dakle crkva mora očistiti od nečistoća, ne preostaje nijedan sigurniji put, nego da ostavimo zavodničke ljudske utvare, te se vratimo jedino k čistim vrelima Izrailjevim, i predamo sebe i djecu našu Bogu i riječi njegovoj, da nas uči i vodi.* Tek će onda biti, što je prorečeno, da *su svi sinovi crkve naučeni od Boga* (Is. 54. 13).

10. Osmi: I za cijelo ne dopušta veličanstvo naše kršćansko (koji smo po Hristu postali djeca božja i kraljevsko svećeništvo i baštinici budućega vijeka), da i sebe i djecu svoju tako zavrgnemo i zapustimo, te se tako tijesno družimo s nesvetim neznabošcima i u njima uživamo. Kraljevskim se naime i kneževskim sinovima doista ne daju za uzgajatelje čankolizi, lakrdijaši, čauši, nego ozbiljni, mudri, pobožni ljudi. A mi se ne crvenimo od stida dati za uzgajatelje sinčićima kralja kraljeva, maloj braći Hristovoj, baštinicima vječnosti šaljivoga Plauta, raspuštenoga Katula, nečistoga Ovidija, bezbožnoga rugača Bogu Lukijana,*) smradnoga Marcijala**) i druge iz one čete, koji su bez poznavanja i straha božjega? Kao što su oni sami živjeli bez ufanja u bolji život, te se valjali samo u blatu sadašnjega života, to će svakako zaodjeti istim blatom i one, koji se s njima druže. Dosta smo već, dosta ludovali, kršćani, ovdje neka bude svršetak! Bog nas naime zove k boljemu, pa je pravo, da idemo za njim, kad nas zove. Hrist, vječna mudrost božja, otvorio je sinovima božjim u svojem domu školu, u kojoj je upravitelj i najveći diktator sam Duh sveti, profesori i učitelji proroci i apostoli, svi snabdjeveni pravom mudrošću, svi pokazujući jasno riječju i činom put istine i spasenja, ljudi sveti, u kojoj su učenici sami odabranici božji, prvijenci, kupljeni između ljudi, za Boga i za jagnje; a nadzornici pak i čuvari anđeli i arkanđeli, poglavarstva i vlasti u nebu (Efež. 3. 10.). Štogod se u njoj pruža, daje znanje, koje je nad sve zaključke ljudskih moždana istinito, sigurno, savršeno, i koje se proteže na sve potrebe i ovoga i budućega ži-

*) Grčki pisac u drugom stoljeću posl. Hr.
**) Rimski pjesnik epigrama u prvom stoljeću posl. Hr.

vota. Jer samo su usta božja onaj izvor, iz kojega istječu svi potočići prave mudrosti, samo je lice božje ona baklja, odakle se šire traci pravoga svjetla, samo je riječ božja onaj korijen, iz kojega niču prave klice razumijevanja. Srećni dakle, koji gledaju lice božje, paze na usta njegova i srcem primaju riječi njegove; jer samo ovo je jedini, pravi, neprevarljivi put k pravoj i vječnoj mudrosti, a izvan njega nema drugoga.

11. Deveti: Ne smijemo mukom mimoići ni to, kako je Bog ozbiljno zabranio narodu svojemu ostatke neznabožačke i što ga je stiglo, jer nije pazio na onu prijetnju. *Gospod će Bog tvoj potrti te narode ispred tebe* itd. *A rezane bogove njihove spali ognjem. Nemoj da se polakomiš na sebro i zlato, što je na njima, i da ga ne uzmeš, da ti ne bude zamka, jer je gadno pred Gospodom Bogom tvojim. I nemoj da uneseš gada u dom svoj, da ne budeš proklet kao i on sam* (5. Mojs. 7. 22. 25. 26.). A u glavi 12.: *Kad istrijebi Gospod Bog tvoj ispred tebe narode, čuvaj se, da se ne uhvatiš u zamku pošavši za njima, pošto se potru ispred tebe, da ne potražiš bogova njihovih, i rečeš: kako su ovi narodi služili svojim bogovima, tako ću i ja činiti. Što vam god ja zapovijedam, sve držite i činite, niti što dodajte k tomu, niti oduzmite od toga.* (5. Mojs. 12. 29. itd.) I akoprem im je to Jozua poslije pobjede dozvao u pamet i svjetovao, da povrgnu tuđe bogove (Jos. 24. 23.), to su im, jer ipak nijesu poslušali, oni neznabožački ostaci načinjeni za zamke, te su se uvijek vraćali k mahnitanju za tuđim bogovima sve do propasti i jednoga i drugoga kraljevstva. Pa zar se ne ćemo opametiti mi, koji smo postali oprezniji tuđim primjerom?

12. (Neznabožačke su knjige tuđi bogovi.)

Ali bi mogao tko reći: Knjige nijesu tuđi bogovi. Odgovor: Ostaci su onih naroda, koje je Gospod Bog naš istrijebio ispred kršćanskoga naroda svojega, kao ondje; ali ovi su opasniji, nego oni ondje. Ondje je bila zamka samo onima, kojima je srce postalo bezumno (Jer. 10. 14.), a ovdje se mogu i najmudriji prevariti (Kol. 2. 8.). Ondje bijahu djela ljudskih ruku (kako Bog obično govori, koreći ludost štovatelja tuđih bogova), ovdje djela ljudskoga duha. Ondje je sjaj zlata i srebra zasljepljivao oči, ovdje potamnjuje duh zamamna utvara tjelesne mudrosti. Kako? Poričeš, da su knjige neznabožačke kumiri? Tko je dakle rastavio od Hrista cara Julijana? *) Tko je zaludio papu Lava X., da je povjest o Hristu držao izmišljenom? Kojim je dakle duhom nadahnut odvraćao kardinal Bembo Sadoleta **) od čitanja svetih knjiga (jer da se ne dolikuju tako velikomu čovjeku takve ludosti)? Što je i danas tolike mudre Talijane i druge strmoglavilo u ateizam? Ali da ne bi i u reformovanoj crkvi Hristovoj bilo ljudi, koje bi Cicero, Plaut, Ovidije itd. nekim smrtnim zadahom za sobom vukli!

13. (Isprika.) Ako bi tko rekao, da se zloporaba ne smije pripisivati stvarima, nego osobama, pa da ima i pobožnih kršćana, kojima ne pravi čitanje neznabožačkih knjiga nikakve štete, odgovara apostol: *Znamo, da idol nije ništa na svijetu, ali nema svatko razuma* (da naime razlikuje). *Ali se čuvajte, da kako ova sloboda vaša ne postane spoticanje slabima* (1. Kor. 8. 4. 7. 9.). Premda dakle milostivi Bog mnoge čuva od pada, ipak se ne možemo ispričati, ako znajući i hotimice trpimo takve zamame

*) Nadimkom Apostata, rimski car u 4. stolj. posl. Hr.
**) Učeni kardinal u 16. stoljeću.

(mislim različna otkrića ljudskih moždana, ili i sotonske prijevare) obojene rumenilom nježnosti i kićenosti, dok je sigurno, da one gdjekoje ljude, pače najviše njih, zalude i povuku u zamke sotonine. Poslušajmo radije Boga, ne nosimo kumire u kuće svoje, ne postavljajmo Dagona pored zavjetnoga kovčega, ne miješajmo onu mudrost, koja je odzgora, s onom zemaljskom, životinjskom i đavoljom, i ne dajmo povoda, da se podjari srdžba božja protiv sinova naših.

14. (Alegorija.) Jer možda će ovamo pripadati i ono, što Mojsije slikovito spominje, da se dogodilo, kad su Nadab i Abiu, sinovi Aronovi, mladi svećenici (ne poznavajući jošte dosta svoju službu) u svoje kadionice metnuli mjesto svetoga ognja tuđ oganj (to jest prosti), da kade pred Gospodom, udari ih oganj Gospodnji i poginoše pred Gospodom (3. Mojs. 10. 1. itd.) A što su kršćanska djeca, nego ono mlado, sveto svećeništvo već posvećeno, da se prinose Bogu prinosi duhovni (1. Petr. 2. 5.)? Ako dakle njihove kadionice, duhove, napunjamo tuđim ognjem, ne izvrgavamo li ih doista srdžbi božjoj? Zar naime nije tuđe i ne mora da bude svakomu kršćanskom srcu, štogod dolazi od druguda osim od Duha svetoga? Takve su pak ponajviše ludosti neznabožačkih filozofa i pjesnika, kako svjedoči apostol (Rimlj. 1. 21. 22.; Kološ. 2. 8. 9.) I pjesništvo je Jeronim zgodno nazvao vinom zlih duhova, jer opija i uspavljuje neoprezne duhove i dovodi im sanje nakaznih mnijenja, pogibeljnih kušnja i najgadnijih požuda. Treba se dakle čuvati sotonskih napitaka te ruke.

15. (Treba nasljedovati Efežane.) Ako ne poslušamo Boga, koji nam ovo sigurnije svjetuje, stajat će na sudu protiv nas oni Efežani, koji su, kako im je zasjalo svjetlo božanske mudrosti, spalili sve prpošne knjige, koje su njima kao kršćanima unaprijed bile beskorisne (Djela apost. 19. 19.). I današnja grčka crkva, premda ima od svojih pređa, koji se smatraju najmudrijim narodom svijeta, i filozofskih i pjesničkih knjiga, napisanih njihovim lijepim jezikom, ipak je i sebi i svojima zabranila čitanje njihovo pod kaznu izopćenja. Tako se dogodilo, da ih je ipak Bog, kad su poplavom barbarstva pali u veliko neznanje i praznovjerje, dosele sačuvao od bujice protukršćanskih bludnja. I u tom ih dakle treba sasvim nasljedovati, da se lakše rastjera tmina pometnja, koja je ostala od neznaboštva (uvedavši ipak veće izučavanje svetih spisa), jer *se samo u svjetlu božjem vidi svjetlo* (Psal. 36. 10.). *Dome Jakovljev, hodi da idemo po svjetlosti Gospodnjoj* (Is. 2. 5.).

16. (Prigovori se pobijaju.) Pogledajmo ipak, kojim razlozima ustaje protiv toga ljudski razum savijajući se poput zmije, da se ne treba uloviti u poslušnost vjere i Bogu se predati. Prigovaraju ovako:

17. (1. Velika je mudrost u neznabožačkim knjigama.) U knjigama filozofa, govornika, pjesnika pohranjena je velika mudrost. Odgovor: Vrijedni su tmine, koji odvraćaju oči od svjetlosti. Sovama se dašto čini i osvitanje podne, ali životinje, rođene za svjetlost, drukčije znaju. O tašti čovječe, koji u tmini ljudskoga mišljenja tražiš jasno svjetlo, digni oči gore! S neba se spušta pravo svjetlo, od oca svjetlosti! Ako se u ljudskim mislima išto svijetli i sja, to su iskrice; pa ako se i čini onima, koji su postavljeni u tminu, da se svijetle i nešto vrijede, što koriste te iskrice nama, kojima su goruće baklje dane u ruke (najsjajnija riječ božja)? Jer ili govore o prirodi, zar ne ližu samo staklo, a kaše se ni ne dotaknu? *) A u svetim spisima pripovijeda

*) T. j. spoznavaju samo spoljašnjost, a ne unutrašnjost.

sam vladalac prirode veličajne tajne o svojim djelima, razvijajući prve i posljednje uzroke svemu, što je vidljivo i nevidljivo. Ako filozofi govore o ćudoređu, čine, što i ptičice, kojima su krila lijepkom namazana, te se s teškom mukom miču, a ne mogu nikako naprijed. A pismo sadržava prave opise kreposti s oštrim opomenama, koje prodiru u mozag kosti, i žive primjere za sve. Kad neznabošci hoće da uče pobožnosti, uče praznovjerju, jer nijesu dobili prave spoznaje ni o Bogu ni o volji njegovoj. *Mrak pokriva zemlju, a tama narode; tebe će obasjati Gospod i slava njegova pokazat će se nad tobom* (Is. 60. 2.) Premda bi dakle sinovima svjetlosti prosto bilo približiti se kadšto sinovima tmine, da se opazivši razliku sami više vesele na putu svjetlosti, a požale one u njihovoj tmini, ali htjeti njihove iskre pretpostaviti našemu svjetlu nepodnošljiva je i prema Bogu i dušama našim nepravedna ludost. *Što koristi napredovati u svjetovnim naucima, a zakržljaviti u božanskim? Ići za nestalnim izmišljotinama, a prezivati nebeske tajne? Treba se čuvati takvih knjiga i od ljubavi k svetim spisima izbjegavati ih, koje se izvana sjaju riječitošću, a iznutra ostaju prazne krepošću i mudrošću*, veli Izidor.*) Eto hvale tih knjiga! Ljuske su bez jezgre! Sud Filipa Melanhtona glasi ovako: *Što uče filozofi u opće, ako i najbolje uče, osim pouzdanja i ljubavi k nama. Marko Cicero u spisu: „O granicama dobra i zla“ prosuđuje svaku vrstu kreposti po samoljublju i sebeznalosti. Koliko je nadutosti i hvastanja u Platona? I meni se čini, da nije lako moguće, da se od onoga Platonova častohleplja ne bi poprimila kakva mana, ako dođe do njega, te ga čita duh po sebi visok i žestok. Aristotelova je nauka u opće tako reći neka želja za pravdanjem, te ga među piscima filozofije, koji uče kreposti, ne držimo vrijednim ni posljednjega mjesta* itd. (U nacrtu teologije, odio „o grijehu“).

*) Po svoj prilici biskup sevilski Izidor, † 636.

18. (2. Potrebni su radi filozofije.) Isto tako vele: Ako ne uče pravo teologiji, ipak uče filozofiji, koja se ne može crpsti iz svetoga pisma, danoga za korist spasenja. Odgovor: Izvor je mudrosti riječ božja u visini (Eccl. 1. 5.). Prava filozofija i nije drugo, nego pravo poznavanje Boga i djela njegovih, koja se ne mogu drugdje istinitije naučiti, nego iz usta njegovih. Stoga dodaje Augustin ovo nabrajajući hvale svetoga pisma: *Ovdje je filozofija; jer su svi uzorci svih bića u stvoritelju Bogu. Ovdje je etika, jer se dobar i pošten život uzgaja samo tako, da se ljubi, što se mora ljubiti i kako se mora ljubiti, to jest Bog i bližnji. Ovdje je logika, jer je samo Bog istina i svjetlost razumnoj duši. Ovdje je i osobitija dobrobit države, jer se država najbolje čuva, ako se samo temeljem i vezom vjere i čvrste sloge ljubi zajedničko dobro, a najveće je i najistinitije dobro Bog.* A nekoji su već za naše doba dokazali, da se temelji svih filozofijskih znanosti i umjetnosti istinitije sadržavaju u pismu, nego drugdje, te se moramo čuditi učiteljovanju svetoga Duha, koji, premda nastoji obučavati u prvom redu u nevidljivu i vječnu, ipak ujedno svagdje otkriva bića prirodnih i umjetnih stvari i daje pravila svima mudrim mislima i djelima. A od svega toga jedva se može u neznabožačkim filozofima naći i sjena. Ako je dakle s pravom napisao neki teolog, da se ona krasna Salamunova mudrost sastojala u tom, što je zakon božji uveo u kuće, škole, polače, zar se ne bismo i mi mogli nadati, da će se nama vratiti ona Salamunska, t. j. prava i nebeska mudrost, ako budemo mjesto neznabožačkih spisa utuvljivali mladeži zakon božji propisujući iz

njega pravila za svaku vrstu života? Nastojmo dakle oko toga, da imadomo u kući sve, što nas može učiniti mudre, pa i u onoj izvanjoj, i da tako reknem, građanskoj mudrosti, koju zovemo filozofijom. Dobro, pa i bila nesrećna ona vremena, kad su sami sinovi Izrailjevi morali slaziti k Filistejcima, da svaki poklepa svoj raonik ili motiku svoju, jer ne bješe kovača u zemlji Izrailjskoj (1. Sam. 13. 19. 20.), ali je li jednako potrebno, da su Izrailjci uvijek u takvom škripcu i stisci, osobito, kad ta stvar doista zadaje tu nepriliku; kao što su ondje Filistejci doduše davali motike Izrailjcima, a ipak im podnipošto nijesu davali mačeve protiv sebe, tako možeš i od neznabožačke filozofije doduše dobiti obične oblike zaključaka i ukrase govora, ali ne ćeš nikako postići mačeve i koplja, da se pobijaju bezbožnosti i praznovjerja. Želimo dakle sebi radije vremena Davidova i Salamunova, gdje Filistejci leže na zemlji, a Izrailj kraljuje i uživa svoja dobra.

19. (3. Isto tako radi ljepote stila.) Neka dakle čitaju barem radi stila Terencija, Plauta i druge slične, koji nastoje oko latinštine. Odgovor I.: Zar ćemo zato, da nauče govoriti, voditi svoju djecu po krčmarskim kuhinjama i krčmama i bludilištima i sličnim smradnim mjestima? Jer kamo, molim, vode Terencije, Plaut, Katul, Ovidije itd. mladež, nego po tim smetilištima? Što im daju da gledaju, nego raspuštenost, šale, gozbe, pijančovanja, sramotna ljubakanja, bludnost, različno spletene prijevare i druge slične stvari, od kojih se moraju okrenuti kršćanske oči i uši i onda, kad se slučajno pokažu.

Držimo li, da je čovjek u sebi tako malo pokvaren, pa da bi stoga morali izvana pokazivati oblike svakovrsne rugobe i davati mu gubu i mahalicu i tjerati ga u propast gotovo svojevoljno traženim poticanjem? Reći

ćeš: Nije sve zlo u onih pisaca. Odgovaram: ali se zlo uvijek lakše prima, pa je stoga veoma opasno slati mladež onamo, gdje je zlo pomiješano s dobrim. Jer i oni, koji idu da čiji život pogube, ne običavaju i ne mogu mu samim otrovom napiti, nego mu ga pomiješaju sa što boljim jelima ili pićima; ipak otrov pokazuje svoju snagu i upropasti onoga, koji ga ispije. Isto tako drži i onaj starinski ubojica ljudski, ako nas hoće u mreže da zaplete, potrebnim, da svoje paklene otrove zasladi šećerom duhovita laskanja u pjesništvu i govoru, a ne ćemo li mu mi znajući za to, porušiti ovu opaku spravu? Reći ćeš: Nijesu svi smradni; Cicero, Vergilije, Horacije i drugi kreposni su i ozbiljni. Odgovor: Ali su i oni sami slijepi neznabožci, koji odvraćaju srca svojih čitatelja od pravoga Boga k bogovima i boginjama (Jupiteru, Martu, Neptunu, Veneri, Fortuni itd., naime k svojim izmišljenim božanstvima.) Bog je ipak kazao narodu svojemu: *Ne pominjite imena bogova tuđih, da se ne čuje iz usta vaših* (2. Mojs. 23. 13.). A onda, kakva je ondje zbrka praznovjerja, krivih mnijenja, svjetovnih požuda, koje se među se različno bore? Doista drugačijim duhom napunjaju svoje učenike, nego li je duh Hristov. Hrist uči samozataju, oni samoljublje. Hrist zove k poniznosti, oni preporučuju oholost. Hrist traži blage, oni stvaraju divlje. Hrist preporučuje golubinju priprostost, oni ulijevaju na tisuću načina umjetnost mudrovanja. Hrist svjetuje čednost, oni se upuštaju u šale. Hrist ljubi vjernike, oni stvaraju one, koji sumnjaju, pravdaju se i tvrdoglavi su. Pa da zaključim u kratko, i to s apostolskim riječima: *Kakvu zajednicu ima vidjelo s tamom? Kako li se slaže Hrist s Belijalom? Kakav dio ima vjerni s nevjernikom?* (2. Korinć. 6. 15.). S pravom kaže i Erazmo (u poređenjima): *Od uvelih cvjetova udaljuju se pčele: tako se ne*

smijemo ni dotaći knjige, koja ima gnjile misli. Isto tako *Kao što je najsigurnije ležati u djetelini, jer se pod tom travom, kako kažu, ne skrivaju zmije, tako se moramo zabavljati onim knjigama, u kojima se ne bojimo nikakva otrova.*

20. (Odgovor 2.) Ipak u drugu ruku, što imaju tako lijepa oni svjetovni pisci više od naših svetih? Razumiju li samo oni ljepote govora? Najsavršeniji je umjetnik jezika on sam, koji ga je usadio, Duh božji, čije su riječi slađe od meda, prodiru jače od mača s obje strane oštra, a uspješnije su od vatre, koja tali kovine, a teže su od bata, koji lomi stijene, kako iskušavaju i objavljuju sveci božji, Zar samo neznabošci pripovijedaju pripovijesti vrijedne pamćenja? Pun je naš spis istinitijih i kud i kamo divnijih. Zar samo oni izmišljaju trope, figure, igre riječima, alegorije, zagonetke i rijekove. Vršak je ovih u nas. Gubava je mašta voljeti Abanu i Farfor, vode u Damasku, od Jordana i voda Izrailjskih (2. Kralj. 5. 12.). Krmeljivo je oko, kojemu pružaju Olimp, Helikon i Parnas ugodniji pogled od Sinaja, Siona, Hermona i Tabora i maslinova brda. Gluho je uho, kojemu ugodnije odjekuje lira Orfejeva, Homerova, Vergilijeva od citare Davidove? Pokvareno je grlo, kojemu bolje prijaju izmišljeni nektar i ambrozija i kastalijska vrela nad prave nebeske mane i vrela Izrailjevih. Opako je srce, kojemu daju veće slasti imena bogova i boginja, Muza i Gracija, nego mnogo zazivano ime Jehove, kojemu se valja moliti, Hrista Spasitelja i različnih ljubavnih darova Duha svetoga. Slijepa je ona nada, koja radije hoda po elizijskim poljanama, nego po vrtovima raja. Ondje je naime sva bajka, sjena istine, ovdje sve zbiljno, istina sama.

21. (Odgovor 3.) Pa dobro, neka oni i imaju ukrasa prikladnih, da se k nama prenesu, fraza, poslovica, lijepih moralnih rečenica; zar ćemo radi tih cvjetića morati našu djecu onamo slati? Nije li nam prosto oplijeniti Egipćane i lišiti ih nakita njihova? Prosto nam je doista, pače se dolikuje po zapovijesti božjoj (2. Mojs. 3. 22.). S pravom naime pripada crkvi sav posjed neznabožaca. Dakle je potrebno, veliš, da se približimo k tim stvarima, te ih odnesemo. Odgovor: Kad su Manase i Efraim namjeravali osvojiti zemlju neznabožaca za Izrailj, išli su naoružani, sami muževi ostavivši kod kuće na sigurnom mjestu četu djece i neratoborno mnoštvo (Jos. 1. 14.). Isto tako činimo i mi; zadaću, da razoružamo one neznabožačke pisce, uzmimo na sebe mi muževi, koji smo već obukom (sudom i kršćanskom pobožnošću postali čvrsti i krepki, a mladeži ne izvrgavajmo pogiblima. A što naime onda, ako oni našu mladež poubijaju ili rane, ili u ropstvo odvedu? Jao, možemo vidjeti žalosne primjere, kako je mnogo njih otela Hristu filozofija neznabožačke čete i strmoglavila ih u bezboštvo. Bit će dakle najsigurnije potajno poslati naoružane, koji će ovima, od Boga izgonom prokletima, oteti sve zlato i srebro i štogod imaju dragocjena, i razdijeliti ga baštinicima Gospodnjim. O podjario Bog junačke duhove, koji će sve cvjetiće ljepota, sabrane po onim pustinjama, rado zasijati po vrtovima kršćanske filozofije, da nam ne mogne ničesa nedostajati u kući.

22. (Odgovor 4.) Napokon, ako valja kojega neznabošca samoga pustiti, to neka budu Seneka, Epiktet, Plato i slični učitelji kreposti i poštenja, u kojih

se može vidjeti manje zabluda i praznovjerja. To bijaše misao velikoga Erazma, koji svjetuje, da se kršćanska mladež uzgaja u samim svetim spisima i na kraju dodaje: *Ako bi trebalo baviti se oko svjetovnih knjiga, to bih bar ja volio, da se bave oko onih, koje su bliže svetim knjigama* (Erazmo u „Priručniku teologije“). Ali bi dobro bilo, da se i ti dadu u ruke mladeži tek onda, kad je učvrstila duhove u kršćanstvu, i to najprije pročišćene, da se naime odstrane imena bogova i sve, što odiše praznovjerjem. Pod taj je naime uvjet *Bog dopustio neznabožačke djevojke voditi kući za žene, da im se obrije kosa i obrežu nokti* (5. Mojs. 21. 12.). Da se dakle dobro razumijemo, ne branimo kršćanima u opće svjetskih spisa, budući da dobro poznajemo nebesko pravo, kojim je Hrist snabdio svoje vjerne (no pazi, koji su već vjerni), da bez opasnosti primaju zmije i otrove (Mark. 16. 18.); ali hoćemo, molimo i zaklinjemo, da ne bacamo pred te zmije dječicu božju, koja su još nježne vjere, te im u lakoumnom pouzdanju ne pružamo zgode, da piju otrov. Duh je Hristov kazao, da se dječica božja moraju othranjivati čistim mlijekom riječi božje (1. Petr. 2. 2.; 2. Tim. 3. 15.).

23. (Prigovor IV. Teškoća sv. pisma za djetinju dob.) Ali kažu jošte, koji neoprezno brane stvar sotoninu protiv Hrista, da su knjige svetoga pisma za mladež odviše teške, da joj se stoga daju u ruke druge knjige, dok suđenje ne dozri.

Odgovor 1. Ali to je govor ljudi, koji se varaju, te ne poznaju ni pisma ni snage božje, a to dokazujem trojako: Prvo, poznata je pripovijest o Timoteju, nekoć slavnom glazbotvorcu On bi, kadgod bi primao novoga učenika, pitao, da li je već kod drugoga kojega učitelja započeo učiti. Koji bi rekli, da nijesu, njih bio primio za umjerenu cijenu, a koji bi rekli, da jesu, njima bi cijenu podvostručio navodeći za razlog, što oko poučavanja njihova ima dvostruki rad, u jednu ruku, da ih oduči, što su zlo naučili, a u drugu, da ih uči pravoj umjetnosti. Budući da mi dakle imamo za meštra i učitelja, koji je čitavomu ljudskomu rodu naviješten, Isusa Hrista, pored kojega nam je zabranjeno tražiti druge (Mat. 17. 5.; 23. 8.) i koji je rekao: *Pustite djecu, neka dolaze k meni i ne branite im* (Mark. 10. 14.), hoćemo li ih ipak i unaprijed voditi drugamo protiv njegove volje? Van da se možda bojimo, da ne bi Hrist bio premalo zaposlen učeći ih odveć lako svojemu ćudoređu! I stoga hoćemo, da ih najprije vučemo ovuda i onuda po tuđim radionicama, i kako rekoh, po krčmama i svakojakim smetlištima, a onda ćemo ih tek dati Hristu, da ih za sebe popravi, kad se pokvare i okaljaju. A tko prolazi gore od one bijedne i po sebi u tom obziru nedužne mladeži? Jer ili se mora cijeli život boriti, da se oduči onomu, što je primila u prvoj dobi, ili je Hrist naprosto odbaci i prepusti sotoni, da je unaprijed uzgaja. Jer što je posvećeno molohu, kako ne bi Bogu bilo mrsko? To je strašno, ali ipak i odveć istinito. Milosrđem božjim zaklinjem, neka se već jednoć kršćanske oblasti i poglavari crkveni ozbiljno pobrinu, da se više ne dopusti, da se kršćanska mladež, rođena za Hrista i posvećena krstom, žrtvuje molohu.

24. (Odgovor 2.) Krivo je, što viču, da je pismo odviše visoko i nadilazi shvaćanje nejake djetinje dobi. Zar naime nije Bog spoznao, kako je riječ njegova primjerena našemu duhu? (5. Mojs. 31. 11. 12. 13.). Ne svjedoči li David, da *zakon Gospodnji daje mudrost malenima* (pamti: malenima) (Ps. 19. 8.). Ne govori li Petar, *da je zakon Gospodnji mlijeko dano no-*

vorođenoj djeci, da o njemu uzrastu i ojačaju? (1. Petr. 2. 2.). Eto gle, mlijeko božje, najnježnija, najslađa i najzdravija hrana za netom rođenu dječicu božju, to je riječ božja. Zašto nam se sviđa protiviti se Bogu? dok je neznabožačka nauka kud i kamo tvrđe jelo, koje zahtijeva zube, a kadšto ih i slomi. Stoga zove sveti Duh po Davidu malene u svoju školu: *Dođite, djeco, slušajte me, učit ću vas strahu božjemu* (Ps. 34. 12.).

25. (Odgovor 3.) Napokon, ima doduše u pismu dubljina, priznajemo, ali takvih, u kojima se utapaju slonovi, a jaganjci plivaju, kako je lijepo rekao Augustin, kad je htio označiti razliku između mudaraca svijeta, koji drzovito napadaju na pisma, i malene djece Hristove, koja pristupaju ponizna i poučljiva srca. Pa čemu se treba odmah zavesti na visoku pučinu? Može se korakom ići. Prije treba obilaziti po obalama nauka katekizma, tada pličine prebroditi učeći na izust biblijsku povjest, moralne rečenice i slično, što ne nadilazi shvaćanja, a uzdiže k većemu, što slijedi. Najposlije će biti sasvim prikladni, da preplivaju tajne vjere. Tako će se, već od djetinjstva poučeni u svetom pismu, lakše sačuvati od svjetske iskvarenosti i postati mudri za spasenje vjerom, koja je u Isusu Hristu (2. Tim. 3. 15.). Jer tko se Bogu preda i sjedeći do nogu Hristovih prigne uho svoje mudrosti, koja odzgora dolazi, u nj mora svakako utjecati duh milosti, da zapali svjetlo pravoga rauzma i u jasnoj svjetlosti pokazuje put k spasenju.

26. (Povrat napadaja.) Da šutim o tom, kako su oni pisci, koje narivavaju kršćanskoj mladeži mjesto biblije (Terencije, Cicero, Vergilije itd.) takvi, kakvo je po njihovu kričanju sveto pismo, naime teški i premalo razumljivi za mladež. Pa i nijesu pisani za dječake, nego za ljude zrela suda, koji su upućeni u pozornicu i sudnice. Stoga drugima i ne koriste, kako sama stvar govori. Doista će više koristi crpsti odrastao muž, koji se bavi oko muževnih poslova, ako jedan put pročita Cicerona, nego ako ga dječak do sitnica nauči naizust. Zašto se dakle poznavanje njihovo ne odgodi za one, kojima to koristi, ako im koristi, na pravo vrijeme? Više promišljavanja, kako rekosmo, zaslužuje, da se u školama kršćanskim uzgajaju građani za nebo, ne za svijet, pa da im zaradi toga treba dati takve učitelje, koji će više u njih ulijevati nebesko, nego zemaljsko, sveto nego svjetovno.

27. (Zaglavak.) Završimo dakle anđeoskim riječima: Ne može se djelo ljudske zgrade uzdržati na onom mjestu, gdje se počinje pokazivati država najvišega (4. Esd. 10. 54.). Jer Bog hoće, da budemo drveta pravde i sad Gospodnji za slavu njegovu (Is. 61. 3.), nije dakle potrebno, da djeca naša budu stabalca sada Aristotelova ili Platonova ili Plautova ili Tulijeva itd. Drukčije je već izrečen sud: *Svako drvo, koje nije usadio otac moj nebeski, iskorijenit će se* (Mat. 15. 13.). Dršći, ako ne prestaneš mudrovati i dizati se protiv spoznaje božje (2. Kor. 10. 5.).

GLAVA XXVI.

O školskoj stezi.

1. (Stega je školama potrebna.) Istinita je riječ upotrebljavana u narodnjem govoru češkom: Škola bez stege vodenica je bez vode. Jer kao što mora vodenica stati, ako joj oduzmeš vodu, tako mora u školi sve prestati, ako joj oduzmeš stegu. Kao što i na polju,

ako se ne plijevi, odmah poraste korov štetan usjevima, a voćke, ako se ne obrezuju, podivljaju i tjeraju beskorisne sljepiće. No ipak ne slijedi odatle, da bi škole morale biti pune vike, udaraca, masnica, nego pune budnosti i pažnje u učitelja i učenika. Jer što je stega drugo, nego siguran način, kojim bi učenici doista postali učenici.

2. (Pri tom treba paziti na troje.) Bit će dakle dobro, da uzgajatelj mladeži poznaje i svrhu i građu i oblik stege, da dobro zna, zašto, kad i kako treba da majstorski upotrebi strogost.

3. (1. Svrha stege.) A u prvom redu mislim, da se svi slažu u tom, da se stega vrši prema onima, koji stramputiče. Ali ipak ne zato, jer je tko pošao stramputicom (jer se ne može učiniti, da se nije dogodilo, što se dogodilo), nego da unaprijed ne stramputiči. Mora se dakle vršiti bez razdraženja, srdžbe, mržnje; s takvim poštenjem i iskrenošću, te i on sam, koji se steže, opazi, kako se stega okreće protiv njega za njegovu korist i potječe iz očinskoga čuvstva onih, koji su mu poglavari, pa da je zaradi toga primi istim srcem, kojim se obično prima kakavgod gorak lijek, što ga liječnik propiše.

4. (2. Građa, radi koje se mora upotrebljavati protiv učenika. Naime ne poradi nauka.) Ipak se ne smije vršiti stega poradi nauka i znanosti, nego poradi ćudorednosti. Jer ako se nauci valjano udese (kako smo već pokazali), sami su po sebi zamama duhovima i slatkoćom svojom sve k sebi privlače i vuku (izuzevši nakaze ljudske). A ako nije tako, biva krivnjom učiteljevom ne učenikovom. A ako ne poznajemo načina, kako se duhovi umjetnošću mame, silu ćemo doista uzaman upotrebiti. Šibe i udarci nemaju nikakve snage, da potaknu u duhovima ljubav k znanostima, a sasvim veliku, da probude duševnu dosadu i mržnju na njih. Kako se dakle opazi bolest duha, kojemu dodijavaju nauci, treba je radije odstraniti uređenim načinom života i slatkim sredstvima, koja se kadšto odrede, nego je pooštriti oštrim. Samo nam nebesko sunce daje dokaze za tu razboritost. Ono ne grmi odmah početkom proljeća na mlade i nježne biljčice, niti ih s početka ne muči svojim žarom i ne pali ih, nego ih polagano neopazice grije, diže i jača, a svu im svoju silu šalje tek onda, kad su poodrasle i plodovi i sjeme dozrijevaju. Sličnom spretnošću postupa voćar, koji sasvim blago obrađuje mlada stabalca, a sasvim nježno nježna, a ne zadaje im strugačem, noževima i srpovima rane, kojih još ne mogu da podnose. Ni glazbenik ne udara šakom ni batinom, ako mu žice lire, citare ili gusala ne ugađaju, niti ih baca o zid, nego upotrebljava svoju umjetnost tako dugo, dok ih ne spravi u sklad. Upravo tako treba sići, da se duhovi privedu u sklad i k ljubavi k naucima, ako ne ćemo, da od ravnodušnih učinimo otporne, a od tupih sasvim glupe.

5. (Kako ih treba poticati k naucima.) Ako ipak kadšto ustreba ostruga i ostana, može se to bolje postići drugim načinima, nego batinama. I. Kadšto oštrijom riječju i ukorom pred svima. Kadšto hvaleći druge: Eto kako ovaj ili onaj lijepo pazi; kako sve valjano razumijeva! A ti si tako trom. II. Kadšto ga treba ismijavanjem potaknuti: Kako si priprost! Ne razumiješ stvari tako lake: kuda putuješ sa svojim duhom? III. Mogu se urediti i nedjeljna ili bar mjesečna natjecanja za prednost mjesta ili pohvale, kako smo to drugdje pokazali, samo se neka pazi, da to ne bude samo igra i šala, pa zaradi toga bez vrijednosti, nego da ljubav k hvali i strah od ukora i po-

niženja doista potiče na marljivost. Stoga je najviše do toga stalo, da je učitelj prisutan, te da radi ozbiljno, a ne samo na oko; koje zateče da su nemarniji, da ih ukori i postidi, a marljivije pred svima pohvali.

6. (*Stroža stega poradi ćudorednosti.*) Ali strožu ili oštriju stegu treba upotrebljavati tek protiv onih, koji u vladanju stramputiče. Naime: 1. *Poradi bezbožnoga primjera, koji su dali*, kao što je huljenje, poganost i što se god počini otvoreno protiv zakona božjega. 2. *Poradi prkosa i trajne zlobe*, ako tko prezire zapovijesti učiteljeve, ili drugoga kojega poglavara, i znajući i hotice ne čini, što mora da čini. 3. *Poradi oholosti i nadutosti, ili i poradi zavisti i lijenosti*, ako tko odbije, kad ga saučenik zamoli, da ga pouči i pomogne mu.

7. (*A zašto.*) Ona naime prva vrsta prestupaka vrijeđa veličanstvo božje; ona druga vrsta ruši temelj svima krepostima (poniznosti i poslušnosti); ona treća vrsta zadržava i zaustavlja brz napredak u znanostima. Što je protiv Boga, sramotno je djelo, koje treba oprati što oštrijom kaznom; što tko počini protiv ljudi, ili protiv samoga sebe, nepravednost je, koja se mora popraviti oštrim ukorom; što je protiv Priscijana,*) ljaga je, koja se mora izbrisati spužvom karanja. U kratko: *Stega neka ide za tim, da se u svih učenika u svem potiče poštovanje prema Bogu, udvornost prema bližnjemu, a usrđe za rad i poslove života, pa da se trajnom porabom i radom ojača.*

8. (*Oblik stege uzajmljen od nebeskoga sunca.*) Najboljemu načinu stege uči nas nebesko sunce, koje daje stvarima, što rastu 1.: *uvijek svjetlost i*

*) Protiv gramatike.

toplinu, 2. *često kišu i vjetrove*, 3. *rijetko blijesak i grmljavinu*, premda je i to za korist njihovu.

9. (*Kako je treba upotrebljavati.*) Po uzoru njegovu nastojat će upravljač škole, da mladež zadrži u dužnosti:

1. *Neprestanim primjerima* za sve, čemu ih treba naučiti, pokazujući se sam kao živi uzor. Bude li to drukčije, sve će ostalo biti uzaman.

2. *Riječima za pouku, poticanje, kadšto i za karanje*, no ipak s najvećom revnošću, — učio on ili opominjao, ili nalagao, ili korio — da se očito pokaže, da sve to potječe iz očinskoga srca, kako bi sve pridigao, a nikoga uništio. Ako učenik jasno ne vidi takvo čuvstvo, te o tom nije sasvim uvjeren, lako prezire stegu i otvrdne mu srce za nju.

3. *Najposlije treba ipak*, ako je tko tako nesrećne ćudi, te ova blaža sredstva nedostaju, *prijeći i k silovitijima, da ništa ne ostane nepokušano prije, nego zapustimo koga, kao tlo sasvim neprikladno za obrađivanje, i očajamo o njemu.* Možda će za gdjekoje još i danas biti istinito, što se kaže: *Frižanin**) *se popravlja samo batinama.* Ako i ne bi strogost takve stege koristila onomu, koji je kažnjen, ipak će koristiti bar drugima tim, što im zadaje strah. Treba se samo čuvati, da se ne dođe do tih skrajnjih sredstava tek s kakvagod razloga i često radi veoma malenih stvari, da se ne bi skrajnja sredstva istrošila prije skrajnjih slučajeva.

10. (*U kratko.*) Što smo rekli i što moramo reći, neka bude u kratko ovo: Stega neka ide za tim, da u

*) Frižane su smatrali lijenima i ograničenima, odakle je i postala ta poslovica. Cic. Flak. 27.

onima, koje uzgajamo za Boga i za crkvu, uzgojimo i usrdno njegujući učvrstimo kakvoću čuvstava sličnu onoj, što je Bog traži od svoje djece, povjerene školi Hristovoj, da se raduju s trepetom (Ps. 2. 11.) i gradeći spasenje svoje sa strahom i drhtanjem (Fil. 2. 10.) raduju se svagda u Gospodinu (isto 4. 4.), to jest, da mognu i znaju svoje uzgajatelje i ljubiti i štovati, i da se ne dadu samo rado voditi onamo, kamo ih voditi treba, nego pored toga i od srca to žele. Ta kakvoća čuvstava može se postići samo onim sredstvima, što smo ih već natuknuli: dobrim primjerima, milim riječima, iskrenom i otrorenom ljubavlju trajno, a žešćim sijevanjem i grmljavinom samo kadšto izvanredno, a i ovdje ujedno s tom nakanom, da strogost uvijek prelazi u ljubav, koliko je moguće.

11. (Zgodno poređenje.) Jer tko je igda vidio zlatara (neka bude dopušteno razjasniti to još primjerom), da je izradio lijepu sličicu samim udaranjem? Baš nitko. Bolje se dadu lijevati, nego kovati. A ako je na njoj ostalo što nepotrebno ili beskorisno, ne udara vješt umjetnik silovito maljem, nego udara blago malim čekićem, ili gladi limom, ili otkine klij eštima, i to sve ovo oprezno, a ipak napokon uvijek na kraju izgladi i poravna. A mi se uzdajemo, da ćemo priličicu Boga živoga, razumno stvorenje, moći obraditi nerazumnom silom?

12. (Drugo.) Ali i ribar, koji namisli većom mrežom hvatati ribe u dubljim vodama, ne vješa samo olovo na mrežu, da se potopi i prisili vući se po dnu, nego vješa i na suprotnoj strani laka pluta, da je na drugoj strani uzdignu na površinu vode. Tko se zakanio s mladeži ribati kreposti, morat će je isto tako u jednu ruku strogošću pritisnuti k strahu i poniznoj poslušnosti, a u drugu ruku uljudnošću podignuti k ljubavi i veselomu

usrđu. Srećnih li umjetnika takve mješavine! Srećne li mladeži s takvim upravljačima!

13. Ovamo pripada i onaj sud velikoga čovjeka D. Eilharda, doktora sv. teologije, koji je raspravljajući o popravku škola, uvrstio u predgovor grčko-latinsko-njemačkom izdanju novoga zavjeta ove riječi:

Drugo, da se sve, što se mladeži prema njezinu shvaćanju zadaje, od nje tako traži, te ne radi ništa protiv volje i prisiljeno, nego sve, koliko to može biti, od sebe i svoje volje, s nekim veseljem srca. Stoga mislim, da se šibe i batine, ta ropska sredstva, koja nimalo ne pristaju slobodnima, ne smiju u školama nikako upotrebljavati, nego ih treba daleko odstraniti, a upotrebiti za nevoljnike i opake robove ropske ćudi. Koji su takvi, brzo se odaju u školama vlastitom prijavom, i brzo ih treba ukloniti iz škola, ne samo poradi tuposti sposobnosti, koja ponajviše zapada ropskim duhovima, nego i poradi zloće, koja je s tim ponajviše svezana; ako se k njoj pridruže i podupornji obrazovanosti i umjetnosti, pretvorit će se samo oružjem zloće, i bit će mačevi u rukama mahnitih ljudi, kojima će i sebe i druge ubiti. Ali ima drugih vrsta kazna, koje treba upotrebljavati za darovite dječake i plemenita srca itd.

GLAVA XXVII.

O četverostrukoj školskoj radionici prema stupnjevima dobi i napretka.

1. (Djeca svjetlosti moraju nasljedovati razboritost djece svijeta.) Zanatlije uglave učenicima svojim određeno vrijeme (dvije, tri itd. sve do sedam godina već prema teškoći i različnosti svoje umjetnosti), za koje bi se opseg predmeta sigurno obavio i svaki

od učenika postao kalfa svoje umjetnosti, a doskora i majstor, kad nauči sve, što pripada na umjetnost. Isto tako treba dakle da bude i u školskom obučavanju, da se odrede opsezi i umjetnostima i znanostima i jezicima, kako bi se za određenih godina svršio čitav opseg (enciklopedija) obuke, a iz tih radionica čovječnosti (humaniteta) izišli doista obrazovani, doista ćudoredni, doista pobožni ljudi.

2. (Za obrazivanje čitavoga čovjeka valja potrošiti čitavu mladost od 24 godine.) Da postignemo tu svrhu, uzimamo za školovanje duhova čitavo vrijeme mladosti (kad se ovdje ne mora učiti samo jedna umjetnost, nego čitav opseg plemenitih umjetnosti sa svim znanostima i nekolikim jezicima) od djetinjstva sve do muževne dobi, naime do 24 godine, koje treba podijeliti u određene odsjeke. Na to pak upućuje sama priroda. Iskustvo naime pokazuje, da se ljudsko tijelo diže do svojega čina od prilike do 25. godine, ne dulje, a onda se učvršćuje u jakost. Moramo vjerovati, da je božja providnost za to odmjerila ljudskoj prirodi to sporo rastenje (jer ogromnija tjelesa divljih zvijeri postignu svoju svrhu za nekoliko mjeseci, ili bar za jednu ili dvije godine), da čovjek mogne svakako imati više vremena, da se pripravi za životne poslove.

3. (Podijeliti ga treba na četverostruke škole.) Te ćemo dakle godine života, koji se uzdiže, podijeliti na četiri odijeljena stupnja: djetinjstvo, dječaštvo, mladost i momkovanje dajući svakomu vrijeme od šest godina i osobitu školu, da

I. djetinjstvu	bude škola	materinje krilo
II. dječaštvu		početna ili javna škola za mat. jezik
III. mladosti		latinska škola ili gimnazija
IV. momkovanju		akademija i putovanja.

I to tako, da materinja škola bude u svakoj kući, škola za materinji jezik*) u svakoj općini, gradu i selu, gimnazija u svakom gradu, akademija u svakom kraljevstvu ili u većoj pokrajini.

4. (Zadaća se školskoga rada ne će razlikovati građom, nego oblikom.) U svim školama, premda su različne, ne ćemo ipak, da se različna građa predaje, nego ista na različan način, naime sve, što može čovjeka učiniti pravim čovjekom, kršćanina pravim kršćaninom, naučenjaka pravim naučenjakom, ali prema stupnjevima starosti i predašnje priprave, koja se uvijek sve više uspinje. Predmeti se naime ne će po zakonima ove prirodne metode rastrgati, nego će se uvijek svi zajedno morati predavati onako, kako uvijek raste čitavo stablo, u svim dijelovima svojim, jednako ove i buduće godine, i dok bude živjelo, pače i poslije sto godina.

5. (Razlike škola s obzirom na oblik vježbi: 1. ovdje drukčije nego ondje.) Ipak će biti među njima trojaka razlika. Prvo, što će se u predašnjim školama sve učiti općenije i priprostije, a u kasnijima sve podrobnije i dotjeranije upravo onako, kako se stablo svake nove godine širi u više korijena i grana, više jača i više plodova rodi.

6. (Ovdje više ovo, ondje više ono.) Drugo, što će se u materinjoj školi vježbati osobito izvanja osjetila, da se priviknu valjano postupati s predmetima svojima i razlikovati ih. U školi za materinji jezik vježbat će se unutrašnja osjetila; mašta i pamćenje s oruđem svojim, kojim se izvode, rukom i jezikom, i to čitajući, pišući, slikajući, pjevajući, brojeći, mjereći, važući, učvršćujući u pamćenje različne stvari itd.

*) Pučka škola.

U gimnaziji će se razvijati razumijevanje i suđenje svega, što je osjetnim poimanjem pribrano, dijalektikom, gramatikom, retorikom i svim ostalim stvarnim znanostima i umjetnostima, koje se predavaju s pomoću „da“ i „jer“.*) Akademija će napokon uzgajati osobito ono, što pripada u volju: naime teologija će uzgajati one sile, koje uče sačuvati dušu u skladu (i zapleteno privesti ka skladu), filozofija duh, liječništvo životno djelovanje tijela, pravo izvanja dobra.

7. (Razlog za tu postupnost.) I to je prava metoda, da se duhovi srećno razvijaju, da najprije dovedemo stvari same u izvanja osjetila, koja neposredno podražuju. Tada neka potaknuta unutrašnja osjetila uče opet izražavati i prikazivati i u sebi sjećanjem i izvan sebe rukom i jezikom slike stvari, koje su se izvanjim oćućivanjem utisnule. Tek nakon ovoga, što je već stečeno, neka se duh prihvati i pomnjivijim promatranjem sve među se poređuje i mjeri, da upozna odnošaje svih stvari, a to će razvijati pravo razumijevanje stvari i sud o njima. Najposlije neka se privikne volja (koja je središte čovječje i upraviteljica svega rada njegova), da valjano upotrebljava svoju vlast u svemu. Htjeti uzgajati volju prije razumijevanja (kao što i razumijevanje prije mašte, a maštu prije zrenja) znači uzaman raditi. A ipak to rade, koji uče dječake logici, pjesništvu, retorici, etici, prije nego upoznaju tjelesne i osjetne stvari, a kod toga posla rade tako, kao kad bi tko htio da dvogodišnje dijete, koje jedva kuša drhtavim nogama hodati, pleše kolo. Za nas

*) „Da“ utvrđuje činjenice; „jer“ daje razlog za to. N. pr. najprije pitamo, kreće li se zemlja, ili ne, a kad znademo, da se kreće, pitamo, zašto se kreće, a odgovaramo sa „jer“. Ovo razlikovanje potječe od Aristotela (ὅτι — διότι).

je načelo, da svagdje idemo za vodiljom prirodom, i kako ona svoje sile jednu za drugom pokazuje, pazimo da ih tako nasporujemo.

8. (3. Što se ovdje vježbaju drugi, nego ondje.) Treća će razlika biti, što će niže škole, materinja i za materinji jezik, vježbati svu mladež obojega spola; latinska će obrazivati u prvom redu mladiće, koji teže za višim od zanata, a akademija buduće učitelje i upravljače drugih, da ne uzmanjka nigda crkvama, školama i državama prikladnih upravljača.

9. (Četverojake škole odgovaraju četirima dijelovima godine.) Te četiri vrste škola mogao bi tko s pravom porediti s četiri dijela godine, da materinja prikazuje ugodno proljeće, urešeno mladicama i cvijećem različna mirisa; škola za materinji jezik prikazuje ljeto, koje pokazuje puno klasje s nekim prerano zrelim plodovima. Gimnazija odgovara jeseni, koja sakuplja zrele plodove polja, vrtova i vinograda, te ih sprema u spreme duha. Akademija napokon predočuje zimu, koja priređuje sabrane plodove za različnu porabu, da od toga za cijeloga ostalog života živimo.

10. (I stablima, koja rastu u četiri stupnja.) Takav način pomnjiva uzgajanja mladeži mogao bi se porediti i s obrađivanjem vrtova, gdje bi se šestgodišnji dječaci, lijepo uvježbani brigom roditelja i čuvarica, pričinili slični stabalcima, brižno zasađenim, dobro ukorijenjenim i koja započinju tjerati grančice. A dječaci od dvanaest godina slični su stabalcu već granatomu, i koje tjera brsti, čiji sadržaj još nije doduše vidljiv, ali će doskora biti. Mladići od osamnaest godina, već opremljeni znanjem jezika i umjetnosti, slični

su stablu, koje se svuda zaodjenulo cvijećem, te pruža očima ugodan pogled i nosu mio miris, a ustima obećava sigurne plodove. Momci napokon od dvadeset i četiri ili pet godina, već sasvim obrazovani akademijskim naucima, odgovarat će stablu, odasvud napunjenu plodovima, za koje je došlo vrijeme, da se uberu i različno upotrebe.

Ali to moramo ipak napose razložiti.

GLAVA XXVIII.

Osnova materinje škole.

1. (Najprije treba ići za glavnim stvarima.) Stablo širi odmah prvih godina iz svojega debla glavne grane, koliko će ih god jednoć imati, te poslije nije treba drugo, nego da samo rastu. Isto će se tako dakle morati odmah u ovoj prvoj školi usaditi sve, čim hoćemo da čovjeka opremimo za korist njegovu čitavomu životu. A da to može biti, bit će jasno onomu, koji pregleda vrste znanja. To ćemo u kratko natuknuti skupivši sve u dvadeset glavnih točaka.

2. (Popis znanja, koje će se ovdje morati davati.) I. Metafizika se (kako je zovu) u opće započinje ovdje, jer se malenoj djeci sve narivava najprije u općenoj i nejasnoj predodžbi, kad razbiraju, da jest nešto, štogod vide, čuju, kušaju, opipavaju, ali ne rasuđuju, što je napose, nego tek poslije pomalo razlikuju. Počinja dakle razumijevati opće one pojmove: nešto, ništa, jest, nije, tako, drukčije, gdje, kad itd. slično, različno itd., a to su u opće temelji metafizičnih znanosti.

3. II. U prirodoslovnim znanostima možemo dječaka u ovo prvih šest godina dotle dovesti, da zna, što je voda, zemlja, uzduh, vatra, kiša, snijeg, led, kamen, željezo, stablo, trava, ptica, riba, vol itd. I neka znade imena i potrebu udova svojega tijela, bar izvanjih. To se u to doba lako uči i daje početne temelje prirodoslovlju.

4. III. Temelj optici dobiva dijete, kad započinje razlikovati i imenovati svjetlost i tamu, sjenu i razlike glavnih boja: bijele, crne, crvene itd.

5. IV. Početak će astronomije biti, da zna, što se zove nebo, sunce, mjesec, zvijezde, i da opaža, kako svaki dan zalaze i izlaze.

6. V. Početni su temelji zemljopisa, kad uče razumijevati, što je brijeg, dolina, polje, rijeka, selo, kula, grad, već prema tomu, kako im to pruža zgoda onoga mjesta, u kojem se uzgajaju.

7. VI. Kronologiji se postavljaju temelji, ako dijete razumije, što se zove sat, dan, sedmica, godina; isto tako, što se zove ljeto, zima itd. i juče, prekjuče, danas, sjutra, preksjutra itd.

8. VII. Početak je povjesnici, da se može sjećati i pripovijedati: što se juče dogodilo; kako se ovaj ili onaj ponio u ovoj ili onoj stvari, makar i bilo samo djetinjski.

9. VIII. Aritmetika se ukorjenjuje, ako dijete razumije, što se zove malo ili mnogo, i znade brojiti od prilike do deset, i opaža, da je tri više nego dva, i da je četiri, ako se k tri doda jedan itd.

10. XI. Znat će elemente geometrije, ako razumiju, što zovemo veliko i maleno, dugačko i kratko, široko i usko, debelo i tanko. Isto tako, što zovemo crta, krst, okrug itd. i ako vide, da se neke stvari mjere pedljem, laktom, hvatom itd.

11. X. I statici će biti početak, ako vide, da se stvari tezuljom važu, i sami uče neke stvari rukom vagati, da upoznadu, da li je teška ili laka.

12. XI. Prvu pouku u mehaničkim radnjama dobivaju, ako ih puštamo, pače i učimo, da uvijek nešto rade; na priliku: prenositi stvari ovamo i onamo, ređati ih ovako ili onako, graditi i rušiti, vezati i razvezivati itd., kako je to djeci u toj dobi veselje. Budući da to nije ništa drugo, nego pokušaji domišljate prirode, da umjetno stvara stvari, ne samo da ih ne smijemo priječiti, nego pače razborito potpomagati i voditi.

13. XII. Umjetnost razuma, dijalektika, pokazuje se već ovdje i tjera klice, kad dijete opaža, da se razgovori vode pitanjima i odgovorima, pa se i samo priučava, gdješto pitati i na pitanja odgovarati. Samo ih treba učiti, da zgodno pitaju, a na pitanja prikladno odgovaraju, da se priuče mišljenjem svojim ostati kod zadana pitanja, a ne stramputičiti.

14. XIII. Djetinjska će gramatika biti, da pravo izgovaraju materinji jezik, t. j. da artikulirano izriču slova, slogove, riječi.

15. XIV. Počeci će retorici biti, da nasljeduju trope i figure, što ih svakidašnji govor ima. Osobito pak prikladne kretnje u razgovoru s izgovaranjem, kako se vrsti razgovora dolikuje, da naime pitajući uzdignu posljednje slogove, odgovarajući spuste, i slično, čemu gotovo sama priroda uči, i što se razboritim poučavanjem, ako gdješto pođu stramputice, može lako ispraviti.

16. XV. Pjesništvo će okusiti, ako u toj prvoj nježnoj dobi nauče naizust dobar broj malenih stihova, osobito moralnih, bili ritmični ili metrični,*) kako je već svakidašnji običaj u kojem jeziku.

*) Ritmični su stihovi, koji se mjere slogovima i akcentom, kao n. p. latinske sredovječne crkvene pjesme, a metrični su, koji se mjere duljinom i kraćinom slogova.

17. XVI. Početni će temelji muzici biti, da nauče neke lakše stvari iz psalama i svetih pjesama, za to će biti zgode kod svakidašnjih vježbi bogoslužja.

18. XVII. Počeci će znanju kućanstva (ekonomije) biti, da znaju imena lica, od kojih se sastoji obitelj: tko se naime zove otac, mati, sluškinja, sluga, najamnik itd. Isto tako imena dijelova kuće: predvorje, soba, spavaonica, staja itd. i namještaja: stol, zdjela, nož, metla itd. s njihovom porabom.

19. XVIII. Od uprave državne mogu manje okusiti, budući da razboritost te nježne dobi jedva ide izvan doma; mogu ipak, ako opažaju, da se neki ljudi u gradu sastaju u vijećnici i zovu se vijećnici, a jedan između njih ima ime načelnik, sudac, bilježnik itd.

20. XIX. Ali nauka ćudorednosti (etika) mora osobito ovdje dobiti veoma čvrste temelje, ako hoćemo, da se kreposti tako reći srastu s lijepo uzgojenom mladeži. Na priliku:

1. Umjerenost: pazeći na mjeru želuca i ne ugađajući sebi ništa u hrani preko potrebe, da se stiša glad i žeđ;

2. čistoća, na koju treba pomnjivo paziti kod jela, u odijelu, na lutkama i igračkama;

3. poštovanje, koje smo dužni prema višima;

4. poslušnost živa i spremna za zapovijedi i zabrane;

5. istinitost zdušna u svakoj riječi, da im se nigda ne dopusti lagati ili varati, bilo u šali ili ozbiljno (jer se šala sa stvarju, koja nije dobra, može napokon izvrći u ozbiljnu štetu);

6. pravednosti će se učiti, da se ni česa tuđega ne dotaknu protiv volje gospodareve, ne odnesu, ne za-

drže, ne sakriju, nikomu ne žao ne učine, nikomu ne zaviđaju itd.;

7. priučavajmo ih radije ljubavi k bližnjemu, da budu spremni dati od svojega, kadgod ih tko prisiljen potrebom zamoli, pače i sami od sebe. To je naime ona najkršćanskija krepost, koju nam je duh Hristov više no sve druge preporučivao, a bit će za spas crkve, da se za nju raspale ljudska srca, pogotovu u sadašnjoj veoma hladnoj starosti svijeta;

8. treba dječicu vježbati i za rad i neprestano zanimanje, bilo za šalu ili ozbiljno, da ne bi mogli trpjeti nerada;

9. neka se priučavaju, da uvijek ne brbljaju i neizlanu, štogod im dođe u usta, nego i da s razlogom šute, ako ustreba, naime dok drugi govore, dok je koje poštovanije lice prisutno, dok se radi o stvari, koja zahtijeva mučanje;

10. osobito ih treba u toj prvoj dobi uzgajati u strpljivosti, koja će biti potrebna za cio život, da se svladavaju, prije nego silovitije požude provale i ukorijene se, te obiknu, da ih vodi razum, ne nagon, da radije obuzdavaju srdžbu, nego joj popuštaju itd.;

11. udvornost i veselje drugima služiti krasan je nakit mladosti, pače čitavomu životu. Stoga ih treba u tom vježbati već u ovo prvih šest godina, da ne propuste priskočiti, gdje se god uzdaju, da mogu u čem drugima koristiti;

12. ipak se mora dodati i uljudnost vladanja, da ništa ne rade nezgrapno i zdepasto, nego sve pristojnom čednošću. Ovamo će pripadati prijaznost u saobraćaju, ozdravljanje, skromne prošnje, kad što trebaju, i zahvaljivanje s pristojnim prigibanjem koljena, cjelivanjem ruku i slično, kad su primili neko dobročinstvo.

21. XX. Najposlije se mogu djeca od šest godina dotle dovesti u nastojanju oko religije i pobožnosti, da nauče naizust glavno iz katekizma, temelje svojega kršćanstva, i započnu, koliko njihova dob dopušta, i shvaćati i radom vršiti. Naime da se priuče, potaknuti mišlju na božansku volju, ne činiti ništa zla videći Boga svagdje prisutna i bojeći ga se kao najpravednijega osvetnika zlih; a u drugu ruku, da ljubeći, štujući, zazivljući, slaveći itd. najmilostivijega nagraditelja dobrih i iščekujući od njega milosrđe u životu i u smrti ne prestaju činiti dobro, što vide, da mu je milo, i tako reći živjeti na očigled Bogu i s Bogom hodati (kako pismo govori).

22. (Korist takva obučavanja djece.) Tako će se moći reći o djeci kršćana, što govori evanđelista o samom Hristu: Napredovaše u premudrosti i u rastu i u milosti kod Boga i kod ljudi (Luk. 2. 52.).

23. (Zašto se ne može ovdje ništa više napose odrediti.) Tako će to biti ciljevi, to zadaci materinje škole. Kako bi se to pojedince ili u prijegledu izvelo, što i koliko se može postići svake godine, mjeseca, dana (kao što ćemo to svjetovati, da treba činiti u školi za materinji jezik i u latinskoj); ne može se ovdje jednako kao u slijedećim školama pokazati, i to s dva razloga. Prvo, jer roditeljima nije u kućnim poslovima moguće tako pomnjivo paziti na red, kao u javnoj školi, gdje se ne radi drugo, nego se mladež obrazuje. Drugo, jer se sposobnosti i poučljivost nejednako očituju kod mladeži, u ovom prije, u onom poslije. Neka su djeca od dvije godine izvanredno razgovorna i za sve živahna, a druga su jedva u petoj godini njima ravna, te se u opće prvo uzgajanje ranoga djetinjstva mora povjeriti razboritosti roditelja.

24. (Pored toga dva lijepa pomoćna sredstva: 1. Obučavanje u materinjoj školi.) Ipak

*

se može ovdje dvoje s korišću činiti. Prvo: neka se napiše knjižica, koja opominje roditelje i dojilje, da bi dobro upoznali svoje poslove. A u njoj neka se napiše pojedince sve ono, u čem treba djetinjstvo uzgajati, i u kojim se prilikama treba pojedinoga prihvatiti i kakvim načinom i pravilima u riječima i u kretnjama to podati. Takva knjižica (pod imenom „Obučavanje u materinjoj školi") neka bude od nas napisana.

25. (II. Sredstvo za podraživanje osjetila.) Drugo, što bi vježbama ove materinje škole moglo koristiti, bit će knjiga slika (slikovnica), koju treba napokon samoj djeci dati kad što u ruke. Jer se naime u to doba moraju vježbati osobito osjetila za utiske stvari, koje se nadaju, a vid se među osjetilima najviše ističe, učinili bismo nešto korisno, kad bismo preda nj donijeli sve glavne stvari prirodoslovne, optične, astronomijske, geometrijske itd. od prilike onim redom svega, što je vrijedno znati, koji smo baš zasnovali. Ovdje se naime mogu naslikati gore, dolina, stablo, ptica, riba, konj, vol, ovca, čovjek različne dobi i stasa. Isto tako i svjetlost i tama, nebo sa suncem, mjesecom, zvjezdama, oblakom; glavne boje. I namještaj i oruđe zanatlija: lonci, zdjele, vrčevi, maljevi, kliješta itd. Isto tako slike staleža: kao kralj sa žezlom i krunom, vojnik s oružjem, seljak s plugom, kočijaš s kolima, listonoša u trku; a nad njima svagdje metnuti natpis, što je svako pojedino: konj, vol, pas, stablo itd.

26. (Korist takve knjižice.) Korist će od takve knjižice biti trojaka: 1. da potpomaže utiske stvari, kako smo već rekli; 2. da zamami nježne duhove, da traže u

svakoj knjizi, što bi ih veselilo; 3. da lakše nauče čitati slova. Jer će naime, te slike stvari imati napisana svoja imena, moći će se ovdje započeti učiti se slovima.

GLAVA XXIX.

Osnova škole za materinji jezik.

(Škole za materinji jezik moraju biti pred latinskima.) Razložio sam u gl. IX., da se u javne škole mora slati sva mladež obojega spola. Sada dodajem, da se sva mladež mora najprije povjeriti školama za materinji jezik protiv mnijenja nekih ljudi. Zepper *) (Politia Ecclesiastica I. gl. 7.) i Alsted **) (Scholastica gl. 6.) svjetuju, da se u škole za materinji jezik šalju samo oni dječaci i djevojčice, koji će se jednoć posvetiti zanatima: a dječaci, koji po određenju roditelja teže za obilnijom obrazovanošću duha, da se ne vode u škole za materinji jezik, nego izravno u latinske. Alsted dododaje: Neka drukčije misli, tko hoće, ja predlažem ovaj put i način, kojim bih želio, da udare oni, za koje želim, da se što bolje obučavaju. A nas sile načela naše didaktike, da se s tim ne slažemo. Naime:

1. Mi pomišljamo općeno obučavanje svih, koji su kao ljudi rođeni, za sve, što je ljudsko. Treba ih dakle zajedno voditi, dokle se god mogu voditi, da se svi među sobom sokole, potiču, podjaruju.

2. Hoćemo, da se svi uzgajaju u svim krepostima, i u čednosti, slozi, u međusobnoj udvornosti. Stoga ih ne

*) Propovjednik u Herbornu oko 1600.
**) Profesor teologije i filozofije u Herbornu, † 1638.

valja tako rano rastavljati ni gdjekojima davati zgode, da sebe drže za nešto bolje i druge oko sebe preziru.

3. Htjeti oko šeste godine odrediti, za koje je zvanje tko prikladan, da li za znanosti, ili za zanat, čini mi se stvar prenagla: tada se još ne pokazuju dosta ni sile uma ni naginjanje duhova, a oboje se poslije bolje vidi, kao što ne bi ni u vrtu raspoznao, koje trave treba iščupati, koje ostaviti, dok su još veoma nježne, nego pošto su poodrasle. Pa ne rađaju se samo djeca bogataša ili plemića ili onih, koji obnašaju koju čast, za slična dostojanstva, da bi samo njima bila otvorena latinska škola, a ostali bi tako reći bez nade zapušteni bili. Vjetar duva, kamo hoće, ali ne počinje uvijek duvati u određeno vrijeme.*)

4. Četvrti nam je razlog, što naša opća metoda ne ište samo onu obično tako strastveno ljubljenu vilu, latinski jezik, nego jednako traži put, da se njeguju materinji jezici svih naroda (da svaki duh sve više i više Boga hvali), a ovo preduzeće ne treba da se raskida tim, da se tako samovoljno preskoči škola za materinji jezik.

5. Peto, htjeti učiti koji strani jezik prije, nego se zna materinji, upravo je tako, kao kad bi htio učiti sina jahati prije, nego umije hodati. Bolje je odjelito raditi, kako smo pokazali u temelju IV. glave XVI. Kao što je dakle Cicero govorio, da ne može onoga učiti besjediti, koji ne zna govoriti, tako priznaje naša metoda, da ne zna onoga učiti latinski, koji ne zna materinji jezik, jer je ovaj postavila za vođa onomu.

5. 6. Napokon, jer mi zahtijevamo stvarno znanje, mogli bi se učenici po čitavom njegovu opsegu jednako lako voditi s pomoću knjiga u materinjem jeziku, koje daju nazive stvarima. Tim će to lakše učiti latinski, prilagođujući stvarima već poznatim samo nove nazive, i stvarnomu znanju s pomoću „da“ lijepim uspinjanjem dodati promatranje s pomoću „zašto“.

*) Spor. Iv. 38.

6. (Granice i ciljevi škole za materinji jezik.) Ako dakle stoji naša hipoteza o četverojakoj školi, ocrtat ćemo školu za materinji jezik ovako: Svrha i cilj će školi za materinji jezik biti, da sva mladež između šeste i dvanaeste (ili trinaeste) godine nauči ono, što će trebati za cio svoj život. Naime;

I. Sve, što je u materinjem jeziku tiskom ili perom napisano, spretno čitati.

II. Pisati najprije pravilno, zatim brzo, napokon samostalno po zakonima gramatike materinjega jezika, koje će im trebati što jednostavnije razložiti i prema njima udesiti vježbe.

III. Računati s brojkama i kamenčićima prema potrebi.

IV. Svakojako umjetnim načinom mjeriti duljine, širine, udaljenosti itd.

V. Pjevati kakvegod običajne napjeve, a onima, koji budu vrsniji, i temelje figuralne glazbe.

VI. Veći dio psalama i svetih pjesama, koje su u crkvi svagdje u običaju, naizust naučiti, da uzgojeni u hvalama Bogu znaju (kako apostol govori) sami sebe poučavati i opominjati psalmima, slavospjevima i duhovnim pjesmama, pjevajući sa zahvalnošću Bogu u svojim srcima.

VII. Osim katekizma neka znaju točno najznatnije pripovijesti i rečenice svetoga pisma, da ih mogu kazivati.

VIII. Neka pamte, razumijevaju i počnu djelovanjem vršiti nauku ćudorednosti, sabranu u pravila i razjašnjenu primjerima prema shvaćanju njihove dobi.

IX. Kućanstva i državne uprave neka znaju toliko, koliko im dostaje, da razumijevaju ono, što vide, da se svaki dan događa u kući i u gradu.

X. Znat će najopćeniju povjesnicu svijeta, kako je stvoren, kako se iskvario, popravio i kako njim upravlja mudrost božja.

XI Od zemljopisa neka nauče glavne stvari, naime o oblini neba, o okruglom obliku zemlje, koja visi u sredini, o oceanu, koji je opkoljuje, o različnim zavojima mora i rijeka, o većim djelovima zemlje, o najglavnijim kraljevstvima Evrope, a osobito o gradovima, gorama, rijekama svoje domovine, i što je još vrijedno spomenuti.

XII. Najposlije neka upoznadu od zanata ponajviše sve općenije, bilo radi toga, da ne bi veoma grubo neupućeni bili o onom, što se u ljudskim prilikama zbiva, bilo i radi toga, da poslije lakše iziđe na vidjelo nagnuće njihove prirode, kamo koga osobito želja vuče. —

7. (Zašto se ovdje postavljaju tako opsežne granice.) Pa ako se sve ovo u toj školi za materinji jezik valjano obavi, ne će se moći ni onim mladićima, koji uđu u latinsku školu, ni onima, koji se raziđu po poljodjelstvu, trgovini, zanatima, ništa desiti tako novo, što nijesu već ovdje bar okusili, pa će zato sve, što će poslije svatko u svojoj struci raditi, ili u bogoslužnim zborovima, ili drugdje čuti, ili najposlije u kakvimgod knjigama čitati, biti samo obilnije razjašnjenje ili potanje prikazivanje stvari, koje je već prije upoznao; i oni će biti doista vrsni, da sve to valjanije razumijevaju, rade i prosuđuju.

8. (Sredstva zgodna, da ih dovedu do tih ciljeva: I. Razredi.) Da se ta svrha postigne, neka budu ova sredstva:

I. Neka se u materinjoj školi mnoštvo djece, koje se mora zadržati šest godina u tim poslovima, razdijeli na šest razreda (i prostorom odijeljene, koliko to može biti, da jedan drugomu ne smetaju).

II. (Knjige.) Neka se za pojedine razrede odrede posebne njihove knjige, koje bi iscrple sve, što je za onaj razred određeno (koliko se tiče građe obrazovanosti, ćudorednosti i pobožnosti), da ne budu pored njih potrebne nikakve knjige, dok ih vodimo u ovom granicama, a s pomoću njih se nepogrješno dovedu do svrhe Bit će naime potrebno, da te knjižice iscrpu i sav materinji jezik, to jest sve nazive onih stvari, koje mogu djeca po dobi svojoj shvaćati, i najglavnije i najobičnije načine govora.

9. (Građa razrednih knjiga ista, razlikovat će se samo oblikom.) Prema broju razreda bit će dakle i tih knjižica šest, koje se ne će razlikovati toliko građom, koliko oblikom. Sve će naime sve obrađivati, ali svaka će predašnja prikazivati općenije, poznatije, lakše, a sljedeća će voditi razum k pojedinačnijemu, nepoznatijemu, težemu, ili će prikazati novi način promatranja istih stvari, da se priredi duhovima novo veselje, kako će doskora biti jasno.

10. (I sve prilagođeno silama njihove nježne dobi.) Brižno treba naime nastojati oko toga, da ovdje bude sve prilagođeno djetinjim duhovima, koji po svojoj naravi idu za ugodnim, šaljivim, veselim, a gotovo da se odvraćaju od ozbiljnoga i strogoga. Da se dakle ozbiljno, koje će jednoć ozbiljno koristiti, mogne i učiti, i učiti lako i ugodno, treba svagdje miješati ugodno s korisnim, da duhove gotovo neprekidne zamame sa sobom vuku i dovuku, kamogod hoćemo.

11. (Neka se urese lijepim natpisima, da zamamljuju.) Neka se ove knjižice urese i natpisima, koji će ugodnošću primamljivati mladež i ujedno sav sadržaj lijepo izraziti. Nadam se, da će takve biti one, koje se pozajme od vrsta vrtova, onoga najugodnijega posjeda. Jer se naime škola poređuje s vrtom, zašto se ne bi knjižica prvoga razreda zvala „Ljubičnjak“, drugoga razreda „Ružičnjak“, trećega „Tratina“ itd.

12. (Svi nazivi umjetnosti treba da se ovdje izraze materinjim jezikom. Zašto?) U ostalom o tim knjigama i sadržaju i obliku podrobnije drugdje. Dodajem ovo: jer su napisane u materinjem jeziku, moraju se i umjetni nazivi u materinjem jeziku izraziti, a ne smiju se upotrebljavati latinski ili grčki. Razlog: 1. Hoćemo da se pobrinemo za mladež, da mogne sve shvaćati bez zapreke. Ali tuđe treba prije, nego se razumije, protumačiti; ali se i protumačeno ipak ne razumije, nego se samo drži, da znači ono, što znači, i teško se u pameti zadrži. Budući da pak kod domaćih izraza nije potrebno drugo, nego samo protumačiti stvar, koja se označuje riječju, doskora se razumijevaju i zapamte. Hoćemo dakle, da u prvoj obuci ne bude ni zapreka ni muka, da bi sve teklo. 2. Pored toga hoćemo, da se njeguju materinji jezici, ne po običaju Francuza, koji primaju izraze i grčke i latinske, kojih narod ne razumije [Stevinus *) kori to u njih], nego izražavajući sve riječima općeno razumljivim, kako je to isto tako Stevinus svjetovao svojim Belgijcima (Geol. I.), te u matematici lijepo i proveo.

13. (Trojaki prigovor.) Može se doduše prigovarati i prigovara se, da svi jezici nijesu tako bogati, te bi jednako srećno mogli izraziti sve latinsko i grčko. Isto tako, premda bi i izrazili, ne bi ipak naučenjaci, koji su već onim nazivima priviknuli, od njih odstupili. Napokon da je bolje, da se dječaci, kojima treba započeti učiti latinski, već ovdje priviknu jeziku naučenjaka, da ne trebaju poslije na novo učiti tehničke izraze.

14. (Odgovor na prigovor I.) Ali ja odgovaram. Nije krivnja jezika, nego ljudi, ako se nađe, da je koji jezik taman, siromašan i nesavršen, da se izraze potrebne stvari. I Grci i Latinci su morali prije stvoriti riječi, nego ih je običaj poprimio; i činile su im se s početka surove, tamne, da su i sami sumnjali, hoće li se moći dotjerati; a kad su ipak poprimljene bile, zgodno su označivale, kako je poznato za riječ ens, esencija, supstancija, akcidencija, kvaliteta itd. Ne će dakle nijednomu jeziku ništa nedostajati, ako samo ljudima ne bude nedostajalo revnosti.

15. II. Što se tiče drugoga, neka naučenjaci zadrže svoje za se, a mi se sada skrbimo za neuke, kako bismo ih mogli potpomoći, da i oni razumiju plemenite umjet-

*) Matematik, † 1633 u Leydenu.

nosti i znanosti, dašto tako, da im govorimo tuđim ustima i stranim jezikom.

16. III. Koji će dječaci napokon poslije učiti jezike, tako će neznatnu nepriliku odatle osjećati, što znadu tehničke izraze u materinjem jeziku, kao i odatle, što su Boga oca prije zazivali svojim jezikom, nego latinskim.

17. (III. Treći je zahtjev dobra metoda, koja ima četiri zakona.) Treći je zahtjev laka metoda, kojom se moraju te knjige s mladeži obrađivati. Mi ćemo je sabrati u ove primjedbe:

I. Neka se javnoj nastavi dadu svaki dan samo četiri sata: po dva prije podne, a isto toliko poslije podne. Ostali će se sati moći korisno upotrebiti za kućne poslove (osobito kod siromašnijih), ili za kakavgod odmor.

II. Neka se jutarnje ure posvete njegovanju duha i pamćenja, a popodnevne vježbanju ruke i glasa.

III. Za jutarnjih će dakle sati učitelj pročitati odmjeren posao onoga sata, a svi će slušati, i opet će čitati i sasvim će jednostavno protumačiti, ako što treba tumačiti, da moraju svi razumjeti. Tada će dati, da oni sami redom ponovno čitaju tako, da ostali gledajući u svoje knjižice prate, dok jedan jasno i razgovijetno čita. Pošto se to ovako nastavilo pô sata ili i više, pokušat će darovitiji, da isto kazuju bez knjige, a najposlije i sporiji. Odmjeren onaj posao neka bude veoma kratak, primjeren vremenu od jednoga sata i shvaćanju djetinjih duhova.

IV. To će se za popodnevnih satova još jače učvrstiti, a za to vrijeme ne želimo, da se što nova radi, nego isto ponavlja, i to nešto prepisivanjem iz istih tiskanih knjiga, nešto takmenjem,

tko će brže od drugoga sve, što se obradilo, zapamtiti i kazati, ili tko će sigurnije ili ljepše pisati, pjevati, računati itd.

18. (Zašto se svjetuje, da učenici prepisuju knjige za onaj razred određene.) Ne svjetujemo uzalud, da svi dječaci što čistije prepisuju vlastitom rukom svoje tiskane knjižice. Jer 1. će to služiti, da se sve što bolje utisne u pamet, budući da se osjetila dulje vremena bave oko iste građe. 2. Steći će sebi ovim svakidašnjim vježbanjem u pisanju sigurnost u krasnopisu, brzom pisanju i pravopisu, a to je veoma potrebno za kasnije nauke i životne poslove. 3. To će biti najjasniji dokaz roditeljima djece, da se u školi radi, što se mora raditi, i moći će lakše suditi po napretku svoje djece, kako lijepo i njih same prestizavaju.

19. (Savjet, da se ovamo umetne učenje stranih jezika. Sve podrobnije ostavljamo za drugo vrijeme. Međutim spominjemo samo ovo. Ako bi se koja djeca morala baviti oko učenja jezika susjednih naroda, neka bude sada oko devete, jedanaeste, dvanaeste godine života, naime između škole za materinji jezik i latinske. To će se naučiti najzgodnije, ako ih pošaljemo onamo, gdje se svaki dan ne upotrebljava njihov materinji jezik, nego onaj, koji im je učiti, i ako knjižice škole za materinji jezik (koje su im već poznate građom) u istom novom jeziku čitaju, pišu i uče naizust i obrazuju se usmenim i pismenim vježbama, koje su uzete iz njih.

GLAVA XXX.

Nacrt latinske škole.

1. (Svrha su joj: četiri jezika i čitava enciklopedija umjetnosti.) Kao ciljeve određujemo

joj, da se čitava encliklopedija umjetnosti iscrpe u četiri jezika, to jest, da mladiće, koje smo valjano vodili po ovim razredima, učinimo:

I. gramaticima, koji mogu dati račun o svim pojavama latinskoga i materinjega jezika potpuno, a grčkoga i židovskoga prema potrebi;

II. dijalekticima, koji su dobro vješti razjašnjivanju (definovanju), razlikovanju, dokazivanju i razrješivanju dokaza;

III. retoricima ili govornicima, koji znaju o kakvojgod zadanoj građi lijepo govoriti;

IV. aritmeticima i

V. geometrima, u jednu ruku radi različnih potreba života, a u drugu, jer osobito te znanosti potiču i izoštravaju za druge stvari;

VI. muzicima, u praksi i u teoriji;

VII. astronomima, koji će bar u temeljima, na ime u nauci o kugli i u proračunavanju biti vješti, budući da su bez toga i fizika i zemljopis, a ponajviše i povjesnica slijepi.

2. I to će biti onih mnogo spominjanih sedam slobodnih umjetnosti, za koje se općeno misli, da čine učitelja filozofije. Ali da se naši učenici i više uzdignu, hoćemo pored toga, da su:

VIII. fizici, koji razumiju sastav svijeta, silu počela, razlike životinja, sile bilja i kovina, sastav ljudskoga tijela itd., i to i općeno, kakve su te stvari po sebi, kao što i porabu stvorova za korist našemu životu, a to će iscrpsti dio liječništva, poljodjelstva, i ostalih zanata.

IX. geografima, koji će u duhu sa sobom nositi sliku svijeta i mora s otocima i rijeke i kraljevstva naroda itd.;

X. hronolozima, da poznadu tijek vijekova od početka vremena po njegovim dijelovima;

XI. historičarima, da znaju većim dijelom nabrojiti znatnije promjene ljudskoga roda i glavnih kraljevstva i crkve, te različne običaje i sudbinu naroda i ljudi itd.;

XII. eticima, koji bi znali točno opažati vrste i razlike kreposti i mana, od ovih bježati, a za onima ići, u jednu ruku u općenitosti njihova pojma, a u drugu u njihovoj osobitoj porabi, koliko pripadaju na život kućni, državni, crkveni itd.;

XIII. napokon hoćemo, da budu teolozi, koji ne bi znali samo temelje svoje vjere, nego bi ih mogli iz pisma i braniti.

3. U svem tom želimo učiniti mladiće, kad su navršili tijek ovih šestgodišnjih nauka, ako ne savršene (jer savršenstva i ne dopušta ta mladenačka dob, budući da je potrebno dulje iskustvo, da se teorija učvrsti praksom, niti se može za šest godina iscrpsti ocean znanosti), a ono pak bar da imaju čvrste temelje budućega, u neku ruku savršenoga znanja.

4. (Put je k tim ciljevima šest razreda.) Za podjelu šestgodišnjega obrazivanja trebat će odjelitih šest razreda, koji se mogu računajući od najnižega ovako zvati:

I. gramatičan
II. prirodoslovan
III. matematičan
IV. etičan
V. dijalektičan
VI. retoričan

} razred.

5. (Zašto se ne smije odmah za gramatičnim razredom metnuti retoričan i dijalektičan?) Što postavljamo gramatiku naprijed, kao

ključaricu, ne će, nadam se, nitko pobijati; ali bi se moglo onima, koji za navadom idu kao za zakonom, čudno činiti, zašto mećemo dijalektiku i retoriku tako kasno za stvarnim znanostima. Ali tako je u redu. Dokazali smo već naime, da se moraju stvari učiti prije, nego način stvari, to jest građa prije oblika, i da je samo ova jedina metoda podobna učiniti, da napredak bude čvrst i brz, da se prije opremimo poznavanjem stvari, nego nam se zapovjedi, da ili o njima oštro sudimo ili ih kićeno riječima izrazujemo. Drukčije makar i imao pri ruci sve načine raspravljanja i izražavanja, a ako bi bio ipak siromašan stvarima, koje bi htio ispitivati, ili o njima uvjeravati, što ćeš ispitivati ili o čem uvjeravati? *) Kao što nije moguće, da rodi djevojka, koja nije zanosila, tako nije moguće, da razborito govori o stvarima onaj, koji nije prije snabdjeven znanjem stvari. Stvari su po sebi, što jesu, ako se njima i ne bavi razum ni jezik; razum pak i jezik bave se samo oko stvari i o njima zavise; bez stvari ili iščezavaju, ili postaju ili ludim ili smiješnim pokušajem zvuk bez duha. Budući da se dakle mišljenje i govor osnivaju na stvarima, sama nužda zahtijeva, da se prije postavi temelj.

6. (Zašto se ćudorednost meće za prirodnim znanostima?) Da se prirodne znanosti moraju postaviti pred nauku o ćudorednosti, premda mnogi protivno rade, dokazali su razlozima učeni ljudi. Lipsius **) Physiologiae Stoicorum I. 1. piše ovako: Pristajem uz mnijenje velikih pisaca i glasat ću s njima, da se prirodne znanosti uče na prvom mjestu. Veselje je za ovaj dio (filozofije) veće, prikladno,

*) Za znanstveno ispitivanje služi dijalektika, za uvjeravanje retorika.

**) Profesor, † 1606 u Lowenu.

da primami i osvaja, i vrijednost je njezina veća i sjaj, da pobudi udivljenje, a napokon je priprava duševna i uzgoj za plodonosno slušanje etike.

7. (Zašto se po primjeru starih ne meće matematika pred prirodne znanosti?) Kod matematičnoga se razreda može sumnjati, ima li ići za prirodoslovnim ili pred njim? Stari su doista započinjali promatranje stvari s matematičnim naucima, odakle su nadjenuli i ime onim predmetima (mathemata), a Plato je htio, da nijedan „negeometričan“ ne uniđe u njegovu akademiju. Razlog je očit, jer se one znanosti, koje se bave brojevima i veličinama, više osnivaju na zrenju, te su stoga lakše i sigurnije i sabiru maštu i njeguju se, a napokon pripravljaju i potiču i k drugomu, što je za osjetila udaljenije.

8. (Odgovor.) To je svakako istina, nama valja ipak ovdje i drugo nešto prosuditi. Naime: 1. svjetovali smo, da se u školi za materinji jezik osjetila vježbaju i duhovi potiču osjetnim stvarima, pošto se i nauka o brojevima marljivo njegovala; naši dakle već ne će biti sasvim „negeometrični“. 2. Naša metoda napreduje uvijek postupno. Prije dakle, nego se dođe do promatranja veličina, koje su prilično visoke, zgodno se umeće nauka o konkretnim stvarima, o tjelesima, koja će biti stepenica za potanje shvaćanje apstraktnoga. 3. Mi dodajemo zadatku matematičnoga razreda ono, što ponajviše pripada u umjetnost, a to se jedva može lako i istinito poznavati bez nauke prirodoslovne; stoga je treba metnuti naprijed. Ali ako bi razlozi drugih ljudi, ili izvođenje samo ipak drugo dokazali, nije mi na umu, da se opirem. Sada smo tako odredili, kad su takvi naši razlozi.

9. (Pred prirodne znanosti (fiziku) treba

metnuti metafiziku, ali koju?) Kad smo tako (s pomoću „Ulaza“ i „Vrata“, koje određujemo za prvi razred) stekli vještinu srednje ruke u latinskom jeziku, svjetujemo, da se učenicima predaje najopćenija znanost, koju zovu prvom znanošću, a općeno metafizikom*) [bolje bi se pak po našem sudu zvala „profizika“ ili „hipofizika“, t. j. pretprirodoslovna, ili natprirodoslovna znanost]. Naime da razloži prve i najunutrašnije temelje prirode, to jest nužne uvjete, svojstva i razlike svih stvari s najopćenijim zakonima svih stvari, i to u jednu ruku definicijama, u drugu aksiomima (načelima) i idejama i sastavima. Kad smo to upoznali (a to će veoma lako biti po našoj metodi), možemo zatim sve posebno tako promatrati, da se većim dijelom ukazuje kao već od prije poznato, a ništa se ne čini osobito novo izuzevši primjene svega, što je opće, na djelomično. Neposredno dakle poslije ovoga općenoga potrošivši na nj od prilike tri mjeseca, jer će se veoma lako moći prisvojiti, budući da će biti sama načela, koja svaka ljudska svijest prirođenim svjetlom sama po sebi spoznaje i priznaje) neka se prijeđe na promatranje vidljivoga svijeta, da se umjetna djela prirodna (u pretprirodoslovnoj znanosti pokazana) sve više i više očituju najprije u posebnim primjerima iz prirode. Ta će nam nauka dati prirodoslovan razred.

10. (Za prirodoslovnim razredom ide matematičan, za ovim etičan.) Tada će se od bitnosti stvari prijeći na promatranje slučajnih sredstava stvari, a to zovemo matematičnim razredom.

*) Grčkom riječju metafizika označuje se, kako je poznato, znanost o onom, što je »za prirodom«, ili »straga nje«, što je dakle sakrito i teže, da se spozna. Grci su je zvali i prvom znanošću. Komenski hoće, kako i sam poslije veli, da se spoznaja uzme pred fizikom I zato predlaže nov naziv. (Isprva je riječ imala drukčije znamenovanje).

11. Doskora će učenicima doći na red, da ga promatraju, sam čovjek s djelima njegove slobodne volje, tako reći gospodar stvari, da se nauče opažati, što je u našoj vlasti i volji, što nije, i kako treba svim upravljati prema zakonima svemira itd. To će se učiti četvrte godine u etičnom razredu. Ali sve to ne više samo historijski s pomoću „da“, kako je to bivalo u prvim počecima škole za materinji jezik, nego s pomoću „zašto“, da se sada priuče opažati uzroke i posljedice stvari. Čuvajmo se ipak, da ne bismo u ta četiri razreda umiješali što prijeporno; jer hoćemo, da se to sasvim sačuva za peti razred, kako slijedi.

12. (Dijalektičan razred.) U petom dakle razredu hoćemo da se, obavivši prije i umetnuvši veoma kratka pravila zaključivanja prelete predmeti prirodoslovni, matematični i etični i ovdje se tek raspravlja, ako se na što namjerimo, što je od veće znamenitosti, a među učenjacima je prijeporno. Neka se ovdje uči: što je izvor prijeporu? koje je sadašnje stanje? što je tvrdnja, što protivna tvrdnja? kojima se dokazima istinitim ili vjerojatnim brani ova ili ona? Tada se neka otkrije bludnja, druge tvrdnje i povod bludnji i pogrješnost dokaza i jakost dokaza za istinitu tvrdnju itd., ili u drugu ruku, ako svaka tvrdnja ima nešto istine, njihovo izmirenje. Tako će se istim trudom i veoma ugodno ponavljati ono prеđašnje i veoma korisno razjasniti, što se nije prije razumjelo, a učit će se neprestanim primjerima, t. j. kratkim i uspješnim putem i sama umjetnost zaključivanja, traženja onoga, što je nepoznato, razjašnjenja onoga, što je tamno, razlikovanje, što je dvojbeno, stezanja onoga, što je općeno, branjenja istine orуž-

*

jem same istine, rušenja onoga, što je krivo, i najposlije ređanja onoga, što je zbrkano.

13. (*Retoričan razred.*) Posljednji će razred biti *retoričan*, u *kojem želimo, da se vježba istinita, laka i ugodna praktična primjena svega, što se dosele učilo, da se pokaže, da su učenici nešto naučili*, a nijesu bili ovdje uzaman. Naime prema onoj Sokratovoj riječi: *Govori, da te vidim*, hoćemo da se sada uzgaja za mudru rječitost jezik onih, kojima smo dosada uzgajali osobito duh za mudrost.

14. *Pošto smo dakle opet najprije spomenuli veoma kratka i veoma jasna pravila rječitosti, neka se prijeđe k vježbama*, to jest k nasljedovanju svih najboljih učitelja govorništva. No ipak ne tako, da zapinjemo kod jedne iste građe, nego da se opet zalijetamo u sva polja istine i različnosti stvari i u luke ljudske kreposti i u vrtove mudrosti božje, *da znaju sve, štogod znaju, da je istinito dobro i korisno*, t. j. *ugodno i pošteno, također i lijepo izreći*, a, *ako ustreba, uza to i krepko prionuti*. Stojeći već na tom mjestu, imat će za to posuđe, koje nije na odmet, naime lijepo znanje svakovrsnih stvari i gotovo dostatnu spremu riječi, fraza, poslovica, rijekova, pripovijesti itd.

15. (*Učenje povjesnice treba zasijati po svim razredima.*) Ali o tom opširnije drugdje, ako ustreba; jer će ostalo već samo iskustvo po sebi dati. Samo sam rad još to dodati. *Jer se zna, da je znanje povjesnice najljepši dio obrazovanosti i tako reći oko čitavomu životu, mislim, da je treba rasijati po svim razredima ovoga šestgodišta, da naši učenici dobro znaju, što se god dogodilo i reklo od pamtivijeka, a vrijedno je, da*

se zapamti. Mora se ipak željeti, da se ta nauka mogne podijeliti s takvim oprezom, da učenicima toliko ne poveća rad, koliko im ga ublaži i bude začin strožim naukama.

16. (*A kako.*) Mi smo tako mislili, da se može za svaki razred sastaviti osobita knjižica, puna povjesti određene vrste, naime da se dade

u razredu:

- I. *izvadak iz biblijske povjesnice*,
- II. *povjesnica prirodnih stvari*,
- III. *povjesnica umjetnih stvari*, o izumima stvari,
- IV. *povjesnica moralnih stvari*, izvrsnije primjere kreposti itd.,
- V. *povjesnica obreda*, o različnim vjerskim obredima naroda itd.,
- VI. *opća povjesnica* čitavoga svijeta i glavnijih naroda, osobito pak domovine, sve u kratko ne ispustivši nigdje, što je nužno.

17. (*Opomena o metodi, koja je ovdje neprestano jednolika.*) O posebnoj metodi, koju bi valjalo u ovim školama upotrebljavati, ne ću ovdje ništa reći, nego samo ovo: *Želimo, da se četiri redovna školska sata tako razdijele, da obadva jutarnja* (poslije svete vježbe bogoslužne) *zapanu onoj znanosti, ili onoj umjetnosti*, po kojoj se razred zove, a *prvi popodnevni neka zapremi povjesnica, drugi vježbanje stila, glasa, ruke*, kako već građa kojega razreda zahtijeva.

GLAVA XXXI.

O akademiji.

1. (Zašto se ovdje raspravlja o akademiji?) Sve dotle ne seže doduše naša metoda, što ipak brani, da se dotaknemo, kamo smjeraju i ovdje naše želje? Rekli smo prije, da akademijama s punim pravom ostaju vršci i dopunjci svih znanosti i svi viši predmeti.

2. (Tri želje o njima.) Želimo dakle ovdje:

I. da se obrađuju doista opće nauke, da ne bude ničesa u znanostima i u ljudskoj mudrosti, čim se ne bi ovdje trgovalo;

II. da se upotrebe lakši i sigurniji načini, da se svi, koji ovamo dolaze, opreme čvrstom obrazovanošću;

III. da se odlikuju javnim častima samo oni, koji su srećno dostigli svoje ciljeve, te su vrijedni i prikladni, da se njima sigurno povjere krme ljudskih prilika. Što te pojedine želje zahtijevaju, natuknut ćemo čedno.

3. (I. Da budu doista sveučilišta.*) Da akademijske nauke budu opće, treba

I. učenih i revnih profesora svih znanosti, umjetnosti, predmeta, jezika, koji bi, kao žive spreme, iz sebe vadili i dijelili svima sve;

II. birana knjižnica različnih pisaca sasvim za opću porabu.

4. (II. Da imaju doista opću metodu.) Rad će sam akademijski lakše i srećnije uspijevati, ako se prvo, ovamo šalju samo biraniji

*) Komenski upotrebljava ovdje naziv »universitas studiorum«, što bi odgovaralo našoj riječi: sveučilište.

duhovi, cvijet ljudi, a ostali se pošalju k plugu, zanatima i trgovini, koji su za to rođeni.

5. (Pri tom treba paziti.) I. Drugo, ako se svatko posveti onoj nauci, za koju ga je priroda odredila, kako se može razabrati po sigurnim znacima. Kao što je naime jedan od drugoga nagonom prirode bolji glazbenik, pjesnik, govornik, prirodoslovac itd., tako je jedan od drugoga prikladniji za teologiju, liječništvo, pravnu znanost itd. Ali se ovdje veoma često griješi, kad samovoljno hoćemo, da iz kakvagod drveta izrežemo Merkurija ne pazeći na naginjanje prirode. Odatle dolazi, da zalijetajući se slijepo na sreću k ovoj ili onoj nauci, ne učinimo ništa, što bi bilo vrijedno hvale, i često više vrijedimo u kakvugod sporednu radu, nego u vlastitom svojem zvanju. Bilo bi dakle uputno, da upravljači škole pod kraj klasične škole odrede javan ispit duhova i odlukom svojom odrede, koje bi mladiće trebalo poslati u akademiju, a koje odrediti za druge vrste života, isto tako koji bi se od onih, što će nastaviti nauke, morali posvetiti teologiji ili državoslovlju ili liječništvu itd., prema tomu, kako se ili pokazuje naginjanje prirode, ili zahtijeva potreba i crkve i države.

6. III. Treće, bit će pravo, da se jaki duhovi potiču na sve, da ne bude manjkalo ljudi, koji mnogo, ili sve znaju, te su u svem mudri.

7. IV. Ipak se treba pobrinuti, da akademije njeguju samo marljive, poštene i revne mladiće, a ne trpe nazovi-učenika, koji u lijenosti i raskoši štetnim primjerom za druge trate očinstvo i godine. Tako, gdje nema kuge, ne će biti ni okuženja, ako budu naime svi zabavljeni onim, što im je raditi.

8. V. Rekosmo, da u akademiji treba obraditi svaku vrstu pisaca. Da to ne bude odveć mučno, a

ipak korisno, treba željeti, da se mognu isprositi učeni ljudi, jezikoslovci, filozofi, teolozi, liječnici itd., da rado iskažu mladeži, što uči, istu uslugu, što je iskazuju geografi učenicima geografije, kad naime čitave pokrajine i kraljevstva i svijetova na slikama saberu i veoma daleke krajeve zemalja i mora jednim pogledom predočuju. Kao što naime slikari živo prikazuju zemlje, gradove, kuće, ljude i tako dalje sve veće, zašto se ne bi isto tako prikazali Cicero, Livije, Plato, Aristotel, Plutarh, Tacit, Gelije, Hipokrat, Galen, Celzo, Augustin, Jeronim*) itd.? Ne samo u izabranim rijekovima i izrazima (kako je u gdjekojih učinjeno), nego u potpunim sistemima, koji su ipak stegnuti na glavne točke.

9. (Četverostruka je i lijepa korist od toga.) Takvi bi izvaci pisaca pružali krasnu korist. Prvo, za one, koji nemaju vremena, da opsežno čitaju, da ipak sebi steku opće poznavanje kojihgod pisaca. Drugo, za one, koji (po uputi Senekinoj) žele pouzdano prionuti uz duh jednoga jedinoga čovjeka (jer ne pristaje jednako svima sve), da lakše i sa sudom izaberu, pošto su, okusivši više njih, opazili, da ovo ili ono više prija njihovu ukusu. Treće, koji moraju potpuno čitati same pisce, njih će ovi izvaci izvrsno pripraviti, da čitaju s korišću, baš kao što je korisno onomu, koji hoće da ide na put, da najprije upozna na karti opis onoga kraja, da mogne lakše, sigurnije i ugodnije gledati sve pojedinosti, koje će mu poslije doći pred oči. Napokon će svima koristiti ovi kratki prijegledi, da se letimice ponove pisci, gdje ćemo se uvijek namjeriti na nešto, što će ostati i u krv prijeći.

*) Plutarh, grčki pisac 1.—2. stoljeća posl. Hr.; Tacit, rimski historičar u 1. stoljeću posl. Hr.; Livije, rimski historičar u 1. stoljeću pr. Hr.; Gelije, učeni rim. pisac u 2. stoljeću posl Hr.; Galen, grčki liječnik u 2. stolj. posl. Hr.; Celzo, rimski liječnik oko Hristova rođenja. — Ostala su imena već bila spominjana, te su općeno poznata

10. (Savjet o izdanju tih izvadaka.) A mogli bi se takvi prijegledi pisaca i napose izdati (za porabu siromašnijima ili onima, koji ne mogu same opsežne sveske čitave pročitati), i metnuti sprijeda pred pisce, da oni, koji se spremaju da ih čitaju, najprije uhvate prijegled cjeline.

11. (Savjet, da se u akademijama živo njeguju društva poput Gelijevih.) Što se tiče akademijskih vježbi, ne znam, bi li bilo veoma uspješno, da se uvedu javna skupna istraživanja udešena po uzoru društva Gelijeva. Štogod naime profesor javno predaje, neka se svi najbolji pisci, koji istu građu obrađuju, podijele među učenike, da ih kod kuće čitaju. I štogod je profesor od te građe u jutrašnjim satovima javno predavao, neka se o tom u popodnevnom satu zametne rasprava opet pred svima slušačima, tako naime, da učenici postavljaju pitanja, ili jer nije tko što dosta razumio, ili se namjerio na kakvu sumnju, ili je našao u svojem piscu mnijenje, koje se ne slaže, a upire se o svoje dokaze, ili što slično. Pri tom može tkogod od slušača (sačuvavši ipak neki red) odgovarati, a drugi opet suditi i izricati, da li je pitanje riješeno, a napokon će biti dužnost učitelju, kao predsjedniku, da raspravu završi. Tako se čini, da se može u jedno sabrati, što su mnogi čitali, i to ne samo da sve služi na zajedničku korist svima, nego i da se čvrsto utisne u duhove, kako bi se postigli zaista čvrsti uspjesi u teoriji i praksi znanosti.

12. (III. Treća želja: nikoga ne ovjenčati bez pobjede.) Čini se, da se ovim zajedničkim vježbanjem ne će baš teško postići moći, što smo poželjeli na posljednjem mjestu, a već od prije žele svi dobri, da se k javnim častima puštaju samo vrijedni. Postići će se to, velim, ako to ne bude ovisilo o privatnoj

volji ovoga ili onoga, nego od javne savjesti i svjedočanstva svih. Neka dakle jedan put na godinu pohađaju i akademije izaslanici kraljevi ili državni, kao što to čine školski upravljači u nižim školama, i neka razvide, kako se revno sve radilo i od strane učitelja i učenika, pa tko se među njima najviše istaknuo marljivošću, neka ponese javno svjedočanstvo vrline svoje, doktorski i učiteljski vijenac.

13. (Način pobjede.) Da pri tom poslu ne bude zasljepljivanja, bit će veoma zgodno mjesto rasprava za postignuće časti postaviti kandidata (ali više njih) u sredinu bez predsjednika. Tako neka svi najučeniji i praksom već uvježbani iznesu sve, štogod misle, da je podesno, da se ispita napredak u teoriji i u praksi. Na priliku različna pitanja o tekstu (svetoga pisma, Hipokratova, prava itd.), gdje je ovo, gdje ono ili ono napisano? kako se slaže s ovim ili onim? znade li za kojega pisca, koji se ne slaže? i koga? i kakve protudokaze postavlja? kako treba to riješiti? i slično. Praktično pak: neka mu se zadadu različni slučajevi savjesti, bolesti, parba: kako bi u ovom ili onom slučaju htio postupati? i zašto tako? neka na nj navale prigovorima i različnošću slučajeva, dok se ne vidi, da može mudro i doista s temelja suditi o stvarima itd. Tko se ne bi nadao, da će biti marljivi oni, koji znaju, da im valja održati tako javan, tako ozbiljan i tako strog ispit?

14. (O putovanju.) O putovanjima, kojima smo dali mjesto u ovom posljednjem šestogodištu ili kad se ono navrši) nije potrebno drugo napominjati van možda to, da nam se sviđa i s našim se razlozima podudara sud Platonov, koji je zakratio, da mladež prije putuje, nego je sva razuzdanost te vatrene dobi iskipjela i dok nije u nje razboritosti i opreznosti, koja je potrebna za putovanje.

15. (O školi škola; što je njezina svrha i korist?) Isto tako ne treba nam se ni dotaći pitanja, kako bi potrebno bilo, osnovati ma gdje mu drago školu škola ili collegium didacticum, ili da se bar, ako nema za nj nikakve nade, oko njega staraju svetom vjernošću učenjaci, koji su se posvetili, da i u tom obziru povećavaju slavu božju ne mareći ni za kakve izvanje koristi. Njihovo bi složno nastojanje trebalo, da za tim ide; da sve više i više ispitaju temelje znanosti, da se svjetlost mudrosti očisti i srećnijim uspjehom raširi po ljudskom rodu, a novim i veoma korisnim otkrićima prilike smrtnih ljudi na bolje okrenu. Ako naime ne ćemo, da uvijek ostanemo u istim tragovima ili nazadujemo, valja razmišljati o napretku onoga, što je dobro započeto. Budući da za ovu stvar ne dostaje ni jedan čovjek ni jedno doba, potrebno je, da svakako više njih i složno i jedan za drugim nastavljaju, što je započeto. Ovaj opći kolegij bio bi za ostale škole upravo ono, što je želudac udovima tijela, naime životna radionica, koja pribavlja sok, život i snagu.

16. Ali vratimo se mi k onomu, što nam još preostaje reći o našim školama.

GLAVA XXXII.

O doista točnom i općem školskom redu.

1. (Ponavljanje pređašnjega.) O porabi i o načinu, da se škole poprave, govorili smo opširnije. Ne bi bilo neuputno, da saberemo u kratko i naše želje i naše savjete. Tako treba da bude.

2. (Prijegled želja, da se obučna vještina dovede do sigurnosti i vrsnoće tiskarske umjetnosti) Želimo, da se nastavna metoda dovede do takve savršenosti, da se između običajnoga i dosele upotrebljavanog i ovoga novog načina obučavanja opazi ta razlika, koju opažamo između nekoć običajne umjetnosti, da se knjige množe perom, i poslije izumljene, a sada već običajne, da se množe tiskom. Kao što je naime tiskarska umjetnost, premda je teža, skuplja, mučnija, ipak kud i kamo prikladnija, da se knjige prepisuju brže, sigurnije, ljepše, tako neka i ova nova metoda, premda u početku zastrašuje poteškoćama, ipak kad se poprimi, služi, da se kud i kamo više ljudi obrazuje i to sa sigurnijim uspjehom i s većim veseljem, nego li s općom bezmetodnošću.

3. (U čem je tiskarstvo bolje od pisanja?) Lako je pomisliti, kako se mogao pokušaj prvoga izumitelja tiskanih slova činiti slabo koristan prema onoj, tada već poprimljenoj tako slobodnoj i lakoj porabi pera; ali je stvar poučila, koliko prednosti daje taj izum. Prvo naime mogu dva mladića tiskom zgotoviti više prijepisa neke knjige, nego perom možda dvjesta njih za isto vrijeme. Zatim će oni rukopisi biti veoma različni brojem, oblikom i položajem listova, stranica, redaka; a tiskane će do sitnica odgovarati jedna drugoj, da ni jaje jajetu nije tako slično kao svi ovi primjerci među sobom; a to je stvar puna ljepote i krasote. Treće, nije sigurno, je li ispravno napisano, što se perom piše, ako se sve pojedino brižno ne pregleda, ne poredi i ne ispravi; a to ne biva bez mnogo napora i dodijavanja. Ako se kod tiskanih ispravi jedan jedini primjerak, isprave se istim mahom svi ostali, makar ih na tisuće bilo; to se čini nevjerojatno onomu, koji ne poznaje te umjetnosti, a ipak je gola istina. Četvrto, nije prikladan svaki papir, da primi pismo (perom), nego samo čvršći, koji ne upija, a štogod metneš pod tisak, sve prima, pa i slab papir, koji upija, i platno itd. Napokon tiskom mogu lijepo napisati knjige i oni, koji ne znaju lijepo pisati, jer doista ne obavljaju posao svojom vlastitom rukom, nego slovima, koja su za to umjetno pripravljena, te ne znaju griješiti.

4. (A u čem je bolja savršena metoda, za kojom idemo, od običajne dosele.) Nešto će se slično, čini se, zbiti, ako valjano uredimo sve, što pripada na ovaj novi i opći oblik obučavanja (jer ne tvrdim još to za moje savjete, preporučujem samo savršenu metodu), da se: 1. mnogo više učenika obučava s mnogo manje vike učitelja, nego po načinima dosele običajnim; 2. i postanu doista obrazovaniji, i to 3. obrazovanošću uglađenom, punom dražesti, i 4. ovaj uzgoj pripušta pače i one, koji su obdareni nekako neprikladnijim sposobnostima i sporijim shvaćanjem; 5. napokon će srećni biti u obučavanju i oni, koje nije priroda učinila sretnima za obučavanje, jer ne će svatko samo vaditi iz svojega duha, što i kako treba obučavati, nego će radije sad na kapi sad obilno davati mladeži gotovu obrazovanost gotovim već sredstvima, koja su mu u ruci. Kao što naime orguljaš sigurno svira po notama kakvegod simfonije, koje možda sam ne bi mogao ni sastaviti, ni samim glasom, ni orguljama na pamet prikazati; zašto ne bi tako mogao i školnik obučavati, kad bi sve, što treba obučavati, sa svim načinima obučavanja imao tako reći pribrano u note.

5. (Točnije promatranje ove stvari.) Ali zadržimo poređenje s tiskarskom umjetnošću, koje smo uzeli, i razložimo još opširnije poređenjem, kako je skladno uređenje ove nove metode, da se vidi, kako se znanosti gotovo

istim načinom pišu u duhove, kojim se i izvana crtaju na papir. Stoga bi se moglo stvoriti zgodno ime i dati ovoj novoj didaktici, prema imenu „tipografije“ (pisanje tiskom) „didahografija“ (pisanje obukom). Ali razložimo stvar samu na dijelove.

6. (Rastavljanje tiskarske umjetnosti u stvari i djelovanje.) Tiskarska umjetnost ima svoje stvari i djelovanje. Glavne su stvari: papir, slova, crnilo, tijesak. Djelovanje: pripravljanje papira, sastavljanje slova po uzoru izvornika, mazanje crnilom, traženje ispravaka, tiskanje, sušenje itd. a sve to ima svoj određen način, pa ako se na nj pazi, posao lako napreduje.

7. (Slično i kod didaktične umjetnosti.) U didahografiji (neka mi bude slobodno zadržati ovu riječ) je ovako: Papir su učenici, u čije duhove treba ubilježiti crte znanosti. Slova su nastavne knjige i ostala sredstva, za to priređena, da se s pomoću njihovom obučna građa lakim trudom utisne u duhove. Crnilo je živa riječ učiteljeva, koja prenosi značenje stvari iz knjige u duhove slušalaca. Tijesak je školska stega, koja sve pripravlja i sili, da prime nauke.

8. (Kakav se papir zahtijeva.) Svakojak papir vrijedi, ali što je ipak čišći, jasnije prima i prikazuje, što je utisnuto. Tako i ova metoda pripušta doduše sve duhove, ali će ipak uspješnije nasporavati jasnije.

9. (Odnošaj tiskarskih slova prema nastavnim knjigama.) Narav mjedenih slova ima krasnu analogiju s našim nastavnim knjigama (kakve mi tražimo). Jer prvo, kao što je potrebno, da se slova lijevaju, glade, udese za porabu, prije nego se započne tiskanje knjiga, tako je potrebno, da se prije priprave sredstva nove metode, nego je započnemo upotrebljavati.

10. Zahtijeva se množina slova, da ih bude dosta za posao. Tako i nastavnih knjiga i sredstava, jer je neprilično, dosadno, štetno posao započeti, pa biti zapriječen u napredovanju poradi pomanjkanja sredstava.

11. Potpuna tiskara ima svakojakih slova, da ne bi koje uzmanjkalo, kad bismo ga mogli trebati. Tako je potrebno, da i naše knjige iscrpu sve, što pripada na potpuno obrazivanje duhova, da može s pomoću njihovom svatko naučiti sve, što mu valja znati.

12. Da budu slova spremna za svaku porabu, ne ostavljaju se razbacana ovamo i onamo, nego se lijepo razdijele po kutijama i pretincima. Tako neka i naše knjige ne pružaju zbrkano, štogod pružaju, da se uči, nego podijelivši sve što oštrije na odmjerene godišnje, mjesečne, dnevne i satne dijelove.

13. Iz pretinaca se vade samo ona slova, koja su potrebna za posao u onaj tren, a ostala se ostavljaju netaknuta. Tako treba i dječacima dati u ruke samo one nastavne knjige, koje trebaju u svojem razredu, da ih ne bi druge rastresale i smetale.

14. Najposlije kao što slagari imaju svoju slagaljku, po kojoj slažu slova u riječi, riječi u crte, crte u stupce, da ne bi što izišlo sa svojega mjesta, tako treba dati i obrazivačima mladeži u ruke ravnalo, po kojem će obavljati svoj posao, t. j. imaju se sastaviti za njihovu porabu obučne knjige, koje će ih opominjati, što im valja, gdje i kako raditi, da ne bi zašli s pravoga puta.

15. (Dvojake nastavne knjige.) Dvojake će dakle biti nastavne knjige: knjige, koje sadržavaju građu za učenike, i koje sadržavaju upute za učitelje, da ih znaju valjano upotrebljavati.

16. (Što je nastavno crnilo?) Rekli smo, da je živa riječ učiteljeva nastavno crnilo. Jer kao što se slova, kako su po sebi suha, doduše utisnu u papir (natjerana tijeskom), ali ipak ne ostavljaju na njemu drugo, nego slijepe tragove, koji poslije iščeznu, a namočena u crnilo otisnu veoma jasne slike, koje se ne mogu tako reći ni izbrisati. Tako što učenicima pružaju nijemi njihovi učitelji, knjige, doista je nijemo, tamno, nepotpuno, ali kad pristupi k tomu riječ učiteljeva (koji sve razumno tumači prema shvaćanju učenika i primjenjuje za porabu), postaje živo i duboko se utisne u duše, da tek onda zapravo i razumiju, što uče. A kao što je tiskarsko crnilo različno od onoga, kojim se piše, nije naime od vode, nego od ulja (i koji se žele osobito preporučiti u tiskarstvu, uzimaju sasvim čisto ulje s ugljenim prahom — bapca), tako mora i glas učiteljev ugodnim i jasnim nastavnim postupkom, poput najblažega ulja, i sam sebe uvući u duše učenika, a sa sobom i stvari.

17. Najposlije što je tiskarama tijesak, to je za škole stega, koja jedina može učiniti, da svatko prima obrazovanost. Kao što dakle ondje ne smije izmaknuti tijesku nijedan list, koji treba da bude knjiga (premda se tvrđi papir tvrđe tiska, mekši mekše): tako se neka podvrgne zajedničkoj stezi svaki, koji se predaje školama, da ga obrazuju. Njezini su stupnjevi. Prvo: trajna pažnja. Jer se naime ne možemo nigda sigurno uzdati u djetinju marljivost ili neporočnost (ta djeca su Adamova), moramo ih pratiti očima, kamo se god okrenu. Drugo: ukoravanje, kojim se odmah vraćaju na put razboritosti i poslušnosti, koji su zašli stramputice. Napokon: kazna, ako ne dadu, da se nad njima vlada migom i opomenom. Ali sve razborito, ni s kojom drugom svrhom, nego da svi potaknuti živo prionu, da sve pomnjivo rade.

18. (Poređuju se radnje.) Rekoh, da se zahtijevaju i određene radnje i određen način. Dotaknut ću se i ovoga u kratko.

19. Koliko će biti primjeraka koje knjige, toliko se ujedno uzme listova, da se ispune istim tekstom, istim slovima i zadrži isti broj listova od početka knjige do svršetka ne povećavši ga i ne umanjivši; drukčije bi gdjekoji primjerci bili manjkavi. Isto tako zahtijeva nužno metoda naše didaktike, da se sva množina djece, koju treba da isti učitelj istim naukama obrazuje, u isto doba njemu predade, da ih polagano obrazuje od početka do kraja, te da se ne prima više nitko, kad je škola započela, niti se otpušta prije svršetka. Tako će se postići, da bude jedan učitelj dovoljan i za brojniju množinu učenika, a ipak svi nauče sve bez nedostataka i praznina. Stoga bi bilo potrebno, da se sve javne škole jedan put na godinu otvoraju i zatvoraju (razmišljavanje moje svjetuje, da je bolje u jesen, nego u proljeće ili drugda), da se odmjeren posao svakoga razreda svake godine prođe i svi zajedno (osim ako komu smeta tupost) dovedeni do cilja zajedno prijeđu u slijedeći razred; kao što se u tiskarama, kad se utisnuo prvi list A za sve otiske, prelazi na B, a zatim na C, D, E itd.

20. Veoma lijepo tiskane knjige imaju jasno odijeljene glave, stupce, paragrafe s određenim prostim prostorom (bilo zaradi nužde ili zaradi jasnoće) i na okrajku i među recima. Tako treba da i nastavna metoda imade svoje vrijeme rada i počinka s određenim prostim razmacima vremena za pošten odmor. Ima naime odmjeren posao za godinu, mjesec, dan, sat; pazi li pravo na nj, morat će svaki razred proći svoj opseg i tako svake godine postići svoj cilj.

Svjetovati se može s dobrim razlozima, da se svaki dan troše samo četiri sata za školsku obuku, dva prije podne, a isto toliko poslije podne. Ako se od tih oduzmu dva popodnevna u subotu, a dan se Gospodnji (nedjelja) sav posveti bogoslužju, bit će ukupno na nedjelju 22*) sata, na godinu (dopustivši također nužno vrijeme za običajne praznike) od prilike tisuću sata, a kako se mnogo može i obučavati i naučiti u to vrijeme, ako se uvijek napreduje metodički itd.

21. Pošto je od složenih slova uređen oblik onoga, što treba otisnuti, uzmu se omoti papira i razmotaju se u arke, da su ravni i spremni pri ruci, da ne bi ništa zaustavljalo rad. Jednako neka razmjesti učitelj učenike, da ih ima na oku, da uvijek sve vidi, a i da njega svi vide. Kako treba da to bude, pokazali smo u pitanju 1. glave XIX.

22. Ali da papir bude prikladniji za primanje pisma, znadu ga ovlažiti i umekšati. Isto se tako moraju u školama i učenici uvijek poticati na pažnju načinima, koje smo spomenuli na istom mjestu.

23. Na to se mjedena slova namoče crnilom, da se jasno otisnu njihove uzdignute crte; tako neka i učitelj svojom riječju uvijek razjašnjuje odmjereni posao onoga sata čitajući unaprijed, čitajući ponovno, razjašnjujući, da se sve mogne jasno shvatiti.

24. Doskora se meću pod tijesak arci jedan za drugim, da onaj mjedeni tjelesni oblik utisne sliku svoju u sve i u pojedine. Tada neka i učitelj, pošto je dosta razjasnio smisao, i na nekolikim primjerima pokazao lakoću nasljedovanja, doskora zahtijeva

*) U izvorniku se nalazi broj 26, koji je očito pogrješan, jer 5 dana $\times$ 4 + 2 u subotu = 22 sati.

isto od pojedinih učenika, da uznastoje istim putem za njim ići, kojim je on naprijed pošao i od onih, koji uče, postanu oni, koji znadu.

25. Tada se arci već natisnuti metnu na uzduh i na vjetar, da se osuše. U školi neka bude vjetrenje duhova ponavljanjima, ispitima, utakmicama, dok nijesmo sigurni, da znanje duboko sjedi.

26. Najposlije kad se obavi tiskanje, opet se uzmu natiskani arci i priberu se u red, da se vidi, jesu li primjerci potpuni i čitavi, bez nedostatka, i već prikladni, da se prodavaju, ili razašilju, uvežu i upotrebljavaju. To će isto činiti i javni ispiti na svršetku godine, kad budu nadzornici škola ispitivali, kako su čvrsti uspjesi učenika i među se u svezi, da se uvjere, da li se doista naučilo, što je trebalo učiti.

27. (Zaglavak.) Neka je to sada tako općeno rečeno: podrobnije sačuvat ću za pojedine zgode. Za sada je dosta, da smo pokazali, da su se iznašašćem tiska umnožale knjige, koje nasporuju obrazovanost, da se mogu, pošto je izumljena „didahografija“, ili savršena metoda, umnožati i sami obrazovani ljudi s velikim napretkom ljudskih prilika prema onoj: *Množina mudaraca spas je svijetu* (Sap. 6. 26.). A jer nastojimo oko množenja kršćanske obrazovanosti, da se u sve duše, Hristu posvećene, ucijepi sam strah božji, a onda znanosti i plemenito vladanje, to se možemo nadati onomu, što nam proročanstva nalažu, da mu se nadamo: *Jer će zemlja biti puna poznanja Gospodnjega kao more vode što je puno* (Is. 11. 9.).

*

GLAVA XXXIII.

Sredstva potrebna, da se počne izvoditi ova općena metoda.

1. (Tužbe, da se dobre misli uvijek ne izvedu.) Ne će više biti po mojem mišlenju nikoga, koji ne bi, razmislivši svestrano o znamenovanju ove stvari, opazio kako bi srećno bilo stanje kršćanskih kraljevstva i država, kad bi bile opremljene takvim školama, kakve mi želimo. Čini se, da nam valja pored toga dodati, što treba učiniti, da ne bi ova razmatranja ostala razmatranja, nego bi se jednom ipak mogla i izvesti. S pravom se čudi i ljuti Ivan Cecilije Frey, da se za tolikih vijekova nije nitko usudio liječiti tako surove običaje kolegija (latinskih škola) i akademija.

2. (I s obzirom na škole.) Doista se mnogo tužbi prosulo već više od sto godina o nedostatku reda u školama i u metodi, a osobito se za ovo posljednjih trideset godina brižno razmišljalo o lijekovima. A s kojim uspjehom? Škole su svakako ostale, kakve su i bile. Ako je tko privatno ili u kojoj pojedinoj školi što i preduzeo, slabo je uspjelo; ili su ga neupućeni ljudi primili ismijavanjem, ili su ga zlobnici zasuli zavišću, ili je najposlije sam, lišen pomoćnih sredstva, iznemogao pod teretom napora, i tako je do sada sve uzalud propalo.

3. (Stroju, spremnu za gibanje, treba gibanje dati.) Treba dakle tražiti i naći način, kojim bi se stroju, tako zgodno uređenu za gibanje, ili koji se barem mora urediti na dobrim temeljima, s pomoću božjom dalo gibanje odstranivši razborito i krepko ono, što je dosele gibanje zaustavljalo, a i unaprijed ga može zaustavljati.

4. (Pet zapreka za opće popravljanje škola.) Te zapreke, koje se mogu opaziti, različne su. Na priliku: Prvo, pomanjkanje ljudi metodičara, koji bi mogli školama, kad bi se svagdje otvorile, upravljati s onim sigurnim uspjehom, za kojim težimo. Jer i za naša Vrata, koja je već u škola primljena, pisao mi je čovjek, vrstan sudija tužeći se, da joj na većini mjesta manjka jedno, što je znamenito, prikladni ljudi, koji bi je znali utuviti mladeži.

5. Kad bi ipak bilo takvih učitelja, ili bi se dogodilo, da bi svi znali lako obavljati svoje poslove po uređenim prijegledima, odakle bi se ipak uzdržavali, kad bi ih trebalo hraniti po svim gradovima, selima i gdjegod se ljudi rađaju i uzgajaju za Hrista?

6. Zatim, kako bi se moglo postići, da bi i djeca siromašnijih roditelja mogla imati vremena za školu?

7. A osobito se treba bojati, čini mi se, preuzetnosti i tvrdoglava otpora onih, koji su običnim načinom obrazovani bili te s veseljem stramputiče na staroj liri, i mrze na sve novo; a možda se treba bojati i česa sličnoga manje znamenitosti; jer se za to mogu lako naći sredstva.

8. (Što je ovdje glavno.) Jedno je veoma znatno, što može ili čitav stroj učiniti beskorisnim, ako ovoga nema, ili ga za cijelo staviti u gibanje, ako ovo jest: dovoljno mnoštvo potpuno metodičnih knjiga. Jer ako se dade tiskarsko oruđe, lako je naći čovjeka, koji će ga moći, znati i htjeti upotrebljavati, i drugoga, koji će za tiskanje dobrih i korisnih knjiga dati neki trošak, i opet drugoga, koji će te knjižice malene cijene, a velike koristi za nekoliko novaca kupiti; tako bi lako bilo naći zaštitnika, podupiratelja i pomoćnika, kad bi sva pomoćna sredstva savršenoj metodi bila pripravljena.

9. (Potrebno je društvo učitelja, koje bi se složilo, da se postigne ta svrha.) Čitava dakle stvar ovisi jedino o tom, da se prirede savršeno metodične knjige, a to pak o slozi u tako svetom preduzeću i u udruženju nastojanja mnogih umnih i učenih ljudi, koji se ne žacaju posla. Jer to nije djelo jednoga čovjeka, osobito ako je i drugim zabavljen, i ako nije opremljen poznavanjem svega, što je potrebno, da se sakupi u savršenu metodu, a možda nije djelo ni jednoga doba, ako bi se moralo dovesti do potpunoga savršenstva. Stoga je potrebno skupno udruženje.

10. (Za to pak treba državne milosti, pomoći i ugleda.) Dok se pak to sazove, treba ugleda i darežljivosti kralja ili kneza, ili države, isto tako i mjesto mirno od buke, knjižnice i što je još drugo potrebno. Stoga ne smije nitko misliti na to, da se protivi tako svetim preduzećima, koja pobožno smjeraju na umnažanje slave božje i spas naroda, nego da radije svi požele služiti dobroti božjoj, koja je spremna, da nam se tako novim načinima veoma darežljivo saopći.

11. (Zaklinjanje 1. roditelja.) Raspalite se dakle vi, veoma mili roditelji djece, čijoj je vjernosti povjerio Bog najdragocjeniji zaklad, žive sličice svoje, kad čujete, da se radi o tim spasonosnim preduzećima, da ne prestanete za srećan uspjeh zazivati Boga Bogova, a na velikaše i naučenjake navaljivati molbama, željama, glasovima i prošnjama vašim uzgajajući za to vrijeme djecu vašu pobožno u strahu božjem i dostojno pripravljajući tim načinom put k onoj općenoj obrazovanosti.

12. (2. Obrazivatelja mladeži.) Isto tako želite ozbiljnim željama i vi, obrazivateji mladeži, koji se god vjerno trudite oko sađenja i natapanja sađenica rajskih, da se te olakšice vašemu radu što prije stvore i da mognu

dovesti do čvrste porabe. Kad ste naime pozvani za to, da *utvrdite nebesa i osnujete zemlju* (Is. 51. 16.), može li vam se što milije dogoditi, nego da ugledate što obilniji plod svoga rada? To dakle vaše nebesko zvanje, kao i uzdanje roditelja, koji nam povjeravaju svoje zaloge, neka bude vatra u vašim kostima, koja ne daje mira ni vama, a po vama ni drugima, dok se vatrom te svjetlosti ne raspali i srećno ne rasvijetli čitava domovina.

13. (3. Naučenjaka.) A vi, ostali naučenjaci, koje je Bog obdario mudrošću i oštrim sudom, da možete takvim stvarima suditi i dobro smišljeno razboritošću popraviti, nastojte, da ne krzmate dati i vaše iskre, pače baklje i mahalice, da se potakne ta sveta vatra. Neka svatko misli na onu Hristovu riječ: *Ja sam došao, da bacim oganj na zemlju, i kako bi mi se htjelo, da se već zapalio!* (Luk. 12. 49.). Ako želi, da mu njegov oganj gori, jao onomu, koji bi mogao što donijeti, da se taj plamen potakne, a donese samo dim zavisti, karanja i opiranja. Opomenite se, kakvu platu obećava svojim slugama, dobrim i vjernim, koji tako upotrebe talente, povjerene im za trgovanje, da druge dobe! (i kako se prijeti ljenivcima, koji talente njegove zakopavaju! (Mat. 25.) Bojte se dakle, da budete sami obrazovani, nasporujte i druge onamo, svaki prema svojoj snazi. Neka vam bude poticalo i sam Senekin primjer, koji veli: *Želim sve, što znam, preliti u druge.* Isto tako: *Kad bi mi se dala mudrost pod taj uvjet da je držim zatvorenu, i ne izričem, odbio bih je* (Ep. 27.*) Ne zavidajte dakle čitavomu kršćanskom narodu znanosti ni mudrost, radije kažite s Mojsijem: *Kamo da sav narod Gospodnji postanu proroci!* (2. Mojs. 11. 29.). Doista, *jer*

---

* U listu 27. nema ovoga mjesta, nego u 6, 4.

nastojati valjano oko mladeži znači usavršivati i popravljati crkvu i državu, pa zar ćemo mi, koji to dobro znamo, biti besposleni, dok drugi uza to prionu?

14. (Ovdje se nitko ne izuzima.) Neka nas vodi, zaklinjem vas, jedan duh i štogođ može tko pridonijeti za tako općenu, tako spasonosnu svrhu svjetujući, opominjući, sokoleći, popravljajući, podjarujući, neka se ne stidi posvetiti svoj trud Bogu i potomstvu, a neka nitko ne misli, da to na nj ne pripada. Jer ako tko i misli, da nije rođen za školu, ili ga od nje zadržavaju poslovi zvanja, crkveni, državni, liječnički, to će ipak nepravo misliti, da je oslobođen od ovoga općeg nastojanja, da se škole poprave. Jer ako si naumio, da dokažeš vjernost i zvanju svojemu ili onom, koji te je pozvao, i onima, ka kojima si poslan, dužan si svakako, da ne služiš samo za se Bogu, crkvi, domovini, nego i da brižno nastojiš oko toga, da ih bude, koji će isto činiti poslije tebe. Sokratu su upisivali u slavu, što se volio posvetiti obučavanju mladeži, — premda je mogao obnašajući časti učiniti domovini korisno djelo — veleći, da je državi korisniji onaj, koji učini mnoge vrsne da državom upravljaju, nego da sam njom upravlja.

15. (Molba velikim naučenjacima, da budu bez predrasuda.) To još za ime božje molim i zaklinjem, da ne bi koji veliki naučenjak ovo prezirao, jer dolazi od čovjeka manje obrazovana, jer kadšto *je i sam vrtlar dosta zgodno progovorio, a što t i ne razumiješ, možda razumije magare,* kako je rekao Hrizip.*) A riječ je Hrista našega: *Vjetar duva, gdje hoće, i glas njegov čuješ, a ne znaš, otkuda dolazi i kuda ide.* Izjavljujemo pred licem božjim, da nas ne tjera, da to potaknemo, ni pouzdanje u naš duh, ni glad za slavom ni nastojanje oko lične kakve koristi, nego nas podbada ljubav k Bogu i želja, da se poprave prilike ljudske, privatne i javne, da ne možemo šutnjom zastrijeti, što nam tajni nagon neprestano donosi. Ako bi tko dakle volio radije se opirati i protiviti našim težnjama, željama, opomenama i pokušajima, a mogao bi ih potpomagati, neka znade, da ne će navijestiti rat nama, nego Bogu, nego savjesti svojoj, nego općemu prirodnom redu, koji zahtijeva, da javna dobra pripadaju općemu pravu i uživanju.

*) Grčki stoik u 3. stolj. pr. Hr.

16. (4. Teologa.) Obraćam se i k vama, teolozi, do kojih će poradi ugleda vašega mnogo stajati, kako lako predviđam, da se ovo preduzeće ili naspori, ili zapriječi. Ako volite potonje, ispunit će se, što bi znao Bernardo govoriti, da Hrist nema opasnijih neprijatelja od onih, koje imade oko sebe i koji su među njima prvaci. Ali mi se nadamo boljemu i što se više pristoji vašem dostojanstvu. Zacijelo morate promisliti, da Gospodin nije povjerio Petru samo svoje ovce, nego i jaganjce svoje, da ih pase, i to najprije jaganjce (Iv. 21. 15.). Svakako, jer pastiri lakše pasu ovce, kad su ih još kao jaganjce priučili za pašnjake života redom stada i pastirskim štapom stege. Ako bi dakle tko volio neuke slušatelje, doista bi pokazao svoje neznanje. Jer koji zlatar ne čestita sebi, što su mu rudari dali što čišće zlato? Koji postolar ne želi, da mu dođe u ruke što izrađenija koža? Budimo dakle i mi sinovi svjetlosti, razboriti u našoj stvari, i želimo, da nam škole daju što obrazovanije slušatelje!

17. (Molba, da ne bude zavisti.) A zavist neka i ne uniđe u srce kojega vas, sluge Boga živoga! Vi ste

naime drugima vodi k ljubavi, koja nije ljubomorna, nije častohlepna, ne traži svoje, ne misli zlo itd. Nemojte, velju, zavidjeti, ako drugi rade, što vama nije došlo na um; radije uzmimo primjer jedan od drugoga (kako govore riječi Grgurove), da svi, puni vjere, nastojimo svirati Bogu, kako bi se našlo, da smo orgulje istine.

18. (5. Javnih oblasti.) K vama dolazim, koji ste u ime božje poglavari ljudskih prilika, upravljači naroda i oblasti državne, na vas se osobito obraćaju naše riječi. Jer vi ste oni Noje, kojima je božjom voljom povjerena gradnja lađe, da se u tako strašnom potopu ljudskih zabluda sačuva sveto sjeme (1. Mojs. 6.). A vi ste, knezovi, oni, koji morate prije nego drugi priložiti, da se uradi djelo za službu u svetinji, da ne bi umjetnici, koje je Bog napunio duhom svojim, da izmisle što duhovito, u svojem poslu ustavljeni bili (1. Mojs. 36.). Vi ste oni Davidi i Salamuni, koji trebate pozvati graditelje, da grade hram Gospodnji i obilno im namaknete, što je potrebno (1. Kralj. 6. itd., 1. Kron. 29.). Vi ste oni satnici, koje će Hrist ljubiti, ako vi uzljubite malene njegove i sagradite im zbornicu (Luk. 7. 5.).

19. Hristom vas molim, zaklinjem spasom našega potomstva, ako ga bude, pazite! Stvar je ozbiljna, o, odveć ozbiljna, koja spaja slavu božju i opći spas naroda. Uvjeren sam o vašoj pobožnosti, oci domovine, kad bi već tko bio, koji bi obećavao savjete, kako bi se neznatnim troškom učvrstile sve naše općine, sva mladež poučila u vojničkom zvanju, sve naše rijeke bile brodive i napunile robom i bogatstvom, ili kakvim bi se god napokon sredstvima mogle javne ili privatne prilike nasporiti do cvata i veće sigurnosti, to ne bi vi savjetniku samo uši svoje prignuli, nego biste mu pored toga zahvaljivali, što

je tako pobožno zabrinut za probitke vaše i vaših. A ovdje se radi o nečem znatnijem. Kaže se naime pravi, siguran i određen put, da dobijemo množinu takvih ljudi, koji bi takvim i sličnim otkrićima služili domovini bez kraja, jedni za drugima. Ako je dakle pravo napisao Luter, čovjek svete uspomene potičući njemačke gradove, da osnivaju škole: Gdje se za gradnju gradova, kula, spomenika, oružana potroši jedan zlatni novac, ondje ih treba potrošiti sto za valjano obrazivanje jednoga jedinoga mladića, koji bi postavši čovjekom mogao biti drugima vođ u svem, što je pošteno. Dobar naime i mudar čovjek (nastavlja) najdragocjeniji je zaklad čitave države, do kojega je više stalo, nego do sjajnih polača, više nego do rpa zlata i srebra, više nego do vrata od mjedi i do željeznih zavora itd. (S tim se podudara Salamun u Eccl. 9. 13.). Ako držimo, velju, da je to mudro rečeno, da se ne smije nikako štedjeti troškom, da samo i jednoga mladića valjano uzgojimo, što ne ćemo morati reći, kad se otvoraju vrata tako sasvim općemu i tako sigurnom obrazivanju svih duhova, kad Bog obećaje, da svoja dobra ne kaplje na kapi, nego da ih k nama navrne poput bujice, kad se čini, da nam se spas njegov tako približava, te s nama na zemlji boravi slava njegova?

20. (Opomena) *Uzvisite, knezovi, vrata vaša i uzdignite vrata vječna, da uniđe car slave!* (Psal. 24.). Prinesite Gospodinu, sinovi junaka, prinesite slavu i čast! Svatko od vas budi onaj David, koji se kunijaše Gospodu, i zavjetovaše Bogu Jakovljevu: Ne ću ući u šator doma svojega, niti ću leći na postelju odra svojega, ne ću dati sna očima svojima ni vjeđama svojima drijema, dok ne

nađem mjesta Gospodu, stana Bogu Jakovljevu (Psal. 132.). Nemojte gledati na kakav trošak; dajte Gospodu, a on će vam tisuć puta naplatiti. Jer premda s punim pravom traži, koji govori: moje je zlato, moje je srebro (Hagg. 2. 9.), to je ipak znak dobrote, što dodaje (potičući narod, da sagradi hram njegov): *I okušajte me u tom, hoću li vam otvoriti ustave nebeske i izliti blagoslov na vas, da vam bude dosta* (Mat. 3. 10.).

21. (6. Uzdasi k Bogu.) *Ti dakle, Gospode, Bože naš, daj nam veselo srce, da služimo Tvojoj slavi, gdje tko može. Jer Tvoje je veličanstvo i moć i slava i pobjeda. Sve, što je na nebu i na zemlji, Tvoje je; Tvoje je, Gospode, carstvo i Ti si uzvišen vrh svih knezova. Bogatstvo i slava od Tebe su, od Tebe su vlast i moć, i u Tvojoj je ruci, da uzveličaš i učvrstiš, štogod te volja. Što smo naime mi, koji smo iz ruku Tvojih primili sve? Došljaci smo pred Tobom i gosti, kao što i svi ocevi naši; naši su dani na zemlji kao sjena, kojoj nije opstanka. Gospode, Bože naš, štogod spremamo za čast svetoga Tvojega imena, sve je to iz Tvoje ruke. Daj Salamunima Tvojim savršeno srce, da sve čine, što se radi za Tvoju slavu* (1. Kron. 29.). *Utvrdi, Bože ovo, što si učinio za nas* (Psal. 68. 29.). *Neka se pokaže na slugama Tvojim djelo Tvoje i slava Tvoja na sinovima njihovim. Neka bude dobra volja Gospoda Boga našega s nama i djelo ruku naših dovrši nam* (Psalm. 90. 16.). *U Tebe smo se ufali, Gospode, i ne ćemo se smesti do vijeka. Amen.*

Kad sam ovo prvi put napisao i nekima kod kuće saopćio, i šutke spremio za buduću porabu, da ne bi uzaman bilo, započeo sam po uputi načela, koja su ovdje izrađena, sastavljati posebne knjige, ondje označene, da bude sve pripravno, ako bi Bog povratio domovini bolju sudbinu.

Započeo sam, velju, pisati:

I. Najprije „Propise za materinju školu“, da bi roditelji kod kuće bolje uzgajali djecu i pripravljali ih za javne škole.

II. Zatim knjige, koje bi služile pučkim školama, da bi se sva mladež, i iz naroda, opremila spasonosnim naukama, pravom pobožnošću i čestitim vladanjem.

III. Najposlije knjige, koje bi služile latinskim školama, da bi se lakše i bolje učio i naučio onaj jezik, nama Evropljanima tako potreban.

Škola djetinjstva (koja sadržava opomene, određene za roditelje bila je prevedena iz češkoga jezika u njemački god. 1633., kad je presvijetli gospodin Rafael, grof u Lješnu, palatin u Belcu, htio popraviti škole u svojoj pokrajini. Bila je ondje i tiskana i posvećena istomu svijetlomu zaštitniku, čijom su se zaštitom i voljom započeli izdavati ovi didaktični spisi, a ponovno je tiskana doskora u Lipiskoj i poljskom Tornu, a godine je 1653. izišla u latinskom jeziku za porabu Ugrima. Premda vidim sada, kad sam ih ponovno pročitao, da sam mnogo šta mogao obilnije reći (jer još uvijek uči jedan dan drugi), pravo mi je, da iziđu na svijet takvi, kakvi jesu; jer se nadam, da će i tako ipak koristiti. Treba ostaviti i drugima, što će poslije nas raditi, popunjavati i ispravljati.

Gdje je što?

Didaktika.

*

Strana

Strana

